

LÖW IMMÁNUEL

SZÁZ BESZÉD

1900 – 1922

SCHWARZ JENŐ KIADÁSA
SZEGED 1923

LÖW IMMÁNUEL

SZÁZ BESZÉD

1900 — 1922

SCHWARZ JENŐ KIADÁSA
SZEGED 1923

BARACS MARCELNAK

KEDVES ÖCSÉMNEK

HÁLÁS SZERETETTEL

DEBRECENI

1912

NYOMATOTT SCHWARZ JENŐ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
SZEGED

HAZA

I. FERENC JÓZSEF.

I.

Uram, a te erősségedben örül a király: mintha királyunk életfolyásának rajzát akarná vázolni. úgy hangzik a huszonegyedik zsoltár zsolozsmás ígéje, amellyel a király születésének napját ünnepeljük ez esti óra ájtatában.

Uram, a te erősségedben örül a király és a te segítségednek mely nagyon örvendez. Szívének kívánságát megadtad neki és ajkainak kérését nem tagadtad meg tőle.

Szívének kívánsága: kibékülés a nemzettel. Két igaz ember találkozott: a koronázatlan uralkodó és a meg nem választott követ. És a két igaz ember megértette egymást. Megértette a király Deákot, aki a vesztos fejedelemtől nem kért többet, mint a hatalma teljében tárgyaló egyeduralkodótól.

A két igaz ember megértette egymást és „a király és a nemzet őszinte szövetkezése vívta ki az eredményt¹.” Maga a király mondotta az 1868-as országgyűlést berekesztő történelmi jelentőségű trónbeszédben. Kiemelte, hogy „a múltból öröklött előítéletek, a szokás hatalma, az események által élesztett féltékenység és az érdekek színelges ellentéte növelék a helyzet bonyodalját”. Hangsúlyozta, hogy „azon forrás, amelyből a múlt bajai eredtek, be van temetve s fölébe a magyar hűség, hazaszeretet és mérséklet állandó emléke emelkedett, amelyre a történelem máris egész sorát jegyzé fel a nagy és üdvös sikereknek².”

És folytatja a király-zsoltár: Mert előlvetted őt a te javaidnak áldásaival, tettél fejére színarany koronát.

Pazarfényű ünnepen — negyvenhét esztendeje már! — koronázta meg a nemzet a királyt, aki helyreállítá a közügyek törvényes állapotát.

Ne feledjük, hogy ennek a pazarfényű ünnepnek első föltétele az volt, hogy a király önmagát legyőzze: házának hagyománya,

nevelésének iránya, ifjúkori benyomásai mind más irányba terelték, abba az irányba, amely a kiegyenlítés előtti kort jellemzé: „a jogot nem ismerte el a hatalom; az igazságot elnyomta az önkény; az egyezkedés útját elvágta a bizalmatlanság³.“

És mindezzel szemben a király bölcsesége új utat talált. Irányát kijelölte már 1865 végén. „Hinni szeretjük, hogy fejedelmével egyetértve, az ősoktól öröklött áldozatkészséggel és önmegtagadással járuland a nemzet nagy feladatai megoldásához, annál is inkább, miután azon helyzetben van, hogy midőn erőt és súlyt kölesönöz, saját erejét és súlyát növeli, midőn emel, önmagát emeli, midőn az egésznek fönmaradását biztosítja, saját épségét tartja fönm. És ha sikerül egy viszontagságos időszak után birodalmunkat a nehézségek legaggasztóbb fordulatain az ország támogatásával szerencsésen vezetni keresztül, áldani fogjuk azon percet, mely abbeli elhatározásunkat szülte, hogy felköltsük újból és megszilárdítsuk a fejedelem és ország közötti bizodalmat⁴.“

És folytatódik az íge: Életet kért tőled, adtál neki, napoknak hosszúságát mindörökké: — két emberöltön túl tart immár áldott uralkodása!

Csodás aggkor, csodás tartamú és csodás fordulatokban gazdag uralkodás!

Emlékezzünk az olasz, a porosz háborúk néphangulatára!

A vereség akkor reményünk volt, mint ma a leigázott harminc-féle nép reménye a cár veresége, míg ma a győzelem létkérdésünk. Ez az érzés a csodás lelkesedés kútfeje!

A király az alkotmány helyreállítását a következő szavakkal kíséerte:

„Méltányló kegyelettel ismerjük el ama hazafiúi készséget, amellyel őseik a veszély perceiben mindig tántoríthatlan hűséggel siettek a fenyegetett trón és birodalom védelmére. A múltak lelkesítő emlékeiből lehetetlen azon reményt nem merítenünk, hogy az ősök utánzásra méltó erényei a jelen nemzedékre is átszállottak⁵.“

Ez a remény most teljesül be a táborba szállottak hadra való indulatában, elszánt hősiességében s a hadi híreket itthon várók elszánt komolyságában, áldozatkész sorakozásában.

De tovább siet a zsoltár ígéje:

Nagy az ő dicsősége segítséged által, fenséget és fényességet vetettél reá.

Dicsőség, fenség, fényesség veszi körül ezt a csodás aggastyánt, akinek éltényi erejét nem törte meg száz csapás, aki megtalálta azt a királyi elhatározást, amellyel a latroknak megüzente a fenyítő, a megtorló háborút. Mikor hadai, mint hajdan hollós Mátyás serege, Sabácot elfoglalták, éreztük, hogy igazzá vált a költő jóslata: a legelső magyar ember a király!

Mert örök áldássá teszed őt, megvidámítod színednek örömével.

Örök áldás ez a királyi szív, amelyben két ország gondja egyesül s messze jövőre, a történelem távol folyására kiható bizonyossággal teljes példa. A kiegyenlítés nagy műve e szív műve és véglegessé e háború tanúságai nyomán válik. Örök áldás lesz a nemzet történetében, örök tanúság a nemzet életében a kettős birodalom egysége a közös érdekeken túl a királyi szív egységében, ebben a dicső, legbensőbb personális únióban!

Mert a király bízik Istenben, a Magasságosnak kegyelméből meg nem tántorodik, így olvassuk, tovább haladva, a zsoltárt. Soha a megpeccsételt kiegyenlítéstől el nem tántorodott, nemesen állotta királyi szavát és fejedelmi hűséggel. Ezért nem ideig-óráig való az ő alkotása, hanem a történet egész folyamának medret szabó hatás. Ezért vesszük körül személyét rajongással, trónját lelkesedésünk vértjével, ebből ered, ebben rejlik az az ütőerő, amelyet a nemzet fegyverközete délen s északon kifejt, ezért teljesül a zsoltár folytatólagos szava: Megtalálja a te kezéd minden te ellenségedet, a te jobbod megtalálja minden te gyűlölőidet. Teszed őket mint a tűznek kemencéjébe haragodnak idején: az Úr az ő haragjában eltiporja őket, megemészti őket a tűz. Magzatjukat a földről elveszted és magvaikat az emberek fiai közül. Mert ellened gonoszt céloztak, csalárdságot gondoltanak, de véghez nem vihetik. Mert teszed őket háttal fordulókká, midőn felvonod íjjadat ellenük!

Most teljeseedik a királynak szava: „A véderő támogatására a honvédség van hívatva, új eselekvési tért nyitván a veszély perceiben az ősi vitézségnek, melyről a nemzeti történelem fényes lapjai tanúskodnak.“

Ezért száll föl hálaimánk az Egek trónjához a zsoltár berekesztő szavával: Magasztalunk, Uram, a te erősségedben, hogy zengjük zsoltár dicséretében a te hatalmadat!

* *
*

Királyi szó, Salamon király szava volt vezérigéje ez áldott pályának: Szeretet és bizalom őrzik a királyt¹. Ezt a kettőt kereste, ezt érdemelte ki hatvanöt esztendő s országglással. A kiegyenlítés országgyűlését berekesztő királyi szóban is ezt kívánta. „Tegye a Mindenható maradandóvá azt az őszinte egyetértést, amely nemesak a politikai téren vezetett nagyszerű eredményekhez, de a fejedelmet és nemzetet kölcsönös bizalom és szeretet kötelékével fűzte össze és újabban érezteté velünk: hogy boldog fejedelme csak boldog nemzetnek lehet².“

Ez legyen ma imádságunk végszava: boldog, győzedelmes nemzetnek boldog, győzedelmes fejedelme legyen s maradjon még soká, nagyon soká az agg király! Amen.

* *
*

¹ Deák Beszédei VI. 142. (1868. XII. 10.) — ² U. o. VI. 142. — ³ Löw Lipót Beszédei 238. — ⁴ Deák III. 506. — ⁵ U. o. IV. 332. — ⁶ U. o. VI. 143. — ⁷ Példab. 20. 28. — ⁸ Deák VI. 145.

II.

אָלְיִנוּ יַחְדָּם אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ. Álljunk ki együtt¹!

A király szava lett a próféta e heti ígéje, amikor el nem kerülhetővé tette a fegyveres mérközést a reánk támadt fondorlatos erőszak.

A király szava fegyverbe hívta, valaki csak fegyvert övezhetett övére². Uralkodása kezdetétől jelszava volt: egyesült erővel, — de két emberöltőn túl terjedő országglása során soha így nem teljesült minden erőt összefoglalva jelígeje: . . . „Egy emberré vált a nemzet, egy szívvé a honfiérzelem s egy sujtoló karrá a megtámadott tűzhely védelmére fölriasztott harag³.“ Fegyverre szólította népét a király, a béke hosszútűró, bántást soká elnézett nemes fejedelme. Fölhangzott a próféta ígéje: „Szablya, szablya! Megélesíték és fényesre fenték; hogy kaszabolva kaszaboljon, megélesíték: hogy villogjon, megfenték. Odaadta kifenni, hogy marokra fogják. A szablyát megélesíték s megfenték, hogy az öldöklő kezébe adják⁴.“ Félkézre fogott szablyával védjük a Kárpátot, félkézre fogott szablyával a délnyugati bérces határt. Csoda-e, ha ideig-óráig be-behorpad a határszél a két-két kezű támadók rohamától? De kezünkben az öldöklő szablya, álljuk a rohamot! Álljunk ki együtt! Mindnyájan, trón s hazának minden védője, gyalogos, huszár, tüzér, tengeri erő, szárazföldi sereg,

hareálló honvéd és hadiszer-szerző szekerész: egy egész, élő szervezet az egész had. A fegyvernemek sokfélesége együttesen alkotja a hadverő erőt. A szerves egésznek nélkülözhetetlen alkotó eleme mindegyik a maga helyén. Zsákmányosztás idején szólott a győzelmes Dávid király osztozó seregéhez: Annak részesedése, aki a harc-vonalban áll és annak részesedése, aki a hadiszereket őrzi, arányosan osztozzatok⁵!

Megrohantak bennünket. Azt hitték, szövetségünket összezúzzák, a mi monarkiánk pedig magától széttörik. Amazt széthasítják, földarabolják, szétrobbantják, szilánkká forgácsolják, összedöntik, emez széthull magától, fölbomlik, szertefoszlik, összeomlik. Benne van a lazulás, a szétmállás, összemorzsolódás hajlama. — csak a jelszót várja s megindul a központfutó osztlás.

És íme, a mozgósító királyi szóra a viszongás elállott, a széthúzás megszűnt, a kishitűség elhallgatott, az akarat fölébredt, a monarkia minden alkotóeleme egybeforrott, eleven egésszé tömörült. A fegyver zajára államérzelmű nemzedékké alakult át a széthúzó tömeg. Áll vértzetten a monarkia, áll vértzetten Germánia, együtt áll!

Nem lesz ezentúl Középeurópa kóbor kalandorok országútja, külföld háborúinak türelmes színtere, hanem vihatatlan erő, erődje a világbékének, súlypontja — nem! tengelye e világrésznek. Középeurópa legyőzhetetlen egyesült államai ott küzdenek értünk a gácsföldi téreken. Dicsőséget aratnak egyesült fegyvereink, dicsőséget délen vívó fiaink, a mi fiaink, háziezredünk, amelynek véráldozatait és hősi küzdelmeit kíséri aggodalmunk, szeretetünk, büszkeségünk, imádságunk.

Fölvirul újból agg királyunk jogara alatt a monarkia.

Az államokra értjük a prófétának a fákról szóló igéjét: És tudják meg a mezőnek minden fája, hogy én, az Úr, lekonyítom a sudarfát, sudárrá teszem a lekonyultat, asszúra váltom a viruló gallyat, virulóra az asszút⁶.

Büszke sudarfa volt az orosz állam: lekonyult s végső erőfeszítéssel akar most fölemelkedni.

Rég lekonyult vala a töröknek hajdan sudarfája: fölemelkedett s győzelmes harcokat ví két világbíró hatalommal.

Viruló fa, terebélyes volt a tengerbíró, a világ aranyfolyamát fölszívó angol: asszúvá lészen immár gallya, sorvadóvá győzelemre tehetetlen hatalma.

Asszú fa volt páros álladalmunk, hadseregünk. Nagytapasztalású vezére jajdult föl néhány éve: a hadsereg elszárad!

És íme a vész óráiban virulóra vált az asszú gally: esodákat mível felséges Urunk hadereje, kétesztendős szakadatlan küzdelemben híven megállva helyét. Fölemelkedett a monarkia a trón s a haza védelmében. A legfőbb közös ügyben, a közös élet-halálküzdelemben megértettük egymást. Nem versenytársak vagyunk, egysorsú élettársak tudatára keltünk.

Kettős növény a kettős monarkia, de nem úgy, ahogy azelőtt hitték, hogy a növények egyike élősdi, amely gazdájának kiéli erejét, hanem életszövetkezet, eleven szervezet, amelyben együtt él két külön lény a növényvilág békés országának sűrű példája szerint. Mint a zuzmót mindig moszat és gomba alkotja, amelyek egyike a táplálóanyagot szedi föl légből, földből, amit a másik átvesz, hogy zöld sejtjeiben a napsugárral szerves összetételekké dolgoztassa föl, úgy hogy mindkét növényt neveli, terjeszti az együttműködő tápszövetség: úgy dolgozik egymásért a monarkia egymásra utalt két álladalma egyesült erővel, fokozott hatállyal, áldásos egyességgel, elevenítő életszövetkezéssel, viribus unitis!

Evvel a testté vált ígével most ér tetőpontjára a király életének műve. Páratlanul hosszú országlásának páratlan történeti jelentősége most válik el. Két emberöltőnél régebb vezet a királyi örökségét, tömörítve, kettőztetve népei erejét, amikor két önálló testté, közös erejű testté tette. Bizalma az ősi erényben nem esalatkozott? a gondviselés hosszú, törvénytisztelő, alkotmányos országlását megjutalmazta népei hűségével, amely most esodákat mível sorkatonáink, honvédeink soraiban. Két nagy uralkodói ténye a királynak menti meg a trónt s a trónálló népeket. Mindkét uralkodói tény az önmagán uralkodó, előítéletet, bosszúságot, haragot legyőző, ősi hagyományokon felülemelkedő közférfiúi bölcsesség szülötte. Az egyik alapvető tény a kiegyenlítés megkötése a magyar nemzettel, a másik a szövetség megkötése a német császársággal. Mindkettő megkötőiből élő tanúnak a nyolevanhat esztendős király van meg esupán, akinek születésnapja ma ide szólított bennünket, hűséges jobbágyi érzülettel, fiúi kegyelettel hogy könyörögjünk e drága élet boldog folyásáért, hosszú folytatásáért.

Szegény az élet és rövid, ha a párhuzamos nyomon rázkódás nélkül futamik tova, ha mindjárt nyolevan esztendős is és ezernyi

mértföldön futott is végig. Ha változatlan sorakozó harmincezer napot értél, csak egy napot éltél harmincezerszer. A változatos élet, ha rövid is, hosszú és gazdag. Minő gazdag az a harminczernapos élet, amelyre a király ma visszapillant. Ami nekünk írott történelem, az neki ifjú benyomás, férfiúi emlékezés: ami nekünk a múltak eseménye, az neki önnön éleménye, döntő elhatározása volt.

Féltő szeretettel, rajongó tisztelettel vesszük körül ezt a féltett aggastyánt, aki tűrésben kitartó, nyomorúságban türodelmes, szenvedésben emelkedett, csapásban alázatos, mártiromságban magamegadó, megítéltetésben tűró, hallgatásban fönséges, küzdelemben állhatatos, igazainak vallásában kemény, ellenféllel szemben lovagias, mindenkivel szemben jóságos.

Ezért vesszük körül féltő szeretettel, rajongó tisztelettel, ezért lelkesednek harcra fiaink, akik hűséget esküdtek neki⁷, ha ádáz haragra hívja, száz esatába küldi őket.

És akik itt imádjuk az Egyetlenegyed, Sión fiai ujjonganak királyuk felé⁸, királyuk felé, aki még Kálmán királyt s az Arpádok hozzánk hajló többi királyi sarját, az ő dicső őseit is messze fölülmúlta, túlszárnyalta a hozzánk. Sión fiaihoz való kegyes jóindulatban. Ötven király hosszú sorában az utolsó az, aki a nemzet fájába oltotta Sión ősi sarjának hazátlan, gyökérvesztett gallyait. Ott vérzünk a király zászlai alatt: az írás e heti igéje lelkesít: ne rettegj tőlük⁹, ne monddad: többen vannak ezek a népek, mint én, miképpen űzhetem ki őket¹⁰? Táborba szállotok a király zászlai alatt egy szívvel-lélekkel, viribus unitis. Az írás folytatódó igéje szerint meg nem áll előttetek senki¹¹. — győzelemre viszitek ősz királyunk lobogóját. Amen.

* *
*

¹ Ez. 50, 8. — ² Kir. II, 5, 21. — ³ Eötvös Károly III, 264. — ⁴ Ezek. 21, 14. — ⁵ Sám. I, 30, 24. — ⁶ Ezek. 17, 24. — ⁷ Szofon. 1, 5. — ⁸ Zsolt. 149, 2. — ⁹ Móz. V, 7, 21. — ¹⁰ U. o. 7, 17. — ¹¹ U. o. 11, 25.

III.

Salamon, a királyi böles, hat ízben szól a példabeszédek könyvében מלכים a királyokról. Az ő igéinek mértékével méltatjuk a gyász ez órájában királyunk pályafutását. I. בִּי מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל. Én általam uralkodnak a királyok és az uralkodók igazságot végeznek¹. Nem vakító, sziporkázó ötletesség gyöngyöző pezsgője, hanem

egyenletes, mélyülő, világító megfontolás. élettapasztalás leszűródött higgadt asszú bora a királyok bölesesége.

Ily böleseséggel országolt királyunk, a monarkiát és benne hazánkat ujjaalkotó király.

Mi volt előtte? Aluvó jobbagység, tespedő falvak, szunnyadó vidék. várfalakba szorult, növekedni képtelen túloldali székhely, mezővárosjellegű Pest. Mi lett alatta? Érjedés, másulás kora. Fényes, láttatos jelent, ígéretes jövőt teremtett. Világváros lett mindkét szék-városa. A középkor lomhaságát igazában az ő kora törte meg. Átalakult, növekedett, haladásnak indult minden: művészet, tudomány, ipar, kereskedés, de legjobban átalakult a nemzet viszonya királyához. Ez volt a leghosszabban vajúdó átalakulás, mert lelki átalakulása lett uralkodónak, nemzetnek egyaránt.

Három forrásról olvastunk e héten. A pátriárka kutatta föl: kettőt hiába, egyet eredményesen. Jellegzetes neviük a források jelentőségét tükrözteti. Ez a három forrásnév jelzi királyunk uralkodásának három szakát. Az elsőnek neve: észak, küzdelem, összetűzés, ellenállás, versengés, fegyveres összeütközés: a nemzet küzdelme a szentesített törvények érvényeért.

A második neve: szitnó, gyűlölség. A küzdelem után „jött az a bizonyos tizenkét esztendő. Feketébe öltözött az ország, sziürke gondolatokba az elmék. Nem volt itt semmi fényes, csak a zsandárok sisakja”. Nem vártuk már az alkotmány ébredését. Pedig „olyan a mi alkotmányunk, mint a színes üveg: ha eltörik, darabja színes; ha összetörik, megsemmisíték, megszűnik üveg lenni, de utolsó porcikája is megtartja eredeti színét. Hiszem, hogy míg egy magyar lesz a világon, alkotmányos lesz s az utolsó magyar mint alkotmányos ember fog meghalni³.” A gyűlölség éveiben teljesedék rajtunk a zsoltár igéje: **וַיִּלֵּךְ בְּרֵעֵיהֶם** ujjongjatok megrettenve⁴: 1859 és 1866 veszteségeinek hírére megrettenve, de titkos örömmel vettük: mert ama vesztes esatáktól vártuk alkotmányunk föléledését.

Fonák időszak volt ez a magyarra!
Nem sírva vigadt, de ujjongva sírt;
Önfiait ölé a harc viharja,
S itthon örömmel várt felőle hírt
S míg a haretért saját vérünk takarja,
Úgy megvigadt, hogy könnyével se bírt.
„Huráh, megint egy új csatánk veszett el,
Bár lenne tízezer magyar eselt el.”

*

Szilaj, torz kedvvel egykor így ujjonga
 A gályarab, midőn a vész kitört:
 Reesegve lágult minden borda, donga
 Hajójukon s az ár végig söpört:

És megnyílt a harmadik forrás élő vize: rehóbót, térséges tágasság volt a neve: enyhe, békés térségség váltotta föl a szorongató erőszakot. A gyűlölség helyébe a szeretet lépett. Göresös vonaglású államot vett át és sarkaiból az ellenséges világ által ki nem emelhető államot hagyott reánk.

Túlzás, költői álmom volt, mikor Vörösmarty hetvennégy éve (1842. X. 5.) énekelte: a legelső magyar ember a király! De a költő álma valóra vált. Létrejött a kiegyenlítés: eleinte csak írás, alapvető törvény komoly, de hideg szakaszosra, később a szeretet virulásának esodás melegágya.

A király megértette keserveinket. A talpig büszke férfiú, nevelés és hajlam szerint kemény, korlátlan úr, telve erős öntudattal, megértette keserveinket és sorsesapások halmozódása megrendíté a múlt hagyományait. Sorsdöntő években érlelődött benne az igazi államférfiú böles belátása és szilárd elszánása: a történeti fejlődés föl nem tartóztatható menetét megértette és új irányt tűzött. Megesküdött az alkotmányra és megtartá esküjét a hívó lélek hűségével. Megértette korát, ezért tudott vezére lenni. Mert nem megelőznie kell az uralkodónak korát, — hisz II. József lánglelkének ez volt végzete — hanem megértenie kell, hogy vezethesse fenkölt szellem szilárd elhatározásával, fegyelmezett jellem erejével, önfeledő jóság melegével.

Nem lehet találóbban jellemezni a megférő térségség korát, mint az a Szilágyi Dezső tette, akiben udvarone nyilatkozattal össze nem férő dacos lélek lakott. 1889-ben írta (IV. 20.)⁶ Pozsonyba választóinak: „Századokkal kell történelmünkben visszamennünk, hogy a koronának összeforrottsága a nemzettel és nemzetünk törekvéseivel a maihoz hasonló korszakára találjunk.”

„A szent korona, mint a magyar államnak és alkotmánynak jelképe, századok óta nem volt kifejezőbb, mint amióta felségs urunk fején ragyog. A zavartalan egyetértés a nemzet és királya közt a magyar állam megszilárdításának egyik főtenyezője. Nemzeti politikánk hagyományos elvének kell lennie: az egyetértés aranykapesát sértetlenül fentartani.”

II. תועבת מלכים עשות רשע. Förtelen a királyoknak erőszakosságos eselekvés, mert a jog szilárdítja meg a trónt⁷.

Nem erőszak és önkény eszköze a hadsereg, hanem a jog, a trón és haza védelme. Az alattvalókat fékentartó sereg az ellenség előtt nem állotta meg helyét, pedig a külső támadó ellen kovácsolódik a fegyver, nem a belső szabadság ellen. Nem a trónt védi a haza ellen, hanem trónt és hazát a támadók ellen. A hadúr nem a had-erőre támaszkodik, hanem az alkotmányra, amely kezére bizza a nemzet haderejét. Katonának nevelkedett, mindvégig annak maradt a király. Atyja volt a hadseregének. Elmaradt, ősi hadsereget vett át, hogy trónralépett. Megvolt a hadseregben a hűség, de nem volt elég benne az erő. Az önkény nem tudott erős sereget szervezni. Az alkotmányos korszak fegyverbe állította az egész népet, a nemzet áldozatkészsége a felség szavára mindig megnyilatkozott, mégis a világháború kényszerítő hatása kellett, hogy a mulasztásokat helyrehozzuk, seregünk harc képességét teljesen kiépítsük.

A koronás király ujjáteremté a haderőt és a saját föltétlen kötelességtudását ültette át belé. Élete kimeríthetetlen sok munkájának javarésze a hadsereget szolgálta és munkásságának eredményét, fegyvereink hatalmának bizonyosságtételét mérte, amikor ránk-törökké aljasult szövetségesek zsákmányleső kezei nyúltak felénk.

III. **בְּבֵר סִלְבִּים הִקְרָה הַבַּר** Isten dicsősége a dolgok rejlése, mert Isten a lelket látja, földerítést nem követel, de a királyok dicsősége tudakolni a dolgot⁸, a dolog mélyére hatni, fenekére látni. Nem elég, ha mások derítik föl számára, mert akkor csak annyit tud meg, amennyit jónak látnak jelenteni. Hollós Mátyás óta nem látott a dolgoknak királyunk úgy mélyére, mint ő, a személyes vizsgálódás, ellátás-intézés fáradatlan ura. Hollós Mátyás óta nem fordult meg nálunk király annyiszor, mint ő. Szeged veszedelméről nem jelentést várt, hanem a rémhír hallatára itt termett közöttünk. Itt láttuk könnyezni a nyomor és romok láttára. Itt szólott a város feje hozzá: Nézze meg Felséged ezt a hajléktalan várost: nem lesz itt város többet soha! És a király közbevágott: Lesz, lesz, szebb lesz mint volt! És lett!

És aki itt járt vala, mint ifjú esászár (1852.), öt év után, mint ifjú hitvesének boldog élettársa (1857.) – gyermekkori legrégibb emlékem, hogy a mostani Aradi-utca helyéről néztük a sétány előtti fényes katonai bevonulást – majd mint alkotmányos király (1871.), később mint vigasztalónk jött közénk (1879. III. 17.) és utóbb mint a feltámadt város életrekeltője az ujjászületés ünnepén három napra

'szállott hozzánk (1883. X. 14 – 17.). Még két ízben pillantott délnek utaztában a vashídról felénk (1891., 1896.), királyi szava életkeltő erejének ragyogó bizonytsága felé! Eleven emléke a feltámadt Szeged és jelképes hatású lesz a Széchenyi-tér palotáskeretű virágmezői közt a királynak szobra.

IV. **לב מלכות אין חקר**: Ég magassága, föld mélysége és a királyok szíve mérhetetlen⁹. Mélylőn-mély a király szíve. Külön mértékkel mérendő ez a mindent felölelő szív, a nemzet atyjának atyáskodó szíve.

Nekiünk is megnyílt ez a mélyes-mély szív, akik itt imádkozunk: egyenjogúsított bennünket, becikkelyezte hitünket, a felekezetek sorába illesztett minket. Mikor az első felelős kormány tanácskozásait közlérfiaink meglepetésére mindenre kiterjedő hozzáértéssel, gyorsan bontakozó alkotmányos érzékkel vezetni kezdte, a zsidók egyenjogúságát sürgette¹⁰. Előkészítette már az előző években jóindulatának fokozódó nyilvánulásaival az egyenjogúsítást, amelynek részeseivé az örökös tartományok zsidó alattvalóit az alkotmánnyal tette. Megnyitotta a birtokszerzés, település elzárt sorompóit. Még itt működnek közéletünk terén, akik előtt az ügyvédi díszes pályát királyi kegyelme nyitotta meg. A kiegyenlítés első törvényei közé soroztatta az egyenjogúsítást és ennek nyomán az országos szervezés első kísérletét királyi jóváhagyással látta el (1869. VI. 14.). Tanítóink, papjaink képzéséről bőkezűen gondoskodott: királyi szíve nem ismert válaszfalat alattvalói irányában! (1894. IX. 17.)

V. **לבני מלכות יתצב**: Láttál férfiút, aki mestere munkájának, királyok előtt kezd állani¹¹. Mestere volt munkájának Deák Ferenc. Nem lehet megemlékeznünk királyunkról anélkül, hogy a haza bölésének alakját ne lássuk előtte. Férfias öntudat komolyságával áll királya előtt, a maga egyszerűségében a nemzetet, a korona egyensúlyú felét képviselve. Mestere volt munkájának s a felség felismerte benne a mestert. És mestermű volt, amit együtt alkottak: megoldhatatlan helyzet mesteri megoldása. Két álladalomnak egyesítése és bennük sokféle fajnak szabad fejlődése.

De maga a király is mestere lett az uralkodás, alkotmányos uralkodás súlyos, tövises munkájának s királyok előtt példaképpül fog állani. Legyőzte érzelmeit, emlékeit, öröklött hajlamait. A kormány rúdját kezébe adta annak, akinek képmását nevében bitóra szegezték s utána azok hosszú sorának, akik a nemzet bizalmából vezérlő szerepet várhattak és vállalhattak. Hány közférfiút örölt meg mellette

a közélet taposó malma! Ő maga mindig megmaradt a helyzet mestere. Megválogatásuk közben nem múltjuk ellentéteit nézte, hanem a jelen s jövő sokágú föladásait. Őre volt az alkotmánynak, gondozója az állami föladatak ezer ágának. Gondjaiba fogadta a fejlődő tudományt, az alkotó művészetet, amelyet bőkezűen istápolta és hozzáértéssel bíralt. A monarkia hány új főiskolája, tudós intézete, mindenfokú egyéb tanítóhelye létesült az ő korában, az ő parancsára! A népnevelés kényszerét szentesítette. Iskolák hálója szőtte be országait. A műveltség fokozódott a tudomány és tanítás szabadságának nyomán. Mélyültek, szélesültek, mindjobban elágaztak a művelődés törekvései: utólnemért korának ők adják meg fényét. A szépművészeteknek és a teremtés leírásának legragyogóbb hajlékait ősi várlakával szemben nem-e az ő nagy lelkének pazar bőkezűsége emelte? A művészet e dómjai az állam művelődésének tükrözői s a műérzés terjesztői a nép közt, amely előtt megnyíltak e császári kincsesházak. A közgazdaság sejtetlen fejlődésének, ipar s kalmárkodás méltánylásának kora ő alatta virult föl. A béke munkájának áldásait felismeré. A kiváltságosok császára az egész, munkában izzadó népnek atyáskodó királya lett. Társító érzékű törvényalkotások, a munka jogának, a rokkantak ellátásának társító eszméi ez atyáskodás emlékjelei.

VI. רצון שלמים שפתי צדק. A királyoknak kedvesek legyenek az igaz beszédek és az igazmondókat szeresse a király¹². Az önkény csak a tréfálgató balgaságnak engedett szabad szólást. Az a szerencsétlenségük a koronás főeknek, hogy nem akarják hallani az igazságot! Így jajdult föl a porosz nép küldötte királyának hallatára (1848. XI.).

A mi nagy királyunk szerette az igazmondókat. Jeruzsálemi király címét viselte és Salamon tanításait követte. Amit Deák mondott meg nem hunyászkodó nyíltsággal a nemzet jogáról, homlokegyenest ellenkezett a főhercegi nevelés egész irányával. És a király mégsem zárkózott el megértése, igaznak ismerése elől. És miesoda ellentétes új nézeteknek s igazságoknak szerzett érvényt uralkodói érlelődő böles belátása!

Annak a Rauschernek tanítványa volt, aki a konkordátumért, ez írott Canossáért, (1855. VIII. 18.) bíboros lett és a tanítvány az új hitelvnek, a esalhatatlanságnak kihirdetése után eltörülte a konkordátumot (1870. VIII. 30.). És ugyancsak Rauscher tanítványa szentesítette az érett kor böleseségével és hitbéli buzgóságának kára

nélkül huszonöt évvel később az utolsó magyar szabadelvű föllendülés fényes alkotásait. Ha már, így szólt a polgári házasságról, előre kell mennünk, tegyük egész lépést és ne felet¹³.

Másik ellentétek! Metternich végrendeletszerű intelmeinek letéteményese alkotmányt teremtett odaát, alkotmányt állított helyre nálunk. A frankfurti fejedelmi tanácskozás (1863. VIII. 17.) összehívója és elülülője, akinek német vezérhatalomra való törekvése megghiúsult, akit a porosz háború végleg kizárt az egyesülni indult nagy Németországból, a német egység ellenlábás vezérhatalmával megkötötte azt a szövetséget, amely ma mindkét államnak létét biztosítja. Feledve a múltat, megalapozta a jövőt! Nálunk csak egy forrongásra kellett fátyolt borítani, amott évszázados történelem eseményes korait kellett feledni.

A német fejedelmek hódolnak ma emlékének, amint hódoltak esászárijuk vezetése alatt most nyole éve az élőknek.

Eszményi fejedelem voltál, öreg királyunk! Űr voltál, nagyúr, előkelőség képviselője, akinek idegzetébe edződött a fölényes föllépés, a tartás biztonsága, a sodrából ki nem zökkenhető önuralom. Szigorú szolgálat katonai fegyelmezettségét vállalt nagyúr voltál. A régi nagyúri vonásokból csak a biztos kezű céllövőnek férfias vadászszenvedélye maradt meg. Kimerítő gondban üdülés jótéteménye, búfeledtető élvezet volt a szokellő zergét célba venni, a nemes szarvast vární, az őslényszerű bozontos agyarast, a vadkant lesni. Azután visszatértél az uralkodás nehéz igája alá. Hajnal előtt kelve a nagyúri lélek munkavállalásával dolgoztál, királyi robottal intézkedtél, ítélve, jutalmat, kegyelmet osztva, esodás emlékező erőddel soha semmit nem feledve, atyai szíved melegével mindenkinek baját felölelve. Ezért volt a mi érzésünk nem az alattvaló hideg hódolata az állam feje iránt, a király eszméje iránt, hanem jobbágyi, igaz, családí, gyermeki ragaszkodás hozzád, az eszményi királyhoz, akihez gyerekkori benyomás, férfikori meggyőződés, hajlókori hála fűzött bennünket. Fájdalmas tanúságokból leszűródött megfontoló böleseséged, a tárgylagosság e netovábbja, fejedelmi királlyá avatott. A beesület és megbízhatóság királyi képviselője voltál!

Ritka alkalommal nyilatkozott királyunk a nyilvánosság előtt tanácsosaival előre nem ismertetett módon. Egyik ily kivételes alkalom volt, mikor (1866. II. 27.) az országgyűlés válaszfeliratának átnyújtásakor így szólt: „A föllíratot fontolóra veendem és válaszomat

közölni fogom. Tecndem ezt azon tartaléktalan nyíltsággal, amely eddigi eljárásomat jellemzi¹⁴.“ Ez a „tartaléktalan nyíltság“ volt jellemének gerince. A nyíltság e fensége természete volt és nála vált megengedetté, mert nála lépett az uralkodóház egyoldalú gondjának helyébe a közhaza gondja. Gondolatainak vezérlő eszméje a monarkia volt és népei, nem pusztán a monarka és háza.

Rengő, roskadozó trónt örökölt és világrengés közepette sziklaszilárd trónt hagyott utódjára. Középkort sínlő országokat örökölt és megifjodott, újkori kettős birodalmat hagyott népeire.

Hajnalpír vérében kél a nap. esthajnal pírjának vérében áldozik le, de ragyogó fény életkeltő melegével emelkedik, delel. béke áldása fakad nyugatra szálló égi útjából: így kelt I. Ferenc József napja, így áldozott le vérben, de béke áldása fakadt delelő hevéből. hosszabbodó méla árnyakat keltő, estére hajló alkonyi pompájából. Nem resteljük, hogy a szeretet mélabúja a megilletődés könnyűjével köszönti pihenő helyét, megdicsőülő emlékét, kihült szívét, múló léten túl való áldó hatását, hazatért hűséges, hívő lelkét annak, akin teljesült az írás ígéje: **ייתן עליה הדר מלכות**. Oly királyi dicsőséget szerze neki az Úr, amelyhez hasonló egy királynak is nem volt ő előtte¹⁵. Amen.

* *
*

¹ A szegedi zsidó gyülekezet gyászünnepén 1916. XI. 30. Példab. 8, 15. — ² Eötvös Károly 22, 127. — ³ Fiáth II. 112. — ⁴ Zsolt. 2, 11. — ⁵ Arany László I. 64. — ⁶ Szilágyi Dezső Beszédei IV. 157. — ⁷ Példab. 16, 12. — ⁸ U. o. 25, 2. — ⁹ U. o. 25, 3. — ¹⁰ Deák IV. 379. — ¹¹ Példab. 22, 29. — ¹² U. o. 16, 13. — ¹³ Szilágyi Dezső II. 250. — ¹⁴ Deák III. 603. — ¹⁵ Krón. I. 29, 25.

IV.

Mi napinknak a száma ha hetven s ha esodás sok **סוף מלכות** a nyolevanat éri s mi a gőgje? Baj és nyomorúság¹! Csodás sok a nyolevan esztendő, még esodásabb, ami fölözi s aki eléri ezt a esodás kort, annak javarészt egyedülség a része és fáradalom. Ez volt a része királyunknak kötelességtelítette uralkodói pályája késő alkonyán. Hívő lelke a zsoltárköltővel imádkozott:

Te vagy várásom, Istenem, gyermekkoromtól vagy bizalmam . . .

Vénség időin el ne vess, erőm ha fogytán — el ne hagyj!

סוף מלכות Csodás kort érve, Istenem, igazságod dicsérem, Téged egyedül.

Ne hagyj el Isten aggkorig, ne őszhajig!

Késő utódnak hirdetem karod, minden jövendőknék hatalmadat.
Te láttatál velem kínszenvedést s keserveket,
Életre keltve újból,
A föld mélységiből emeltél újra föl.

נִגְדָה נִגְדָה נִגְדָה Nagyságom megnövelted és felém fordulva megvigasztalál². Kínszenvedést sokat és keservetes bajt ért, de nagysága megnövekedett, meggyarapult. Fordulatos uralkodói pályája, amely bölös, bátor és népeit boldogító erős eltökéléssel korszakos, a régivel szakító kezdés irányába terült és megadta történeti nagyságát.

Ez a tüneményes átalakulás, ez a más nyomon induló irány a az új vezéresillagot talált pályának, amely a régi, tévesen kitűzött színvonalról leszállva új szintjét tűzte ki országlásának, ez magyarázza meg a próféta ma olvasott, látszatra kézzelfogható benső ellenmondásban leledző igéjét: Adok néked királyt haragomban és elveszem búsulásomban³.

Amit a harag ad, az büntetés: a büntetést ha leveszik rólunk, nem haragvó búsulás veszi le, hanem jutalmazó jóindulat. Akik a tizennyolc éves erősfájú főherceget trónra siettették, a nép kérésére hajlott jóságos, engedékeny előd helyébe korlátlan uralmat akaró urat kerestek, aki az ifjú Roboámmal szól a néphez: Apám vesszővel fenytett titeket, én szöges ostorral foglak ostorozni⁴.

El is indult a várt úton a nép büntetésére kiszemelt ifjú uralkodó, de már a kiegyenlítés előtt — talán az Árpádvér hatása volt — magyar vonás ismerszik rajta föl: a maga kárán tanul és megáll a végzetes pályán. Új csapást vág, a népek áldása leszen s mikor a gondviselés hét évtizedes országlás után elszólítja s tőlük elveszi, sírva értik meg: אֶקַח מִלְּךָ מִלְּפָנֶיךָ אֶלְוֶה בְּעֵינַיִךְ אֶת־הַמֶּלֶךְ: elveszem búsulásomban a jó királyt, azt az atyáskodó aggastyánt, akinek uralkodása a váratlan változások, meglepő, valószínűtlen fordulatok sokszemű, sokszínű láncora volt.

Minő meglepő máslődásait, váratlan változásait a közállapotoknak érte meg! Az írás igéje szerint: minő forgandóság önnön birodalmában és hatalma megoszlásában, a fölötté és népe fölött eljárt változó időkben és minden országok birodalmaiban⁵! Ennyi államalakulást, földabrosz-másulást, uralkodóváltozást, ennyi társadalmi átgyúrást jelző új eszme fölmerülését, mindent átalakító műtani találmányok, tudós fölfedezések szédítőn dús ennyi ujságát, ilyen rohamos haladását soha uralkodó nem érte meg. Egyéni sorsában

is mennyi változékonyság! Kínszenvedést és keservetes bajt többet ért bárkinél, de többet alkotott is minden elődeinél országaiban, kivált hazánkban, amelynek ősi alkotmányát október és február váltott gyerekének esendes kimúlta után helyreállította és új szellemben formálta át. Mi érezzük a szembeszökő változást, akik részesei voltunk annak az időnek, amikor itt e szószerk mellett ólálkodott a kém és besúgta a szentbeszéd tartalmát a megyefőnöknek, a Perczelből Bonyhádnyá lett renegát magyarnak⁶, részesei annak az időnek, amikor iskolánkban a püspök-tanfelügyelő Haas Mihályt a gotterhalteval kellett fogadni. Jött a módosulás, nem: a gyökeres másulás, mikor az alvó báb pillangóvá vedlett. Ez a másulás nem félt a honvéd nevétől és a király a régi honvédeknek fejedelmi bőkezűséggel hajlékot teremtett. Ő maga változott meg legjobban. Mikor az új korszak felderült, I. Ferenc József igazi kora, a megújított osztrák-magyar monarchia életrekelte, és Budán első ízben hívta tanácsra felelős kormányát a király, a kormányférfiak egyike, akit már korábban is többször hitt tanácskozássra, látható meglepetéssel írta naplójába: A király több nyilatkozatából látszott, hogy fölfogja az alkotmányosság és felelős kormányzat igényeit és jó lélekkel kíván nekik megfelelni. (Lónyai Menyhért⁷.) Méltán mondhatták róla: A király a nemzettel azonosítja magát, amelynek kifejezője a többség⁸. De azért pártviszály és pártszenvedély fölött álló uralkodó maradt. Nem közhelyeket mondó, akarata nélkül mindenhez hozzájáruló árnyékkirály, hanem az ország és nemzet személyesítője⁹, a trón erős meggyőződésű ura. Egyeduralkodó maradt az alkotmány korlátain belül, mert az alkotmány vérévé vált, meggyőződéssé lett benne megosztani a törvényhozó hatalmat a nép képviselőivel és a végrehajtó hatalmat a felelős kormány útján gyakorolni.

A megosztott hatalom mellett is királyi fönség színaranya volt minden fellépésében. Ezért lett már élvéje legendás alakká, akinek nem kell a történeti alakok távolára várnia, hogy megdicsőüljön. Hiszen még a népdal is elfelejtette a régi királyokat és csak az ő nevének becéző, népies formája jutott belé népünk, katonáink nótáiba. De ki is látta királyaink közül a népet oly közről, mint ő, akinek királyjárása a tanyavilágban enyészhetetlen nyomot hagyott Királyhalom magyarjainak lelkében. Nemzedékek nevelkedtek nevével, szinte személytelenülő történelmi alakká vált a trón e tiszteletkeltő pátriárkája. Uralkodásának régi tizedeiből nem maradt csak ő és

alkotásai. A változások során ő volt a nyugvó pont, ő, aki a mai régi sarjnak is ifjúkori emlék volt már. Elődjének alattvalóiból hírmondó alig él: akik most birodalmának népei, mind csak őt tudják uralkodójukul.

Őt tudtátok uralkodótokul ti is és egész haderónk, a katonák elsejét, a legfőbb hadurat. A saját lelkét akarta átültetni belétek: hűség és kötelességtudás, szigor és fegyelem, kitartás és munkavágy, tetterő és vitézség lelkét.

Nem-e hadiszolgálat az ember élete a földön¹⁰? Övé is az volt, hét évtizedes hadiszolgálat, szabadság nélkül, egy végben. Személyesen is állott a csata tüzeiben Santa Luciánál és hihetetlen emlékezőtehetségének mindnyájunkat bámulatba ejtő próbáját adta, amikor az árvíz idején a főreáliskolába menekült ezerek közül egy öreg nyugdíjas ezredes véletlen elébe állott, hogy üdvözölje s a király rápillantva szólt: Őn ott volt Santa Luciánál!

Négyszer találkozunk az írásban e kifejezéssel: **שׂוּרְמַיִם** hadsereggel. Az első: **שׂוּרְמַיִם שׂוּרְמַיִם** ne szálljon hadba a hadsereggel¹¹. Az őshajdan idején, amely sok háborút viselt, hadviselő nép voltak őseink. De aki szőlejét beültette, tűzhelyét fölépítette, annak új ültetvényét, új házát, ifjú hitvesét az első esztendőben nem kellett elhagynia, hogy táborba szálljon, ha hódító háborúba indult a király. Csak védőháborúra s a nemzet esküdt ellenségei ellen mozgósult minden ereje a népnek: elvitték a vőlegényt a nász lakából, a menyasszonyt a nász hetéről, a fiút fegyverre, a nőt élelmező munkára. Minden új dolognak meg van ősi példája. Nincs semmi új a nap alatt. Nem értettük eddig, mit jelent a dallam szárnyán felhangzó: mindnyájunknak el kell menni. De mióta a népdalból törvény szava, szigorú szava vált, megértettük és íme mindnyájan bevonultunk, mindnyájan elmegyünk a megújuló menetszázadokkal, mindnyájan a fegyverfoghatók.

Ez a mindnyájunk hadserege királyunk alkotása. Benne atyját gyászolja a hadsereg, sorkatona, honvéd, népfölkelők tömegei, atyját, aki ma lett volna hatvankilenc éve, hogy mint legfőbb hadúr a véderő élére állott.

A második ige Dávidról és vitézeiről szól, akik hozzászegődtek ifjú kora küzdelmeiben: **וַיְהִי שָׂרְיָם בְּצַבָּא**. Ezek szövetkeztek Dáviddal a támadó csapatok ellen, mert vitéz férfiak valának mindannyian és vezérek lettek hadseregében¹². A király serege volt a régi haderő:

neki fogad hűséget, zászlaja alá esküszik föl a katona. Neki esküdött hűséget most is seregünk és elenyésző kivételével egyetlen faj némely léha részének hűséggel megállottak e sokfajú birodalom fiai a nehéz harcokban. E sokfajú birodalom egységes védelme a hadsereg, amely nem tűr széthúzást, központfutást, szétagolást. A napoleoni háborúk áldozatainak után a hegesztő béke éveiben háttérbe szorult haderőnk gondozása. Elmaradt a hadsereg és nem tudott feladatának megfelelni. Új életet, új bizalmat az ifjú császár öntött seregébe, amelyet gondjába fogadott. De a szervezet s a fegyverzet elavult eszközeivel a sereg nem volt megújítható, hogy harcállóvá legyen. Új alapon kellett újjáalkotni, a két népképviselő megajánlotta általános fegyverfogás, közfegyverkezés útján.

És a birodalom új haderejének új hajtásai is nőttek. A király föltámasztotta az alkotmányra fölesketett honvédséget és a harmadik ige szerint: **והליחשים בצבא בטלחה** válogatott, hadverő vitézek ők, elsőik elsei a harcban és atyafiságos köteléssel fűzvék a hadsereghez¹³. Egy hatalmas, szerves erővé tömörült közöseink fegyverével a két honvédtábor, egyenlő rangú fegyverré régi testvérével.

És erről az egy célért lelkesülő táborról szól a negyedik ige: **הלך היוצאים בצבא** része, fontos, számottevő, nélkülözhetetlen része a hadseregnek vezértől kezdve közvitézig mindenki, akit hadba soroz¹⁴, hadba küld a király. Minden ember avval a tudattal áll helyén, hogy mint vártára vezényelt őrszemen, rajta áll az egésznek biztonsága. Mint valami óriás gépezet kerékfogainak, úgy kell egymásba kapcsolódnia a hadsereg alkotó elemeinek. Része minden egyes ember a hadbaszálló rengeteg gépelynek: számít a hadúr parancsa, a vezérlés tervezése, a szolgálat szigora minden egyesnek alárendelődő, feltétlen készségére. Minden egyes harcos, akár fegyvert forgat, akár a munka szerszámára van fogva, akár a tudomány eszközét kezeli, tudatos, parancsteljesítő része az egésznek. Mert nem a zsoldos tömeg a hadsereg, a sok „százezer, ki zsoldon él, zsoldon vesz el¹⁵“, hanem a nemzet sorakozó, tömörülő fiai, akik a hadúrnak tett esküin túl jobbágyi hűséges ragaszkodással harcolnak a korona dicső viselőjéért.

Fényes ékesség a szent korona: túlvilági fény árad ki belőle, amely hódolatra kész, de szeretetet, ragaszkodást, önfeláldozó rajongást a korona viselője kelt, oly viselője, mint az a dicső király, akit most siratunk; az a lovagias magyar király, aki a lovagias magyar

nemzetet értette meg a legjobban, aki szívéhez kapcsolta ezt a lovagias nemzetet, amely a legjobban megértette a lovagias királyt.

Minden alattvalója, seregeinek minden vitéze szerette az ősz királyt, buzgón imádkozott életéért, koronája fényéért, helytálló fegyverei győzelméért, vérét kész volt ontani trónjáért. Szerettük az élő, gyászolva siratjuk az elhunyt nagy fejedelmet és megilletődött kebellemmel imádkozunk most, mikor fonséges árnyéka eltűnik a halál kapujának boltíve alatt, hogy átmenjen a történelem öröklétébe ő is, akinek nem felejtés ládája a koporsó, hanem halál fonsége, glóriás megdicsőülés, áldott emlékezet! Amen.

Menyei Atyánk, élet és halál Ura! Két emberöltőn át imádkoztunk hűséges szolgád, a mi Urunk Királyunk, I. Ferenc József életéért és irgalmad meghallgatá nemzedékek hő fohászat. Hosszú életet adtál nékie és hosszú évtizedek uralkodására megtartottad őt. És most, hogy hazahívtad őt, hogy véges léte az öröklétbe átszakadt, hogy sírba dőlt fejedelmi alakja és hosszú, áldott életének sáfarkodásáról számol be Előtted, most megindult lélekkel kísérvük hazaszállott lelkét trónod elé.

Emberek pásztorává, hadak urává rendelted őt. A lélek jóságával ruháztad föl. Növeltél méltóságát, megáldottad uralkodását s élte utolsó napjáig megőrizted soha nem lankadó munkaerejét.

Bánatos merengéssel csügg lelkiünk alakján és hálát ad Néked, aki hazánk életrekeltésére, fegyverünk vezérletére rendeléd fölénk. Dicsőséges, áldásterjesztő életének vonásai eltörülhetetlenül vannak lelkiünkbe írva. Egyesült benne a lélek nemessége s a származás fénye, a leszűrődött bölcsesség és a hatékony szeretet, a kötelességtudás odaadása és nehéz kísértésekben a hívő lélek alázatossága, végzéseidben megnyugovó megadása. A jog és igazság védője volt. A hajdani jeruzsálemi királyok nevét: malki cedek, az igazság királya, méltán viselte. Az örök igazság honába, Hozzád tért immár: lelkiünk imája száll trónod elé: az örök igazság országába fogadd őt, hűséges szolgádat, akit gyászoló szívünk imádságos hálája kísér Hozzád a Te igéddel: áldásul lészen az igaznak emlékezete. Amen.

* *
*

¹ A katonaság gyászistentiszteletén 1916. XII. 2. este. Zsolt. 90, 10. — ² 71, 15. — ³ Hóz. 13, 11. — ⁴ Kir. I. 12, 11. — ⁵ Krón. I. 29, 30. — ⁶ Reizner, Szeged tört. II. 178. — ⁷ Deák IV. 380. — ⁸ Szilágyi Dezső Beszédei IV. 284. — ⁹ U. o. IV. 283. — ¹⁰ Jób 7, 1. — ¹¹ Móz. V. 24, 5. — ¹² Krón. I. 12, 22. — ¹³ Krón. I. 7, 40. — ¹⁴ Móz. IV. 31, 36. — ¹⁵ Arany IX. 240.

IV. KAROLY.

I.

Új zsoltár kísér bennünket e ma induló hónap elejétől az őszi ünnepsor utójáig. Nap-nap után ismételjük: Az Úr az én világosságom s üdvöm, kitől féljek? Az Úr életem erőssége, kitől remegjek? Ha galádok közeledtek felém, hogy testem tépjék. szorongatóim és fojtogatóim: ők botlottak s buktak el. Ha tábor táboroz ellenem, szívem nem remeg, harc ha viharzik ellenem, ~~7812~~ csak azért is bízok¹. A háborús aratás közeledő alkonyán tanúságok tarlózására térünk: a nagy bölcseségre, amely meg nem rettent, amely bízott válságok idején az igazság erejében. győzelmében, az igazság Istenében.

A nagy bolondságoké és nagy bölcseségeké a halhatatlanság: a mi közbül esik, az idők papírkosarába való köznapi valóság². A nagy bölcseségé lesz a halhatatlanság, mert övé lesz a győzelem, a nagy bölcseségé, amelynek neve igazság, azé a hité, amely a valóság válságaiban szólott: csak azért is bízok, bízok az igazság Istenében! Keresik-kutatják már amott is, hol az igazság? Hol a vész eredő forrása, ki volt indítója, felidézője? Es akik odaát a kormány rúdját kezükben tartják, utolsó erőfeszítéssel tagadják, hogy ők forralták, tervezték, végezték el egymás közt a földosztó háború indítását. Most, hogy terveik már-már végleg összedülnek, rettegnek a háború végétől, a béke leszámoló napjától, amely kideríti békerontó kezdéseiket, népámító hazudozásukat, néprontó fondorlásukat. Húzzák-toldják a háborút: mert nekik mindnyájuknak a béke reggele iszonyat, a megismerés halálos rettegés³. Ha beüt a béke, ellenük kiüt a forradalom. Elsöpri a gaz vezetőket, akik ma már a béke ellen harcolnak, akik a háborúért húzzák a háborút, nem a győzelemért. Föl-fölvillanyozzák az irgalmatlan gyűlölködést, nehogy fölülkerüljön a béke, amely őket felelteti s feneketlen sülyesztőbe taszítja.

Minket a három esztendő rémségei után is kísér az íge: az Istenbe vetett bizodalom, a tűzhelyet, hazát védőnek bizalma abhoz, akiről meg vagyon írva: Hatot gyűlöl az Úr és hét, ami lelkének utálata⁴. Első: עינים רמות a fennhéjázó szem, a büszke szajnaparti nép, amely magát a népek elejének nézi, a szellemesség anyjának, a lelkek vezérének tekinti. Második: לשון שקר a hazug ajk, az elsőnek elköresosult oldalága, a rumuny, a hazugság apja. Harmadik: ידים שופכות דם נקי Szerbia királya, kormánya, közvéleménye. Negyedik: לב חרש סתומה a fondorlatforraló szív, az orosz hatalmasok szívtelen szíve, akár öröklött jog, akár forradalmi siker adja kezébe milliók sorsát, akár az árnyékeár parancsol, akár a cár árnyéka végez. Ötödik: רגלים סתומים אחרים A galádság után iramló lábak: az olasz király és méltó ipa, a hitszegés e páros cége. Hatodik: ישיב בוזבים ער שקר Az álságot lehelő hamis tanu — az óceántuli hazugság-lehelő, álhírkiürtölő, szenteskedő üzlettárs, a rágalomszóró hare kezese, támadóink pénzforrása, fegyveresíszárja, kenyérnyújtója. És hetedik: זכשלה מדינים aki a föld testvérnépeit egymás ellen gerjeszti, kijátsza, uszítja, a háborúszövés és békeszegés nagymestere: az angol.

Bukóban immár ez a hétszeres gazság. Gyűlöli őket az igazság Istene, mert hatot gyűlöl és hét, ami lelkének utálata: gögös szemet, hazug ajkat, ártatlan vért ontó kezet, fondorlatforraló szívet, galádság után iramló lábat, álságot lehelő hamis tanut, testvérek közt eivódás gerjesztőjét.

Beesületes háború a mi háborúnk, ezért várunk tisztos békét. Beesületes amott is a háború, de csak azért, mert fölfüdi orosz közférfiak sikkasztásait, a francia államfő titkos egyességeit, hazug hatalmak hitvány erőtlenségét, hitszegők katonai képtelenségét. Bíró a háború, részre nem hajló bíró. Itél az erő fölött, anyagi erő, fegyvelmes és ezért félelmes erő, kitartó és kifogyhatatlan lelki erő fölött.

Véres kaput nyitottunk az orosz-rumuny falon. A géperő okozta ezerszeres halál nyomában a közelhare izgató zajából meríti seregünk az ittasító mánort. Idegei megfeszülnek, zuhanó rohamától meghátrál a kozákhajtotta tömeg, amelyet az új szabadság nevében áldoz föl kormánya.

Reánk szakadt a győzelem, mint valami váratlan esoda és az ellenségre ránehezedik a vereség súlya, mint valami ólomköpeny.

IV. KÁROLY.

I.

Új zsoltár kísér bennünket e ma induló hónap elejétől az őszi ünnepsor utójáig. Nap-nap után ismételjük: Az Úr az én világosságom s üdvöm, kitől féljek? Az Úr életem erőssége, kitől remegjek? Ha galádok közeledtek felém, hogy testem tépjék, szorongatóim és fojtogatóim: ők botlottak s buktak el. Ha tábor táboroz ellenem, szívem nem remeg, harc ha viharzik ellenem, **אֲנִי בָטוּחַ** csak azért is bízok¹. A háborús aratás közeledő alkonyán tanúságok tarlózására térünk: a nagy bölcseségre, amely meg nem rettent, amely bízott válságok idején az igazság erejében, győzelmében, az igazság Istenében.

A nagy bolondságoké és nagy bölcseségeké a halhatatlanság: a mi közbül esik, az idők papírkosarába való köznapi valóság². A nagy bölcseségé lesz a halhatatlanság, mert övé lesz a győzelem, a nagy bölcseségé, amelynek neve igazság, azé a hité, amely a valóság válságaiban szólott: csak azért is bízok, bízok az igazság Istenében! Keresik-kutatják már amott is, hol az igazság? Hol a vész eredő forrása, ki volt indítója, felidézője? És akik odaát a kormány rúdját kezükben tartják, utolsó erőfeszítéssel tagadják, hogy ők forralták, tervezték, végezték el egymás közt a földosztó háború indítását. Most, hogy terveik már-már végleg összedülnek, rettegnek a háború végétől, a béke leszámoló napjától, amely kideríti békerontó kezdéseiket, népámító hazudozásukat, néprontó fondorlásukat. Húzzák-toldják a háborút: mert nekik mindnyájuknak a béke reggele iszonyat, a megismerés halálos rettegés³. Ha beüt a béke, ellenük kiüt a forradalom. Elsöpri a gaz vezetőket, akik ma már a béke ellen harcolnak, akik a háborúért húzzák a háborút, nem a győzelemért. Föl-fölvillanyozzák az irgalmatlan gyűlölködést, nehogy fölülkerüljön a béke, amely őket felelteti s feneketlen sülyesztőbe taszítja.

Minket a három esztendő rémségei után is kísér az ige: az Istenbe vetett bizodalom, a tűzhelyet, hazát védőnek bizalma ahhoz, akiről meg vagyon írva: Hatot gyűlöl az Úr és hét, ami lelkének utálata⁴. Első: עינים ימות a fennhéjázó szem, a büszke szajnaparti nép, amely magát a népek elejének nézi, a szellemesség anyjának, a lelkek vezérének tekinti. Második: לשון שקר a hazug ajk, az elsőnek elkoresosult oldalága, a rumuny, a hazugság apja. Harmadik: ידים שופכות דם נקי az orgyilkos kéz, amely délen ártatlan vért ontott, Szerbia királya, kormánya, közvéleménye. Negyedik: לב הירש מהשבית לבן a fondorlatforraló szív, az orosz hatalmasok szívtelen szíve, akár öröklött jog, akár forradalmi siker adja kezébe milliók sorsát, akár az árnyékcár paranesol, akár a cár árnyéka végez. Ötödik: גלים מסחרות לרוץ לרעה A galádság után iramló lábak: az olasz király és méltó ipa, a hitszegés e páros cége. Hatodik: יסיה כוזבים עד שקר Az álságot lehelő hamis tanu — az óceántuli hazugság-lehelő, álhírkiürtölő, szenteskedő üzlettárs, a rágalomszóró harc kezese, támadóink pénzforrása, fegyveresíszárja, kenyérnyújtója. És hetedik: ומשלה מדינים אכי בין האחים aki a föld testvérnépeit egymás ellen gerjeszti, kijátsza, uszítja, a háborúszövés és békeszegés nagymestere: az angol.

Bukóban immár ez a hétszeres gabság. Gyűlöli őket az igazság Istene, mert hatot gyűlöl és hét, ami lelkének utálata: gögös szemet, hazug ajkat, ártatlan vért ontó kezet, fondorlatforraló szívet, galádság után iramló lábat, álságot lehelő hamis tanut, testvérek közt civódás gerjesztőjét.

Beesületes háború a mi háborúnk, ezért várunk tisztos békét. Beesületes amott is a háború, de csak azért, mert fölfödi orosz közférfiak sikkasztásait, a francia államfő titkos egyességeit, hazug hatalmak hitvány erőtlenségét, hitszegők katonai képtelenségét. Bíró a háború, részre nem hajló bíró. Itél az erő fölött, anyagi erő, fegyvelmes és ezért félelmes erő, kitartó és kifogyhatatlan lelki erő fölött.

Véres kaput nyitottunk az orosz-rumuny falon. A géperő okozta ezerszeres halál nyomában a közellharc izgató zajából meríti seregiünk az ittasító mánort. Idegei megfeszülnek, zuhanó rohamától meghátrál a kozákhajtotta tömeg, amelyet az új szabadság nevében áldoz föl kormánya.

Reánk szakadt a győzelem, mint valami váratlan esoda és az ellenségre ránehezedik a vereség súlya, mint valami ólomköpeny.

Megszédültek belé a cinkos népek — maga a londoni vezető sátán vallotta be. Az ellen vérnyomát, hol futó, hol makaeskodó tömegeit követjük. Meg-megállítják, de nincs már maradása. Nincs már a háttérben, akiért vakbuzgón tört előre, az atyuska, aki talán már Szibériába került vezekelni. Lelőkték trónjáról: könnyedén, szinte vérontás nélkül lökték le polcáról ezt a bukásra érett gyáva zsarnokot. Az írás szava szerint: Egy pillanat — elvesznek! Éjfélkor fölrazódik a nép, eltűnik, félrelökik a zsarnokot — nem kézzel⁵. Nem kézzel, csak a megvetés megsemmisítő legyintésével. Szinte rázatlan hullott le, mint a férges gyümölcs. Nem volt, aki védje, eselédjei közt. Nem hiába olvastuk rája: uralom van nála és rettegés⁶: rettegés, bénító, őrjítő rettegés. Alattvalóinak rabja már, aki ember-telen följobbvalójuk volt. Rettegte mindenki, rettegett mindenkitől!

Mi más képet látunk itthon, ifjú királyunk trónján. Nála az uralom, de nem a rettegés, hanem a nép szeretete, az ő népszerűtő szívének gyorsan kelt visszhangja. Szereti népét, katonáit. Mintha a költő szavát hallanók ajakáról:

Tiszteljétek a közkatónákat, —
Nagyobbak ők, mint a hadvezérek⁷!

Mikor a várurak és esatlósaik, a főurak és zászlóaljaik védték a hont s a trónt: övék lett minden jog és kiváltság. Mikor a toborzott zsoldos sereg szolgált a fejedelem zászlai alatt, a fejedelem követelt minden jogot és kiváltságot. Most, hogy a fölkelő nép védi a hont s a trónt, vele kell megosztani minden jogot. — a kiváltság pedig, az megszűnik. Nem kár érte, ha elavik és a régiségtárak ritkaságai közé kerül. A néperőt megismerve a király, a népakaratot hívja fel a köznek szolgálatára. A honvédő nép jogát növeli a király. És ifjú, meleg szívével a nyomor felé fordult. Az állam áldozatait követeli a megszorultak élelmére. Az a társító megértés él benne, amelynek ősi törvényeit ma halljuk ismétlődni Mózes ajakán jogtalanok védelméről, adósok megmentéséről, rabok jogáról, elesettek istápolásáról. Most, hogy „számosabbak a föld özvegyei a tenger fővenyénel⁸“, az özvegyek s árváknak bőkezűbb ellátást rendel. A visszafoglalt tartományok népét s az elítélt katonákat a rideg szigortól óvja. A jogegyenlőséget, amely ötven éve a törvény betűjében szunnyadt, való életre váltotta, pecsétőrül fogadva a vérünkbeli való vért. Helybenhagyta tanácsosának bírói karunk érdemeit méltató meggyőződését, amely hosszú ügyvédi pálya tanúságaiból szűrődött

le és szentesítette e tiszteletreméltó kar egészének és sok rég váró tagjának elismerő jutalmazását. És jóváhagyta a zsidó szív elmézó irgalmasságának sugallatát a bűnösökkel szemben, megszakítva sok aránytalan bűnhődés kínos tartamát.

Ha pörbe szállanak férfiak és törvény elé állanak és törvényt látnak fölöttük, akkor igazolják az igazat és bűnhessék a bűnöst⁹. A bíró nem vádló, nem védő: a bíró igazlátó. Nem a bűnt keresi, hanem az igazságot. Előítélet és hátsógondolat nélkül szűri le meggyőződését a per során. Nem megtorlás a célja, hanem a törvény érvényesítése. Nem büntetni akar, hanem igazságot tenni. Küldetése nem a hatalom uralma, hanem a jog szolgálata.

Magasztos jog a király kegyelmező joga, mikor a bűnösnek megbocsát, de aggályos, ha a király nevében esett bírói tévedést vagy túlos szigort kell kegyelemmel helyrehozni.

Mert: „mi a bíróság“?

„Az égben is van hatalom, aki elítél és fölment, a földön is. Az égi bíróság neve isten, a földi isten neve bíróság.“ A szentírásban mindkettő: elohim. „A bíróság az igazság őrizője és fenntartója. Az állam tekintélyét, becsületét, méltóságát ő képviseli. Az ember jogait ő biztosítja. A társadalom nyugalma ő tartja fenn. Nála nélkül önzés, szenvedély, gonosz indulat, erőszak, ármány, fondorkodás uralkodnék a világon s az emberek egymást — חיים בלעז — elevenen falnák föl, mint a férgek a mocsárban s mint a fenevadak az erdőben. A bíróság csalhatatlan¹⁰.“

Ezért oly végzetes, ha téved.

Ne elfogult harag, ne izgult gyűlölet ítéljen: higgadt mérlegeléssel ítéljen a bíró, nem haragvó méreggel. Ne tegyék felekezeti bűnévé, ami a foglalkozás visszaélése, évezredes visszaélések alkalmasszulte kiújulása. Tisztas hadi átvétel tisztas szállítást nevel, az ellenkező gyakorlat az ellenkezőt szüli és kettőnek vállára osztja el a bűn terhét. 2340 éve, hogy a szókimondó nagy vígjátékíró, Aristophanes Athénében mondatta egyik szereplőjével:

Szánj meg apám, haugyan magad is csentél valaha közpénzt,
Tisztviselő lévén vagy eleségvásárló biztos a hadnál¹¹.

Tisztakezű eleségvásárlás tisztakezű eleségszállításra kész . . .

És kiveszi részét ifjú királyunk a háborúból is. Látja fiaink áldozatkésztségét. Észrevette és osztrák hitfeleink tisztelgő küldöttsége

akik az uralkodás gondjában osztoznak, értsék meg igazság, méltányosság szavát. Ne feledjék fölnt a halmon a lenn sürgő, dolgozó népet, a lenn, síkon, völgyben folyó nemzetföntartó, barázdatoró munkát. Társító érzék kapcsolja össze téres síktól, lapálytól egetverő csúcsig a rétegeknek sokaságát. Tovább folyik ezért a zsoltár igéje:

Jogot szerezzen a nép elnyomottainak, üdvöt a nyomorultak gyermekeinek és zúzza szét az elnyomót. Magasztos hivatása a királynak jogot teremteni, a törvényhozó munkát irányítani, a megalkotott törvényt hatályossá, szentté avatni. Magasztos hivatás a megújuló jogban a társító átalakulást bölcsen vezetni, megadni minden munka bérét, megnyitni az érvényesülés útját minden érdem előtt, üdvöt nyújtani a nyomorultak gyermekeinek, tág teret a tehetségnek, hogy el ne álljon a szellemi vérkeringés, hogy megújuljanak a vezető rétegek, mint az eleven folyamban folyton megújul a vízszín fodros habja, míg a tespedő tó álló tükrén hínár lepi be a poshadt víz színét.

Mint a nap fényében fürdő hegycsúcs nyíltan föltárja minden rejtekét, úgy tárja föl nyíltan lelkének rejtekét a hűséges alattvaló. aminthogy meg vagyon írva a folytatódó zsoltárban: Hódoljanak néked, mint a nap ragyogása, mint a hold szelíd fénye emberöltőről emberöltőre². Ne legyen bujkáló elégedetlenség, lázító ármány sehol a népben. Minden alattvaló köteles nyíltsággal köszöntse a koronás királyt. De a fejedelem gondja is ölelje föl minden alattvalóját, a nemzet egyetemét. Ne legyen magasan szálló hajnali felhő, ne hajnali napsugár, amely csak a csúcokat aranyozza be, mint a koronázás napfölkelő ünnepén a nagy nemzetségek szülötteit, hanem a zsoltár továbbszövődő igéje szerint:

Hulljon mint a permet, amely a sarjút növeszti, mint a termékenyítő eső, amelynek bő áldása leszáll s a legmélyebb fenékre is eljut, keresve a mélyfektű völgy termékeny ölet, a termő munka talaját, a közjónak rejlő gyökereit. A törvényhozó hatalom a köz javát szolgálja, ne egyes rétegek oltalmát, javát, uralmát csupán. A kiváltságos hatalmi tényezők igényei nem merítik ki a köz javára irányuló gondoskodás körét.

Ki az, akit méltán hívnak igazságosnak! Isten צדיקו של עולם a világegyetem igazsága³. Ezért folytatja így a zsoltár: Virágozzék napjaiban az igazság Istenének imádása. Hiten, a király hitén, esküjének szentségén sarkallik az alkotmány biztonsága. Virúljon azért

a haza javára a hit: hívó lélek esküállása az uralkodóban, hívó lélek hűsége bennünk, a népben.

De a hit legyen a szív, a lélek dolga, nem világias törekvések rugója, hatalmi igények ösztönző gusztonya. Mert a szív hitéből egyenetlenség nem fakad: torzsalkodás nélkül megfér a hazában a sokféle hívó lélek, ha istenét keresi és nem a földi hatalmat. Ebből a jámbor hitből a béke bősége fakad, békesség telje, amely a hold múlásáig el nem enyészik. És a békesség királya kíván lenni ifjú királyunk: ez volt első szava hozzánk, mikor dicső elődjét fölváltotta a trónon.

Béke királya lesz, miután győzelmes hadi tettek után „úrrá lett tengertől tengerig“, Adriától Euxinusig; ismerik zászlaját „a folyamtól a föld pereméig“, a monarkiát átszelő folyamtól, amelynek maholnap torkolatánál állanak seregeink, a föld legszéléig: „meghódolnak előtte“, szól a zsoltár, „puszták lakói és porba hullanak ellenei“. Hozzábékélnek, akik örökségét széttépni, földarabolni indultak. Ő pedig böles mérséklettel, a győző rideg büszkesége nélkül mérlegeli a békekötés bonyolulásait. A zsoltár folytatódó igéje szerint: „királyok hajolnak meg előtte és népek hódolnak neki“ a béke fejedelmét megillető hálás hódolattal, „midőn megmenti a jajongó nyomorultat, az elnyomottat, akinek segítsége nincs“. Aki távol földön már-már reménytelen sanjarog bús hadifogság insége-nyomorában, hazasegíti a reményevesztett, messze idegenben vergődő nyomorultat.

„Könyörül megszorulton, szűkölködőn, a nyomorgónak menti életét.“ Könyörület, irgalom, kegyelem forrása a korona. Távol harcban álló véreiért aggódó szülőknek, hitvesnek, gyermeknek irgalmazó kegyelem a király békeígérete. És a kegyelem a korona legdicsőbb joga, a földi büntető hatalom memyei enyhítője. Amikor életadó kegyelme feloldja a halálos ítélet hatályát, amikor pertörő kegyelme elhárítja a törvény rideg szigorát, amikor bünfeleltető kegyelme a börtön ajtait megnyitja: akkor a kegyelem részeseinek örömkönyűjében a korona ékességeinek legragyogóbb gyöngye pattan elő.

És a kegyelem jogán túl a koronáé hadizenés és békekötés. Megvédi külső ellenség ellen a hont, a zsoltár folytatódó igéje szerint: „Kényszer és erőszaktól megmenti lelküket, de drága az ő vérük az ő szemében.“ Első szava a béke keresése volt, mert drága a mi vérünk az ő szemében. A nép vérét nem akarja tovább ontani, hisz közvetlen közelből látta e vérnek kénytelen pazarlását.

Békét akar. Békét kínál. Békét köt. „És a nép újból élni fog és ad” a királynak jobbat, „drágábbat sáraranynál”: jobbágyi hűség színaranyát! Lelkébe fogadja az új királyt és „imádkozik érte buzgón, állandóan”, mint szülőért a gyermek, „áldja őt” a szerzette békének „minden napján”. Él, újra él a nép, siet áldozatos, veritékes munkára, hozza a hűség színaranyát, sejtetlen kincsét. Sürögve siet az újjáalkotó, visszaszerző békés munkára és csodálatos fejlődés következik a rémes pusztulásra. Egy-két vonásban rajzolja meg a zsoltár továbbszövődő igéje: „Lészen gabona bősége az országban a hegyek esúcsáig”, meghódítja a termésfokozó tudomány termőtalajnak a meddő hegyhátaikat is, öregbíti az anyaföld áldását, a kalászt, növekszik, öregbül a búza szeme כִּמְיָן כִּמְיָן בְּבֵית יְיָ „tenyérsyi lesz a gabonaszem” és szerte a hazában „gyümölcsösök sűrűje zúg, mint a Libanon öserdeje. Fölvirágzanak a városok”, ipar és kalmárkodás melegágyai, „virágzanak, mint a mező virágos pázsitja”. Kertes városokban munkabíró nemzedék sarjad és gyarapszik, felvirágzás kora következik városban és falun: Károly király kora.

„Neve emlékezetes lesz örök időken, gyarapszik hírben amíg a nap sütése tart, nevével áldják egymást minden népei, hirdetik üdvét”, dicsőségét, hírét mindannyian — a zsoltár végaszavai.

Felelőtlen a király, de felel utókornak, történelemnek, késő századoknak. Új lapját ütjük ma föl a történés könyvének: üres lap még — áldás írassék reá!

Ebben a reményben, evvel az imádsággal teszi föl a nemzet a király fejére a koronát.

A szentírásból ered a magyar koronázás, fölkenés egész szertartása. Huszonzhét százötvenkét esztendeje történt a jeruzsálemi szentélyben az a királykoronázás, amelyet a király koronázásában máig is egész a nádor királyéltető fölkiáltásáig híven másolunk. A főpap megmentette a királyi ház utolsó kisded sarját és mikor elérkezett ideje, „ada a főpap a testőröknek kopjákat és paizsokat . . . és rendet állanak a vitézek, kiki fegyverét kezében tartván, a szentélynek jobb oldalától fogva a szentély baloldaláig . . . a király mellett mind környöskörül és kihozá a pap a király fiát és fejébe tevé a koronát és kezébe adá a királyi klenódiumokat és királlyá tevék őt és fölkenték és tapsolván szóltak: éljen a király⁵!” Az írás itt említette őt koronáról mélyértelmű, mondás hagyomány maradt fönn. Csodálatos sajátossága volt e koronának. „Aki hivatta volt a trónra, annak símult

fejéhez, aki nem volt hivatva, annak nem illeszkedett fejéhez⁶.- Az új király nem elvont fogalom, hanem élő egyén, nem pusztá méltóság, hanem kidomborodó személyiség, nem a nagyúri, ős nemzetség lán-cának egy szeme csupán, a sorozatban a korona hatalmának ötven-egyedik megjelenítője, hanem új, eleven, liktető erő, újméretű fő, aki folytatja ugyan, de alakítja is a történelmet, amely tovább folyik, de medrét az erős egyéniségek ássák, irányítják. Új fej, amelyhez a korona símul, amely a hivatott főhöz illeszkedik, mint hajdan Dávid házának koronája hivatott viselőjéhez önként illeszkedve símult.

Mint a hosszú oszlopsor, amelynek mindegyik oszlopára külön-külön, elütő oszlopfejet farag a művészi kéz, úgy állanak a múltak tág csarnokában a koronás fők, külön-külön jellegzetes arcvonással, más-más veretben, mint mindegyiköknek új veretű körmöci aranyai. Egyugyanaz a korona közjogi jelentősége minden hordozóján, mégis minden hordozóján mást jelent. Pozsgó ifjúság nemes tettvágya lép ma a trónra, amelyről leszállott leszűrt bölcsesség lassúdad érverése. Fölszáll a nemzetalkotta legfőbb méltóságra és első szava: jogegyenlőség oltalma, béke keresése, bódogító ígérete ígéretes jövőnek. Áldó szóval, a zsoltár végszavával אֲשֶׁר־הוּא az egész nemzet áldó szavával üdvözöljük, üdvözöljük az ősi áldással, dicsérve Istent, aki föltetszeti a föld fián földöntúli fényét. Az Ő szentséges nevére esküszik a király és királyi módon állja szentséges esküjét. Amen.

* *
*

¹ Sám. II. 23, 3. — ² Peszíkta 73 b. — ³ Midr. Tillim 72. — ⁴ Sziftó II. 315. — ⁵ Kir. II. 11. 10—12. — ⁶ A. 44 a.

III.

Ne sirassátok a halottat és ne búskodjatok rajta, hanem sírván sirassátok, aki elnégyen, hogy többé vissza ne jöjjön és ne lássa születésének földjét . . . Mikor elvándorol e helyről, vissza nem tér többé, hanem ahova számúzték, ott hal meg és ezt a földet többé nem látja¹. A haldokló Júdaország királyáról szól az íge.

Nem tér többé vissza! Ahova számúzte az erőszakos győzők bosszúja, gögje, ott halt meg királyunk és ezt a földet többé nem látja. Pedig ezen a földön hű szívek dobognak feléje. Az ősi örökös tartományok, akik soha hozzánk nem testvérisültek, akiknek százados

szabadalma volt a császárhoz való hűség, elszakadtak államformában is, lélekben is tőle, csak a százados pártütőknek, a bizalmatlanul kezelt magyarságnak, csak a panaszos sérelmek e nemes nemzetének lelke nem szakadt el sem államformában, sem lelkiületben tőle és szent koronájától.

Mikor a világ gyilkos sodra elsodorta, eserbenhagyta őt az udvaroncok népe és még kriptával sem kínálta meg az udvaroncelkek silánysága. Hontalan halott leve.

Bennünk él a koronázó eskü: a koronás király esküje a koronázó nemzetnek is esküje, hűségesküje, amely lélekben hozzákötött bennünket. A halál bánatos üzenetére elhallgat talán egy pillanatra köztünk a társadalmi mély visszavonás és ébredez a gyásznak közösségében a régi összeforrottság érzete.

Mióta idegen őrség kísérte le Aldunához, tengerhez, messze óceáni szigetföldre, azóta hegyes karó volt minden óra: szívébe fűródott, elvérzett.

Madeira nyirkos tavaszát, sivatagi száraz viharját nem tudta elviselni az éltényi erejében megtört test, a boldog terveiben csalatkozott lélek. Eltének elapadt erét kiszárasztá az ádáz kór.

Félszáz királya volt e honnak, de boldogtalanabb egy sem volt, mint ő, még a Csele-patak halottja sem. Funchal lelkünkben Mohács-esal kapcsolódik egybe: riasztóan rút idők emléke fűződik össze!

Nem a számkivetett királyok Daudet-regényének megelevenedett alakja volt, hanem Nagymagyarország utolsó, hazátlanná lett királya, akinek hazátlanná kelle válnia, mert a haza sértetlenségének jelképe volt és vértanúja. Vértanú lett, mikor kiadtuk. A szentírás törvénye: ki ne szolgáltsd a rabszolgát urának, ha hozzád menekült kényura elől². És mi a királyt kiadtuk a bosszúlihegő ellenségnek, az ő föl-szabadult szolgálának, pártütő alattvalóinak. A mindenrontó háború megtörte önérzetünket, erőnket: nem tudtuk megvédeni a szent korona föl-kent viselőjét.

Nem számkivetés volt kínos sorsa e sorsüldözöttnek, hanem elhurcoló beljebbezés. Nem bujdosó volt, hanem fogoly, nem száműzött, hanem hazátlan árva. Magános sziget volt börtöne, az óceán volt porkolábja.

Hazátlanná tették, mert olyan közel férközött a szívünkhöz. Királyát a nép számkivetésbe látta indulni³ és messze távolban kelle meghalnia e királynak, mert kudarcos esődbe került minden, amit akart.

Rövid volt és háborús uralkodása e békés lelkiületű fejedelmünknek, ifjú királyunknak, aki még tévedéseibe is a békét keresve sodródott belé. A vérvető iszonyú harcban részvevő szíve a kibontakozó békét kereste. Az összeomlásnak már csak tanúja volt, nem tényezője. A nagy özönvér után kitört az égi háború sivítva és cikázva, itéletes viharba tört a homlás és ború, vérhírek keltek a vonagló világból, visszhangjuk hallik a főváros mai vész híreiből. Összeomlott a trón, hazátlan lett a király. Gyászfátyol fűdi a koronát.

Minő megrázó, szívettépő ellentét a koronázás sokadalmas pompája és a funchali csendes elmúlás, a csodás fekvésű budai várak és a száanalom-nyujtotta madérai szállás!

Még akik nem látták is a koronázást, akik csak a vetülő rezgőképben láttuk az ifjú, koronás király kardvágását — még nekünk is könnyet esalt pillánkra a megható festői kép nagyígéretű jelentősége.

És most gyászfátyol borítja a koronát!

Idegen földbe temették, aki viselte. Kínszenvedő útjának befejeződésén nem tolongott gyászoló emberözön, de ott volt hét hazátlan, hajléktalan, apátlan árvának könnye, a gyászoló özvegy izettépő fájdalma. Életének szemefénye kialudt, csukló zokogással hordja roskadozva lelkét, éjszakás balsorsát. Reáborul fáradt lemondás, könnyetlen sírás, maró emlékezés éjszakája, ez a sötét éjszaka, amely hiába vár ködomlasztó hajnalt, ködoszlató napkeletet. Tüzel a seb, heggülni nem tud: az ő jövő élte bánatos emlékezés bús tarlója leszen. Reánk pedig, akiket jobbágyi eskü kötött Károly királyhoz, reánk kaján örömmel borul a rettentő való: siratjuk a királyt hűséges jobbágyai, hadjáratos tisztai és kísérjük a halvégzetes királynak mulékony roskatag teteméből hazatérő lelket az örök irgalom trónja elé áhítatos imával. Amen.

* *
*

¹ Jer. 22, 10—12. — ² M. V. 23, 16. — ³ Ámosz 1, 15.

II. RÁKÓCZI FERENC.

I. -עַיִן A porból: négy ízben, más-más összefüggésben szól így az írás. Első ízben a próféta ajakán: Kelj ki a porból, rázd le a századok porát¹!

A multnak mohos mesgyéin megállunk, midőn a századok porát lerázva megelevenedik előttünk s jelenre válik a hazának multja és a bujdosók hazatérnek, hirdetve a multnak tanúságait. És nagy tanúság rejlik e hazatérők történetében!

Cseh földről jövevényekül szakadtak hazánkba az első királyok idejében a Bogáth-Radván nemzetség ősei, akiktől a Rákócziak származtak és mégis azt mondja és joggal mondja a magyar nemzetségek legjelesebb ismerője, hogy ez a család fölemelkedésétől enyésztéig oly hazafiakat mutatott, amilyeneket tán egyetlen más családnak sem. Folytonos küzdelemből állt sorsa, amely a nemzetével volt egybeforrvá s győzött vagy bukott -- de áruló nem váltott közülök soha. És midőn letűnt közülök az utolsó élő ivadék is, megmaradt a fényes név a nemzet osztatlan kegyeletében².

Csupa tót, orosz és oláh helység a Rákóc nevű sok helység a hazában, mert Rákosnak szláv egyenértéke a Rakowec, Rákóc és íme ez az idegen név ma legzengőbb hangzású neve történelmünknek.

Elmaradtak az idegen anyanyelvű képviselők a törvénytörlő új törvényalkotástól: igazolni akarták, mennyire elmaradtak a történelmi tudástól. Hiszen kuruc vitézeink között tömegesen voltak tótok, ruthének, németek és Erdélyben még az oláhok is a most hazatérő hőséért harcoltak. Vele harcoltak, pedig csak egy vezényszavát értették, azt, hogy rajta, rajta!

És anyjának, a legnagyobb magyar asszonynak, Zrínyi Ilonának ősei sem a hétvezér utódai valának, mert a szigetvári hős ereiben horvát vér folyt!

Ez az első nagy tanúság e mai nemzeti ünnepen: a nemzet hű fiává nem a származás avat, hanem a szárnyaló lelkesedés a

nemzet ügyéért, nem a fajrokonság, hanem a fordulatlan rokonérzés, nem a családfa, hanem a csatlakozó önfeláldozás, nem a szívnek vére, hanem a szívnek verése!

A nemzet szíve vert a cseh jövevények s horvát zsupánok sarjában, maga a nemzet szólamult meg viharzó elszántsággal az ő ajkán. A régi jó hírrel fénylő magyar nemzetnek régi sebei ismét kiújulnak³, ez recrudescuntjának bekezdése, s ez a latin recrudescunt volt a honfiúi keserv szenvedelmes kitörése, a sajtó fájdalom háborgó feljajdulása, a nemzeti önérzet dörgő tiltakozása, az elkeseredett ellentállás harci riadója.

Vallásos lélek volt a recrudescunt írója. Azoknak tanításából, akikre fondor lélekkel az árva fejedelmiút bízták Csehországban, a vallás mézét felszívta, de a hazátlanság tanításának mérgét visszautasította. Hitt küldetésében s ez az új Mózes a Fáraó udvarában, kinek név, fény, rang, hatalom, hír, kincs a része, eltelt elgyötört magyar népének keservével és a világ parancsolói által üldözött árva fejedelmiú nemzetének szabadítójává, szeplőtlen, önzetlen, fönséges jellemű hőségé lett⁴.

Vallásos lélek volt. Igaztalan ügyért síkra nem szállott. Hitt küldetésében, a nemzet igazságában. Könnyű lesz, így mondja élete végleszámolásában, könnyű lesz megkülönböztetni a közönséges lázadás okozta mozgalmaktól a szabadság általános, jogos és törvényes védelmét, amelyekben a vármegyék egyesülten, míg amazokban csak a nagyok zendülő hűbéresei fogtak fegyvert⁵.

II. Porból vétetik a vas⁶: a földből termett fegyvere, ez a második íge.

Akik várták, akik hívták, akik elsőkül követték, akik rajongásukkal körülvették s testüikkel védték, azok nem az akkori jogbirtokló nemzet voltak, hanem a jog nélküli való nép. A föld népe kelt föl mellette, véle, de a parasztlázadásból a legnagyobb szabású nemzeti fölkelés lett. Magával ragadta a nemességet és a városiakó német polgárokat. Megvillant a kurucok kardja! Mintha róla szólna a próféta iige: Pallos, pallos, köszörülve és fenve, köszörülve, hogy mérsároljon, fenve, hogy villámot szórjon! De fájdalom! A nemzeti hős kezéből kihullott a kard. Cserben hagyták vezérei s teljesült a próféta iige: Odaadta fenni, hogy az ellen marokra fogja, pallosa köszörülve, fenve, hogy a nép megölőinek kezébe jusson⁷! A nemzet kardja idegen kézre került, mert a nemzetek sohasem vetik oda

Mint sebzett szárnyú sántiló sasok
 A vándorbotos kuruc harcosok . . .
 Kárógó madarak üvöltő dúvadak
 Szava volt nekik a hazai búcsúszó.

Idehaza csend lett, irtózatos nagy csend,
 Ember meg nem moccant, levél meg nem rezzent,
 Ravatalos ház volt egy végben az ország,
 Halottat sírattak könnyben ázó orcák.
 Csak egymásra néztek és szót se cseréltek,
 Hanem azért éppen eleget beszéltek¹⁶.

A gyalog bölcsesség békét kötött: őket a honszerelem szent önkívülete elvitte kietlen messzeségbe, önkénti száműzetésbe, hon-talan bujdosásba:

Eltemették egymást idegen part felett,
 Idegen hazának földé tesped rajtuk¹⁶.

De ébredezett emlékiük, ébredezett dalban, költők lantján, tudósok lelkében.

Elsőnek a dal ébredett; föltámadt Rákóczi dala, szétszállott világszerte s egy dal olykor nagyobb hatalom az állam életében, mint a legfényesebb elméletek¹⁷.

Feltámadtak a kurucvilág kesergői, míg azelőtt

Tilalmas nótáknak fakó töredékét
 Te szegény föld népe, ki kűzködél árván,
 Te dúdoltad már csak, barázdáid járván . . .

Thaly Kálmán évtizedes tudós munkája életre keltette fakult hagyományból, avult levelekből a dicső kor küzdelmeit, felkutatta a hősöknek sírjait. A nemzeti eszmét szolgáló színpad fölelevenítette keserves sorsuknak emlékeit és Arany János költői ihlete látta hazatérni a drága árnyakat. Beteljesül immár e mai napon a költő álma: jönnek az árnyak, jönnek a hamvak:

Alattuk a Duna esillámló szalagja
 Városok, helységek sorra elmaradnak,
 Nemsoká feltűnnek a budai orinok
 S a Mátyás nevérol neveztetett esarnok.

Jönnek immár, közelednek, jön a vezér s akiknek nélküle a haza sem kellett és jó dicső kíséretül a fejedelem anyja és megihlet bennünket a honvédő hősök hazaszálló lelke: érezzük, hogy végre teljesül szószerint az Ő hitvallása: Küldetésem, hogy felébresszem nemzetem szívében a szabadság szerelmét!

Köszöntünk itthon, vértanúknak vére, Rákóczi Ferenc, a nagy éjnek bujdosó csillaga: sorsod vértanúság, hült porod ereklye,

emléked dús örökség, neved ingadozó hitű nemzedékek reményének horgonya, hazatérted megdicsőülés!

Adjon néked a mennyei gondviselés nyugodalmat a haza földjének ölében, nekünk pedig honfiúi lelkesedést és szívós munkabírást, hogy megteremtsük azt a Magyarországot, amelyből haló porod nem kívánczik vissza rideg, messze idegenbe. Amen.

* *
*

¹ Ézajás 52, 2. — ² Nagy Iván: Magyarország családai IX. 597. — ³ Tóth Béla: Szájrul szájra. — ⁴ Thaly Kálmán: II. R. F. ifjúsága. — ⁵ Rákóczi emlékiratai. — ⁶ Jób 28, 2. — ⁷ Ezekiel 21. 14—16. — ⁸ Eötvös: A XIX. század uralkodó eszméi. I. 212. — ⁹ Thaly Kálmán. — ¹⁰ Ezekiel 13. 10. — ¹¹ Jób 5. 6. — ¹² Ezekiel 37, 3. — ¹³ Thaly Kálmán. — ¹⁴ Zsolt. 113. 7. V. ö. Sámuel I. 2, 8. — ¹⁵ Szávay Gyula: Vitézi ének Rákóczi Ferencről. — ¹⁶ Arany János. — ¹⁷ Eötvös ugyanott I. 182.

II. RÁKÓCZI FERENC.

לך לך Szólott az Úr Ábrámhoz: Menj el országodból, szülőföldedről és atyádnak házából¹. És amint ősiünkhöz, Ábrámhoz szólott az Úr, úgy szólott a Gondviselés ahhoz a férfiúhoz, akinek hamvai most annyi évtized után tétetnek örök nyugalomra a hazának anyaméhén: Menj el a te országodból — mert ez az ország a küzdelemnek hosszú esztendein keresztül az ő országa volt — menj el a te országodból, szülőföldedről, atyádnak házából, menj idegen földre! De ami ősapánknál a jövőnek reménye, az a bujdosásnak induló fejedelelemnél a múltat befejező búcsúszó. Az egyik, a bibliának alakja, boldog jövő felé indul s ezért szól hozzá az Úrnak biztató igéje: יהיה ברכה légy áldássá², a másik lezajlott, bezárult, végkép befejezett szereplésének utolsó fordulóján elhagyja hazáját, bujdosni indul idegen földre, amelyen jövőt nem keres, amelyen nem várja egyéb, csak lelketül, lelketül, sivár egyedüllét, csak epesztő szomorúság, nem várja egyéb, csak hosszú évtizedek mélylő keserve, keserves búsulása, hús emlékezése. És mégis, ámbár a fényesen indult múlt akkor mögötte már bezárult, az a múlt, amelyben mint imádott vezére, éltető lelke a magyar fölkelésnek irányt akart adni népe és hazája történelmének, ámbár e múlt már akkor mögötte berekesztődött, ámbár szinte egyedül ment távol messzeségbe, mégis ő rajta is beteljesedett, ha életében nem, de haló porában az írásnak az az igéje, amely biztatólag fordult ősapánkhöz, amidőn elhagyva szülőföldjét, idegen földre indult: légy áldássá. Mert az egész hosszú évezredes magyar történetből nem maradt meg a népnek emlékezetében Mátyáson, az igazságoson kívül egyetlenegy alakja sem a nemzeti történetnek úgy, mint az övé. Nem maradt meg elevenebben egyetlen alakja sem a nemzet történetének a nép emlékezetében és ha végig jártatok akkor, mielőtt az iskolák megnyíltak s terjesztették múltunk ismeretét falun s tanyán, ha végig jártatok akkor a magyar népnek kunyhóit, csak egy élő nevet találtatok a Mátyásé mellett:

a Rákóczi nevét. Csak egy név volt, amely imádság volt, amely áldás volt e hazában: a Rákóczi neve. Csak egy név volt, amely elült századoknak szomorú, nehéz, sötét sorából megmaradt a népnek szívében: a Rákóczi neve. S ezért lett ő áldássá a nemzet történetében, mert mindama nehéz évtizedeken át, amikor az a ragyoglatos kuruc küzdelem sötét vége után újból rabigába görnyedt, ellentállásra ingereltetett, mindama hosszú évtizedeken át minden szenvedésben és nyomorban, elgyötört állapotunkban ez az egy reményünk volt, ez az egy áldás volt rajtunk: a Rákóczi neve. És ha valahol teljesedett az írás igéje, akkor ezen a szent emlékü néven teljesedett, mert valósággal nemzeti eszménnyé lett, pedig a fejedelem messze tőlünk aludta örök álmát; nem tért vissza ide, ahol lelke élt, sem élve, sem holtan.

Áldássá lett a magyar nemzet történetében, mert olyan kincs lett emlékezete a magyar nép lelkében, amelyhez hasonló kincset nem őriznek, csak egyet ez országban, ott, ahol a szent koronát őrzik. Mert ha a szent korona jelképe a magyar nemzet álladalomalkotó erejének, úgy Rákóczi neve jelképe a magyar álladalom nemzetalkotó erejének. Hosszú időn át odakinn szunnyadta a holtak álmát rokotalan földnek rideg röge alatt. És íme ezen a mai napon, midőn Kassának székesegyházában megnyíltak az ódon kapuk és megnyílt a kripta-ajtó, hogy a nemzet kormányának s képviselőinek jelenlétében nyugalomra térjenek hamvai; midőn közel és távolban magas hegyormon, tágas téreken, ünneplő ablakokban csillogó mécsek, lángzó szövétnekek, sugárkévés máglyák terjesztik a megdicsőülés sugárzatát: beteljesedik az írásnak bekezdő igéje, amely e héten követi a számkivetésnek múltheti szózatát: וַיֵּרָא És megjelent³. Igen, megjelent újból Rákóczinak szelleme az ő országában, szülőföldjén és nemzetének szívében: nemzeti föléledésnek ébredése léssen e glóriás temetés, ez a jelenés, keserű bujdosásnak békeszerző, végső útja, megrendítő tragédiának kibékítő végkifejlése, súlyos kérdésnek lidércoszlato végső megoldása.

A vidék, a főváros fogadta őt azzal a kegyelettel, amely a legnagyobbakat, a legnemesebb magyart és a legmagyarabb nemest, amely a halhatatlanokat illeti. Elkísérte a nemzet őt képviselőiben végső nyugodalma felé és elhelyezték őt abba a kriptába, amely felé az egész nemzet, minden különbsége nélkül a hitnek, szent kegyelettel fog ezentúl tekinteni, mint arra a helyre, amely a magyar

álladalom nemzeti voltának letéteményesét fogadta magába. Ha a koronaórség őrzi a koronát, az egész nemzet őrzi Rákóczi hamvait.

Nehéz e mai változott viszonyok között, nehéz megérteni azt, mit akart Rákóczi, nehéz megérteni azt, mit áldozott ő ezért a hazáért és e hazának népéért és még nehezebb megérteni azt, hogy az a legyőzött fejedelem, akit elárultak vezérei, hogy az a legyőzött fejedelem nagyobb győzelmet aratott, mint azelőtt vagy azután akár-melyik szószólója a nemzet érületének, fegyverhordozója a nemzet ügyének. Mert az volt a csodálatos a kurucoknak a legyőzetésében, hogy az a vereség diadal, hogy az a bukás győzelem volt. A majtényi síkon letették a fegyvert, akik elhagyták a vezért, de ugyanakkor annak az egy egyedül maradt embernek a neve kényszerítette Bécsset elismerni, hogy amiért Beresényi fegyvert fogott, abban a nemzetnek igaza nyilvánult s amiért Rákóczi harcolt, abban nem Kollonicsnak volt igaza.

Letették a kurucok a fegyvert, de Rákóczi nem írta alá a békét, nem esküdött hamis hűséget, mert ha a magyar ember hűséget esküszik, akkor megtartja, de ha Bécs békét köt, akkor a békét békónak tekinti, amelybe szerződő felét veri.

Megkötötték a szatmári békét. Hogy mi volt a szatmári béke, azt nem akkor értitek meg, ha elolvassátok a szövegét, amely oly békülékeny, amely annyit ígér, amely a hős vezérnek visszakinálja minden birtokát, a nemzetnek visszaadja minden jogát, amely mindent elismer és mindent ígér, mert a Kollonicsok mindig ígértek, de soha meg nem tartották ígéreteiket, be nem váltották szavukat. Mert Bécsben úgy volt akkor, I. Józsefnek halála után, mint nagyon sokáig utána, hogy a király ígért, de cselédei nem váltották be szavát. Röviddel a szatmári béke megkötése után törvényt alkottak az országgyűlésen. Nem azt értem, amelyet most eltöröltek, hanem alkottak egy rövidke törvényt, amelyben III. Károly király fogadja a Karok- és Rendeknek, hogy eltávoztatja Magyarországnak más tartományok módjára besikkasztott kormányzását. Olvassátok el a nemzet történetét 1715 óta és akkor gondolkodóba estek, volt-e hatalma a német császárnak megtartani, amit a magyar király ígért, vagy volt-e szándéka Bécsnek megtartani azt, ami 1715-ben törvénybe ment, hogy rövid néhány évvel utána a nemzet, ez a jóindulatú, ez a királyát szerető, ez a lojális nemzet törvénybe iktassa a pragmatika sankciót. A nemzet a pragmatika sankciót megkötötte, meg

is tartotta hűségesen. A nemzet megtartotta, amit ígért, de a régi Bécs nem tartotta meg soha.

Most értjük majd, mit jelentett a kuruc felkelés, mi volt eredménye nem a szatmári békének, mert nem a szatmári békének az eredménye volt az a néhány szó a magyar törvénykönyvben, melyet III. Károly esküvel írt alá, hogy az országnak más tartományok módjára besikkasztott kormányzását megszünteti. Ez a néhány szó volt Rákóczi felkelésének végső eredménye. Nem azoknak ígérték, akikkel megbékültek, hanem azoknak ígérték, akiktől tartottak: a bujdosó Rákóczitól, aki kolostorba ment imádkozni hazájáért, attól a bujdosó Rákóczitól, aki szerzetes életre vágyott, mert lelkében elfordult a világ igazságtalanságától: ettől a levert, ettől a kiüldözött, számkivetett Rákóczitól félték. És miért félték tőle? Mert érezték lelki nagyságát, amellyel elbujdosott, itt hagyva mindazt, amiért csak egyszerűen esküdni kellett volna. Voltak, akik könnyebben esküdtek, akkor is és később is! Ő nem esküdött meg. Akarjátok tudni, hogy miért nem? Akkor jellemét kell ismerni jobban, mint ahogy ismerik őt ebben a mai korban. Hiszen ha reagondolunk, megjelenik előttünk a daliás levante, kardot rántva, zászlót tartva, serege előtt vágatva és a nemzet lobogóját vive küzdelemről-küzdelemre. Pedig nem ez az igazi Rákóczi! A belső Rákóczi, az, aki nem esküdött meg Bécsnek, aki élő tilalomfa akart maradni, ha egyedül marad is az egész erdőből, az a Rákóczi az volt, akit elvettek édesanyjától, aki nem börtönbe, hanem sanyarúbb helyzetbe, a bécsi udvar nevelésébe került, akit idegennek neveltek idegenek odakiünn Csehországban, de olyan vallásosságot plántáltak lelkébe, hogy ha nem akarták volna belőle a magyar érzést kiverni, hálásnak kellene lenni mindvégig a magyar nemzetnek, hogy olyan jellemet neveltek belőle, aminő csak a vallásával eltelt emberben lehet. Hiszen ha az ember olvassa végső idejében megírt Emlékezéseit, ezt a nagyszabású gyónást, akkor látja, hogy prófétai lélek lakott szívében. Mikor egyedül maradt Rodostó magányában, imába merült, előkereste emlékezéseit és megírta az utókor és megírta gyermekei számára. Megírta latinul, mert azt mondta: En németül nem írok és magyarul — fájdalom — az én gyermekeim meg sem értenék! Megírta latinul egy egész életnek vezeklését és akinek érzéke van az emberi nagyság iránt, akinek érzéke van egy nagy lélek küzdelmei iránt, aki tudja, hogy mi az, mikor a hívő lélek Istene előtt

vallást tesz és feltárja legtitkosabb gondolatait: az bámulattal olvassa, amit Rákóczi ebben a kincsben nemzetének hagyott. Enyészhetetlen, magasztos nyilatkozását látjuk benne a vallásos áhítatnak. Embert, hazafit, hőst, aki előtt nyitva az egész világ és a világnak minden szórakozása, de elfordul tőlük; egy embert látunk, aki lelkét feltárja, lelkét, amelyben csak két gondolat él: az Isten és a Haza.

Ezért nem esküdött meg Rákóczi, ezért nem maradhatott hazájában, mert nagyon jól tudta, hogy az az ő hitével nem egyez, hogy meg nem esküdhetik oly esküvel, amely ki nem elégíti lelkét, amelyről tudja nagyon jól, hogy csak a haszonváró hűbéresnek esküje avval szemben, akitől visszavárja kincsét, de nem az őszintén meghódolt jobbágnak esküje. Meghódolni nem tudott ő Bécsnek soha. Nem forrott volna ereiben Rákóczi vér és nem lett volna anyjának fia, ha Bécs előtt térdet tudott volna hajtani. S ez az, amiért teljesedik az ő nevében az írásnak ígéje: légy áldássá, áldássá nemzeted történetében. Az a vallásos buzgóság a magyar nemzetnek megadta a bizalmat a jövőben, megadta azt a szavahihetőséget, hogy amit a nemzet ígér, azt meg is tartja emberül, amire a nemzet hitet tesz, azt be is váltja líven.

Elvitték Rákóczit gyermekkorában, elvették az édesanyjától, elvitték Csehországba, kolostorba; azt hitték, elfeledi honát. De a Bécs parancsára szívébe plántált hit nem tette hazátlanná s amikor bujdosóvá lett, a hazátlanságnak átka nem tette hitetlenné. Hiszen más, ha az a sors éri, ami őt, kétségbeesett volna hazáján, önmagán és hitén. Őt látjuk Rodostóban nap-nap után hívő szívvel imában elmerülni, megnyugodni abban a tudatban, hogy ha ő általa nem is adta meg az Úr ennek a nemzetnek megváltását, azért nemzete nincs elveszve, nincs kitörülve a népek sorából.

Az egész kuruc-erdőből egyetlen szál fa maradt, ez az egy szál élő tilalomfa volt azokkal szemben, akik azt hitték, hogy belőlünk tartományt lehet csinálni. Ha belátta Bécs, hogy a levert kurucok győzedelmeskedtek: ha érezték odafönn a császári várban, hogy ezzel a nemzettel nem jó lesz a végletekig menni; ha érezték, hogy ebben a nemzetben oly ragaszkodás van a szent koronához és ahhoz, akit véle megkoronáztak, hogy minden áldozatot meghoz érte, csak megértsék a nemzetnek szózatát, kívánalmait, követeléseit: ha egyszer belátták odafenn Bécsben és beleírta III. Károly király a magyar törvénykönyvbe, hogy itt más tartományok módjára besikkasztott

kormányzással többé kormányozni nem szabad: akkor mi ezt a néhány szót el nem feledjük és itt besikkasztott kormányzással nem is fognak kormányozni soha! Ez az, amit Rákóczitól tanult a magyar nemzet, megtanulva azt, amit beigazolt a nemzet újból akkor, midőn felébredett hosszú, nehéz évtizedeknek nehéz szenvedése után. Amikor a nép elvesztette türelmét Rákóczi idejében s elment keresni őt lengyel földön, amikor a népnek, a röghöz kötött, a földet munkáló népnek százai sereglettek körüle, a nagy urak csak várták: beü-e a kurucoknak. Ha beü, a mágnások is hozzájuk csatlakoznak, ha nem, akkor a magyar mágnások Bécsbe mennek udvaroncokul. Ez volt a mágnáspolitiká. Ez az, amiért Rákóczi különb mindazoknál, akik vele egy vérből, egy rangból voltak.

Egyetlen nagy rangban levő ember volt csak, aki visszaszállott mihozzánk, aki nem akart Magyarországnak fejedelme sem lenni, mert a megkoronázott királlyal szemben az ő vallásos lelke nem engedte, hogy amíg a végső lehetőség megvan, a koronával rendelkezék.

Rákóczi az egyesült nemzetnek lett fejedelme és vezére abban a reményben, hogy reá bírja Bécsot, — hiszen az akkori császár vele nevelkedett — hogy egyszer tanuljon már az a Bécs is, amely Mohácestól kezdve egész Rákócziig vonakodott tanulni. Nehéz megtanulni azt, amivel lemondás jár és nehéz megtanulni azt, amivel egész múltunkat megtagadjuk. Ezért tanult oly nehezen Bécs akkor is, később is, 48-ban is. Mert mikor újból felébredett Rákóczi szelleme, amikor beelégelte a nép a nyomorúságot, az alkudozást, amikor elfogyott a nemzetnek türelme és alkotmányt akart, amely az európai alkotmányok között méltóul megállja a versenyt, alkotmányt, amely a régi nemzeti alkotmánynak folytatása, megújulása, alkotmányt, amely nemzetalkotóvá volt hivatva lenni, mert az egész népet befogadta sáncái közé, akkor megijedt Bécs. Ha nem bírt a kiváltságos Magyarországgal, hogy bír majd az egész tömörülő, sorakozó, milliónyi néppel?

Az a megkapó Rákóczi felkelésében, hogy Magyarországnak népe küzdött oly jogért, amelyből nem adtak neki, oly jogokért, amelyekből nem is kért. A késő koroknak emlékezetében ez a hatalmas felkelés csak úgy élt, mint a kuruc szaladás kora. Az öregek még hallották öregapáiktól a kuruc szaladásnak hírét. A szaladás emlékezte megmaradt, de a felkelés, a küzdelem indító okáról,

arról megfélekedtek. Pedig indító oka, az nem volt más, mint 48-nak indító oka. Csak egy indító oka van az egész hosszú magyar történetnek Mohács óta s ez az egy az, hogy Bécs nem tanult soha.

A magyar történelemnek nincsen egyetlen egy alakja sem a nagy hadverők és uralkodók, sem a törvényalkotók, sem a tudósok s a költők közt, akit lelkének magasztosságára nézve Rákóczi mellé lehetne állítani. Véle csak az ókornak prófétáit lehet összemérni. Önzetlensége példátlan az embernek történetében és az a méla bú és az a magasztos bánat, amellyel évtizedeken keresztül viselte odakünn messze hazájától a hazátlanságnak átkát, az a méla bú és az a magasztos bánat, az minden költeményénél az ember irodalmának magasztosabb és meghatóbb.

Nem volt, igaz, nem volt egészen egyedül. Találkozott ez országban egy marék ember, akinek nélküle nem kellett a hazának földje. Egy marék ember maradt mindazokból, akik Rákóczinak kenyeréből ettek, dicsőségében sütkéreztek.

Egy marék ember maradt, aki elment vele a számkivetésnek száraz kenyerére. Követte őt a maroknyi hű nép s egymásután elkövetkezék végük. Végso pihenésük ott lett távol idegenben. Mikor itthon a nemzet kezdett ébredni, tudatára ébredt annak a nagy adósságnak, amellyel nekik tartozott.

Két dolgot hoztunk délről haza. Két dolgot, ami egyenlő értékű ennek a nemzetnek életében és történetében: hazahoztuk délről, Orsováról a szent koronát és hazahoztuk délről Orsován át Rákóczi tetemét. A kettő egy pár a nemzetnek szemében: mert az egyik a királynak s a nemzetnek palládiuma, a másik a nemzeté.

Mikor a királynak kérő szavára visszaadta a török birodalomnak ura ezeket a hamvakat, mi úgy érezzük, mintha a magyar király kezét fogott volna a bujdosó fejedelemmel. Hazajött Rákóczi, elhozták édesanyjából is azt, amit a föld még visszaadott, azt a marék port, elhozták azt az egy pár embert, akik az emberek között szokatlan hűséggel kitartottak a nagy bujdosó mellett. Hazahozták őket és a nemzetnek megdobbant szíve, amidőn hamvaik közelegtek, amidőn elvitték, ha nem vitték is a koronázás templomába, de elvitték az országnak szívébe és onnan kísérték a trónnak tanácsosai és őrállói és a nemzetnek törvényhozói, ahol immár, úgy hisszük, a Gondviselésnek jóvoltából valósággal végso nyugalmuk lészen.

Szentebb a föld, a hazának földje, amióta Rákóczinak hamvai

benne nyugosznak. Szentebb a föld és ma egyek vagyunk abban a bánatos érzésben, amellyel eltölt bennünket a hazának multja, egyek vagyunk mindannyian, én édes véreim és atyámfiai, egyek vagyunk mindannyian abban a tudatban, hogy megbűnhődte már e nép a multat s jövődőt. Egyek vagyunk abban a tudatban, hogy ez a nemzet mindig megtartja azt, amit királyának ígér, amivel a királynak tartozik, hogy ez a nemzet, amelyben Rákóczi oldalán az oláhok és a tótok fölkeltek, hogy ez a nemzet a jelen időben is szorosán fogja magához esatolni tudni mindazokat, akik más nyelven kérnek kenyeret; hogy ez a nemzet a maga összeforrasztó erejével, áthasonító hatalmával a keblére ölel mindenkit, aki itt él, csak akarjon a hazának szolgálni igaz lélekkel és őszinte akarattal: hogy ez a nemzet, amely meg tudja becsülni multjának nagy alakjait, amely nem tudott megnyugodni abban, mihelyt földerült fölötte a nap, hogy kinn maradjanak bujdosói a távolban, Rodostóban, Bizancban, hogy ez a nemzet megérett arra, hogy besikkasztott kormányzással kormányozni ne lehessen soha többé.

Ez a tudat, amelyben nevelni akarjuk gyermekeinket, ez a tudat, amelyből él a nemzet, amelybe e nemzet jövőjének horgonya bele vagyon vetve.

Rákóczit hazahozták és mélyen meghat bennünket az a tudat, hogy immár itthon nyugosznak dicső hamvai, azokéval együtt, akik mindvégig kitartottak mellette. Odafordulunk sírja felé és felszáll a Mindenek Urához, a magasságbélinek trónusához, fölszáll lelkiünknek hő imája, hogy akik a földön példát adtak jellemben és szeretetben, bátorságban és hönfierenyben, békén nyugodjanak az anyaföldben; jutalmuk legyen az Urnak fényességében, akik egy nemzetnek adtak példát honszerelében, hűségben, bátor küzdelemben és békességes tűrésben. Amen!

* *
*

¹ M. I. 12, 1. — ² U. o. 2. — ³ M. I. 18, 1.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

A halogatott reménység megbetegíti az elmét¹. Mi az én erőm, hogy reménykedjem, mi az én végem, hogy magam tűrtessem²? Megtört. Ma telik be a félszáz esztendő.

Nyolc nappal halála előtt izente: Magyarország velem együtt a sír partján bolyong. Én nemsokára leszálok. Adja Isten, hogy kedves hazám ne kövessen oda egyhamar³.

A nemzet nem szállott sírba. Az ifjú Széchenyinek adott igazat a történelem, aki 80 éve megírta (1830): „Sokan azt gondolják: Magyarország — volt; én azt szeretem hinni: lesz⁴“. Szálló ígévé lett e szó, túlélte minden írását. Volt idő, mikor olvasták írásait nálunk Szegeden is. Őt magát 77 éve látták itt: 1833 szeptember harmadikán ért ide gőzhajója. Leírhatatlan lelkesedés fogadta. Mint az első kormányozható léghajó felszállása, oly lázas izgalmat váltott ki a füstölgő gőzös. Versenyt futott a nép a hullámok közt haladó hajóval⁵.

Három napot töltött akkor itt⁶. 1846-ban újból megfordult nálunk Paleocapával⁷, de azért a szegedi superek gép nélkül szerkesztették tovább is lomha, bögős hajóikat. Lovak vontatták tovább is a paron rakományaikat.

Elmaradottságunk rögtön szemet szúrt Széchenyinek. Bántotta a rengeteg piac kietlen és szabályozatlan volta. „Miért nem termelnek a 26 holdon legalább burgonyát?“ — kérdezte.

Nem véletlen, hogy 1861-ben⁸ róla nevezték el a teret, amely megkisebblése után is, Széchenyi munkatársának s a város újjáalkotójának szobraival, palotás keretével és szőnyeges kertjével Széchenyi nagy nevét dicsőíti és várja a legnagyobb magyar szobrát.

Gyászolt a nemzettel Szeged is, mikor a döblingi tragédia befejeződött. Gyászolt a szegedi zsinagóga is (1860 május 20) és amenének elhangzásával elállott az egyház gyászszoava a hazában.

A hatalom félt e messze komorodó ravatal fenséges komorsá-

gától. A zsinagóga gyászünnepén jelen volt a megdicsőültnek szelleme: a vallásbeli türelem, az őszinte egyetértés, a testvéri szeretet, a honfiúi lelkesedés.

Sámuel prófétával ragyogó történeti párhuzamban mutatta be e szószerű beszédes ajka a nagy honfiút⁹.

Hazafias érzület és nem szűk felekezeti felfogás vezérelte a gyászoló zsidóságot. Széchenyi nem tartozott az ő teljes egyenjogúsításának előbarcosai közé. Azt hitte, hogy a hűség a fajtához az első, míg a szabadelvűség a nemzetiség rovására történik s a kedvezés csorba a nemzetiségre nézve¹⁰.

Vélekedésem, mondotta 1844-ben, az, hogy ne tegyünk hátralepést, de nagy előrelépést sem és legjobban szeretném, ha azon nyomot követnők, amelyet a múlt országgyűlés alkalmával követtünk és fogadnók el azon törvényjavaslatot, melyet a múlt országgyűlés alkalmával ő felsége elibe terjesztettünk. Ezáltal a hosszas tanácskozást, mely csak keserűségre vezethet, el fogjuk kerülni, mert még azt hiszik utoljára, hogy itt az ember a zsidóság ellen van. Bizonyosan én részemről az Istennek minden teremtményét tisztelem és bizonyosan a zsidóságnak sem vagyok ellensége, sőt méltányolom előmeneteleiket és azt, amit a nemzetiség dolgában tettek¹¹.

Nincs arról szó, hogy az Istennek akármilyen teremtését jogokból kirekesszük, mert felfogásom és vallásos érzelmem szerint azt szeretném, hogy e hazában minden ember, ki az Isten képére van alkotva, egyenlő jogokkal bírjon és egyenlő terheket viseljen. Bár mondhatná mindenki valláskiülönbség nélkül: nekem is van hazám, ez az ultima tendentiám, ez a kikötöm, amely felé vitorlázok. De mint hű tagja a magyar fajnak egy túlzó indulat által, hogy magam gyermekét dobjam ki a bárkából, ezt másokért tenni nem fogom soha.

Tévedt a nagy férfiú. A nemzet nem bárka, amelyet a beszállók túlterhelhetnek, hanem küzdő hadsereg, amely annál hatalmasabb, mennél többen esküsznek föl zászlaja alá.

A hazai zsidóság pedig a magyarságnak egyetlen őszinte és rajongó szövetségese.

Forradalmár volt Széchenyi az előjogokkal szemben. A rendi országból polgári országot akart teremteni. Főúri hagyományaival összeütköztek forradalmár átlátásai. Az elnyomó réteg fölé fölemelkedett főnemes indult az elnyomottak megmentésére.

Most, midőn az emberiség gyermekkorát már elhagyá, a sértő privilégium jó sikerrel többé nem vihat a természet törvényei ellen s végre bizonyára nagy sírhalom alá dől egy fejledező nép virága, ha a felekezetek örökké mint ellenségek s nem mint barátok állnak szemközt egymással¹³.

Egy mágnás hirdeti: a privilégium kora lejárt. A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma¹⁴!

Új világnézetet hirdet. Meg kell újhodnia a nemzetnek!

Jelszava (1836): megint és megint — szünetlen! Akár csak Deáké: csak újra és ismét újra!

Páratlan izgató volt. Szívósan ostromozta az elmaradottságot. A közértelmesség és közerköles nem a hiányok bágyadtlelkű palástolása által fejlődik ki és nem egy morális marazmusból veszi azon rugósságát, mely csak életből fakad: hanem kirekesztőleg a hiányok nagylelkű elismerésének és férfias orvoslásának okozatja és következése¹⁵.

Ezért volt próféta. Nem lakott benne a hiányok bágyadtlelkű palástolása, hanem a hiányok nagylelkű elismerése!

A próféták isteni önkívülete, lángoló lelke lakott benne. Nem várt elismerést, nem félt a közvélekedés elfordulásától. Ha van férfihez illő és méltó foglalkozás, — mondá — az bizonytal nem mindennapi kisdud örömeink vadászata s nem azon felszínségek hajhászata, melyek köntöseinkre paszomántot, a hozzánk szóló levelekre hosszabb címzetet tűznek, hanem lelkiünk függetlenítésére irányzó törekedésiünk¹⁶.

Független volt: királyi kegyet, népszerűséget nem keresett.

Mindkettőt szolgálta: a királyt s a nemzetet. A szomorú viszonyok ellentétbe helyezték e kettőt. Felsőhajt: mintha király és hazaszeretet olyan volna, mint ecet és olaj, mely soha eggyé nem vegyül¹⁷.

A nagy hídépítő összekötő hidat akart verni király és nemzet, főurak és nép között.

Felidézziük sírjából e félszázados fordulón Széchenyit, felidézziük, mint Saul király Sámuel prófétát, Széchenyi-szellemét, hogy elveinkben megerősödjünk, hogy munkára intsen bennünket. Hiszen a munka mozgató gépeit ő honosította meg folyóinkon. Működésének jelképe a munka gépe! A belső erőtlől haladó gőzös a társadalmi haladás jelképe. A halhatatlan Széchenyi nem a Nemzeti Kaszinó billikomjának Széchenyije, hanem a történelem Széchenyije,

a nemzet prófétája, az igazi Széchenyi, a korát megelőző Széchenyi, a feudalizmust megrendítő hatalmas vulkán!

Erős és termékeny gondolkodó volt. Következtetései mint eltéphetetlen lánc szemei fűznek tételt tételhez. Az eszméknek tolakodó és szabályozhatatlan bősége, a vitató készségnek, érveknek sokoldalúsága jellemzi régi munkáit. Utóbb zilált eszmék, áradó szenvedélyek kitörései szilajon és féktelen száguldanak. A stílus mögött kimagaslik az ember, oly ember, akiben az egyéniség ereje oly nagy, eredeti és önálló volt, amelyet keveset ismer a történelem¹⁸.

Pályája végén felocsúdott rémlátó betegségéből s halála évében újból megoldást keresett király és nemzet, középkor és újkor között. Ő volt a nagy szellem, amely az előrehaladott kornak vívmányait számba véve, a modern jogállam jogosult követelményeit kielégíteni, a szabadelvű eszmék diadalát egészséges fejlődés útján előmozdítani kívánta¹⁹.

A hatalom üldözte a prófétát, a történelmi fejlődés szellemének küldöttét. Gúnyal és csalárdsággal elvágta az úttörőnek útját.

Az elvakult önkény leghívebb emberét halálba kergette. Reményeit letörte. Pedig már a halogatott remény is megbetegíti az elmét. 1859 decemberében a rendőrség félbeszakította összeköttetéseit a bécsi és a magyar mértékadó körökkel. Lelke elborult. Egy mártírral gazdagabbak voltunk.

El kelle bukunk — haj, minő tanulmány!
Meg kelle törnöd — oh, minő áldozat!
Hogy romjaidra s romjainkra hullván,
Adjunk, igaz! tenéked igazat!

Holdújhodást hirdet a mai szombat²⁰. Mégújhodást teremtett ő a magyar nemzet számára²¹.

Megjelenve, mint új fény az égen,
Felgyújtá az oltár szövétnékét.

Prófétai ihlettséggel szívünkhöz intézett aranyigéiben fogyhatatlanul él a géniusz, él a szellem, amelyből az öntudatra ébredt nemzet még sok nemzedéken át merítheti ujjászületése, nemzeti továbbfejlődése és kulturai nemesedése nagy munkájához az erőt és irányt.

A munka, a gondolat, a szenvedés hangjában izzott élet megszakadt. Reménygyullasztó szava elnémult. Senkihez sem hasonlító alakja eltűnt. A szív, amely, a megújhodó nemzeti állam követelményeitől lázasán vert, megszűnt dobogni.

A nemzet szent döbbenéssel omlott le a cenki síron, amelyre ő maga kyklopi szófűzéssel írta:

Itt a föld igazán nemes csontokat, igazán becsületes hazafit borít²².

A legnagyobb magyar gondolkozónak örökvésetű szavát ismétljük a legnagyobb magyarról. Hazája szolgálatának volt szentelve egész élete és Isten megjutalmazta fáradozásait. Fölverve szavától a nemzet néhány év alatt jóvátette századok mulasztásait. Az anyagi érdekek mezején s a tudomány körében, a törvényhozásnál és a társadalomban új élet kezdődött. A válaszfalak, amelyek a nép különböző osztályait távoltartották egymástól, leomlottak, nemzetiségünk megerősödött, a kiváltságok helyébe törvények léptek. A nemzet, amely előbb csak múltjában élt, lelkesülten haladott egy szebb jövő felé.

Soha egy rövid emberéletnek nagyobb eredményei nem voltak, soha egyes polgár nemzetének hálájára érdemesebbnek nem tette magát²³.

Félszázad után ismétljük a legnagyobb magyar költő szavát:

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul . . .
Mi fölkelünk; a fájdalom vigasztal,
Egy nemzet gyásza nem csak leverő:
Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő.

Amen.

* *
*

¹ Példab. 13, 12. — Peszíkta 45 b. — ² Jób 6, 11. — ³ Széchenyi III, 393. — ⁴ Sz. I, 100. — Reizner II, 38. — ⁵ III, 511. — ⁶ II, 58. III, 376. — ⁷ II, 236. — ⁸ Löw Lipót: Zsinag. Beszédek 147. — ⁹ Sz. II, 388. — ¹⁰ U. o. 391. — ¹¹ 1833: Sz. I, 278. — ¹² 1830: Sz. I, 71. — ¹³ 1831: Sz. I, 271. — ¹⁴ Sz. I, 124. — ¹⁵ Sz. I, 25. — ¹⁶ Arany László V, 420-429. — ¹⁷ Deák II, 409: Hollán Ernő 1859 VIII, 22. — ¹⁸ Peszíkta 55, 6. — ¹⁹ Pesti Hírnök 1860, 25. sz. Sz. III, 395. — ²⁰ 1830: Sz. I, 94. — ²¹ Eötvös, Emlékbeszédek 147, 1860 X, 13.

DEÁK FERENC.

Én az Úr, hívtalak el jogra és fogom kezedet és megőrizlek és szövetségül adlak téged a nemzetnek és világosságul a népeknek, hogy megnyisd a nemlátók szemét, hogy a tömlöcből szabadítsd ki a rabot s a börtönből a sötétségben élőket¹.

Így szól e mai szombaton a prófétai íge az Úr szolgájáról és e prófétai ígének útmutatását követve fogjuk megérteni mai ünnepelésünket, megújítva e nyolctagú ígének egy-egy ízében Deák Ferenc jellemének alapvonását, életének egy-egy döntő vonatkozását, korszakos fordulatát.

I. Én, az Úr, hívtalak el jogra, a jognak mély ismeretére, bátor védelmére, teljes incarnatiójára. A népek sorsát intéző mennyei Gondviselés adta a nemzetnek Deák Ferencben a történelem s a tudomány emlőin nevelt jogérzet megtestesülését, a nyugodt erő és önzetlen akarat e csodáját. És amint ő benne elevenen élt a nemzet jogtudata, úgy tanította, hogy azok a polgári jussok, amelyek nemcsak a törvény tábláira vannak holt betűkkel írva, hanem minden polgár lelkében kiolthatatlanul élnek².

Földfeletti nagyság volt jelleme: mint szikla rendületlen, ha védni kelle törvényt és jogot³. Egész szereplését a magyar közélet vezérletében ugyanaz az irány jellemzi, ugyanaz az ép és erős jogérzet, mely az 1861 és 65-iki fölíratokban nyilatkozik, amely a jogot az erkölcsi lét szükséges feltételének, a jog védelmét az erkölcsi önfentartás kötelességének tekinti. Tiszta jogérzet, a jog szolgálata önmagáért a jogért, minden érdek nélkül, erkölcsi kötelességből. Amidőn nagy események a nemzetben vagy egyes osztályaiban megingatják a jogérzetet: hasonló eréllyel lép föl a jogeszmé védelmére saját honfitársai ellenében is, kockára vetve azt a népszerűséget, amelyet éppen a jogok védelmében szerzett. Tiszta jogérzete a jognak e valódi bajnokát soha nem hagyja el. A lovagiaság eszményi magassága, amelyet minden jogsértés egyaránt bánt;

mindenki jogában magát a jogot védi s a joguralom fentartását az erkölcsi világrend érdekében nélkülözhetlennek tartja⁴.

בצדק jogra szóló elhívattatása. Az érvek erejével, nem a Deák-névnek óriási súlyával kívánta védeni a jogot. Nevem, így írta 44-ben Kossuthnak, tudva s akarva fegyverül használni nem fogom soha, mert oly tárgyért küzdeni sohasem akarok, amely mellett jobb okot felhozni nem tudnék, mint nevemet⁵.

A jogot a jogért, a honért védeni: a jogot védeni és a jog szellemében törvényt alkotni, ez volt hivatása, ezt töltötte be mind haláláig bölcs higgadtsággal, rideg önzetlenséggel. Amit 1839-ben mondott, azt ismételhette méltó önérzettel pályája alkonyán: Kezemmel soha zsebem körül nem forgolódtam, midőn a haza érdeke forgott kérdésben; tiszta keblemben tartottam mindig kezemet s nyugodt lelkiismerettel húztam ki azt onnan⁶.

בצדק a jog volt vezéreszméje. Zavar és anarchia éppen oly veszélyes ellenségei a nemzet szabadságának, mint az absolutismus önkénye.

II. Es fogom kezedet: erőt, kitartást, szívósságot adott az Úr szolgáljának, akit kezén fogott.

Hetven éve, hogy a közélet főiskolájából, a megyéből az ország színe elé lépett. Minő szívósan tudott akkor, a sérelmek világában, küzdeni! Maga is vallja: Tudok én küzdeni remény nélkül is, érzem, hogy csüggedést nem ismertem soha s az elhatározottság, mely nálam kötelességérzeten alapul, nem kisebb, mint másoké, akiket a remény lelkesedésre gyújt⁷.

Küzdött a nemzetnek alkotmányos szabadságáért, mert nélküle tiszta és állandó boldogság nem lehet⁸: a lelkiismereti szabadságért, a vallásszabadság sérthetetlen szentségeért, a megsértett szólás-szabadságért, a halmozott igazságtalanság és törvénysértések által alapjaiban megrendített alkotmányért, de pályája kezdetén mindennek fölött az elnyomott népért, a jobbagyokért. Ezeknek akarta önérzését az emberiség méltóságára emelni és kifejtteni a keblükben szunnyadó hatalmas erőt: az iparkodásnak leginkább szabadság és tulajdon által nevedkedhető varázserejét⁹.

Küzdött a középkor minden fennmaradt igazságtalansága ellen, melyet a százados megszokás zsibbasztó hatalma védett, küzdött a nép érdekében a hitbizományoknak a természet rendjével ellenkező, törvénybe igtatott igaztalansága ellen, mert ezeknek lassú mérge

megrontotta hazánk virágzását¹⁰. A leroskadt feudalizmusnak hajdan esillogó rongyait¹¹ a nemzeti nagyság lobogójáról letépvé, küzdött a maradiság ellen, mert a nemzet haladását nem szabad immár megakasztani. Minden figyelem a törvényes haladásra van függesztve, ez jelszava 40-ben: hiszem, hogy meggyünk előre s mennünk kell, mert a tespedés, most még inkább, mint valaha, kétségtelen halál¹².

A nemzetiségnek és a nemzet nyelvének törvényes jogait kívánja biztosítani. Már 1836-ban hirdeti: A nemzet méltó kívánata, hogy a magyar és véghelyi ezredeknél a kormányzavak magyarok legyenek¹³, mert a státusnak érdekében van, hogy a katonaság ne legyen olyan elkülönített testület, amely egészen el legyen válvá a haza többi polgáraitól¹⁴.

Mikor követi működésének első évtizede betelt, jellemének nagysága nem engedte, hogy a heves küzdelem árán kelt követi megbízást újból elfogadja: de már ekkor, 43-ban, annyira a nemzet vezérének ismerték el, hogy Beöthy Ödön így szólott: Franciaországban Latour d'Auvergne halála után nem szüntek meg nevét szólítani ezredében s egy hang azt felelte: meghalt a becsület mezején! Németországban a császár koronázása napján azt kérdezték: Van-e Dalberg a gyülekezetben? Indítványozom, hogy minden országgyűlés megnyitásakor kérdés intéztessék: jelen van-e Deák¹⁵?

III. Megőrizlek!

Megőrizte Deákot, a nemzet kincsét, a Gondviselés, amikor minden egyéb elveszett. Fegyver és forradalom oly eszköz, amelyhez csak a kétségbeesés küszöbén nyúlhatna a nemzet¹⁶. Nem volt forradalmi természet . . . Mikor rövid néhány hét alatt megérett Kossuth lelkesedésének hevétől, amiért Deák lépésről-lépésre nyomulva előre évekig küzdött, az igazságügy élére hívta a nemzet bizalma. Széchenyi, Deák és Kossuth soká együtt nem működhettek. De örökké emlékezetes, amit 67-ben Deák Kossuthról, akkor már ellenfeléről mondott:

Magyarország közjogának történelmében legfontosabb korszakot képez azon átalakulás, mely 1847/8-ban tétetett, mert enélkül a kornak igényei s a fejlődő eszmék hatalma rég elsöprötték volna alkotmányunkat.

Ha akkor az országgyűlés, ragaszkodva ősi arisztokratikus intézményeinkhez, szabaddá nem teszi a népet és a földet, nem osztzik a néppel jogokban és terhekben, ha szélesebb alapra nem

Deákra is nagy benyomást tett a király! Úgy a husvéti cikkekben, mint a folíratokban is mindenkor a király felé fordul bizodalma. Hangsúlyozza: bizalmunkat egyedül Felsőged atyai szívébe vetjük. Egyedül Felsőged fejedelmi bölcsességétől reméljük alkotmányos életünknek oly biztosítását, mely ismét visszaadja keblünknek azon hitet, hogy amit Király és Nemzet egyesült akarata megállapított, fenn fog állani a távol jövőben is jogilag és tetteleg, mindaddig, míg a Király és Nemzet egyesült akarata ismét másképpen nem intézkedik²⁷.

Nem követelt többet Königgraetz után, mint azelőtt: nem esigázta fel követeléseit²⁸: nem a helyzetet akarta kiaknázni, az alkotmányos jog érvényesülését akarta életbe léptetni.

Teljesítette a prófétai ígét az Úr szolgájáról: A meghasadt nádat — az elbukott önkényt — nem zúzza össze és a hamvadó mécsbelet — a nemzet hűségét — nem oltja el, hanem hűség szerint állapítja meg a jogot. Nem lankad el és nem esügged, míg törvényt nem téssen az országban²⁹. Igen jól tudta, hogy ha sikerül is többet kicsikarni, ezen kicsikart engedményben meg lett volna az ismételi fölbomlás magva, amint benne volt egykor, mint ezt szomorúan tapasztaltuk³⁰.

VII. VIII. Kiszabadítja a tömlöcből a rabot: az alkotmány helyreállott, a nemzet láncai feloldattak, a hatalom letette fegyverét: a jog szava páncélján áthatott! Kiszabadítja a börtönből a sötétségben élőket: a nemzet közszabadságait megosztotta velünk, akik itt imádjuk Istenünket.

Nincs a polgári szabadság szent ügyének veszélyesebb ellensége, mint a vallásbeli felekezetesség. Politikai hiba, hogy a polgári törvényhozások legnagyobb része a vallások közt polgári különböztetéseket is állított fel³¹.

Ennek az 1840-ben hirdetett alapigazságnak következése volt az 1867: XVII. t.-c. A zsidókat — így szólt — megillette volna azon alap és midőn mi azt meg fogjuk nekik adni, sem rokon-, sem ellenszenvek nem vezetnek bennünket, hanem tisztán egyedül az igazság³².

Ez a szellem vezérelte Deákot egész pályáján. Parlamenti hattyúdalát a jelenkor tapasztalataival szemben valóságos prófétai eme szavakkal fejezte be: Minden nemét a vallási háborúnak a lehetőségig óhajtom kikerülni. Ha a vallási háború fanatizmusból ered és fanatizmussal vitetik, káros, veszélyes. De az oly vallási háború — mert nemcsak fegyverrel lehet háborút viselni, igen

gonoszak azok is, melyek tollal és tanácskozási termekben vitetnek — oly vallási háború, mely hit, vallási buzgóság nélkül, magánérdek és politikai célokból vitetik, még veszélyesebb és emellett útálatos is³³.

Hiába emeli föl Deák köztünk szavát beszédeinek immár másodízben közreadott kincsesházában! A mai ingerült kor már nem azt látja, mit ért el Deák, csak azt látja, mit nem ért el!

Mi messzebb látunk, többet igénylünk. A törpe, aki az óriás vállain ül, nagyobbnek képzei magát az óriásnál, aki őt vállaira vette³⁴.

Deáknak történetalkotó óriási egyénisége mindenkor dicsősége lesz annak a nemzetnek, amely őt szülte, felismerte. küzdelmeiben ezt a soha nem ingadozott tiszta jellemet eserbe nem hagyta.

Tőle tanuljon a késő ivadék, hogy tegyen kiki azon a helyen, ahova sorsa állította, mindent, amit tehet a hazáért, melléktekintetek, önérdek, hiúság és lappangó vagy nyilvános gyűlölet nélkül³⁵.

Tőle tanuljunk:

Munkálni, tenni és nem kérni bért:
Semmit magunkért, mindent a honért³⁶.

Messzevilágító eszmény Deák alakja történetünk viharzó tengerén: emléke áldott, példája örök!

Az Úr szolgája voltál közöttünk, megdicsőült hazafi, betöltéd küldetésedet

S ha lesznek nagyjaink, ha hőseink,
Neked köszönjük, hogy élünk megint³⁷.

Isten, ez a végszava Deáknak hozzánk, csapásokat küldött reánk, hogy tisztuljanak érzelmeink s magasztosabb legyen szeretetünk a szenvedő haza iránt. De nem fogja engedni, hogy a szebb jövő reménye kihaljjon keblünkből³⁸! Ne engedje Isten, hogy kihaljjon keblünkből Deák Ferenc emlékezete! Amen.

* *
*

¹ Ézajás 42, 6. — ² Gondolatok 66. 1840. — ³ Szász Károly. — ⁴ Csengery: Ossz. munkák III. 20. Deák emlékezete. — ⁵ Levelek 127. — ⁶ Gondolatok 53. — ⁷ 1844. Kossuthnak. Levelek 131. — ⁸ Gondolatok 8. — ⁹ 1834. Gondolatok 16. — ¹⁰ 1834. Deák I. 77. Gond. 14. — ¹¹ Gond. 17. — ¹² Wessclényinek. Levelek 74. — ¹³ 1836. 1840. Gond. 44, 69. — ¹⁴ 1840. Gondolatok. — ¹⁵ Deák Levelei 119. I. jegyzet. — ¹⁶ 1867. Gond. 284. — ¹⁷ 1867. Gond. 283. — ¹⁸ Tóth Kálmán. — ¹⁹ Levelek (1855) 227. — ²⁰ Levelek 227, 315. — ²¹ Gond. 30, 31. — ²² Levelek 284. — ²³ Deák II. 307. — ²⁴ 1834. Gond. 14. — ²⁵ 1840. Gond. 65. — ²⁶ Deák Levelei 1861. 287. — ²⁷ Deák III. 463. — ²⁸ Deák VI. 152. — ²⁹ Ézajás 42, 3, 4. — ³⁰ Deák VI. 152. — ³¹ 1840. Gondolatok 40, 54. — ³² 1866. Deák III. 436. — ³³ Deák VI. 415. — ³⁴ Steinschneider: Uebers. p. 32. Sibbolé haleket 18a. Rosin, Ibn Ezra I. 90, 87. sor. — ³⁵ Deák VI. 346. — ³⁶ Tóth Kálmán. — ³⁷ Szász Károly. — ³⁸ 1864. Deák Levelei, 318.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF.

Mert nem előzködtek elétek — így olvassuk e héten kenyérrel és vízzel az úton, hogy Egyiptomból kijöttetek¹. Visszhangja kél az írás igéjének századokkal később Nehemiás könyvében: mert nem előzködtek Izrael fiai elé kenyérrel és vízzel². Ezentúl a mondat igéjével: kiddyemú csak még három ízben találkozunk a szentírásban.

I. Száz éve, hogy született s már 42 éve múlt, hogy meghalt, 47 éve, hogy ájtatos meghatottsággal láttam szüleim házánál.

A jognak élő vizét s a szabad ember kenyerét követelte számunkra már 1840-ben. Csak a zsidó az, kinek a középkor még elmúlni nem akar, csak ő, akivel magát senki rokonnak nem érzi, csak ő minden elnyomottak között, kinek szenvedései szánakozást, kinek panaszai visszhangot nem találnak³.

Látni népet legyőzve, de élve végesatája után: egy nemzetet haza nélkül, amelynek központja nincs, amely körül egyesülve lehetne s amely mégis a világ minden egyéb lakóitól különvált: amely fegyvereit elveszté és mégis ellenségként üldöztetik: népet egyszóval, amely hazájától megfosztva mint test nélkül a kísértet bolyg körül nyugtalan, kínok közt, mint egy régmúlt kor polgára, idegen az élők közt, csak gyűlölést, csak elleneket találva, mintha nagy átok függne fején. Ez szomorúbb, ezerszer szomorúbb mindezzel, amit e világon láthatunk. S ily nép a zsidó⁴!

Idők fognak jönni boldogabbak, mert jobbak, mint korunk, mikben a nép az örök zsidó szomorú valóságát ép oly lehetetlennek fogja tartani, mint mi a regét. Minden, amit az igazság megkíván, végre meg fog történni, de siettethetjük a pillanatot, amelyben a jó történik. Ha egy nagy gondolatot, mely nemünket emeli, csak egy órával hirdettünk is elébb, ha egy rossz törvénynek eltörlését csak egy órával siettettük: éltünknek legszebb feladása el van érve s nem mondhatjuk, hogy nem vala nagy jutalma életünknek⁵.

Hosszú óra volt: egynegyed századnál több két esztendővel!

Tudta, érezte, hogy a fejlődés lassú lesz. A legegészségesebb magának is időre van szüksége, mielőtt kalászatot hajt s a mezőn csak azt arathatjuk, ami már régen vetve volt⁶.

1840 március 21-én mondotta a főrendek előtt: Ha bármely népet elutasítanánk nemzetiségünkől és ha egy néposztály a másiknak romjain építi fel jólétét, ott nem lehet csodálkozni, ha előfordulhatnak oly fogyatkozások, melyeket az elnyomás idézett elő. Ezeket pedig mi a zsidóknál mindig fekete s nagyító üvegen át nézzük. Tudta ezt, mégis teljesíté: Nyisd meg ajkadat a némaért, hogy jogot szerezz az elnyomottaknak⁷! Hirdette évtizedeken át és hangsúlyozta a teljesülés óráján a zsidók jogegyenlőségének halaszt-hatatlanságát⁸.

Tegnap, úgymond⁹, ment át a zsidó-emancipáció a főrendeknél. Csak négyen szavaztak ellene, a többi nagy úr hatalmasan szónokolt az egyenlőség mellett. Én 1840-ben tartottam nagy beszédet ez ügyben, mely akkor méltóságos kartársaim előtt nagy botrányt okozott. Ugyanekkor írtam az emancipáció mellett, mi természetesen még nagyobb botrányt okozott és azért ez alkalommal hallgattam. Valószínűleg akkor jobb lett volna, ha hallgatok s most, ha szólok s diadalmi zajt ütök, hogy azon elvek, amelyeket én mondtam ki először, az egész ország által elfogadtatnak. Barátaim tanácsolták ezt, de elhagytam. Először azért, mert nem fér össze nézeteimmel, hogy nagy kérdések közé parányi személyemet vegyítsem; másodszor, mert igen nevetségesnek tartanám, ha azt, amit végre is csak a mindig terjedő világosság s a közvélemény hatalma vitt véghez, magannak tulajdonítanám. Ugyis az egész szavazat nem meggyőző-désnek eredménye, hanem csak azon félelemnek, amely urainkat megszállta, hogy a közvélemény által ne tartassanak annak, miknek őket jobb ismerőseik tartják: obscurans, mindenben hátramaradott úri embereknek¹⁰!

A közvélemény hatalma döntött, igaz, de ő keltette. Az ő véleménye vált nagysokára közvéleménnyé!

Nem rajta múlt, hogy nem koronázta siker kezdeményezését, amellyel a hazai zsidóságot szervezni akarta, amint szervezte a görög-keleti, szerb és román egyházakat.

Íratlan törvényre hivatkozott írott, de elavult törvénnyel szemben: a székely szombatosok áttérését ő ismerte el, eltiltván, hogy a szombatosokat meggyőződésük követésében bárki megakadályozza,

mert vallásos kérdésekben a tetteges kényszerítés alkalmazása ellenkezik úgy a vallás, mint az állam érdekeivel.

II. A szomjúhozó elé vigyetek vizet, kiddemú kenyérével kínáljátok a bujdosót¹¹. Akik e csodás keverékű ország lakói: kenyérével, amely megilleti, kínáljátok a bujdosót! A törvényhozás megvalósítja Eötvös eszméjét. E kérdésben őt a költő szíve, a bölcselő megfontolása, az államtudomány művelőjének jogérzete vezérelte s a biblia varázsa lelkesítette.

A biblia lelke hatotta át, az termékenyítette meg szellemét, attól kölesönzé az előadás szépségét, az erkölcs mélységét.

Nyíltan hirdeté az írás erkölcsi fenségét.

Az embericesség pálmája illeti az idegenek s rabszolgák megítélésében a zsidókat az ókor minden más népe fölött¹².

Hívő lélek volt és csodálta a biblia népének magasztos konokságát, amellyel hite mellett kitartott. Hitében közelállott az íráshoz!

Kinek hite nincs, a nagy végtelenségben mást nem talál a nagy pusztánál¹³!

III. Kiddemú: Megelőzék szemeim az őrállókat, hogy igédet hirdessem¹⁴. A hivatalos intézőkörök nem értették meg a vajúdó kor követeléseit. De ő nagy államférfi volt, aki jós szemmel vizsgálta hazánk s az egész Európa népeinek jövő sorsát.

Messzelátó pillantása a lélek homályos szövedékébe és a népek életének kuszált zavarába belemélyedt.

Senkit nem tartottak hazánkban álomlátónak többször mint őt, csak azért, mert messzebb látott a többieknél. Pedig senki mellett sem szólalt fel az élet és a történelem által kifejezett igazság többször, mint mellette. Senki mellett sem tett a jövő határozottabb vallomást mint őmellette.

Csak néhány példát tekintünk közelebbről. 1870 szeptember 8-án írja Andrássynak¹⁵: Elzász és Lotharingia elfoglalása után Németország mindig egy nagy háború előestéjén látja magát és ez az, miért barátokra van szüksége s még engedményekre is kész leend, hogy magának a magyar-osztrák birodalom barátságát megszerezze. Mondhatta: megelőzék szemeim az őrállókat! A hármasszövetség csíráját teszi le e levél Andrassy lelkébe, aki megalkotója lett kilenc évvel később e szövetségnek¹⁶.

A felelős parlamenti kormány és a népképviselőlet nevét Eötvös mondta ki először Pestmegye közgyűlésén.

Megindult a nagy történeti folyamat: 48–49 mozgalmi. A vihar elől külföldre vonult, hazatérve Deák mellé állott. Vész pillanataiban a fa lombja susog, a gyengébb ágak verdesik a levegőt, de a törzs maga mozdulatlan marad. Ereje éppen abban van, hogy meg nem mozgatható¹⁷.

Ez a törzs Deák Ferenc volt.

Melléje állott. A magyar művelődés tárcáját vállalta. Az egyetlen, aki 1848 miniszterei közül a kiegyenlítés kormányában is helyet foglalt.

Megérlelődtek benne már korábban az eszmék, miképp kellene a nemzeti műveltséget Európa színvonalára emelni^{17a}. A nemzeti művelődést szolgálta. Messze kimagaslik hivatali utódai közül. Ő volt, aki a magyar tudomány jövője számára Goldziher s Kármánt fölfedezte s előítéleteket félredobva, külföldi továbbképzésükre útnak indította. Vajon lépett-e e téren valaki Eötvös nyomába? A hatalom birtoka nem csábította. Andrásynak írja 1870 XII. elsején: én minden miniszteri functiók közül a megbukást tartom legkellemesebbnek¹⁸!

Deák mellé állott, szólván: érdekünkben van-e, hogy az a birodalom, amellyel elválhatatlan kapcsolatban állunk, a magyarországi birodalom védelmére képes legyen és mint nagyhatalom megállhasson¹⁹?

Ha úgy vagyunk meggyőződve, hogy a birodalom fennállása egyszersmind létünk feltétele, akkor csak egy kérdés áll: mennyi az, amit áldoznunk kell, hogy Ausztria fönnálljon s mennyit bírunk el, nem hogy Ausztriát, de hogy magunkat megmentésük²⁰.

Mint hogy egy hajóban evezünk, azok, akikre a nemzet legfőbb kincseit bízta, igen rosszul teljesítenék kötelességüket, ha e kincseket csak azok ellen oltalmaznák, akik velünk együtt eveznek, azt a kérdést pedig, hogy milyen a hajó és miként kormányozzák, mint őket nem illetőt tekintenék²¹. Ugyanazon okok, melyek elődeinket a XIV. és XV. században arra bírták, hogy Cseh-, Lengyel- és Németország fejedelmeit válasszák királyukká; ugyanazon okok, melyekért a nemzet a mohácsi vész után koronáját a hatalmas V. Károly császár testvérének és családjának adta át: ugyanazon okok teszik szükségessé most, hogy azt a szövetséget, melybe ő felsége többi tartományaival állunk, ne csak föntartsuk, hanem hogy képessé tegyük arra, hogy a célnak, amelyre köttetett, tökéletesen megfelel-

jen, azaz Magyarországnak területi épségét, alkotmányos önállóságát és függetlenségét biztosítsa²².

IV. Kiddemú: Elüljártak az énekesek, a költők, követték a dallam ismétlői²³, visszhangosai: az ő dallamából közhangulat lett.

A költő látta meg a jövőalkotó eszméket. Nyugati eszméket oltott költészetének fájába, hogy a magyar földnek teremjenek gyümölcsöt.

Széchenyivel, a jóssal, rokon volt kételkedő természete, borús kedélye, óvatos hazafisága, töprengő aggodalmassága.

Idegés, izgatott kedélye mindig végletekben jár: vagy mindent szépnek, vagy mindent feketének lát. Pepi nagyon impressionabilis és ideges, mondotta Andrásy. A kiegyenlítés tárgyalása alatt is ilyen volt²⁴.

Mindig a szív embere volt, mindig maradt benne valami óvatos bátortalanság, de eszméit a költészet s a szónoki művészet varázsával véve körül, bátran hirdeté.

Egész életemen át, mondá joggal, csaknem mindig kisebbségben voltam, s ha van érdemem, ez az, hogy ezért sohasem ijedtem meg²⁵. Meggyőződésem volt, hogy csak aki a mai tapsról le tud mondani, várhatja, hogy nevének holnapja legyen²⁶. Az államtudomány bölcselő művelői közt Európa elsőrendű nagyságai közé számítják őt, a legnagyobb magyar gondolkozót.

Alkotmányunk és nemzeti létünk ujjaalakulásával két fordulóján volt a vezér után a legmunkásabb és legérdemesebb s ha ez új eszméknek és intézményeknek nem ő adott nevet és életet, ez nem homályosíthatja el érdemét és nemes alakjának vonásait s nem fájhat az ő lelkének, aki nem kívánt más emléket, mint eszméinek győzedelmét.

Eszméinek élt!

Eletemnek, így mondhatná, egy becse megvan: ez az, hogy mint a mágnestű, mindig egyfelé mutattam²⁷.

Van lényünknek egy része, amely legyőzhetetlen s ez az, amely fölött magunk sem birunk hatalommal, azon érzések, amelyeket Isten teremt keblünkbe, hogy azokon se túl ne emelkedjünk, se mélyebbre ne süllyedhessünk soha²⁸.

Ennek az isteni sugallatnak, ennek az égi erőnek, amely öntudatlan középpontja volt lényének, ennek köszönjük a hazánkat átalakító gondolatok szülemelését, egy nemes lélek nemes eszméinek

életrekelését. Ez értette meg vele a kor lelkét. Új esznicék által senki sem hathat kortársaira, csak aki azokat az eszméket, melyek mint a nap sugarai, általánosan elterjednek, egy helyre tudja központosítani, az hat, az gyújt²⁹. Hatottak, gyújtottak eszméi. Nem hiába kívánta: eszméim győzedelme legyen emlékjelem.

A jogegyenlőség és a vallásszabadság eszméinek győzedelme bekövetkezett és a visszakozás minden kísértésével szemben mindig újból be fog következni. Amen.

* *
*

¹ M. V. 23, 5. — ² Nehem. 13, 2. — ³ Báró Eötvös József Összegyűjtött Munkái IX. 14. — ⁴ U. o. XII. 109. — ⁵ U. o. 158. — ⁶ U. o. XIX. 206. — ⁷ Példab. 31. 8. — ⁸ 1867 VI. 28. Deák Beszédei V. 115. — ⁹ 1867 XII. 23. — ¹⁰ U. o. XX. 56. — ¹¹ Ézajás 21, 14. — ¹² I. M. I. T. 1913, 53. — ¹³ U. o. 46, a Karthausból. — ¹⁴ Zsolt. 119, 148. — ¹⁵ Andrássy Beszédei II. 360. — ¹⁶ 1879 X. 7: Németország és a monarkia, 1883: Olaszország. — ¹⁷ Deák II. 547. (1861). — ^{17a} Deák IV. 18: 1866 VIII. 20. — ¹⁸ Andrássy Beszédei II. 172. — ¹⁹ Deák V. 429. — ²⁰ 1867. Lónyainak. U. o. 166. — ²¹ 1867 III. 20. Deák IV. 417. — ²² U. o. 416. — ²³ Zsolt. 68, 26. — ²⁴ Lónyai: Deák V. 231. IV. 129, 123, 18, 158: 1867 I. 6. — ²⁵ IV. 64: 1866 X. 2. — ²⁶ Eötvös Ö. M. XII. 157. — ²⁷ XIX. 154. — ²⁸ VII. 157. — ²⁹ IX. 30.

TISZA KÁLMÁN.

רבי היה פשוט קראי וכד היה מטי לאילן פסוקיא היה בני
Az ember
érdemét és az Isten ítéletét szembeállító ígék — számszerint hat
íge — megrendítették a szent pátriárkát és könnyekre fakadt, midőn
olvasá az ígét¹.

Az új Magyarország megalkotói közül az utolsó kimagasló alak
is sírba szállott. Még régi ellenfelének jól meglátolt szavai szerint
is: fényes elme, nagy nemzeti erő, történelmi egyéniség szállott
benne sírba.

Tekintsük életét a pátriárka által gyöngysorba fűzött hat igének
világánál hazafiúi gyásszal, a zsidóság kegyeletével, Szeged hálájával.

I. Mert íme, aki formálja a hegyeket, — az emberek kimagasló
vezéreit — s teremti a szellemi erőt, meghirdeti az embernek, mi
lészen érzülete².

A hely, ahova a gondviselés állít, az kelti, az érleli a lélek
érzületét, alap-meggyőződését, önkénytelen irányát.

Akinek ma emlékezetét ünnepeljük az első nagy magyar állam-
főrfiú, akit nem a megye nevelt. Első szereplése összeesett a protes-
tantismusnak, az ő örökölt hitének, utolsó politikai szereplésével³.
Mindvégig hű fia maradt egyházának, amelynek alkotmányáért
1859-ben a küzdő térre szállott s egyházának jogos érdekeit érvényre
emelte a haza alkotmányának körében.

Hitének zászlaja alatt indult a közpálya háborúiba, de távol
volt tőle a felekezeti szűkkeblűség. Mikor egyházának védelmére
fellépett, akkor nem volt párt, csak nemzet; nem volt felekezet, csak
nemzet; nem volt nemzetiség, csak nemzet. Egy tábor volt az egész
ország, csak vezetőre várt. Ekkor tünt föl Tisza Kálmán egy olyan
esodák napján, amidőn a hazafias katolikus klérus kezét nyújtott a
protestánsoknak az utolsó még meglévő szabadság, az ő önkormány-
zatuk megvédelmezésére. E szabadság vezérszónokául állott elő
Tisza Kálmán.

Egy táborban voltak akkor minden vallás, minden rang, minden vélemény választottai⁴.

Így lett ő az első magyar államférfiú, akit nem a megye nevelt. A felekezeti életnek küzdőteréről a parlamentbe lépett és csaknem közvetlenül hatalmas párt élére került.

A parlament nevelte; vitatkozásaiban nőtt nagyra, majd a kormány-sarkalló ellenzéken, majd az ellenzék-lebíró kormányiszéken.

Mesés emelkedésű pályán szállott föl. Ha igaz, hogy népszerűsége a népdalok magaslatáig emelkedett⁵, igaz az is, hogy a néphitnek garaboncás, végzetpótló mindenhatóságát ruházták reá hatalma tetőpontján s a népmesék ördögös démonai közé sorolta a rossz lelkiismeretűek félelme, mikor már csak magába vonult, csendes remete volt éltének szürke alkonyán.

És ezt az egész pályát Deák önzetlenségével futotta meg. Ezt az egyet soha senki kétségbe vonni nem merészelte. Még a legegésebb, legmaróbb politikai röpirat is, amelyet a magyar közélet ismer, még az is elismerte rideg önzéstelen voltát, elismerte, hogy nem kénytelen munkába ölni minden idejét, nem kénytelen a politikai küzdelmek folytonos izgalmai miatt idő előtt megfehéríteni haját s roskadóvá tenni természetét⁶.

II. Mert minden cselekvést törvény elé hoz az Isten, minden rejtettet, akár jó, akár rossz⁷.

A rejtett rugókat ember nem látja: rokonérzésnek és ellenérzésnek, gyűlöletnek s szeretetnek elfogultsága mást-mást láttatnak velünk. Az ítélet Istené, aki a lelket látja, nem a felszínt, a rejteteket, nem pusztán a szemmel láthatókat. Nem ítélni akarunk, csak megjeleníteni akarjuk a nagy államférfiú közpályáját lelkünk szeméi előtt.

Pályája kezdetén, 1861-ben, egy éles tollú publicista ezt írta róla: Beszéde komoly és higgadt észt árul el, de pártvezér nem lesz soha⁸.

Pedig soha olyan pártvezért a magyar parlamenti élet nem ismert, mint aminő belőle lett!

1866-ban már elővigyázóbb az író, mikor róla szól: Ne zárjuk be Tisza Kálmán fölött az aktákat. Pályája kezdetén van. Szerencsés helyzet, midőn valaki éclat-val léphet föl⁹. A patens ellen éclat-val lépett föl és Deák elejétől fogva felismerte értékét. Már 1866-ban azt írta Szász Károly naplójába, hogy Deák Tisza Kál-

mánt kedvelte, megkülönböztette, fiává fogadta¹⁰. Érezte, hogy benne művének folytatóját neveli. Lényegében Deák tanítványa volt a későbbi ellenkezés dacára, amelynek jeleznie kellett, hogy van még a nemzetnek teljesületlen kívánsága. Hitvallását 1861 augusztus 8-án, Deák felíratáról szólva, így fejezte ki: A föliratban erős meggyőződésemet, legszentebb elveimet, egész lelkemnek titkos sejtelméig kifejezve találom¹¹.

Segített, amire persze a mai nemzedék nem emlékszik, a kiegyenlítést részleteiben megteremteni. 1866 augusztus havában ezt írta lapjában: Sem az ellen- és rokonszenvnek, sem kedvenc eszméknek, még a legnemesebb ingerültségnek is bennünket vezetni nem szabad: de éppen úgy nem szabad, hogy a csüggettség, hogy a jövődőlő feletti kétségbeesés vagy a percileges jobblét utáni vágy legyenek tanácsadóink.

Érzem a szükségét, amely azt parancsolja, hogy a közösen érdeklő viszonyokra nézve oly javaslatokat tegyünk, melyek annak, mi jog és törvény szerint tőlünk kívánható, kétségtelenül megfeleljenek. De érzem azt is, hogy semmi olyant javasolnunk vagy elfogadnunk nem szabad, ami által hazánk önállóságát legkevésbé is veszélyeztetnők.

Meggyőződésemet komoly megfontolás eredménye és éppen azért erős, de okokkal megdönthető¹².

Egy dűledező épületbe hanyatt-homlok berohannunk, anélkül hogy tudnók, mi lesz azután, anélkül hogy kezünkbe volnának adva az eszközök, amelyekkel az épületet fentartsuk, az se óvatosság, se hazafiság szempontjából nem lenne helyesíthető¹³.

Mikor aztán a dűledező házról bebizonyult, hogy Deák alapjaiban újból megszilárdította, mert megszüntette a földrengető rázkódásokat, akkor bement a házba, hogy azt politikai, művelődési és mindenekfelett közgazdasági tekintetben kiépítse, az anyagi emelkedés javaival betetőzze.

A kiegyenlítés törvényét elismerte annak, ami volt: törvénynek s az új alap ásása helyett, melytől reánk dűlt volna a ház, mert nem volt más választás, mint a XII. törvényeikk vagy a forradalom, tovább épített a régi alapon. Az elnyomott hazát Deák Ferenc mentette meg: az eladósodott államot Tisza Kálmán.

Mi volt előtte? A többség tekintélye semmivé lett: vezetői lejárták magukat: csüggeteg közöny vett erőt mindenkin: a számbeli

erő még megvolt a pártban, de eltűnt a hatalom: az ország nyomora nőtt; az új Magyarország a tönk szélén állott; az állam háztartása megbomlott.

És Tisza Kálmán régi elveit, a lelkesítő bihari pontokat szegre akasztotta, igaz: de se akkor, se később, kétféle elvet egyidőben nem vallott, ellentétes irányokat egyidejűleg nem szolgált. Megvolt benne a hazamentő, elvfeledő elhatározás elszántsága, de nem volt meg a bihari kemény nemesben az elvfeledő pulyaság, amelytől dúsan burjánzik a reakció, mint ilyenkor tavasszal, eső nélkül is, titkos harmattól a rét pázsítja.

Korszaka közelebb hozta bennünk a magyar állameszme rideg valóságát a hazának költői eszméjéhez. Megtanított bennünket a hazát látni az álladalomban, amely fokozódó adót követel, gyűlöletes eredetű egyedárúságot kezel s melyet megrövidíteni mégsem hazafias erény többé, hanem a hazafiatlanság bűne. Kijegecesedett a magyar álladalom reális hatalma kifelé a szövetséges és nem szövetséges külfölddel szemben s akárhányszor leste Európa a magyar miniszter nyilatkozatát a szövetséges monarchiának külső viszonyairól.

Értékének legbiztosabb mértéke, hogy a nemzet politikai egyéniségei közül őt tartotta Bécs közvéleménye legmagyarabbnak és legveszélyesebbnek.

Nem lehet találóbban jellemezni munkásságát, mint ő maga tette miniszterelnöki tízéves ünnepén:

A nemzetnek olykor szüksége van egy minden számítást félre-
tevő, nagymérvű, általános lelkesedésre. Ily percekben lánglelkű
férfiak vezetik a nemzetet. De az általános lelkesedés percei, még
ha sikerre visznek is, rövidek: rövid lehet tehát ilyenkor a vezérek
szereplése.

Vannak idők, midőn az akár fáradtság, akár kényszerű körülmények miatt tevékenységéről leszorított nemzet megnyílván látván maga előtt a tevékenység terét, rohamosan, néha mellékkörülmények figyelembe vétele nélkül igyekszik pótolni a mulasztást. Ezen korszakoknak is nagy tehetségű, jeles férfiakra van szükségük. De ez a rohamos munka sem tart soha hosszan egy nemzet életében. Részint belefárad a nemzet, részint a rohamos haladás mellék-hajokat teremt, amelyek egy idő múlva éreztetik magukat. Ezen korszak vezérei is tehát túlságos hosszú ideig alig maradhatnak a nemzet élén.

De van azután egy korszak, midőn a különben életerővel bíró és élni akaró nemzet érzi azt, hogy feladata a bajokat orvosolni, feladata nem rohamosan haladni, nem szemkápráztató dolgokat művelni, hanem homokszemre homokszemet, téglára téglát hordva felépíteni az állam épületét. És én azt hiszem, hogy azon időpontban, midőn királyom és nemzetem többségének bizalma a kormányra hívott, ily korszak volt hazánkra, nemzetünkre nézve. És éppen azért, mert az én nem ragyogó tehetségeim ezen mindennapi, folytonos, nem lankadó, nem fényes, de talán azért jótékony munkára képesítettek: ebben lelem én fel kulcsát annak, hogy oly régen bírhatom úgy királyom, mint a nemzet többségének bizalmát¹⁴.

III. Gyűlöljétek, ami rossz, szeressétek a jót és tartsátok fenn a kapuban a jogot¹⁵. A kapuban, a közéletben egyenlő jogot mindenkinek: ilyen a régi, a prófétai szabadelvűség jelszava!

Ennek a szabadelvűségnek, amely életfentartó politikája a magyar nemzetnek, mert a magyar népléleknek sugallatából születik, ennek az egyetlen nemzeti politikának kezdettől fogva végig változatlan hűséggel volt híve. Ezt az alkotó liberalismust szolgálta óriási erejével és ennek szolgálatában fokozta föl a kormányhatalom erejét.

Jogos önérzettel mondhatta 1876 december 2-án: Én azt hiszem, hogy a vallás és lelkiismeret szabadságáról nyugodtan szólhatok. Én a vallás és lelkiismeret szabadságát védelmeztem oly időben, midőn ezért nem tapsokat aratni, hanem egészen más jutalmakat lehetett nyerni¹⁶.

Sürgötte 1867 március havában a különböző vallásfelekezetek egymás és az állam iránti viszonyainak a jogegyenlőség alapján való megoldását; 1868-ban s 1874-ben a polgári házasságot és az 1848. XX. törvénycikkben kimondott egyenlőség és viszonyosság követelményeinek kielégítését. A törvényhozás minden intézkedésének kelléke, mondá, hogy szabadelvű irányban haladjon¹⁷. Mikor 1883-ban a külföldiekkel készültek leszavaztatni szabadelvű, mérsékelt javaslatát, helyesen mondotta a főrendeknek: Méltóztassék megengedni, igen félek, ha ezen törvényjavaslat eltemettetik, fel fogja törni koporsóját és sokkal erősebben tör ki és talán megsérti azokat, akik ideje előtt sírba tették¹⁸.

Fel is törte, meg is sértette — de a győzelem napján már mások felé újongott a tömeg.

Ezt a szabadelvűséget hangoztatta triumphalis napján is, mikor az üdvözlő beszédre imígyen felelt:

A politikai élet tapasztalatai mellett látom az újabb nemzedék tagjait, akik azt hiszem, mindig fenn fogják tartani azt a szabadelvű zászlót, amelynek jelszava nem a rohamos, de amelynek jelszava a fokenként, a körülményeknek megfelelő haladás¹⁹.

Mire meghalt, már nem a rohamos haladás, hanem a rohamos visszakozás, a rohamos hátrakozás lett az ifjúság jelszava!

Nem kedves jelszó többé Magyarországon: tartsátok fenn a kapuban, tartsátok fenn a közéletben az egyenlő jogot!

IV. Keressétek az igazságot — az igazságot mindenki részére²⁰, a negyedik íge.

A szabadelvű haladás egyik sarkalatos követelése a zsidók egyenjogúsítása volt. Az alkotmányos élet újjáébredése után, 1866 március 26-odikán követeli a vallásegyenlőségnek törvény által való kifejezését a jogegyenlőség alapján, kiterjesztvén azt azokra a hitfelekezetekre is, amelyekre eddigi törvényeink ki nem terjesztették²¹.

1867 április másodikán Istenben boldogult atyámnak, a mi részünkről az emancipáció előharcosának, ezeket írta: Remélem, hogy a minisztérium meg fogja ígérni, hogy még ez év folyamán benyújtja a nagyfentosságú, halasztást nem tűrő tárgyban törvényjavaslatát. Abban a nem várt esetben, ha azt elmulasztaná, én a magam részéről azon leszek, hogy elérkezzék minél gyorsabban az az idő, mikor hazánk minden fia, tekintet nélkül vallására s nemzetiségére, egyenlő szabadságnak s egyenlő jognak fog örvendeni s a közös, mindannyiunknak drága anyát, a hazát egyenlő buzgalommal fogja szolgálni²².

Az emancipáció tárgyalása alkalmával ez volt a jelentés, amelyet a képviselőháznak tett:

A VII-ik osztály örömmel üdvözli azon percet, amelyben szabadelvű alkotmányunk egy csorbája kiköszörültetik azáltal, hogy Mózes-vallású hazánkiai a politikai jogok gyakorlatába bevétnek és éppen azért a képviselőháznak többi osztályával együtt azt óhajtja, hogy ez mielőbb, hogy ez azonnal megtörténjék.

Azt látja azonban helyesnek, hogy oly módon eszközöltessék ez, hogy egyszersmindenkorra tisztába jöjjünk az iránt, miszerint hazánkban a polgári és politikai jogok gyakorlatára a hitelvek, amelyeket valaki vall, az, hogy miő hitfelekezethez tartozik, semmi nemű befolyással nem bírnak.

Ezt kívánja a kornak felvilágosodott szelleme, ezt a politikai előrelátás.

Elmúltak már azok az idők, midőn az államokban uralkodó vallás létezhetett, amely mellett sokszor hosszas és véres küzdelmek után, mintegy erőszakkal ismertették el magokat törvényesen bevettek gyanánt más vallások, más hitfelekezetek; amely állam ma szabad-elvűnek akar tartatni, annak feladata nem az, hogy eggyel szaporítsa a törvényesen bevett vallások számát: de az, hogy a fent-érintett elv kimondása által örök időkre megszüntessen a haza gyermekei között vallások miatt létezett minden polgári és politikai különbséget²³.

Szavának állott s mikor újból, ki tudja hányadszor, behozták Németföldről a gyűlölet ragályát, bátran mondhatta 1883 november hó 18-án:

Hivatkozom maguk a tisztelt képviselő urak közt azon az oldalon azokra, akik az igazság érdekében tudnak a személyi ellenérzés fölé emelkedni, mondják meg, hogy az antisemitismus első nyilvánulása óta volt-e ember, aki úgy a házban, mint a házon kívül első perctől fogva oly kíméletlenül ostorozta volna és vele szembe szállott volna, mint én²⁴.

Ne feledjük el, hogy a rabbiképző felállítását már 1874-ben (július 4) kultúrális célnak jelezte az országházban és ne feledjük el békítő szavát soha: Van köztünk baj és kellemetlenség, amely a múlt időkből reánk szállott, elég, ne ébresszük föl még azt a vallási viszályt is, amelyet apáink bölcsesége évtizedek előtt már eloszlatozott²⁵.

V. Porba teszi száját: talán még van remény; orcáját tartja az őt verőnek, bételik gyaláztatással²⁶. Nem a vitatkozás tornája döntötte porba, nem a nyílt ütközés, hanem a lappangó versengés, az ellenfelek izzó gyűlölete, a haragra izgatott népindulat háborgása, az útca törte meg. Másfél évtized kormánykodásának nehéz gondjai, ádáz küzdelmei után „egyedül ül és hallgat, mert felvette magára”. Szidalmazták őt s meghurcolják azt a korszakot, amely hatalmas egyéniségének bélyegét viseli, de ő porba téve száját, hallgat, orcáját tartja a verőnek, bételik gyaláztatással s a nagy ember fenséges nyugalmaival, esendesen, halkuló szívveréssel tudja tűrni a gyaláztatást. Neki már az ő nemzedéke igazságot nem szolgáltat. máshova kell a babér, minden babér; ő pedig egyedül ül.

mert felvette magára. Már élvéje a történelemé, a múlté volt: az elismerés, a hála meghalt, csak a gyűlölet élt még azokban, akik a múltnak feltámadásától, jelenreválásától féltek.

Hamar felejt az emberi szív, de semmit oly hamar nem felejt, mint a vett jótéteményt.

A közélet csak félni tud és remélni, kérni és fenyegetni, dicsőíteni és sárral dobálni; hálát érezni, azt nem tud, csak színeli addig, amíg vagy kér vagy fél.

Tisza Kálmán meghalt és az ország szívében, az ország színe előtt is csak hangtompítóval szólt a szónoklat éreszavú nagymesterének művészi hangszere — nálunk egyáltalában nem szólalt meg a gyász s a hála szava.

Akihez annyit jártunk számnélküli hódoló, kérő küldöttséggel: aki hozzánk az első biztató szót intézte, érettünk az első kérő szót emelte: annak gyászát a főváros mintájára hirdettük úgy, mint valami kiérdemült városi tisztnek elhunytát. Elindult egy koszorú és egy levél, megszólalt a harang érenyelve — s a város, az hallgatott!

Az elévülhetetlen érdemek a bukást követő tizenkét esztendő alatt gyorsan elévültek s a tavaszi tárlat idejére helyéből kiszorult. művészi kéz alkotta gyönyörű mesterművön megmozdult egy vonás s öccsének mellé raktározott arcképéhez szól: A te neved táblájára a király reá véste Szeged nevét: Szeged szívének tábláján hiába keresem a mi neviünket!

VI. Felidézzük mint Saul király Sámuel prófétát, aki királlyá tette, felidézzük Tisza Kálmánt, aki e várost várossá tette s ő szól: miért zaklatsz engemet, hogy felidézzél engemet síri nyugalmamból²⁷? Amnyi részem volt a hálátlanságban, hogy szinte jól esik, ha nem vegyül a hála csengő éneke a gyűlölet megszokott visító zajába!

És mégis jó lesz újból emlékezetébe írni az élő nemzedéknek, mit tett ezért a városért, mert úgy látszik, ami a város történetének nagy könyvében fel van jegyezve, az e könyvnemforgató, ujsággal élő kor gyermekeinek el van temetve örökre.

Az első kérő szót Tisza Kálmán emelte föl március 11-edikén érdekünkben, mint belügyminiszter a törvényhatóságokat sürgősen gyűjtésre szólítva fel és az első biztató szót ugyanesak ő, a hatalmas totópontján álló miniszter ejtette ki a végpusztulás napján az ország házában: Szegedet érheti és érte, fájdalom, nagy csapás. Mérvét e

percben meghatározni nem tudom. De hogy Szeged élni fog, arról meg vagyok győződve és erre minden lehetőet megtennünk mindnyájunknak kötelessége.

Itt láttuk őt már néhány nap múlva a király kíséretében: itt maradt a felség távozása után s velünk tanácskozva hangsúlyozta: a Szegedet ért csapás közvetve egyformán sújtja az egész országot és fáj érte minden magyar ember szíve föl a királyig. A kormánynak nemcsak föladata, de kötelessége, hogy mindazt megtegye Szegedért, ami lehetséges.

Alig hogy hazaért (március 19), az országgyűlésen kijelentette: Szeged népének magaviselete a szerencsétlenség idejében olyan volt, hogy lehetetlen, hogy bámulatra ne ragadjon mindenkit.

Megalkotta rövid néhány hét alatt a szegedi törvényeket. Megokolásukat így kezdette: Nem kell bővebben fejtegetni, hogy Szeged városának a romokból mentül előbb szebben, mint aminő volt, kell kiemelkednie.

A gyászos évben még kétszer elhozta aggalmias gondja hozzánk, (jun. 23, aug. 18) akiknek gondját testvérének erélyes kezébe tette le: s a két testvér ez időtől fogva csodákat mívelt e városért.

1883 október 14-edikén, a feltámadás ünnepén. újból itt láttuk a király oldalán²⁸.

Akkor írta egy szegedi emléklapba: A férfi munkásságának legbecsesebb jutalma az az öntúdat, hogy híven teljesítette kötelességét. Velünk szemben többet tett a pusztá kötelességnél!

* *
*

Megilletődve olvassuk az írásnak hat ígését, amely az ősidők íráshúvárát könnyekre fakasztá: de nem a gyarlóság érzete s az ítélet szigora fakasztja könnyeinket: hálás szívünk kesereg egy nagy ember vesztén, jótévőnk vesztén, aki nekünk nemesak anyyi volt, mint saját hitfeleinek, mint a közhazának. Aki a szabadelvűség zászlaját hordotta s hitünk jogáért is küzdött: aki bukásában a szóttalan, nemes tűrés fenséges példáját mutatta és aki városunk életrekeltésére szívének érzését és hatalmának teljét szentelé: őt kísérjük könnyező szemmel az öröklét bírāja elé.

Volt egy látója a magyarnak: a legnagyobb magyar; volt egy lánglelkű felszabadítója a népnek s volt egy bölcese a magyar hazának, de volt utánok egy nagy államférfia is: Tisza Kálmán.

Istenről van megírva Salamon példabeszédeiben: az Úr bölcseséggel fundálta a földet, de az eget föléje belátással alkotá²⁹.

Az új Magyarország alkotmányát Deák bölcsesége fundálta, de a föléje emelkedő, rajta épülő nagy alkotást, a hazának hatalmi állását, jólétének szilárdulását, állami háztartásának egyensúlyát, nemzeti művelődését, szabadelvű intézményeinek s szabadelvű szellemének hódítását Tisza Kálmán belátásától, fontoló, higgadt eszétől, éleslátású értelmétől elválasztanunk nem lehet. A király is avval búcsúzott el hű szolgájától, hogy mély belátásáért, önzéstelen hazafias érzületéért és önmegtagadó, önfeláldozó tevékenységéért fejezte ki királyi elismerését³⁰. Hál' Istennek elmúlt az az idő, mikor a király s a nemzet ítélete a hazafiak értékének megbecsülésében nem egyezhetett össze.

Önérzetes szolgája voltál a királynak, éleseszű tanácsadója nemzetednek; hűséges zászlótartója voltál a szabadelvű eszméknek és nagy jótevője voltál a legnagyobb magyar városnak, amely bús emlékezéssel áldoz megdicsőülő emlékednek most, hogy elmúlt a nagy zaj, melynek neve élet s eljött a nagy csend, melyet úgy hívnak halál; elmúlt az áloműző nap robotja, leszállt a nap, az élet napja; kél a derű, öröklédnek derűje s lelked fölöttünk él, egiünkről el nem tűnve. Amen.

* *
*

¹ Bacher Agada Tanin. II. 467. — ² Ámósz 4, 13. — ³ II. Kákay Aranyos, Tisza Kálmán 31. — ⁴ Jókai, az 1885. XI. 29-ediki díszében. — ⁵ Mikszáth Kálmán. — ⁶ II. Kákay Aranyos, Tisza Kálmán 11. — ⁷ Koh. 12, 14. — ⁸ Kákay Aranyos, Országgyűlési árny- és fényképek. 1861, 11. — ⁹ Id. Kákay Aranyos, Újabb árny- és fényképek. 1866, 110. — ¹⁰ Deák beszédei III. 495. — ¹¹ Deák III. 200. — ¹² Deák IV. 16, a Hon-ból. — ¹³ Deák IV. 105. 1866. XII. 6. — ¹⁴ Tisza Kálmán miniszterelnökségének 10. évfordulójára, 1885. XI. 29. Budapest 1885, 14. — ¹⁵ Ámósz 5, 15. — ¹⁶ Zeller, a magyar egyházpolitika II. 485. — ¹⁷ Deák VI. 303, 49, 59. — ¹⁸ 1883. XII. 10. — ¹⁹ Tisza Kálmán 10. évfordulója 14. — ²⁰ Zeph. 2, 3. — ²¹ Zeller II. 1286. — ²² Ben Chananja X. 257. — ²³ Zeller I. 261 : 1867. XII. 20. — ²⁴ Zeller II. 1286. — ²⁵ Zeller I, 774. 1871. II. 17. — ²⁶ Jeremiás siralmi 3, 28—30. — ²⁷ Sámuel I. 28, 15. — ²⁸ Kalinyi Zsigmond: Szeged újkora 14, 24, 49, 53, 191, 331. — ²⁹ Péld. 3, 19. — ³⁰ 1890. III. 17.

TISZA LAJOS.

Es költsétek el sűrögve az áldozatot¹ — olvassuk e héten.

Amaz útrakész sürgés jelképpé volt válandó Izrael történetében. A nyugalmas élvezet ritkán lett osztályrészünk. Minduntalan kényyszerű indulás zavart bonnünket. Népünk története és földrajza, történeti válságai és földrajzi vándorlásai változtak, váltakoztak sűrűn, váltakoztak sürgően. Már Mózes fiának neve: Gérsóm „idegen valék, idegen földön“.

Földrésziünk két szélső nemzete ölelkezik és nem kelet tanulja meg nyugatnak türelmét, testvériségét, hanem nyugat elkényeztetett, ideges népe kel versenyre a nyers gyűlöletben. A félvadságnak, az orosz állatiasságnak szennye tapadt reá Galliára az ölelkezés esőkjában.

Hazánkban a gyűlölködés még nem győzött, még nyugtunk van. Együtt érzünk a nemzettel. Bánatban, örömben osztozunk és városunk is követeli részét a mai országos bánatból.

Most indul útnak a fővárosból őseinek sírboltja felé Tisza Lajos hiült teteme. Mélységes gyász vesz rajtunk erőt: hálából fakadó mélységes gyászunk kíséri a gyászos vonatot. Hogy e város romba dőlött nem hagyott el a remény:

ime jönnek napok, szól az Úr, hogy fölépül ez a város², fölépül áldozattal, szeretettel, de mindenek fölött „böleseséggel épül föl a ház³“ fölényes böleseséggel épül föl.

Tisza Lajos bölesesége vezette a város új életrekelését. Vizlepte lapályból kiemelte a várost, körülvette erődszerű körtöltéssel.

Nem volt kicsinyszerű ember: nagyszabású jellem volt, maga tanácsán járó, böles férfiú. Körülötte sürgött a munka, mert belőle teremtő erő sugárzott ki. Így fogja megörökíteni Széchenyi-téri szobra.

Az újabb nagy világvárosok tervei nyomán a tágas körútak és téres sugárútak képe lelkében fogant meg. S a közelmúltban elhunyt Lechner Lajos bő tudománya valóságba ültette át a nagyúri lélek gazdag képzetait.

Középületeink arányain. idomzatosságán nevének kezdőbetűi nélkül is rajta van gazdag lelkének bélyege.

Legújabb alkotásainkon mintha nemcsak a kezdőbetűk hiányoznának, mintha tökélyes alkotás nélküle sikerülni nem is akarna.

A magyar fajnak megrendíthetetlen türelmessége vezette közéleti tevékenységét. Részhajlatlansága felölelte minden felekezet templomának ügyét.

Nem rajta múlt, hogy mi is már akkor versenyre keljünk a többiekkel s az új város keretébe illő új hajlékot építsünk Isten tiszteletére.

Saját vallásfelekezetének híve, kormányzója és előharcosa volt és méltányolta mások vallásos érületét, lelki szükségleteit.

Nem kereste az olesó. a jutalmas népszerűséget, de eggyé lett Szegeddel.

Ahogy az idegen kormány küldötte Deákról mondotta: ha szól, úgy érzem, a nemzet beszél: úgy tudták fönt, ha ő szól, a legmagyarabb város beszél.

És az előkelő tolmács szava nyomatékot adott a város állandóan kérő, gyakran könyörgő, sűrűn sürgető szavának.

Hazafelé indul Tisza Lajos az ősök sírlakához. Kísérjük őt e város lakosságával együtt gondolatban hálánk érzelmével.

Mert a nagyoknak nincs e földön nagyobb jutalma mint a kicsinyeknek, a népnek hálás emlékezése.

Érbe öntik alakját, gránit fogja őrizni nevét.

Szeged újjáalkotója ott fog állani a jövő nemzedékek előtt városunk páratlan díszterén, fentartva Tisza Lajos emlékét, emlékét szülővárosunk újjáalkotójának, akinek léte a véges létnek köznapjából, homályából immár átszakadt az öröklétnek örökderűjű szombatjába. Amen.

* *
*

¹ M. II. 12. 11. — ² Jeremiás 31. 38. — ³ Példab. 24. 3.

KOSSUTH LAJOS.

I. És léssen, a te életed véled szemben fog függni és félni fogsz éjjel és nappal és nem lesz hited életedben¹: így halljuk az írás ígését a holnapi szombaton Izrael zsinagógáiban. Az írás emez ígésével kezdünk elmélkedni a nemzet e mai jelentős ünnepnapján. Nem lesz hited életedben, nem lesz bizalmad jövődben: a nemzet nem hitt jövőjében, amikor Kossuth Lajos született. Nem hitt a nemzet: nem is volt nemzet, amely hihetett volna. Nemesség volt, akaratra gyöngye, tette erőtlensége: főnemesség volt, a nemzettől idegen: jobbagyság volt, nem egy test a nemzettel. Hol volt akkor az a nemzet, amely még hitt a jövőben? És egypár évtized alig hogy letelt, minden megváltozék! Míg azelőtt a szenvedésben megtört jobbagyhoz szólt az írás: félni fogsz éjjel és nappal, idegenül fog esüggeni életed véled szemben, önmagadtól idegen leszesz, mert mást szolgálsz verejtékkel, munkáddal, véreddel, gyermekeiddel. Szegeden negyvennyolc őszén már így szólt hozzánk Kossuth: Szegediek! Testvériség köt össze bennünket! Nincs nemes és nemtelen többé; egy hazának fiai, polgárai vagyunk mindannyian². Akkor, abban a lángoló, abban a magasröptű időben azt hittük, elég az elvet, az eszmét kimondani, elég az eszmének megszületnie, elég törvényvé válnia. Azóta megértük, megértettük, hogy a csökönyös élet erősebb, erősebb az elvnel, az eszménél, a törvéynél! A kicsiny közélet lebírta a nagy közjogot. Testvéri lánczá a magyar társadalom még ma sem alakult, de azért Széchenyi mégis berekesztette, mégis bezárta a középkort, Kossuth mégis megnyitotta az újkor kapuit.

Ma nekünk mindakettő a nemzeti közszellem ébresztője; egymás mellett ragyognak a nemzet egén. Pedig mikor feltűnt az ifjabbnak csillaga, oly nehezen értette meg Széchenyi! Színleg ellentétes volt hivatásuk: a legnagyobb magyar, akinek e neve Kossuthnak találó páthoszából eredett, a legnagyobb magyar berekeszté a középkor ajtait; az újkornak ajtait Kossuthnak volt feladása feltárni.

Hogy az elbűvölő szónok és író dicsősége emelkedni indult, akkor írta Széchenyi negyvenháromban róla: Szűnjenek meg azon álvarázs, azon lidércfény, azon szappanbuborékú nimbus, mely Kossuthot s pártját környezi³. És a varázs még ma is tart; a fény maradandó ragyogásúnak bizonyult; a nimbus a haladó idővel növekszik és gyarapul. Nevének nimbusa ma is hatalom hazánkban. Az új eszmék személyesítője Kossuth. Ha a világtörténetben az újkor az új világ felfedezésével nyílik meg, akkor vele nyílik meg az újkor, mert egy új világot fedezett fel, felfedezte a népet! És ha az újkor a reformációval kezdődik, akkor is a nemzet történetében a nemzet alkotmányának nagy reformátorával, véle kezdődik.

A modern, a független Magyarország eszméje az ő belkében született. Nevem a haza függetlenségének zászlajával azonosítva van⁴. Nekom hazánk függetlensége polgári hitvallásom istensége. Az Isten nem halt meg, bárha oltára körül a hívek meggyérültek is⁵.

A magyar függetlenségnek szentséges szenvedélyét⁶ beléoltotta újra a népbe, amelyből kivészett, a nemzetbe, amely megtagadta volt.

Mi volt Kossuth feladása a nemzet történetében? Háromszoros küzdelem! Küzdelem a rendiség ellen a népért; küzdelem a nemzetiségek lázadása ellen a nemzetért; küzdelem a hatalom ellen a függetlenségért!

Tekintsük csak például a közbülsőt: küzdelmét a nemzetiségek lázadása ellen. Átérezte teljesen a magyarság feladatát, hogy az ébredő nemzetiségek rohama el ne mállassza⁷, megértve az írás ígését honfoglaló őseinkhez: És akiket meghagytok az ország őslakói közül, tövisek lesznek szemetekben és tüskék oldalatokban és szorongatnak benneteket országotokban, amelyben laktok⁸.

Ezért küzdött, amidőn fellázadtak a felbujtott nemzetiségek, ezért állanak duzzogva félre, ezért nem ünnepelnek velünk, mikor őt ünnepeljük.

II. Éjjel és nappal volt az első ígének magva, amelyet hallánk. Ugyanez magva a második ígének. Szól a prófétához az Úr: Mond meg neki ezt a dolgot az én szemem könnyben ázik éjjel-nappal, könnyezése el nem áll, mert nagy sanyarúsággal sanyargattaték népem leánya, felette igen nagy csapással. A nagy küzdelem után, amelyben támadó hit és temetkező remény váltakoztak a nemzet kebelén, jött a felette igen nagy csapás, a nagy temetés: hontalanná lett ő, reménytelenné lett a hon. Hontalanná lett Kossuth, de mikor

elhagyá e hont, betért az eszmék honába és onnan nem tért vissza a föld küzdelmébe, alkuvásába, sarába. Túlvilági lett alakja — megdicsőült — de a túlvilágból nem volt visszatérés . . .

Aki Zemplén fiának ellenlábásául született az ország delén, akiről ő az írta, hogy együtt állottunk őrt a nemzet jogai mellett, a 48-adiki válság előestéjén⁹, az befejezte azt, amit Széchenyi kezdett és amit Kossuth rohamosan fejtett vala tovább. Mert Kossuth nélkül nincs Deák, amint vajúadás nélkül ninesen születés. Kossuth pedig hontalanná lett; ebben a honban hazája nem lehetett többé. Elő tiltakozás gyanánt állott minden alku ellen¹⁰, de mert eszmévé finomult, küzdenie tovább az emberek sorában nem lehetett: nem szállhatott a küzdő porondra, aki félisten lett a forradalom mozgalmában, a számkivetés legendáiban.

III. A harmadik íge utolsónak szól hozzánk¹¹: Ejjel-nappal el nem alszik, el nem alszik az a fény, amelyet Kossuth emlékére gyűjtünk.

Lángüzönben úszik szobra odakünn a város piacán.

Szobrot emeltünk neki, mert hozzánk, szegediekhez közel állott pályája kezdetétől egész végső lehelletéig.

Közel férközött szívünkhöz, mert nem születése, hanem képessége, szelleme emelte magas polcára őt, tehetségre a Bocskaival kezdődő szabadsághősök közt a legmagasabban állót¹².

Közel állott szívünkhöz mindig; mert szívünkön talált, azt mondva 49 első havában: Szeged a magyar nemzetnek védő oszlopa¹³! Nem feledtük el őt soha, akit kísértünk, amikor ódon kazamatáinkban megadta szabadságukat az önkény vizsgálatlan, elítéletlen olasz rabjainak.

Mindig fokozódott ragaszkodásunk hozzá.

1851-ben azt írták a kormányzékából a megyefőnököknek Szegedre, hogy március 15-én, a forradalom évnapja emlékéen, különféle forradalmi áldomások között poharak emeltettek Kossuth jólétére¹⁴. Igenis emeltettek, mert bánatunkban az ő neve volt vigaszunk. És népdalban, költészetben megmaradt, élt köztünk emléke. Mikor 63-ban vetőmaggal szánták meg az inséges népet, a nép szentül hitte és nem tudták e hitet elvenni tőle, hogy ezt is a számuízött Kossuth küldte külföldről¹⁵.

Mikor betelt életének kilencedik tizede, megújítottuk vele szövetségünket¹⁶, mert büszke volt Szeged rá, hogy Kossuth 1848 óta díszpolgára volt.

Polgártársunk volt Kossuth. Egyes polgár, úgy mondta, csak annyi erővel bír, amennyit neki a nemzet kölcsönöz. Ha -a múltban némely nagy dolgoknak leheték egyik eszköze, az érdem a népé, nem az enyém. Én csak tükrök valék, amely a kapott világot visszacsugárzák. A világ a nép vala. Amely perében önbizalom-rontó eselszövények folytán e világ meghomályosodott, én lehetetlenné váltam¹⁷. Lehetetlenné vált Kossuth, az államférfiú, de halhatatlanná vált Kossuth, az eszme.

Eltávolodott Kossuth csillaga tőlünk, de nem vesztett fényéből. Letűnt egünkről, de fénye után indul szemünk ma is és ott látjuk most is a haza egén. Mert az éjből, sír homályából lelke fénylőn szárnyra kél, mert nevére a nép szíve dobban, az az óriás szív, amit ő megváltott. A nép szíve mondja: Kossuth neve áldott! Amen.

*
* *

¹ M. V. 28. 66. — ² Reizner: Szeged tört. II. 108: 1848. X. 4. — ³ Széchenyi II. 184. — ⁴ 1867. VIII. 5. Deák V. 242. — ⁵ Deák V. 243. — ⁶ Eötvös Károly. — ⁷ Kossuth 1862. Deák V. 70. — ⁸ M. IV. 33. 55. — ⁹ Deák V. 1. — ¹⁰ Deák V. 145. — ¹¹ Ezajás 34. 10. — ¹² Marczali Henrik. — ¹³ Reizner II. 127. — ¹⁴ Reizner II. 184. — ¹⁵ Reizner II. 246. — ¹⁶ 1892. IX. 21. Kulinyi, Szeged, 340. — ¹⁷ Deák V. 245. 1867. VIII. 5.

GÖRGEY ARTÚR.

Hatvankilenc éve már a szabadságharenak, amelynek meginduló mozgalmát ma ünnepeljük! Akkor azt hitte a nemzet, evvel a nappal, a sajtó felszabadulásával, elkövetkezék a boldogság teljessége:

מִגִּדְוָה יָצֵאתִי מִבְּרֵיתֶיךָ יְיָ מִגִּדְוָה יָצֵאתִי מִבְּרֵיתֶיךָ יְיָ — megfutamodik — יְיָ a búbánat, a szent ige betűi szerint utalás e 69-edik esztendőre, — megfutamodik a búbánat és a búlátta sóhaj¹. Pedig visszatért, soha nem ismert sötétséggel, borulattal tért vissza a nemzeti búbánat. Kétségbeesve panaszkodtunk az alkotmánytalan hódoltság napjain: fölvidámítóm a bánatban — szívem — sajog bennem²!

Tompa fásultság vett erőt rajtunk. Nem szövögettük már a lázadás szálait, csak legbizalmasabb, legmeghittebb szűk körben töprengtünk: עַד אַתָּה אֵשֶׁת עֲצִיב בְּנַפְשִׁי Meddig szövögessen még tervezgető szándékot kebelemben: יְיָ בִּלְבָבִי búbánat üli lelkemet mindennap: meddig hatalmasul még fölém ellenségem³?

Könnykimerő bánat, szemmeresztő borzalom, lélekszikkasztó szomorúság váltotta föl a dicső fellendülés hősi kedvét. Ezernyi sebből vérzett már, szinte elvérzett a nemzet. Szólott a panaszos igével: Ti útak vándori, figyelve nézzetek: van-é oly fájdalom, minő e fájdalom, mely engem ért, midőn az Úr búsíta hév haragja nappalán⁴? Mérhetetlen volt az egész nemzet fájdalma — de egy ember volt, akiben tetőzött a kín, aki mindenkinél többet szenvedett, aki fölajdulhatott: יָיָהּ יְיָ עַל טַעֲמֵי־יָיָהּ Jaj nekem, tetézte az Úr keservemet búsuló bánattal⁵.

Aki így ajdulhatott föl, a szabadsághare fővezére, Görgey Artúr volt.

Része volt a nemzet dicsőségében. Szárnyaló lendülettel került hadaink élére. Rövid, de káprázatos, vakító volt vezéri pályája. Része volt a dicsőségben, de egészen az övé lett a nemzeti gyász éjszakai árnya: az árulás szörnyű vádjának írtóztatós terhe, írtóztatós átka. Feketéllő háttérre kellett lenni az ő legendájának, hogy egy másik legenda a megdicsőülés sugaras fényében ragyogjon.

Nem kapatta el a hirtelen dicsőség, nem alázta meg a szörnyű vád rettentő megpróbáltatása, halálos ítélete. Nem szolgálhatta tovább hazáját, de a lesújtó gyászt fölemelt fővel hordotta. Meg nem tört egekig tornyosuló férfias önérzete. Panaszos szavát nem hallottuk. Mindig kevésszavú volt: a gyász végkép elhallgattatta. Szótalanná vált.

Némán тұrt. Megvárta, kilenevenesztendős zarándokút alkonyán meg is érte, hogy a vádnak átka lehámlott nevérol. Némán, büszke szegénységben várta ez a magamegadó mártír az igaz bírót, az utószülöttek korát, amely igazságot tett véle. Megismerte az utókor benne a hazának lángeszű védelmezőjét. A történet ítélőszéke előtt elnyerte az örök hír dicsőségét. Letette a fegyvert a túlnyomó erő előtt; kilátástalan vérengzésben nem engedte utolsó honvédeinket lemészárolni. Sajgató, szűrő töviskoszorú lett része akkor, de manap teljesedett már az írás ígéje: a csalán helyébe myrtus, örökzöld myrtus lombja lép⁶, lép legkivált most, halála után, mikor a הַדָּם, a myrtus betűinek számjelentését, ezt a 69 esztendőt elértük. Lassúdadon hanyatló életének hosszan sercegő mécsesénél már nem esupán a hűségesszűk családi kör virrasztott, hanem az utókor megtért kegyelele. Megértettük: történeti nagyság volt Görgey Artúr. Hősi volta megállotta a tűzpróbát a tettek rövid tartamú, gyors lezajlású hó tusájában, lángzó tüzében és megállotta a tűrés poklának próbáját a várakozásnak tartamra hosszú, emésztő, lappangó parazsú hamvahodásában. Amely nap Buda várát bevette, aznap szólította el hét évtized multán az Ur ezt a dicső aggastyánt, szabadságharcunk utolsó, túlélő vezéralakját. És csak egy maradt utána korának vezető alakjai közül: az a szent aggastyán, aki mint utolsó részese, koronás tanúja, tényezője a nagy időknek élt a királyi lakban, akinek ez az egész 69 éves hosszú történelmi korszaknak eseményes lepergése önnönéletrajza, visszaemlékezése, sokrészt önmönténye, alkotása volt. Aki ama nehéz korszak nyomasztó, fojtó, robbanékony bányalegét eloszlatá, aki a trón körül a bizalom éltető lehet teremté és e légkör életkeltő frissességét kiterjeszté az egész nemzetre, legendás alakká válik már ő is. Százados széthúzás helyébe összefűző kiegyenlítés bölcs alkotását tevél! Arra nevelték a népeknek ez urát, hogy vesszővel büntesse meg elpártolásukat és csapásokkal bűnüket⁷. De uralkodói tapasztalásából leszűrődött higgadt bölcsesége más elhatározást érlelt Ferenc József királyban. A zsoltár folytatódó

ígéjével szólott: Kegyelmemet meg nem vonom tőle, meg nem tagadom hűségemet, meg nem szegem szövetségemet s amit ajkaim kiejtett, meg nem másítom לֹא־אֶשְׁכַּח meg nem szegem⁸ — ez is erre a 69 esztendőre utal, a király halálának az esztendőjére: mindhalálig megtartotta, amit a nemzetnek ígért!

Két legendás alakjára közelmúltunknak, a támadó vezérre és a megtámadott trón urára fordul összebékítő emlékezésünk ez idei évfordulóján a nagy idők hajnalhasadtának. Összebékítő ködben látjuk a borús multat, összefogó áldozatkészség csillagzatában éljük, vívjuk a háborús jelent, összhangos fejlődés álomszerű tüneményeiben sejtjük a békéskorú jövőt. Amen.

*

¹ Éz. 35. 10.   ² Jer. 8. 18.   ³ Zsolt. 13. 3. — ⁴ Jer. Sir. 1. 12.   ⁵ Jer. 45. 3.
⁶ Éz. 55. 13. — ⁷ Zsolt. 89. 33.   ⁸ U. o. 89. 35.

HORVÁTH MIHÁLY.

Örök emléket hagyok hátra az utánam jövőknek¹.

Ez alapigéből kiindulva 1847 január 23-án a cs. kir. teréziai lovagnevelő intézetben a magyar nyelv s irodalom tanítója József nádorispánt parentálta el szokatlan hazafias hangon, meglepő történeti mélységgel. A nádor halála után megjelent a díszkiadású gyászemlék. Hat emlékbeszéd van benne. Jellemzi a kort a szónoklatok sora. Nemes Pestmegye közgyűlésén Kossuth Lajos parentálta el a nádort. Elparentálta Pesten az akadémia és az egyetem. Bécsben Horváth Mihály. Pesten Schwab Löw és Pápán Löw Lipót. A szónokok közül ma — 63 esztendő múlt el azóta — nincs már életben egy sem. Egy emberöltő múlt el a Teresianum szónokának halála óta².

Vajon áll-e még az örök emlék?!

Megjelent néhány sor a hírlapokban, lefolyt a szabványos díszgyűlés a történelmi társulatban. Vajon keltett-e visszhangot Szegeden, tulajdonképeni hazájában? Itt töltötte gyermekkorát, itt végezte iskoláit (1824—25). Hazatérte után írta 1869-ben: fiatalságomat töltém a szegediek közt, itt fejlettem s növekedém: Szegedet, ha nem is testileg, de szellemileg szülőhelyemnek tekintem.

A szomszéd Dorozsmán kezdé lelkészi pályáját. Eötvösnek javaslatára Szegednek főpásztora, esanádi püspök lett királyi kinevezéssel.

Igaz, hogy a esanádi püspökök díszes sorában ma is hiába keressük nevét.

Szegedre tért mint bujdosó, itt tették utóbb közzé a bujdosás korában kelt leveleit.

1869-ben országgyűlési képviselőnk lett, de már korábban (1861) tiszteletbeli képviselőnk volt. 1871 óta díszíté a tanácstermet Than Mór alkotta arcképe. Nem sokan emlékeznek Szegeden, hogy 1872-ediki követi beszámolójával a polgári fiú- és leány-iskolát

alapítá, de örök emlékül ott sem emlékeztek meg centenáriummáról, amely a mai napra esik, október 22-edikére. Bosszantó véletlen, hogy a nagy történetíró saját születésnapját tévedésből két nappal hátrább tette az anyakönyvi bejegyzésnél.

Horváth Mihály az újabb magyar történetírás megalapítója. Azelőtt történeteket írtak, ő történelmet írt.

Latinul tanították 1840-ig a történelmet, a hazait is. Az első magyar történeti tankönyvet ő írta 1841-ben. Azután megírta az egész magyar történelmet, — ipar és kereskedés, az újjászülő 25 év és a függetlenségi harc történetét. Ebben része volt, ennek tanúja volt végig. Mikor bírálta Varga Ferenc Szeged történetének hefejezetlen pályamunkáját, amely az utolsó évtizedekre fátyolt akart borítani, reá-jegyzé: de meg kell írni: aki részese volt, épen annak kell megírnia!

És ő maga hogy írt?!

Minden szenvedélyt és indulatot, szeretetet és gyűlöletet magamba fojtva, a legtárgyilagosabb részrehajlatlansággal járok el. Egy erő és egy szenvedély hevít: az igazság ereje, a szabadság és hazaszeretet szenvedélye³.

Érdeme nem pusztán rengeteg anyag felkutatása, hanem a szabadelvű eszmék népszerűsítése. Ebben rejlett hatása, ebből fakadt érzülete, gondolkodásának zamatja⁴.

A 48 előtti, a 48-at megteremtő szabadelvűség híve maradt mindig. Ezért mondotta 1870-ben: az új kor kimondotta, hogy az egyháznak el kell választatnia az államtól, hogy meg kell szűnni minden államvallásnak, minden államegyháznak: kimondotta ama szép, nagy és következménydús elvet, amely szabad egyházat kíván a szabad államban⁵.

Nem ábrándozott a Regnum Marianumról: elfogulatlanul értette meg, elfogulatlanul írta meg a nemzet történelmét.

Mikor a kormányt 49-ben Szegedre követte, részt vett itt a zsidókat emancipáló országgyűlési tárgyaláson.

A vallásfelekezetek viszonyáról gyönyörű és emlékezetes, sajnos, azóta sokszor meghazudtolt nyilatkozatát leljük a nádorispánról tartott emlékbeszédében. A József nádor korának eredményeiről beszámolva így szólt: Vallási viszály nem von többé választófalat ugyanazon haza gyermekei között: s kiknek főtörvénye a felebaráti szeretet, nem állanak ellenségesen szembe különböző vélemény, meggyőződés, hit miatt⁶!

1847-ben szólt így. Meglepődve és írgységgel olvassuk szavát.

Akiknek főtörvénye a felebaráti szeretet, nem adóznak az ő emlékének és egy emberöltővel halála után országos pártot szerveznek új válaszfalak felépítésére ugyanazon haza gyermekei között.

A nagy történetíró ismerte a múltat, de nem sejtette a szomorú jövőt, ezt a mai, visszafelé áramló szomorú jelent.

Eötvös helyére lépett 49-ben. Akkor kelt ragyogó, egy nemzet vészkiáltását megrendítően tolmácsoló imádsága! Minden felekezeten elküldötte — imában egyesüljön a nemzet. Ereklüként rejtegettük az imádságot. A nemzeti hajótörés lesújtó katasztrófája után átélte a hazavesztés mártiromságát, a 18 éves száműzetés fokozatosan növekedő kínjait, anélkül hogy lelke megtört, bizalma a jövőben megrendült, lelkiülete megváltozott volna.

Tudós munkásságát folytatta akkor is, külföldön is.

Az akadémiának, amelynek 1839 óta tagja volt, közbenjárására és megdicsőült nagyasszonyunk, Erzsébet királyné szószóló szavára kegyelmet nyert⁷. Hazatért.

A képmásában kivégzett⁸ történetíró a királynét oktatta magyar történelemre, felszabadult honának történetére.

A hazatért, nagy történetírót 1869-ben bizalmával kereste fel az emancipált magyar zsidóság vezéralakja. Löw Lipót vezette a püspök elé Szeged választóinak küldöttségét.

Mindaketten végig küzdöttek a forradalmat, mindaketten meg-szenvedtek érte.

A küldöttség szónoka a képviselőjelölt előtt a kiegyenlítésre. Deák nagy művére utalva, a lemondás hangján mondá: jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok.

A bujdosás világlátó iskolájában leszűrt bölcseséggel felelt Horváth Mihály: Nem, a kiegyenlítés maga a tűzok!

Teljes öntudattal, a helyzet és a viszonyok teljes ismeretével csatlakoztam, így szólt választóihoz, a kiegyenlítés pártjához, mert csak az ettől követett irányban van üdv hazánk, nemzetünk számára. Erre indított a haza jólétének, boldogulásának heves, őszinte kívánata, a békés haladás vágya s a félelem mindentől, ami e kifejlést, haladást meggátolhatná s különösen az iszonyat és borzadás egy újabb forradalomtól, amely talán magát nemzetünket is a feltámadás reménye nélkül örökre eltemethetné⁹.

Óvta nemzetét vak elbizakodástól, az elbizakodás káprázatától, az önbálványozástól, amely azt hiszi, hogy semmi szükség mérsékletre¹⁰.

Óvta nemzetét, mert hite szerint a szabadságot nem a zsarnokság őrli meg, hanem a szabadsággal élni nem tudás, a szabadság tévedései, a korlátlanúság keresése¹¹. Ebben az értelemben fordul nemzetéhez a függetlenségi harc történetének bevezető szavaiban. Tanulság a nemzet számára, hogy a mérséklet, higgadtság és eszély a jogok legerősebb védpaizsa, a szenvedély, a mindent kockáztató elbizakodottság a hullámos tengeren könnyen hajótörésre vezethet.

Örök emléket hagyok hátra az utánam jövőknek!

Elhaloványult emléke, mert elhaloványult eszméinek ragyogása ebben a visszakoizó korban. De lesz még idő, midőn feltámadnak a 48 előtti szabadelvűség tanai.

Lesz még idő, amikor felébred újra Horváth Mihály emléke műveiben, egyéniségében és nevében: újra éled a késő ivadék hálás tiszteletében és beteljesül az íge, amellyel a nádorispánt elparentálta: örök emléket hagyok hátra az utánam jövőknek! Amen.

*

¹ Bölcsesség könyve 8, 13. — ² 1878 VIII. 19. — ³ Füg. tört. I. VII. VIII. la). — ⁴ Salamon Ferenc. — ⁵ Zeller I. 656. — ⁶ A nádorispánról 1847, 8. l. — ⁷ 1867. — ⁸ 1851 IX. 22. — ⁹ Beszéd a választókhöz. — ¹⁰ Levél Kossuthhoz. — ¹¹ Beszéd 1869. 14. l.

SZILÁGYI DEZSO.

Es ne jelenj meg az Örökkévaló színe előtt üres kézzel¹, a jótékonyság gyakorlásától üres kézzel². Így magyarázzák böleseink a szentírásnak azt az ígését, amelyet e héten vagyunk olvasandók Izrael zsinagógáiban és megjegyzik, hogy íme, amint a szentírás megparancsolta: az Úr előtt jótékonyságtól üres kézzel meg ne jelenj, mindjárt utána áttér arra, hogy Izraelnek rendelj bírakat és országlókat és e bírának és államférfiaknak megszabja törvényeit hat egymásután következő tilalomban³. A régieknek összeszövő írástudása, amely a belső, rejtett összefüggést keresi különösen az írás ötödik könyvében, úgy magyarázza ezt a közvetlen szomszédságot, hogy az Úr előtt üres kézzel, amíg be nem mutatta a jótékonyság áldozatát, meg ne jelenjen az ember, de a bíró előtt, ott üres kézzel kell megjelennie, hogy az igazságot meg ne hamisítsa⁴. Mert úgy mond a régi tanítás, Salamon király trónusára hat lépesőfok vezetett fel és ha a király, az ország legfőbb bírója, felment trónusára, mindegyik fokon állott egy-egy herold, hogy a fellépő királyhoz ama hat tilalomnak egy-egy szavát intézze⁵ és ezzel a tilalmakkal a király bírói hivatását irányítsa.

I. A hat tilalom közül a legelső:

El ne ferdítsd a törvényt!

A törvénynek, a jogalkotásnak szolgálatában állott a hazának az a nagy halottja, akinek eljöttünk, hogy hálás kebellet ünnepeljük meg megdiesőülő emlékét ez esti órának ünnepével. Jogalkotó volt. A hatalomnak poleán nem a hatalmat, a fényt s ragyogást keresé, hanem a jogtudós széleskörű tudásával telítve, leszállott a nép lelkébe, ahol a jogalkotó gondolat születik és megvetette az új Magyarország polgári törvényének alapjait. És róla, aki e törvénynek alapjait jogtudó és törvényalkotó lélekkel megvetette, mindvégig elmondhattuk, hogy megszívlelte az országlátó irányító első ígét: el ne ferdítsed a törvényt, megszívlelte, amit a régi Izrael nagy-

jairól mond a hagyomány, hogy íme, úgy találok, nem tudott a régi Izraelnek gondozóiról feljegyezni a hagyomány nagyobbát, mint azt, hogy utolsó lehelletig helytállottak a jogért⁶.

II. És személyt ne válogass. Ha bíró vagy, személyt ne nézz, a törvényen kívül tekintélyt ne ismerj. Szilágyi Dezső nem ismerte személynek tekintetét és nem válogatott személyt. Mint a vívó kard élével, úgy védekezett vitatkozó éllel s ha a vitának során az elvek védelmében bárkivel mérkőzött, személyt nem válogatott, hanem elmondotta véleményét bárkivel szemben. A hatalom poleán az érdeket kívánta jutalmazni s megkísérlé, letarolni az ajánlók tekintélyének, a személyi tekinteteknek elburjánosodott mezejét. Amidőn nem vitte el az egyenlő rangú tényezőt a trón zsámolyához, mert nem adták meg a nemzetnek törvényhozását megillető helyet minden egyéb tényezővel szemben, akkor mutatta kézzelfoghatóan, mennyire megszívlelte az írás ígését: személyt ne válogass!

Szellemet, hangot, találékonyságot, költői erőt, művészi alkotást szült benne a szónoklat közvetlensége⁷, de a szónoklatnak heve s a fordulat szellemessége soha nem ragadta el úgy, hogy igazságtalanná legyen támadásában vagy kímélje azt, aki az igazságtól eltért. Maró gúny, szétmorzsoló ítélet, kíméletlen leplezetlenség jellemzik politikai szónoklását.

Eszrevehetően fogy napjainkban a szónoki erő, fogy, nemcsak mert írásból olvassák, amit el akarnak mondani nyilvános alkalommal újabbán szónokaink, hanem fogy a szónoki erő, mert fogy a klasszikus tudás és mindenek fölött, mert fogy a karakter. Csak a tudásnak teljéből, csak tervelő lélekkel, érvelő gondolattal, érverő hévvel, csak nyílt sisakkal küzdő karakterrel lehet úgy szólni, hogy megrendítsük a hallgatót keblének mélyén. Erő a hangban, érzés a kebelben, varázsos egyéniségének fölényes helyzete adott túlsúlyt neki, amidőn a parlamentben szólott akár ifjúsága idején, akár alkonyodó korának hamvahodó tüzevel. A nyelvet irodalmunk magaslatán, gazdag szépségekkel könnyen kezelte. A szónoklat hevében az erős elme lángelmévé erősödött. Szellemet, hangot, találékonyságot, költői erőt, művészi alakítást szült a szónoklás közvetlensége. Lángbeszédű, félelmes szónok volt, ha támadott, ha boncolt, ha védett, ha versenyzett, ha visszavágott. Igaz, kereste a dicsőséget, de az emelkedő közpályán nem válogatott személyt és mégis büszkesége, elzárkózottsága, néha emberszóló szeszélye, érdes modora⁸ a dicsőség útján meg

nem akasztotta őt. Amikor szólni kezdett, beállott a fenséges csend, minden koszorúnál erősebb hódolat az orátornak, és ha végzett, a bámulat ittasító moraja zajlék át a házon⁹. Az ékes előadás, derűs, néha esattanó humor, érett megfontolású gondolatok epigrammatikus esiszolásu alakítása, fordulatos, szellemes eredetiség, világos kifejtés, a szigorú, kényszerítő okoskodás, gazdag tartalom, lelkiismeretes gondosság a részletekben és a szerkezetben és mindehhez az egész hatalmas egyéniség lángoló, félelmetes vitázó ereje első fellépésével első szónokaink sorába emelték.

Elsőrangú művészi élvezet volt, ha fegyverét a nemzet leg-hatásosabb előadó szónokaival összemérte, amikor a fejlemények során szembekerült fegyvertásával: a parlamenti párbajnak soha ragyogóbb összecsapásait hazánkban nem élveztük, mint akkor.

III. A harmadik íge: ne fogadj el megvesztegetést! Szóálló hűséggel állotta meg helyét pályájának kezdetétől utolsó lehelletéig. Az ő elvhűsége nem ismert gyáva tétovát és amit kitűzött maga elé mint feladatát a törvényhozás, a jogegyenlőség terén, azt nemes küzdelemmel keresztülvitte, pedig ugyancsak környékezte a vesztegetés, amely kínált neki mindent, dicsőséget, magas rangot, elismerést, kedveltséget. De ő az írásnak ígéje szerint cselekvék, megvesztegetést nem fogadott el és megszerezte saját szavai szerint az államban az egyháznak valódi szabadságát¹⁰. Nem volt egyik egyháznak sem, nem csak a mi szerény felekezetiünknek, nem volt egyiknek sem szabadsága addig, amíg az államnak hatalmát az egyháznak tanításától el nem választották.

Elvei győztek, aztán menesztették. Mégis halad a világ! Az első magyar miniszterelnök vértanú lett, mert kivívta a negyvennyolcas törvények szentesítését; — őt csak elejtették, nem mint a nemes vadat elejti a vadász, csak mint ahogy az akaratos szolgát elejti urának kegye. Az eszme, az győzött: az egyén, az elbukott.

IV. A negyedik tilalom: ne plántálj árnyas ligetet, bárminő fát az Örökkévalónak, a te Istenednek oltára mellé. Hűs ligetet, enyhadó árnyas erdőt, amelyben kényelmesen megpihenhess, az oltár mellett ne nevelj. Egyedül, messze láthatóan álljon az oltár és ha oltárod a haza oltára, állj mellé papjául és ha reá tűz a nap, a küzdelmek perzselő napja, álljad meg helyed az oltár mellett. Ne árnyat keress mellette, hanem szárnyat, amelyen felemelkedel, mint az égi jelenés az oltár felszálló lángján, az eszmének régióiba. Szilágyi egész állam-

férfitői hitvallását ebbe a három szóba foglalta össze: fentartó nemzeti politika¹¹. Ez volt jelszava és az, akit e jelszóval szolgált, a nemzet volt családja. Hovatovább mind hasonlóbba vált mintaképéhez. Deák Ferenchez. *משה דוֹלֵה דְקָרַע בֵּיה יָמָא קִילְטִים*. Mózesnek pálcája, mondja a régi tanítás, amellyel szétválasztotta a tengert, írótolla volt¹². Soha nagyobbat, soha felemelőbbet, mélyrelátóbbat az írónak tolláról nem mondott senki, mint ez a régi tanító, aki Mózesnek esodatékony pálcáját gondolatróvó tollában kereste. De írótoll sem Deák, sem Szilágyi kezében nem forgott. Nem voltak ők Mózesnek esodatékony pálcájával küldve a néphez, hanem Áronnak beszédes ajakával. Az élőszo elvesztette napjainkban hatalmából azt, amit a hírlapnak nyomtatott betűje megnyert¹³. Deák és Szilágyi ellenkező és kivételes példák sajtóvezette korunkban. Nem igen írt egyikük sem. — Deák is csak akkor, mikor a nemzet el volt némítva — de élőszavukban, egyéni súlyukban rejlett hatásuk, nem mérlegelhető hatásuk. Beszédükkel, szavukkal, mondásaikkal, a szárnyaló elmének e ragyogó szülötteivel fényt hintettek, nemzedéküknek gondolatait átalakították s urai voltak nehéz megoldású helyzeteknek.

V. És ne állítsd magad oda szobornak, élő bálványnak az emberek elé. Ne akarj az emberek felett állni megközelíthetetlen magas rangban, hogy leboruljanak előtted. Nem állott szoborul, rangjának révén megközelíthetetlen magasságban az emberek, az egyívásnak felett, hanem velük küzdött, velük harcolt, velük vívta négy évtizednek nemes közéleti harcát. De azért, hogy leszállott a hatalom polcáról, vezetője, irányítója maradt mindvégig a közérzületnek, aki önérettel mondhatta magáról: én nem a középutat keresem, hanem azt mondom meg, amit igaznak tartok¹⁴. *בְּלֵ הַמִּדּוֹל סַחֲבֵי יָצִי: הָיִל מַסְנֵי*. Így tanítják bölcseseink: aki nagyobb szabású testvéreinél, annak szenvedelmei is nagyobbak. Nagyobb volt az ő szabása is és nagyobb volt az ő szenvedelme is, ambíciója is, mint a többieké. Vágyott a hatalomra, szerette a hatalmat, mert tudott élni a hatalommal nemzete javára. Akik nagyobbak lélekben, azokban a vihar is nagyobb, amely felrázza őket a tespedésből. Hiszen viharja csak a tengernek, csak a végtelen pusztának van: a tespedő, a bínáros tónak lomha vizét alighogy felfodrozza a szél, amely átmegy rajta és a pusztának féktelen viharja a szűk falak között hitvány léghuzammá törpül.

Pusztának, tengernek vihara volt Szilágyi Dezső lelke a magyar közélet terén. Azért szerette, mert nagyobb volt szabása, kalibere, azért szerette a többieknél jobban a hatalmat, a döntő befolyást, amely hivatal nélkül is érvényesül a nemzet életében.

Hozzá csatlakoztak a jók legjobbjai. Mint ahogy a mágnes vasreszeléssel elegy homok felett elfut, hozzáfűződik számtalan fémszilánk, de a hitvány homok mozdulatlan marad, nem kell neki: úgy nem kellett nékie a nagy tömeg, a csillámos homok, amelyet nem vonzott az ő gondolatainak mágneses bűvköre. Nem kellett neki a csöcselék elismerése, ujjongása, tömjénező rajongása. Nem a népszerűséget kereste, hanem a hazának javát és a legjobbaknak szövetségét. Ezért lett méltó utódja nagy hivatali elődjének, Horvát Boldizsárnak, akinek szárnyai alatt közpályáját kezdette, ezért lett, ami Deák volt előtte egyedül ez országban, ezért lett tárcanélküli országgló, ezért lett vitatatlán, tagadatlan, a mi nyomorult időkben ép, esorbulatlan, meg nem tépett tekintély, egy országnak döntőszavú tanácsosa. Politikai és tudományos műveltsége, erélye és szónoki képessége, tiszta jelleme és becsülettel szerzett tekintélye elsőrangúvá tették¹⁵.

VI. Így szól az utolsó tilalom: ne áldozzál az Örökkévalónak, a te Istenednek, oly áldozatot, amelyen bármi szeplő vagy bárminő fogyatkozás vagy. A tilalmak sorozatából következően, a bíróra vonatkoztatja a régi tanítás az írásnak ezt az ígését is, a hat közül az utolsót. Ne legyen rajtad szeplő, fogyatkozás, mint ahogy Szilágyi közéleti jellemén nem volt sem szeplő, sem fogyatkozás, különösen nem a gyűlölködésnek, felekezeti előítéletnek divatos szeplője. A maga egyházának hű, tántoríthatlan és büszke fia volt, de azért más hiten levők érdemét nem kisebbíté. Az országgyűlésen 1890 november havában az elismerés következő szavait hallók ajkáról: Minden lépés, mely százados küzdelmeink alatt úgy a politikai szabadság, de különösen a vallásszabadság és egyenjogúság érdekében történt, mindenkor és mindenütt a szabadelvű katolikus állampolgároknak segítségével jött létre és nem is jött volna létre, ha azoknak buzgó közreműködése és támogatása nem lett volna meg. És ha némelyek az utóbbi időben mégis hinni kezdték abban, hogy a negyvenes évek dicső küzdelmeinek szelleme már-már aludni készült, azok meggyőződhetnek csak az e vita alatt elmondott beszédekből is, hogy ez tévedés volt és hogy a szabadelvű irányban,

midőn a haladás zászlaját határozottan kitűztük, valláskülönbség nélkül és a vallásszabadság érdekében is egyiránt számítunk a magyar állampolgárok katolikus részére¹⁶.

Protestáns embertől, azon egyháznak fiától, amely a régebben uralkodó egyháztól annyit szenvedett és oly nehéz küzdelmek árán szerezte meg szabadságát, a méltánylásnak és elismerésnek arany-szavai ezek, a szónokhoz és azokhoz, akikhez méltán intézte, méltó szavak. A liberális kormányzatnak a mi nemzedékünkben tűzoszlopa volt. A tűz elhamvadt, az oszlop kidőlt, kidőlt most, mikor előre tor és azt hiszi, erőre kap a maradiság, a visszahatás, a reakció. A reakció sekélyei fenyegetik, zátonyai lesik az álladalom hajóját. Csak azt várta a reakció tábora, hogy elfeledje a nép a régi reakciót, a concordatumok világát s e szomorú világ minden kínos, bántó, állambontó, néprontó következését. És felkelnek a hitbizományok és egyéb tömegbirtokok gőgös, kényelmes élvezői és kihívják a verejtékes, a polgári, a szellemi munkának harcosait! Kihívják a herék a méheket!

Az új Magyarország talán tűri és kíméli még egy darabig a középkori birtokrendszer és hatalmi tényezők maradványait, de a nemzetnek vezérei a hitbizományos nagyurak is csak tehetség és tudás révén lehetnek. A középkor lehet választási izgató jelszó, de nem lehet többé kormányzati, igazgató vezényszó soha. Vezéreink a Szilágyiak és a hozzájuk méltó tanítványok lehetnek csupán, a hozzájuk méltó tanítványok: kőből, sziklából való jellemek. A kovából is csak azért pattan ki a szikra, mert szikla-kemény: a lágy sár még a mennykőnek égi szikráját is megfojtja a maga puha ölében. Amit Szilágyi halálával elvesztünk, az a szikla-szilárd elvhűség, kőszirt-keménységű jellem szemben az alkura kész elvtelenség lágygyúratú agyagjával. Történelmi egyéniség sugárzó fénye aludt ki, hogy ő behunyta szemét. Eszből és jellemből, tudásból és magyar érzésből, vasakaratból és nagyratörekvésből készült a Gondviselés keze által az a történelmi alak, akit, amíg élt, Szilágyi Dezsőnek nevezünk¹⁷.

És róla, a nemzetnek nagy halottjáról, gyászban emlékezik meg a zsinagóga is, mert ő a zsinagóga jogát hazánkban az elveknek magaslatáról fogta fel és a lángelmének soha sarkalni nem szűnő ösztönével az elvből hatalmas, alkotó, fennszárnyaló szövetségeseivel törvényt varázsolt. Adja Isten, hogy a hatalmasok helyébe

ne lépjenek a hatáslesők, az alkotók helyébe ne az alkalmazkodók s megalkuvók, a vakmerően fennszárnyalók helyébe ne a várományosok s a kapaszkodók és az elveknek titánjai helyébe ne a pöffeszkedő vagyon, ne az ármánykodó felekezetiesség és ne a dölyfös kékvérnek sátánjai!

וְכִי צְדִיק לְבִיבָה Szilágyi szelleme. áldás Tevéled! Amen.

* *
*

¹ M. V. 16. 16. — ² Szifre u. o. — ³ Ber. 20b. — ⁴ Paanéach rázá rós sóftim. — ⁵ Debar. 1. 5. 6. Sz. halikkútím V. 140. Grünhut. — ⁶ Jelamdénu, Grünhut V. 140b. — ⁷ Eötvös Károly. ⁸ Eötvös Károly 17. 25. — ⁹ Mikszáth Kálmán. — ¹⁰ Szilágyi Beszédei I a VII lapon. — ¹¹ Zeller, Egyházpolitika II. 1316. — ¹² Zeller II. 1600. — ¹³ Erké hakinnujim sv. ארבעת Brüll. Jahrb. 9, 55 Nr. 19. — ¹⁴ Revue des deux mondes 1899. I. 156, p. 675. — ¹⁵ Levél a pozsonyiakhoz. — ¹⁶ Eötvös Károly 17. 10. — ¹⁷ Zeller II. 1572. — ¹⁸ Eötvös Károly 17. 142.

KLAUZÁL GÁBOR.

Eltűnt az álom szemeimnek előle¹, így hangzik e mai szombat szent leckéjében a megbántott ősapának szemrehányó szava. Visszhangja kél a mai próféta i gében: a vigasztalás elrejtőzik szemeimnek előle és szembeötlő kapocsal kapcsolja együvé az írás még másik két szétszórt igéjét ez a szóeska: וַיִּצְטַח, szemeimnek előle.

És ennek a négy igének útmutató irányítása érteti meg velünk, miért ünnepeljük ebben a városban, miért ünnepeljük ezen a szent helyen Klauzál Gábor születésének százados fordulóját.

Szeged méltányolta őt életében, midőn közéletünket ébresztve, hat évtized előtt a megyének szabadelvű irányát innen adta meg²: méltányolta 1848-ban, midőn Wesselényivel és Deákkal együtt díszpolgárává avatta; méltányolta 1861-ben, midőn Deákkal együtt ő volt az első államférfiú, akinek vonásait a város közönsége művész esetével az utókor számára megörökíttette³. Szeged méltó gyászpompával, egész népének részvételével kísérte hamvait végső nyugalomra annak, akit legjobbaink egyike, Osztrovszky József, méltán nevezett a város legnagyobb fiának. Szeged nem feledte el ezt a legnagyobb fiát és most, hogy századszor fordul születésének napja, jogát tartja dicsőítő ünnepeléshez, az emlékezet felújításához ebben a gyorsfeledésű korban.

I. Mert elfelejtettek a régi nyomorúságok és elrejtettek szemeimnek előle⁴. Elfelejtettük azt a köznyomorúságot, amelyben hetven évvel ezelőtt a törvényhozói pályára lépett Klauzál, Széchenyinek tanítványa. Deáknak hű árnya⁵. Veszélyborús korszaknak nevezte maga Deák Ferenc is korát⁶. Ha végigtekintünk az újító párt küzdelmeinek tárgyain, a közszabadságok védelméért folyt lázas harcokon, szinte megrettenünk, mennyire elfeledte a mai nemzedék a régi nyomorúságokat, mennyire elrejtí a jelennek kiesinyes izgalma a régi harcoknak tanúságos idejét szemeinknek előle!

Ezekben a nemzetalkotó harcokban Klauzál Deáknak mindenkor leghívebb követője maradt s egyik lázas izgalmi országgyűlésen a távolmaradt vezér helyett a nemzet vezetője volt.

A régiék regéje: Gábiel a tűznek angyala, annak a csodaszerű, tüzet lohasztó tűznek⁷, amely a jámbor ifjakkak életét a tűzpróba vészében megóvta: ily tüzet lohasztó tűz volt az övé is.

Csillapító ékesszólása a márciusi napok tüzet lohasztá, nehogy a zendülés szikrája azonnal mindent lángba borítson. Magához mindig hű mérséklete megállítja a tömeget, féken tartotta, irányította a márciusi napoknak áradatát. Neki köszönjük, hogy nem a nemzet vágta el a hömpölygő ár előtt a törvénynek gátját, hogy nem a nemzet terelte el a törvénynek medréből az események folyamát.

II. A méltatlanságot elrejtette szemeimnek előle⁸, így szól a második ígével a hazának hálás zsidósága s ez a hála készlet, hogy ünnepeljük kegyelettel itt is ezt a mai napot. A jobbágyok s a nem-nemesek emancipációja mellett a zsidók egyenjogúsítása volt Klauzál politikai hitvallásának egyik sarkalatos tétele.

A jobbágyok sorsa, a kiváltságok eltörlése, a nemnemesek beolvasztása a nemzet testébe, mindaz, amiért Klauzál a harmincas évek elejétől fogva küzdött, rakta le alapját 1848 törvényhozó alkotásainak. S ha Szegeden Klauzál terére állítók Kossuth szobrát, úgy ennek jelképes értelme vagyon: Klauzál és társai teremtették meg Kossuthnak történelmi terét.

Ismét Gábor angyalról mondják eleink, hogy küldetése Izrael támadóinak megcáfolása volt⁹.

Melegebben, ragyogóbban, hogy ne mondjuk szenvedélyesebben ügyünket nem védte soha senki, mint ő hatvan év előtt elhangzott nagy beszédében.

Csanád és Borsod vármegyék követeinek feelve, így fakad ki: Nézzük meg az izraelitákat! Mutatják-e ők a türelmetlenség és szeretetlenség példáját? Avagy nem látunk-e nemzsidó koldust a zsidó háza előtt alamizsnával gazdagabban ellátva, mint minőt saját hitfelétől kap? Nem jele-e ez annak, hogy a zsidónak az Isten szerető szívet adott? Nem látja-e Követ úr — ami esodálkozásra ragad mindnyájunkat — hogy a könnyörületesség érzete egy néposztályban sincs annyira kifejtve, mint éppen a Követ úr által ócsárlott eme néposztályban? Nézze meg a zsidók intézeteit és szegényeiknek istápolását és át fogja látni, hogy inkább minket érdekel a vád, mint azokat, akiket a Követ úr vagy nem ismer, vagy nem akar ismerni.

Taglalja aztán a támadók érvelését, utal a büntető-tabellákra, melyek a zsidóság részére kedvezőbbnek mutatják az erkölcsiség

mérlegét, utal küldőjének, Osongrád vármegyének utasítására, amely a zsidóknak az ország többi nemnemes lakosaival egyforma jogot akar adni s őket polgárosítani kívánja és hatalmas beszédét így fejezi be: A műveltség alacsony fokán látom azt az embert, aki akkor érzi magát szabadnak, ha szkláv is van a világon. En szabad embernek azt nevezem, aki azt kívánja, hogy minden ember szabad legyen, hogy ne legyen körülé és mellette ember, aki őt a törvénynek igazságtalanságára emlékezteti¹⁰.

Ez a beszéd örök emléke marad nemesak a szívreható ékes-szólásnak, hanem a részrehajlatlan igazságszeretetnek, a fölvilágosult szabadelvűségnek s a törvényhozói bölcseségnek¹¹.

III. De nem a szószéknek babértermő feladatával szolgálta egyedül hazáját. Évtizedes méceselő, fáradatlan munkával serénykedett a nemzet anyagi erejének edzésén. Elmondhatta magáról a harmadik fejével: az álom eltűnt szemeimnek előle! A megyének termében. kereskedelmi társulás vezető helyén, a kormány széken — mindenütt a reális valónak, a nemzet anyagi erejét szabályozó kereskedés és iparnak volt Széchenyi nyomdokán járó istápolója.

A hazai ipar versenyképességének, művészi tökéletességének iskolát, felvirágzásának szabadságot követelt.

Az alkotó iparnak szinte váratlan értékelése, ha a régiék képes beszéde Gábor angyalt munkásövet öltve lépteti Mózes elé, hogy a szentély aranyesillárjának mintázatát gyúrja meg Mózes láttára¹²: de épúgy váratlan értékelése az értékteremtő iparnak, ha a régi kor táblabírája a latifundiumok megyéjében és a közjogi sérelmek nagy hadjáratában az anyagi érdekek zászlaját kibontja, a kor szózatát megéri, ipar s kereskedésért síkra száll.

A lenézett kereskedésben a közjólét hatalmas tényezőjét ismerte föl. Ma is hatalmas tényezője a közjólétnek az az úttörő vállalkozás, amelyet városunkban hatvan esztendővel ezelőtt életre hívott, életre hívott hitfeleinknek is arányos bevonásával. Az intézet belső vezetését is hitfeleinkre bízta, aki három évtizeden át vezette híven az izmosodó takaréktárt s akinek gyászos elhúnytában a Klauzál szellemének nem vala része.

IV. Klauzál Gábor, egy belga földről ideszakadt osztrák ezredes fia, Pestnek egy kaszárnyájában született s a kaszárnya akkor még teljesen idegen terület volt hazánkban. És mint húsz éves ifjú Csongrád színmagyar vármegyéjében a nemzeti ügynek előharcosa,

mint férfiú a sérelmek korában a nemzeti fájdalomnak megrázó szónoka, a magyar nyelv jogainak győzelmes védelmezője.

A békóba vert haladás, a megtagadott közszabadságokért való harc kimerítő küzdelmében méltán mondhatá a nemzet a negyedik ígével: a vigasztalás elrejtőzik szemeimnek előle. És abban az átalakuló, korokat temető, új világot teremtő nagy időben a nemzet egyik trónálló angyala egy idegen katonának fia volt! És belső meggyőződés, rajongó hazaszeretet, önérdektől ment lelkesedés tiszta köntösében látjuk őt, mint az írásnak¹³ patyolatöltött Gábiel angyalát, kinnek a hosszú közpályán gyanú sem fért lelki nagyságához, jellembeli fényéhez.

Az anyának szíve s a nemzet felszívó ereje kapcsolták őt a honhoz és panaszkodó bús keserv, olvadékony lágyság, majd férfiasan kitörő harag¹⁴ s a fájdalomnak bosszúsan kifakadó szava, ezek avatták a sérelmek korának hivatott szószólójává, a nemzeti fájdalom beszédes tolmácsává.

Bánatos szava a lélek mélyéről szállott fel s az idegen apának gyermeke lélekben annyira hozzánk forrott, hogy honfiúi panaszának őszinteségében senki sem kételkedék.

Az egyöntetű jellem ércének véle-esengőse tette ellenállhatatlanná szónoklatát, míg nem egy nagy rétorunknak esengő szava elbájol művészi tökélyével, kiváltja a tetszésnek tapsát, de nem váltja ki a kebel rezgését, rezonanciáját és a cselekvés ösztönét esérébe nem kelti.

Mikor elhunyt, költő képviselőtársa naplójába ezt írta: Klauzál mély, édes esengésű hangjának méla estharangja nem kondul meg többé földi fülek hallatára. A hang, mely majdnem negyven éven át híven jelenté a haza örömét, bóját, törekvéseit s küzdelmeit s csak a forradalom viharos süvöltésében némult vala el, hogy a 61-ben újra kezdődő alkotmányos élet szürkületén újra felzendüljön magánya bokrából, most örökre elhallgatott. A hollóból hattyúvá fehérült alak örökre elrepült¹⁵.

És Szeged költője¹⁶ így búcsúztatta a távozót: Szeged későbbi nemzedéke nem fogja hallani azt a szívhez szóló hangot, amelyről azt mondták, hogy midőn a haza sérelmét panaszolja, Ossiánnak hárfája és a zsidóknak babyloni siralmi esendülnek meg benne.

Szeged fiának vallotta magát, itt kívánta álmodni síri álmát. És a gyász idejének ifjúkori emlékei ébrednek lelkemben: gyászünnepre sereglük a nép, zsúfolásig tölti meg az öreg templomot. Ott látom soraiban az elhunyt honfiú gyászoló özvegyét, árváit, a

képviselőház küldötteit, a város javát. Elhangzik a gyásznak mélabús dallama és a szószéken feltűnik Löw Lipót prófétai alakja. Ihletett ajkáról megindulva lessük az ígét: az élet fáját festi, Klauzál Gábor áldott életének fáját; festi a szónok hevével, a történetíró tudásával, a küzdelmek részesének melegével s a honfiúnak bánatával. Ama ritka órák egyike volt, amelyekben érezzük, hogy egyek vagyunk a nemzettel, ha jogban, ha jutalomban nem is, de egyek érületben, gyászban, fájdalomban, könnyben.

Idegen törzs fiáról idegen föld szülötte szolt: de az a paren-tátió a magyar nemzeti eszmének, a magyarság áthasonító erejének diadala volt, tanulságos diadala, mert megtanít megérteni az írás ígését: szeresd az idegent! Nem a vér dönt, mert nem tenyészfaj a kultúrnemzet, hanem a szív, a lélek tudalma, hovátartozása, lelkesedése.

* *
*

Lajtorját álmodik ősapánk e mai nap szent leckéjében: az égnek angyalai szállnak rajta fel s alá. A felszállók egyike a régiek képes beszéde szerint Gábiel, a vándor ősapát, aki kísérte a honnak pereméig. Mikor beteljesültek az idők s a békülés útban vala, akkor tűnt le egünkről a nemzet hűséges nemtője, az elvekért küzdők legnagyobbjainak egyike. A nagyok nyomába jöttek az epigonok, hagyományaiknak őrei, de már-már az epigonoknak is fogytán vagyunk. És ha e kislelkű kornak sárban folyó harcát látjuk, körül-nézünk s a meggyérült erdőben keressük a nagyoknak mását aggódó szemmel, elfogódó kebellet. . . . Aggódó szemmel, elfogódó kebellet nézzük ezt a szétagolódó, felekező, szövetkezetes, pártos országot, de esüggedetlen lélekkel követjük Klauzál Gábor városában a nagy idegenek tanítását, megállunk zászlajuk mellett, mint az egységes honnak hűséges gyermekei. A mi imádságunk Arany János imádsága:

Rossz időket érünk,
Rossz csillagok járnak-
Isten ója nagy csapástól
Mi magyar hazánkat.

Amen.

* *
*

¹ M. I. 31. 40. Hózcás 13, 14. — ² Reizner: Szeged története II. 48. — ³ Reizner III. 406. — ⁴ Ézajás 65, 16. — ⁵ Deák beszédei 2. kiad. III. 638. — ⁶ Deák II. 15. — ⁷ Jóna 21b. Pesz. 118a. R. D. K. Ezekiel 9, 2. — ⁸ Jóh 3, 10. — ⁹ Jalkut chadas 67c. Jellinek B. hamidras V. 127. — ¹⁰ Toldy István: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Ben Chananja IX. 596. — ¹¹ Löw Lipót: Zsinagógai beszédek 218. — ¹² Men. 29a. — ¹³ Dániel 12, 6. 7. Jóna 77a Rasi. — ¹⁴ Vachot Imre. — ¹⁵ Deák IV. 89. Szász Károly. — ¹⁶ Szabados János.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

Népem hajlama, hogy tőlem elszakad; nagy felszóval hívják őt: fölfelé! de senki sem indul meg rajta¹. A prófétának ezt a panaszát ismételték hazánk vezérlő szellemei: hívták a népet, szólították fölfelé, de senki sem indult meg rajta. Elnyvedt a késő ivadék, hősök ivadéka s a régieknek alig hogy gyöngye panaszszózat bántja nagy álmaikat².

Széchenyi megrázó korholása, Vörösmarty ébresztő dala az első serkentő szózat, amelyre megindul a nemzet lelke, megindul fölfelé, hogy fensőbb vágyakért áldozza életét. Megszólalt Vörösmartyban a nemzeti szellem ébresztője. A költő az időtájt nem a pihenés üres óráinak, nem a szórakozás perceinek énekel, hanem a való élet, a nemzeti lét feladásainak letéteményese, hirdetője, megtestesülése. Mint a szent hajdan idején, Izrael ősi vezéreinek korában, a győzelmes vezért látjuk hitvese mellett lángoló hazafias énekkel zengeni a diadalmat, amelyre ő vezette nemzetének szétszakadt törzseit, úgy lép elénk a nemzet küzdelmes korának vezérköltője, akiben a nemzeti küzdelem fakasztja a honszerelm dalát.

Hálának ünnepét üli a nemzet, üljük hű fiai közt mi is Isten előtt, aki a hazának a hazaszeretet szent érzelmének költővezérét megadta korszakos fordulatanál a hon zivataros történetének és szólunk Bárák diadalmi énekének bekezdő szavával:

Hogy ily vezérek vezérlék a népet, hogy önszántából kelt föl a nép, ezért áldjátok Istent³.

Bárákot pedig a költővezért, Abinóam fiát, hagyományaink szerint három néven érti az írás. Mikhael, Bárák és Lappídót⁴ nevén. E három közül egyik nevet viselte az is, akit most ünnepel hazaszerete az ébresztette nemzet, amely megidézi szent lelkesüléssel szellemét, szólván: állj közénk és mondjuk: hála égnek, még van lelke Árpád nemzetének⁵.

Első nevén Mihály, משה משה עזריאל mert magát megalázza, egészen nemzete szívéhez forr, egyénisége felolvad a nemzet lelkében: nem az egyén beszél, hanem maga a haza, ha ő megszólal.

Ezért ünnepeljük Isten házában az ő emlékezetét. Nemesak a hála érzete készítet bennünket ünnepelni az író, aki 48-ban felemelte szavát a hazai zsidóság érdekében, szólván: nem lehet keserűbb gúny a hirdetett egyenlőség és testvériség ellen, mint azon gyűlölet és düh, amely a zsidó nép ellen világszerte s talán legvadabban honunkban nyilatkozik. Majd más alkalommal:

Az egyenlőség és testvériség áldásai csak egy népet hagytak érintetlenül, a szenvedéseiben örök zsidót . . . Az egyenlőség szent nevével rá nézve sohasem volt rémítőbb hazugság⁶.

Ünnepeljük emlékét, mert magasztos, szent, vallásos eszme a hazának eszméje, magasztos, szent, vallásos érzés a hazának szerelme s ezeket hirdeti ő minden másoknál lelkesebben, rajongóbban, hőbben, ragyogóbban.

Ami nagy és jó volt kebelében . . .
Drága hazájának szentelte s az emberi nemnek⁷.

Az otthonban szeretjük a szülőföldet, a szülőföldben a hazát, a hazában az emberiséget!

Es Vörösmarty költészetében az egyén s minden érdeke megsemmisül s nem marad, csak a haza, melynek szeretete nem játszà hullám vére torlatán, mely változik, miként a vér kering⁸, hanem alapvonása lelkének, éltető forrása költészetének. A hazának

— érezzük minden érverését,
Szent nevére feldobog szívünk
És szenvedjük minden szenvedését,
Szégyenétől lángra gerjedünk;
És óhajljuk nagyak trónusában,
Boldog s erősnek kunyhájában⁹.

A nemzetfenntartó honszeretetnek valóságos bibliája lett Vörösmartynak öröke; megtanultuk utána mondani: egy eskü kell, egy néma fogadás, szeretni e mindentadó hazát! Az emberiséget, a világot csak hazájában szerette. Ha ez elvesz:

Mi a világ, ha nincs hazám?
Elkárhozott lélekkel hasztalan
Kialtozom be a nagy végtelent:
Miért én éltem, az már dűlva van!¹⁰

Ezért imája: adj nekem

Hitet, sejtelmet, egy reménysugárt,
Hogy el nem vész, hogy él még nemzelem!
Koldusi járnék ily remény s hílért,
Meggvenném azt velém és véremmel¹¹.

Meggyőződése az volt, hogy

Midőn setét lesz a világ
És minden lúz kiég,
A honfi-szívben fennmarad
Egy élő szikra még¹².

Ez az élő szikra volt kialvóban; ezért panaszkolta:

S éltünk bítang nép, a magas ég alatt
Már nem hasonlók senkihez: elfolya
A tettévő kor s milliókra
Lelki halál vala eljövendő.
Már látnak a bús, nemzetölő veszélyt
Setét özönként jönni fejünk fölé,
Hallók ijesztő harsogással
Zúgni: magyar, te ki vagy törülve¹³.

Ez a kép rettentette őt. Hiszen a magyar elszakadott testvértelen ága nemének¹⁴.

Ezért szereti féltő szerelemmel honát, honának nyelvét: szent legyen és feledetlen a hon s honi szózat előtted¹⁵!

Honi az ő költészetének tartalma, iránya, levegője: a honfi-bú avatta költővé, vérenek lángja volt dalában¹⁶.

Felszabadítá külföldi irodalmának béklyóiból a költészetet, újat, nemzetit teremtett s a felszabadult költő üdvözli a fölszabadult sajtót kitörő lelkesedéssel:

Kelj föl rabágyad köpárnáiról
Beteg megzsibbadt gondolat!
Kiálts föl érzés, mely nyögél
Elfojtott vérző szív alatt¹⁷.

S hogy elbukott a nemzet, ősi szabadságunk gyásztelt romja telett¹⁸ élő szobornak látja a hazát, s amint lelke-törötten az égre tekint, láthatni kövülve az anyai kint¹⁹.

A költővezér atyjának neve: Abinoám, kellemnek, csínnak, bájnak atyja: báj, kellem atyja kelet képes beszéde szerint a költő. Korának legnagyobb költője, első nagy képviselője az ébredő magyar költésnek, amely véle kezdődik csak igazán s véle tetőzik is, bár a hegytetőnek ormán mellette állanak Petőfi és Arany, akiknek fel-

kelő csillagát elsőül üdvözölte — hiszen maga mondta: nem szeretnék úgy meghalni, mint Magyarország első költője²⁰.

Mikor holtának hírszava fölverte a hont, az első fájdalom őszinteségével, de túlzása nélkül, méltán írhatták róla: meghalt a nemzet költő-atyja, akitől beszélni s érezni tanultunk²¹.

Ragyogó büszkesége volt irodalmunknak: mélyebb és bensőbb, férfiasabb és nemesebb hangokat²² senkitől sem hallottunk, de azért báj, a költészet csodás bűbája ömlött el minden alkotásain. Ez segít győzelemre költészetét, amelynek diadala a nemzeti szellem s költői szabadság diadala volt. Lángelméjének ez dicső emléke, melyet nem burkolhat homályba sem az ízlés változása, sem a jövődönnek szüleitendő remekművei²³.

A költőkirály írói pályájában a királyi költőnek, böles Salamonnak látjuk írói pályáját megújulni. Szívének kelő ifjonti érzelmét zengi, mint az énekek-énekének költője ifjan, kevésszavú, de fényes költői alkotásokban; példákban szól, mint a példabeszédek böles írója, a múltat felelevenítő hősénekek s drámákban a férfikor delén, míg végre a korán elaggott költő kétségbeeső töprengésében Salamon aggkori könyve, a prédikátor mellé szegődik s mintha a hiúságok hiúságának könyvéből merítene, lemondva szól: eloszlik, mint a buborék! . . .

Hiába biztatta, intette önmagát: nincs veszve bármi sors között, ki el nem csüggedett²⁴: megtörte őt, mint Széchenyit, hogy önjóslata beteljesült. Egy nép halálát hordozá keblében ostorul²⁵. Azóta teste dúlt, de lelke még dulottabb²⁶. — — — Ekkor fordult meg a kétségbeesés bujdosásának idején egyetlenszer városunkban is, mikor Bajzával együtt rejtőzék soká. Azontúl végig reménytelen maradt szíve: örömtől idegen²⁷. . .

Újból aludt a nemzet. Halál volt aluvása. Így hívék. Vörösmarty is hitte, pedig ő már egyszer életre költötte volt. Költészete költötte fel akkor, most halála: Vörösmarty halála volt az első ébresztő hatás. Aki Zalán futására száz előfizetőt nem kapott hazaszerte: aki találóan jellemezte úgy az írókat, mint buzgó hazánkiáit, kik a literatúra sovány asztala mellett régóta éheznek és szomjúhoznak²⁸; aki látta, hogy írókat, midőn már elhúnytak s midőn ingyen tehetne, csúfos háladattal kezdett imádni a galád világ²⁹: az annyira gyökeret vert a nemzet lelkében, hogy elhúnyta után a nemzet Deák szavára gyermekeivé fogadta árváit.

Gyermekeivé fogadta a nemzet lelke Vörösmarty lelkének is szülőtteit: nemcsak újjászületett nyelvünkben általában él ő, hanem él a nyelv közkincsévé vált fordulatokban, röpke szókban, szálló ígékben³⁰. Legerősebb az ő hatása volt a nemzetre, azért szárnyalja túl összes íróinkat szárnyra kelt ígéinek hosszú sorában is.

Szellemét idézi föl egy-egy idézet műveiből, de már-már egészen a nemzeté a szinte névtelessé váló szálló íge, amelyről maholnap azt hisszük, hogy Vörösmarty vette némelyikét a nyelv szólásainak kincséből kölesön.

Osak egy-kettőre emlékezzünk az ígékben.

Minő rajongást keltett, mikor a magyar költő szava — először a közös uralkodóház történetében — a trón mellől a nagy nádornak s utána fiának, Istvánnak ajkáról elhangzott s onnan hallók ismételni, amit Mátyás ajkára adott a költő: addig éljen, míg a honnak él³¹!

Már a forgalomba került, közkézen forgó vert arany kopását mutatja, ha válságos időkben, hogy újra gyászba borult ege Hunniának, a nemzet ajkán tömörítő árnyalattal másul meg Eger kezdő sora: megnehezült az idők viharos járása fölöttünk³².

Vagy tudjuk-e a honfi szívének esküjét más alakba önteni, mint az ő hatalmas akkordjaiba: s vér, veríték, vagy halál az, mit kíván, áldozatként rakjuk azt le zsámolyán³³.

S még mielőtt napjainkban igazsággá lett, nem ő adott-e szikla-vésetű tömörséggel kifejezést a nemzet érzésének e szókkal: a legelső magyar ember a király³⁴!

Hány vérző szülői szívbe hullott enyhe balzsamul — mert esendesíti a kebel háborgását, ha a kimondhatatlan érzés szavakba szövődik — a kis gyermek halálára zengett néhány sor: Eljátszottad már kisdéd játékodat . . . Alunni fogsz, nem lesznek álmaid . . . Alunni fogsz, nem lesz több reggeled . . .

A Fóti dalnak, amely még a lengyel földről ideszakadt zsidó költőt is utánzásra gerjeszté, hogy hazafias zsidó kördalt írt 1846-ban³⁵, a Fóti dalnak már nem is egy, hanem több fordulatát, a szózatnak pedig már egész versszakait vette szárnyára a szenvedés éveiben a néplélek, amelynek biztatásul adta a költő e tudalmat: megfogyva bár, de törve nem . . .

Egész versszakok keltek szárnyra a Szózatból. Szinte példátlan a szálló ígék történetében. Példátlan, de érthető. Bárak, villám volt

ama régi költővezér neve, aki hű és vitéz társnőjével egyetemben, a legrégebbi szózatot énekelte, azt a 32 százados diadalmi éneket, amely nemzetét szíven találta úgy, hogy zivataros, háborús, borongó őskor ó hagyományai közül fennmaradt s megörökiült végül az Írásban.

Mint az éjjeli zivatar villama a tájat, úgy világította meg a nemzet multját, jövőjét, fájdalmát, reményét a Szózat felvillanó merész sugára. Széchenyinek, a sziklatömbök súlyával szóló Mózesnek szózatosa szavú, beszédes Árona Vörösmarty, aki egy egész gazdag tartalmú kornak hangulatát, egész benső világát önti alakba: az egész nemzet szavalja, érzi, érti, vallja, amit a villám cikázó lángbetűivel fölír a hon sötét egére.

Annak a nagy, a hazát újjászülő kornak, amely Zalán futásának megjelenésével kezdődik és 48-cal zárul be, Vörösmarty volt költői megtestesülése. Vele született ezzel a mozgalommal, ő segítette nagyra nevelni és ez nevelte őt nagygyá. Ennek a kornak szíve dobog a Szózatban, amely e korszak derekán, remény és kétség hullámozása közt fogantatott (1837).

A nemzet örök érzései forrnak benne. ritmusában a nemzet érverése lüktet, ütemében akaratlanul uralkodik már-már a nemzeti hangsúly a versnek vázát képező idegen verslábak méretén.

Méltán mondhatá Petőfi:

Te voltál a nemzet költője
Te írtad azt a szózatot.
Mely szólt egy országnak szívéhez.

A szív minden húrján játszik a Szózatban a költő: a vallásos ének fenséges nyugalma s a férfias erő higgadt elszántsága ellenállhatatlan erővel töltik el a költő e dalát. Hatása olyan volt, mint Széchenyié:

— — Megindult a rég pangó vér ereinkben,
S a haza szíve felélt százados álom után²⁶.

Akár a hazát ünnepeljük, akár Vörösmarty emlékezetének áldozunk, mindig felharsan a Szózat dörgő szava. Erősebb nemzeti jellegű dallammal nem tudták utolérni ez utolérhetetlen hymnus jós ígét, de az a dallam (1843), melyet megszentelt hat évtized hagyománya s közbeeső másfél évtized tilalma, az összeforrt ma már oldhatatlanul a költő ígéivel s a nemzet szívével egyaránt. Áthatotta a nemzet minden rétegét s mikor az ős királyok temetkező városa ünneplé a megyének nagy fiát s első szobrát emelte Vörös-

martynak, a határszéli szláv vidék héber költője a Szózat sorait a bibliai szent nyelvre ültette át s küldötte az ünneplők kezébe³⁷.

Az új nemzedék költője már akkor sem tudta egyébbel ünnepelni őt, mint a Szózat dicsőítésével:

Láng volt a dal, mely vértünket kavarja,
Fölrázva, aki élni nem akart
S a költő lelke: mint egy Isten karja,
Mely ezredévet átölelve tart³⁸.

És aki ünnepi alkalommal legbiztosabb kézzel érintette a megfelelő csengésű húrt a nemzet kebelén, Szász Károly is ugyanazt a vezérhangot üti meg, mint a jelen költői és szónokai ünnepi ódájában:

Szemén a száz meg száz ezernek
Villám lobog vagy lángkőny ül:
Zeng férfi, nő, agg, iljú, gyermek:
Hazádnak rendületlenül.

Vörösmarty kobzán a magyar nemzet lelke szólt s a másik halhatatlannak örököltű lantján, amelyen a népnek lelke szólamult meg, visszhangzott a véle csengő, rezgésétől megrezgő húr: hallottad a szót, rendületlenül³⁹!

Vajha keblünkbe s maradékaink keblére szállna a szó s meghallanók, hogy teljesülne Vörösmarty óhaja: hadd mondhassák késő ezredévek, hogy hívek voltunk rendületlenül.

Ezredévek! Ne feledjük, hogy az első ezredévet záró emlékezetes nemzeti felbuzdulás fényes ünnepeit is a Szózat szülte. Az vitte a köztudatba az ezredév beteltét, hogy fülébe csengett félszáz esztendeig: egy ezredévi szenvedés kér éltet, vagy halált!

Nem tüdőrgő villám volt csupán, hanem viharfáklya, melyet el nem olt a nemere vad szele: utolsó neve szerint a költővezérnek Lappídót, szövétnek, amely belévilágít a magyar nyelv ki nem meríthető dús kincsesházába, fényt szór rejlő aranyércére. A kincs-ásó bűvös vesszejével megtalálta a nemes érc teléreit s megteremté a magyar költészet nyelvét, ezt a bámulatos műszerét a gondolat rögzítésének, tele tűzzel, tele lánggal⁴⁰, tele dallal, tele bájjal.

A nemzet nyelvalkotó lelke lakott kebelében, az adta meg a benne kelő érzésnek, eszmének reá szabott, hozzásimuló nemzeti mezét. Mély vala s szent a gondolatok forrása szívében⁴¹ s ebből a szent forrásból ontá dalait, az örök hévvel lobogókat⁴².

Forr véresen és szilajon dalaiban az emberölő harc⁴³, ha zengi a halállal frigyos, a vérbe borúlt, csatadúlta mezőt⁴⁴, a férfioló

viadalt⁴⁵, lágyan enyelgve, andalítva cseng, ha a lantnak pengeti húrját, ha keserv borong sötét szemében és élte erét epedés zavarja.

Méltán mondotta Beöthy Zsolt Csongor és Tündéről: Halljuk zengeni a drámairó és ódaköltő magas páthosát, elégiáinak és eposzai lyrikus helyeinek bús borongását, dalainak játszi és tiszta érzelmességét s novelláinak gyökeres, jóízű népies humorát. Halljuk szavát régi nyelvünk bölcs beoltójának az újba s halljuk a hasonlíthatatlan finom érzésű újítóét⁴⁶.

Nyelvének fölül nem múlt csodás varázsa világító szövőtnekiünk lett mindannyiunknak, akik ennek a nyelvnek érezzük zenéjét, bűbáját, erejét, varázsát: nem mesterkélten megújított idegenszerű nyelv az ő nyelve, hanem a költő hamisítatlan nyelvérzékében újjászületett, magyarossá s pallérozottá lett elevenen élő nyelv, amelyben egyesül népies zamat, festő színpompa, alkotó erő, gördülékeny símaság és zenés hangzatosság.

Ujabb nyelvészetiünk leghívatottabb jelese, Szarvas Gábor tesz tanúságot felőle, hogy Vörösmarty a tiszta, zamatos magyarságnak valódi nagymestere⁴⁷.

Nem azért oly megragadó, oly szívhez szóló az ő nyelve, mert az újítás emlőin növekedett föl, hanem mert a nép ajkán fakadt nyelvvel, itthon termett szólásokkal s utánzatokkal férkőzik lelkünk-höz s játszadozik szívünk húrjain.

Minden időkre fényt szór az ő szövőtneke nyelvünkre, mert ő lett a nyelvújítás harcainak diadalmas békeszerzője, nem nyelvboncoló tudományának elavuló tételeivel, hanem nyelvteremtő lángeszének el nem aluvó fáklyájával.

* *
*

Abban az időben felkél Mihály, a nagy fejedelem, így olvassuk Dániel könyvében⁴⁸, aki a te néped fiaíért kél föl és nyomorúságos idő lesz, amilyen nem volt attól fogva, hogy néppé kezdett lenni, mindezideig. És abban az időben megmenekül a te néped, valaki csak írva találtatik a könyvben. Fölkelt Vörösmarty Mihály, a költő-fejedelem, felkölté népének fiait, kiket halálos álm zsibbasztott, de a fölébredett népre nyomorúságos idő szakadt, amilyen nem volt egész hosszú történetében: tizenkét esztendő halotti dermedése. De abban az időben megmenekült az ő népe s menekvése, mentése s életrekelése Vörösmarty temetésének tüntető nemzeti gyászával kezdődék.

Közel félszázada már, hogy a végóra hatalmai a vágyó szem elől elvivék a jelest⁴⁹.

A temetkezés felett egy ország állott gyászban. Ha addig nemzeti kincs volt a Szózat, a költő halálával nemzeti ereklye lett. Készül a nemzet ez ereklye költőjének nevéhez méltó emléket emelni, amelyre azt, hogy hű fia volt, a haza jegyzi reá⁵⁰.

Önzetlen áldozat volt tiszta élete, azért megérte, mit ritka szerencse ad, évülhetetlen ifjúságát műveiben örökült eszének⁵¹.

Fenn van időt múló szelleme műveiben, a nemzet ő emlékezetében él neve⁵², emléke a földbe, melyen élt, mélyen bocsátja lo megáldott gyökerét⁵³.

Meghaltál, de ölel a haza s mond örömében sírva fiának: mink pedig áldva füzünk szent emlékedre borostyánt és az idő röptét terhes bánattal elállván, kérjük ohajtva: vezért s költőt még ád-e hasonlót hozzád, hajh! te korán elirigyelt fénye szemünknek⁵⁴!

Vezér és költő, igen ez voltál, mint a biblia költővezére. A nemzet napszámából kivetted részedet. Mondhattad, térvén őseid porához: köszönjük élet áldomásodat, ez jó multság, férfimunka volt⁵⁵.

Néma halál hallgat félszázada szózatot ajkaidon, de ha él, virágzik nemzeted, az véren váltott érdemed: örök hír hamvadon⁵⁶.

Az öröklét honába tért a hazaszeretet nagy költője:

S míg lelke dicső nyugalomnak örül,
A hír örök éneke zengi körül . . .
Emléke fölött a halhatatlanság sugara
Sorsot, időt mosolyogva fénylik⁵⁷.

Amen.

* *
*

¹ Hózeás 11. 7. — ² Vörösmarty I. 53. — ³ Birák 5. 2. — ⁴ Tanna debé Elijahú IX. Jalkul Sóftim I. 9a. — ⁵ Vörösmarty I. 119. — ⁶ I. M. I. T. évkönyve 1901, 14. 17. — ⁷ Volt tanítványaimhoz. — ⁸ II. 95. — ⁹ I. 117. — ¹⁰ I. 197. — ¹¹ I. 198. — ¹² I. 147. — ¹³ I. 61. — ¹⁴ I. 22. — ¹⁵ I. 100. — ¹⁶ I. 137. — ¹⁷ A szabadsajtó. — ¹⁸ I. 194. — ¹⁹ I. 103. — ²⁰ Gyulai Pár: Vörösmarty életrajza 206. — ²¹ Hölgyfutár 1855. XI. 20. — ²² Eötvös: Emlékbeszéd. — ²³ Pesti Napló 1866. V. 6. — ²⁴ I. 146. — ²⁵ I. 79. — ²⁶ I. 62. — ²⁷ I. 79. — ²⁸ A fátyol titkai 225. — ²⁹ I. 163. — ³⁰ Tóth Béla: Szájru-szájra. — ³¹ I. 74. — ³² I. 409. — ³³ Fő i dal. — ³⁴ I. 132. — ³⁵ Heilprin Mihály: Zsidó Kördal 1846. — ³⁶ I. 127. — ³⁷ Bacher Simon: Säär Simeon II. 170. I. 80: Bacher egy héber költeménye a székesfehérvári szobor leleplezése alkalmából. — ³⁸ Fővárosi Lapok 1866. 105. — ³⁹ Arany I. 382. — ⁴⁰ I. 132. — ⁴¹ I. 22. — ⁴² I. 23. — ⁴³ I. 23. — ⁴⁴ II. 225. — ⁴⁵ I. 77. — ⁴⁶ Beöthy. Színműírók. 217. — ⁴⁷ Nyelvőr 8: 392. — ⁴⁸ Dániel 12. 1. — ⁴⁹ I. 68. — ⁵⁰ I. 65. — ⁵¹ I. 96. 200. — ⁵² I. 114. — ⁵³ I. 201. — ⁵⁴ I. 23. — ⁵⁵ I. 164. — ⁵⁶ I. 84. — ⁵⁷ I. 77. 97.

ARANY JÁNOS.

Így fejezzék be Áron és fiai a szentély beburkolását¹. Vechillo: hatértelmű szava a szent nyelvnek: befejez, elfogyaszt, kimerít, összeszed, tökélyesít, betetőz. Hat helyütt van elszórva ez az e heti ige szerte az írásban. És a szentély főpapjának, Aronjának bibliai feladása a magyar költés főpapjának, Aranynak szerepét rajzolja elénk.

Szentély körül, a szépnek. örökszépnek szentélye körül szorgoskodott hazánk legnagyobb költője. Méltó arra, hogy ő legyen első, akinek emlékét a nemzet kormánya minden hazai iskolában rendeli megülni. Ünnepeztük nagyjainkat nem egyszer azelőtt is iskolában is, Isten házában is, hol gyásszal, hol hálaadással — de nem felülről indult az ünneplő felhívás. A nép szívéből, olykor dacából indult: ma egyetért a hatalomnak s a népleleknek hálaája.

A nemzet erősödésének jele, hogy e nagy fiának ünneplését a királyi kormány rendelte el, ugyanannak jele, amit az a királyi parancs jelent, hogy a honvéd dicső nevét a hadsereg nyelve ebben a történeti veretű, emlékkeltő alakjában vegye föl, nem jelentőségét elmosó, rokonértelmű, de történeti zománc híjjával való átültetéssel.

I. Hat helyütt olvassuk: vechilló. A főpap a szentély körül szorgoskodik, de nem a nyers alkotó szerkezetet teszi ki a kíváncsiak közszemléjének, hanem burokba borítja, lepellel takarja. Költői lepellel borítja, költői burokba takarja a költő képzelme a valót. Lelke nem a rideg, nyers való azonosságának tükröztetője, hanem rózsás üvegen át látja, láttatja a színessé, fénylővé, igézetessé varázsolta valót. Feladása nem a rútnak, rikítónak, riasztónak rajza! Eszményivé, széppé másuljon az ének szárnyára vett jelenség, esemény, érzemény. Eszmévé finomul a való, ha a költő az, ami ő volt: korának, nemzetének testöltött eszményítője. Ez volt Arany János: a nemes magyar néplelek fölmagasztulása, fajképi alaköltése.

II. A második: és elfogyasztja az éhség az országot². Honfi lelkek forradalmi szárnyalása, majd bús fogyatkozása következett néhány évvel azután, hogy Toldijáért szárnyára vette Aranyt a hír. És a honfilelkek bús fogyatkozásának, a hazafias mélabúnak költészete szakadt fájó lelkéből, vérző szívéből, fájföltő kebeléből.

A fojtó jelen bánatos költője, a mélabús, a búsuló magyar lant legdallamosabb dallója lett. A multon merengő méla fájdalom panaszos hangja rezgi át költését. Akkor volt, hogy zengette a jövő reményét, a honszerelem szózatot dalát³. Gyönyörű alkotásai érlelődtek akkortájt. Méltán pillanthatott vissza pályája alkonyán munkájára, élete napszámára, mondván: hogy a föld körén bolyongtam, egy harázdát én is vontam⁴. Méltán bízhatott, hogy lesz nemzet, mely örökre él és emleget⁵. Ma teljesül, amit reménye várt. Megérdemelte. Hiszen nemzetét szolgálta. Nem oda terelte ösztöne, ahol dús gyümölcse van a kenyérfának! Szerény falusi hajlék volt szívének vágya — ez sem teljesült! De azért követte szívét, amely azt súgja minduntalan.

Hogy a költőnek egy — csak egy hazája van!
E szó nyíta meg szívét és eszét,
Ajkára ez simult, hogy dallana.

Boldog ha büszke lantján a haza
Diesőségének napját zengheti!
Ha nincs multjának vérző panasza,
S reménye vásznát jó szél lengeti!
A dal, mit így teremt ujja
Egy nemzeti halleluja,
Visszhangja messzi ég alá kihat
És fölverendi a késő századokat.

De bár fogy a nép és hazája pusztul,
És a jövődő hallgat. — nem felel,
Bár keble csak bánat dalára buzdul:
Honát a költő mégsem hagyja el; —
És, mely alélt hattyú gyanánt
Várja magára a halált —
Ő nemzetének hattyúéneke,
Ó, a lant bánatos, haldokló gyermeke⁶.

III. Vechillo eszchem: és kimerít benneteket⁷. Már-már félők lehetünk, hogy ez a harmadik ige végzetesül be rajtunk. Az engesztelhetetlen, szemfátyolozó gyűlölet fokozódott, a nemzet csendbe némult, a lezsibbadt hangulat kétségbeesve, tompán várta a jövőt.

Az egész nemzeti élet a nemzeti nyelv kiirthatatlan életére zsugorodott össze. Hangos szóval ez is csak az Akadémia s az irodalmi társulások ülésein, néha Eötvös emlékbeszédeiben csendült meg. A nyelv eleven élete volt a nemzeti lét utolsó bástyája. Ezen a bástyán állott Arany János, a magyaros ízű írás legihletesebb, legmagyarabb művésze, a népi nyelvkészség letéteményese, a magyar nyelvkincs varázsvesszős kincsásója. Ifjan elhunyt jeles fia által

összegyűjtött írásai nyelvünk kiapadhatatlan kincsesbányái lettek. Benne, az ő nyelvében élt a nemzet, amíg újra vissza nem tért elröpült hit, elzsibbadt erő, szárnyaszegett remény.

IV. Vechillo szeifelhó: összeszedi gallyait, mind egybegyűjti sarjadó hajtásait⁸. A néplélekben fogannak a multnak emlékei, mondás alakjai s a költő képzelme a hősköltés anyagát, alakjait a nép képzeletéből szedi. Ez igazolása, létjogosítója Toldinak s „hitős” szolgájának — akár élt, akár nem. Csak egy a kérdés: a mesében él-e? Mondában, történetben rejlik-e alapja, mindegy, de hogy él a nép lelkében, nyomot hagyott benne, ez adja hitelét, valódiságát, varázsát⁹.

Aranynak személe felfödözi monda, hitrege vonását. Mesterien szövi tovább a néplélek meseszövését: élő mondát, holt krónikát. Életet lehel a holt eseményekbe, módosít, hézagot zár, laza terpedtségből kerekded szerkezetet ácsol, a száraz, szórványos elemeket, a monda csontvázát eleven, szerves egésszé varázsolja át, eleven izomzattal borítja, üde bájt, viruló színt ölt reá. Így támad a remekmű, Toldi hármass alkotása.

Népies hősköltése összeszedte gallyát, sarját a néplélek fájának, így lett a mondás magyar multnak hités tolmácsolója, legértőbb értője, legzengőbb kobzosa.

V. Vechillo: tegye tökélyessé a ház méreteit¹⁰. A keleti költésnek egy-egy ház a versnek egy-egy szaka. Ennek szerkezetét, méretét tette ő tökélyessé, félredobva az időre mért tartamot és helyébe téve a mértékadó ütemet. Az ódon mért sorok helyébe¹¹ az ütem zöngelmét, nemzeti versidomunkat tette, amelynek hangsúlyszegdelte minden íze minden ízében törülmetszett magyar.

A régi mérés kísérletezése és a mai alaktalan pongyolaság kísérete egyaránt idegen füllinktől: csak a nemzeti rytmusnak hullámozásán érezzük a magyar ütemi ütőerét, a régi dallamoknak zengő ütemzésre, hangmenetre nemzeti jellegű lüktetését. Idomban, tartalomban magyar az Arany János költése¹².

Tökéletesítette a vers házainak ütemes alkatát, megtalálta a nyelv szelleméből, zenéjéből, a nép dallamaiból önként szabódó mértéket, amely nem idegenből kölesönként esetlen kényszerzubbony, hanem a nép zenéjével velenőtt színpompás gyöngyház. A jellegzetes magyar verselés tökélye benne tetőzik.

VI. Vechillo: és elvégzi a szentély engesztelését¹³ a főpap. Mindenre volt gondja a főpapnak, Aranynak is. Sokat tanult és

értett. Megragadta lelkét idegen körök, ős népek költői alkotása is. Ősi agádánk költészetéből az utolsó főpap megható legendája kapta meg annyira, hogy a német költeményt, amelyről azt hívé, hogy csupán csírája ős agáda, de alakítása, felfogása mai¹⁴, átültette az ő utol nem ért művészetével. Utol nem ért magyarítója volt az ó- s az újvilág soknyelvű költőinek. Aki minden ízében népies, üde, magyaros volt, ő értette meg velünk idegen költészet varázsát, tarka változatban balladát, színművet, vígát, szomorút.

Hat bibliai versben láttuk kereteit költői egyéniségének: Lat kiválóság sorakozott együvé benne, mint a legjobban kedvelte sándorversnek dobbanó hat üteme, dobogó hatos liktetése. A nép lelkéből énekelte a nép érzelmét: a nép nyelvén énekelte meg a nép mondás multját, megénekelte a vadonkelt nótáknak felismerte ős ütemeiben. Vechillo, befejezett, tökélyes volt művészte, amelyet ma bibliai keretbe foglalánk. Nincs íróink sorában ily bibliás egy sem, nincs, akit a biblia szelleme, egyszerű fensége, erkölcsi ragyogása, költészetének bája, nyelvének ereje így áthatott volna. Nincs egy sem, aki mint ő, merít a szó arany vödreivel az örök fénygöndolatok tengeréből¹⁵. És ez a mélységes hatás az ős zsidó szellem mélységes hatása a néplélek e leghivatottabb megjelenítőjére, magára a magyar néplélekre. Kettős kegyelettel ünnepeljük ezért mi itten őt.

Minap volt száz esztendeje, hogy földi zarándokútja megindult. Találóan énekelte akkor 92 esztendőös költőtársa, régi levélváltó barátja Lévy József:

Száz év után a hű emlékezet
Bennünket im bölcsődühöz elvezet.

Bölcsőjéhez, mert az ő bölcsőjében költészetünk ringott. Ke-
gyelettel ünnepeljük emlékét, hogy lelkesedjünk rajta. Ne teljesüljön
rajtunk a költő fiának szava:

A nép, ha teng csupán s nem lelkesül,
Nem teng sokáig, mert megsemmisül¹⁶.

Nem teng, nem semmisül meg a magyarság, amíg Arany
költése él lelkében, amíg költészetének főpapját a felejtő idők ki
nem törlik szívéből! Amen.

* *
*

¹ M. IV. 4, 15. — ² M. I. 41, 30. — ³ Arany I. 81. — ⁴ U. o. IX. 17. — ⁵ U. o. I. 81. —
⁶ U. o. 139. — ⁷ Józsue 24, 20. — ⁸ Ez. 27. 10. — ⁹ Arany V. 526. — ¹⁰ Ezek. 42, 15. — ¹¹ Arany
V. 274. — ¹² U. o. V. 287. 324. — ¹³ M. III. 16, 20. — ¹⁴ Arany V. 510. — ¹⁵ U. o. 526. — ¹⁶
Arany László I. 99.

PETŐFI.

És szóla az Úr. mondván: jegyezd föl a látomást és véssed táblákba. hogy olvassák szabadon. Mert a látomás halasztódott, de végezetre szól és nem esalatkozik. Ha késődik is. türtőzködjél, mert beteljesedik. el nem marad¹.

A szabadságharc költői látomás. elragadó hősköltemény vala. A 48-as törvény tábláira föl vannak véssve prófétai eszméi. Mintha századok múltak volna el. amióta a törvény előbeszéde „az összes magyar népnek jogban és érdekekben való egyesítését“ tűzte ki vezérlő elvéül, vagy amikor a XVIII. t.-c. elítéli, aki a közbéke és csend erőszakos megzavarására lázít. A nagy idők látomása halasztódott, de végezetre szól, nem esalatkozik. Ha késődik is, türtőzködjünk, mert beteljesedik, el nem marad.

A szabadságharc ideje már nagyon messze van és még igen közel. A szívek, melyek az eszmékért dobogtak, már kihültek s a történelem még nem melegedett át. A legszebb, a legköltőibb, a legnemesebb harcra még rá kell ülnie előbb a mesék ködének, hogy egész szépségében láthassuk².

Késlekedik negyvennyolc eszméinek beteljesedése: a közszabadság, a belső béke, az osztó igazság. Pedig már Bécs nem késlelteti. Nem hirdetik 48 eszméit: csupa kertelés, merő őszintétlenség. csupa merő áltatás közéletünk. Pedig az új Magyarország leghatalmasabb egyéniségeinek egyike, Szilágyi Dezső tanította³: aki a politikai irány élén akar állani, aki akar valami egyebet képviselni. mint helyének pusztá megtartását: az kellő időben, midőn politikája a kritikának, a visszavetésnek vagy ragaszkodásnak tárgyát képezheti, birjon kötelességérzettel és bátorsággal véleményével egész nyíltan és egész szélességében előlépni.

Ha a homályban settenkedni akarunk, az ellenkező álláspontok előtüntetését, a legellenkezőbb magyarázatokat ha nem is kihívni, de megengedni: ez annyit jelent, mint saját meggyőződésé-

ben nem bízni: ez annyit jelent, mint leköszönni azon jogaimról, hogy mások az ő meggyőződését és az ő útját valaha bátran követhessék⁴.

De akárminő is a homályos settenkedés, a forgatható általánosságok benső értelme, egy bizonyos, hogy a tobzódó osztálygögg és a fajfaló vezetők mögött nem áll a magyar nép érzülete. A hivatalos és a félhivatalos tényezők az államéletben a változó elemet képviselik: csak a nem hivatalosak, a nép széles rétegei, képviselik a maradandó elemet⁴. És a magyar nép zöme fajgyűlöletre nem kapható, mert nem dobhatja ki magából a Petrovicsból lett Petőfit, a magyarság legtökéletesebb képviselőjét. Idegen faj sarja volt. De ki merne rá gondolva kételkedni Szilágyi Dezső megállapításában: Nem a faj, a leszármazás, még nem is az anyanyelv, nem a vallás egyenlősége vagy éppen a folyamatok elkülönző ársjai és hegyláncolat ormozata teremtik és határolják körül a nemzetet. Ennek éltető eleme, valódi lelke a történet, a közös dicsőség és szenvedés eredménye. A nemzet az összetartozásnak, jóban-rosszban való egyesülésnek mély és átható érzetében és a közös sors erkölcsi öntudatában van⁵.

Ki merne Petőfivel szemben a tiszta szittyá vör követelésével előállani? Ki merészelne kételkedni abban, hogy ő a magyar nemzeti szellemnek legragyogóbb megtestesülése, a magyar néplélek testöltése?

Vajjon mer-e a támadó faj fajtámadó háborút indítani Petőfi ellen? Sém ben méóh sónóh: sém⁶, neve közel százestendős, de még mindig gyarapul hírben, öregbedik méreteiben. Vead migdal haméóh kiddesúhú⁷, a század kimagasló tornya lett és szentté vált dicső emléke. Toronymagasságban áll utánzók és utódok fölött. Petőfi nem átmenet a magyar költés történetében, hanem csúcspon, tetőzés, hegyorom.

Dávid zsoltárait, Ézajás intelmeit, Sophokles tragédiáit, Rafael varázsecsetjét, Michelangelo csodavésőjét nem szárnyalta túl az utókor: tetőző csúcsponjai voltak az ember alkotó erejének. A költői alkotás legmagasabb szintjén áll Petőfi műve is: időfeletti létnek részese, mert csak a tökéletes maradandó és uralkodik az idő fölött. Akik túl akarják szárnyalni, alul maradnak. Költői látomásra meddő korunk nem mérkőzhet vele, mikor jelenünkön kínosan teljesül, hogy az Úr szava drága e napokban, én chozajn nifroc⁸, nem tör át a látomás a valóznak ridegségén. Szárnyaszegett a poé-

zis röpte. Koresosuló ízlés. hanyatló irány, a rikítóra, rivallóra éhes közönség, amelyet a mozgó képek izgalmai ragadnak el, nem kelti, nem érleli a költői szárnyalás magasröptű alkotásait.

Eszményítő, szépetvarázsoló költőiség helyett a fényíró sötét kamráinak fakó valóságát lesi a színvak, a sziürke jelen. Fölbujánzott a cédaság szennyes irodalma. Az eszmék havasi magaslatának üdítő légköre helyett a nyomor tanyáiban, a bűn oduiban szimatol a költő, pedig az ő hona az eszme, szárnyadó szerszáma a nemesült ízlés, végecélja a tökély. A kavargó, zajló, vaszörgéses élet helyett a képzelet ezüstös esendülését ahítjuk a költésben. A nvers, a rideg való megőrül és költészetnek véli nyerseségeit. A kalásznak nem szeme kell neki, hanem az ocsú, a toklászos hulladék: a lisztnek nem lángját lesi, hanem korpáját tömi tarsolyába: a bornak nem zamatját éldeli, hanem seprűjét tündalja: a virágnak nem hímes szirma kell, hanem kitépett gyökerének sara, levelének ártó hernyója.

Pedig oltári papság a költő hivatása. Rajta a szenny szentségtörés. Nem szabatos, kiábrándult bölcsesség metszően okos leírása a költés, hanem mély természetérzés, színes, szárnyaló, képzeletes látomás. Nem új hangokként fémjelzett modorosság, nem parlagi, elemezne pongyolaság formátlansága, hanem nemes gondolat kristályos, esiszolt alakítása. A rím nemesak testhezálló köntöse, hanem szinte röpítő szárnya és irányadó vezetéke a képzeletnek. Az ütem nemesak zeneelem, hanem a mértani tömörségű nyelvalakítás váza⁹.

Mikor az ég kerengő bolygója körforgó pályáján legmélyebbre száll, akkor indul új emelkedésnek. Petőfi csillaga újból fölkel, emelkedik. Az igazi költő trónjára visszaül: a régi gémust ünnepeljük, mert hiába vártuk meddő korunktól, hiába az új hangú tehetetlenektől¹⁰ versenyző mását, győztes versenytársát. Fölragyog újból Petőfi csillaga. A köznapi közönségesség terpeszkedése helyett, a koravén arcú nyegleség helyébe a józanságából kijózanodó kor újból a ragyogót, lelkesítőt, lendülőt áhítja, a magasztosért hevülő képzelet hivatott költői alkotásait várja. Visszatérőben a nemes, a formás szép iránt való foghatóság. Keresik a nemes páthoszt, amelyben a próféták éreszava esendül meg: uviksú chozaju minnóvi¹¹ keresik az új látomást, nem pusztá hírszerzői meglátást, hanem átszellemült, átszellemítő víziót! Nem szünt meg soha Petőfi

hatása és kultusza teljesen. Érvényesült utánczóiban, fordítóiban, műveinek ítészi kiadásában. Hatása érvényesül még oly mellékes, kiesinyes vonásban is, hogy mi az, ami alkotásaiból mint szálló ige szólásmóddá vált a nyelv kincsében. Még ebben is csak Vörösmarty és Arany versenyeznek véle¹². Beleörökítette a nemzet lelkébe szálló igéit: egy-egy nevet, egy-egy alakot örökítve meg bennük. Ki ismerné ma már Megyeri nevét, ha ő nem kérdi: van-e, ki e nevet nem ismeri? Ki jellemezte a Pató Pálokat találóbban, mint ő: Ejh, ráérünk arra még! Szűkebb hazáját, a mi Alföldünket, rövidebben jellemezni nem tudjuk, mint: aranykalással ékes rónaság! S a haza sorsát az ő szavával panaszoljuk:

Rég veri már a magyart a teremő...
Isten esodája, hogy még áll hazánk.

Születésének százados fordulóját idő előtt márciusi tavasszal kezdjük ünnepelni. Szinte hajlandók vagyunk mentegetőzni az ő szálló igéjével:

A virágnak megliltani nem lehet,
Hogy ne nyiljék, ha jön a szép kikelet.

Kerek 80 éve, hogy első verse megjelent¹³, 40 esztendeje, hogy szobra áll a fővárosban¹⁴, 73 éve, hogy a halál rácsáfolt Segesvárott szavára:

Egy gondolat bánt engemet,
Ágyban, párnák közt habni meg...

Megszakadt pályája, ez az arasznyi pálya, amely hervadhatatlan babért termett és beleírta nevét a világ nagy költői géniuszainak sorába. Mi pedig ünnepeljük emlékét abban a tudatban, hogy amíg hitünk az eszmények hite, addig eszményünk Petőfi költészete. Amen.

* *
*

¹ Hab. 2., 23. — ² Mikszáth 37., 61. — ³ Szilágyi Dezső beszédei II., 91. — ⁴ U. o. III., 254. — ⁵ U. o. IV., 87. Pozsonyi program 1887. — ⁶ M. I. 11., 10. — ⁷ Neh 3., 1. — ⁸ S. I. 3., 1. — ⁹ Babits Irod. probl. 209. — ¹⁰ Ady, Vör és arany, 7. — ¹¹ Ezekiel 7., 26. — ¹² Tóth Béla: Szájról-szájra, 2. kiadás 230—235. — ¹³ 1842. — ¹⁴ 1882.

JÓKAI.

א"ר יהוה אין הקב"ה משה שכינתו אלו על : ביה וחסב ועשיר וענו ובעל קומה

Nem nyugtatja az Úr látói lelkét állandóan csak azon, aki merész, böles, dús, szerény és kimagasló¹.

A költő sejtése megelőzi a valót, a kelő jövőt: a képzelet lenge szárnya játszva győz le tért s időt: látomásszerű sejtései próféták nyomába léptetik. Látói lélekkel volt Jókai megáldva. Meglátta képzelete az Androméda csillagzat ködföltjának utóbb feltűnt múltó csillagát, meglátta a jövő találmányainak során a gépmadarak légi küzdelmét. Álmai valóságokká válnak s a valóságok álmokká². A jósnak ihletére hívatta őt kivételes alkatú lelki egyénisége, amelynek jelességeit szemügyre kívánjuk venni most, mikor immár szobra körül sűrög a főváros rajzó tömege. Mielőtt a ragyogó fém elvesztené fényét, mielőtt megszokott közömbössé válnék a látvány, megelevenítjük-szinesítjük lelkünkben a nagy költő haloványuló képét, akinek elhunytakor egy nagy tündökléssel lett szegényebb a nemzet³. Jelképes jelentősége van a honfoglalás hatalmas művészi alkotásán Jókai aremásának: az új honfoglalás békés hadjáratában hódító hatalom az ő írásainak utól nem ért varázsa.

I. A látói lélek első alkotó eleme: **ר:ב:** merész legyen a képzelő erő, szokatlantól, valószínűtlentől vissza nem riadó. A legmerészebb fantázia, amelyet az irodalmak történetei ismernek, az ő fantáziája: költői képzeletének semmi sem szabott határt, mert buja tenyészetű volt ez a képzelő tehetség, amelyben esudálatos módon veszett el a valóság, ha megnyíltak látományos zsilipjei. Őserő volt ez a fantázia, belőle fakadtak eredeti gondolatmenete, festői képei, szivárványos színei, belőle fakadtak leleményes ötletei, meglepő fordulatai, bűvös meséi. Méltán szólott hozzá a költő⁴:

A te világodban
Minden oly szertelen:
Hőseid, meséid
Gyűlölet, szerelem.

Es az őserő korlátlan úr, hatalmasabb a művészetnél. Álomszerű kiszámíthatatlansága félretaszítja az ítézetet és úgy bugyog fel a néplélekből gyűlt nedveivel, ahogy az ő fenséges kedve tartja. E képzelet kohójának lángzó fényét, izzó zsarátját, szikrázó tűzjátékát, merész villámlását a gyermeteg, fogékony kedély mindig elragadtatással fogja bámulni.

II. חכמה Bölcseség, tudás bősége, megismerés mélysége, sokoldalúsága a látói lélek második alkotó eleme. Örök ifjúságát örök tanulásának köszönte. Nyitva állott előtte a néplélek mélye, a tréfának, adomának, élenek világa, a tudásnak ezernyi ága, a történelem újraélesztő megismerése, korok lelkének egyénbe való rögzítése. Nyitva állott előtte az ember irodalmának beláthatatlan mezeje, kezdve a szentíráson, amelynek alakjai, eseményei, eszméi, költészete reá talán mélyebb hatással voltak, mint Arany Jánosra. Találónan jellemezte a tudás szerepét a költői alkotásban ő maga:

Pusztán fantáziával lehet írni szép meséket: fantázia nélkül lehet írni remek korrajzokat: de a regényírásnál egyesülni kell mindkettőnek. A regényírónak érezni is kell, tudni is kell: ébren is kell látni, álmodni is kell tudni⁵. Ő tudott is, látott is. Tudott, miként a böles, látott, mint az alkotó művész. Tudott meglepő sokat és látott meglepő-élesen. Erzett mélyen, álmodott ébren. Ez a tudás tartotta meg kimerületlen fiatalnak.

Böles Salamomról mondja a régi tanítás: ifjúkora az Énekek Énekében az ifjúság báját ragyogtatja; férfikorának bölesesége a Példabeszédek könyvében jegecesedik ki; élemedett korának méléző szemlélődését a Kohélet könyve tükrözi vissza. Az idő megteszi változásait az írókon is.

Ahogy számóca terem tavasz utóján, barack a hév nyár derekán, szőlőgerezd az ősz végével, épúgy jönnek az írók termékei: versek a fiatalkorban, utóbb szerelmes regények, azután böleselkedő dolgok az élet alkonyán. Jókai marad mindvégig az, aki volt: piros számócát érlel ő örökké⁶. Minden munkájában tükröződik génuszának ereje, bája, tükröződik virágos tavaszának, termő nyarának, érlelő őszének alkotásaiban, tükröződik korai s késői meséinek színes szövedékében egyaránt, amíg el nem némul mesemondó édes szája.

III. עשירי Dúsgazdagnak kell lennie a látói ihletre hivatott léleknek, dúsgazdagnak a nyelv kiapadatlan tárnáiból, dús tárházai-ból eredő szókinés áradó bőségében. Az élő népnyelv ki nem merít-

hető drágakő-tárnái, a régi írások felkutatott ereklyés tárházai és a nyelvalkotó erőnek lelkében felbuzogó dúserű forrása őt tették leg-
gazdagabb nyelvkincsű írónkká. Van talán tösgyökeresebb, de nincs
dúsabb, színesebb, képszerűbb, változatosabb esillogású, kifejezőbb
írója a magyar nyelvnek.

Mondhatni, halló fülével írt. Az ő nyelvezete zene, de csak
a magyar idiomából hangzik ki csengése. Mint a villamáram nem
tör át a selymen, nyelvének zengzetessége úgy nem vihető át ide-
gen nyelvre. A gondolatok bekapesolódásának esodás módja válto-
zást szenved az átültetésnél: a humor a fordító ujján tapad. Pedig
a humor, az elevenség, a kecsesség, a természetesség, a nyelv
andalító, dalos zenéje legragyogóbb tulajdonságai. És mégis, még
e fakult idegen köntösben is ő volt az első magyar író, aki meg-
hódította a másajkú külföldek soknyelvű közönségeit.

A nyelv forrásának bőségéből folyt irányának irigyletes ter-
mészetessége. Ebben csak életrajzának mesterei megírója, Mikszáth
múlta fölül. Az elbeszélés könnyed folyamatossága mintha csak oda
volna lehelve, mintha egymásból nőne ki minden fordulat, mint a
fának fejlődő, elágazó gallyazata.

IV. A látói lélek negyedik alkotó eleme **נבון**: szerény aláren-
delődés a közlélek igényei s irányjai alá. Csalhatatlan érzéke volt
abban, miről szeretne most a közönség olvasni és mi szükséges
ébredésére.

Kiragad egy vezérgondolatot. Megteremti a főalakokat elhelyező
ügyességgel, hatalmas átgyúró erővel. Majd átteszi alakjait költői
képességének csudálatos kohójába, ahol életet lehel beléjük. A har-
madik kohóban szabadjukra ereszti alakjait, hogy kavarodjanak,
fűződjenek mesévé. És fonódik a mese, mint a szederinda. Mikor
kész a mese váza, viszi tollát az elragadó fantázia és elragadja az
olvasót², — magával ragadja ungon-berken keresztül az ő eszmé-
nyített mesevilágának gyönyörűen kusza szövedékébe. Követjük,
elkábulva, megmámorosodva költészetének illatától, nyelvének zengé-
sétől, látásának ihletétől, humorának édességétől.

Igy lett legédesebb elbeszélőnk³, legandalítóbb mesélőnk, ma-
gamnak is mogorva egyedüllét kelletlen izgalmaiban. Rút könyvének
kifejezése⁴ szerint, **למשׁיב נבון** lelkem enyhítője. Ő volt legmeg-
nyerőbb, legmegvesztegetőbb írónk. Ő tanította meg közönségünket
mohón olvasni és a sorok közt olvasni is tőle tanultunk. Azokban

a fekete években, amikor a mosoly is fegyver volt, hát még a kacaj, elrejtette szívdobogató, vérpezsdítő izenetét humor nyilába, példázódás palástjába, torzalakok kiszólásába, anekdoták tuhegyébe. Ő tartotta százezrekben írásaival a honszerelmet, amikor azt mindenfelől oltogatták, feltárta az ország multját lángoló lelkesedéssel, kirajzolta jövőjét fölényes ihletével, neki élt, neki dolgozott szívének vérével¹⁰. És a közönség rajongott érte, értékelte a nagy mesemondót, magasztalta képzelő erejének ötletességét, elbeszélő hangjának újszerű természetességét, szünet nélkül termelő tollát, amely ragyog, ríkat, nevetet, andalít.

Csodálta tollát, amelynek hegyére készen, kerekdeden, formásan szálltak a gondolatok, úgyhogy kézírata tiszta, esinos, alig van benne törlés vagy beszúras¹¹.

Regényt tollba mondani nem tudott: tollbamondással csak férőművek jöhetnek létre. A műalkotás a toll alatt nő: az ő tolla alatt gyorsan nő, de tagozódása, esiszoltsága, formás volta, könnyedsége nem változik¹².

V. **על קומה** A tömegben s előítéletein túlemelkedő, kimagasló alak, az utolsó a látói lélek alkotó elemei között. Mint Saul király **על קומה** vállán túl kiemelkedett a környezők közül. Az ő szemköre a tömegben fölülemelkedőnek tágult szemköre volt. Már első pályaművében a zsidó fiúbán, túlemelkedett az ellenünk élő, mind újból felszított gyűlölködő előítéleten. A nagy szív nemes ösztönével megértette a zsidóság fájdalmát. Már 1843-ban keletkezett e korai kísérlete egy üldözött faj égrekiáltása.

A zsidóság gazdasági helyzetét egy hírneves zsidó író a szivacsához hasonlította, amelyet a helyzet urai engednek megszínnia magát, hogy utóbb saját javukra mindig újból kisajtolják. Hasonló képből látta ő helyzetünket és szánalmas voltát: a gyűjtő méhnek képében, amelytől a gazda elszedi a mézet.

Hosszú írói pályáján változatlan jogérettel szállott síkra jogainkért. Azt hitte mindvégig: hogy a szeretetnek is van hódító ereje. Volt is az ő korában! Nemesi levele a hazai zsidóságnak az a tanúságtétel, amellyel a zsidóság érdemeit bizonyítja a szabadságharc körül.

Amidőn a hazának minden másajkú népfaja fegyverrel támadt ellene, ugyanakkor a héber faj véré, vagyonát és szellemét hozta áldozatul a magyar nemzet, az alkotmányos szabadságnak megvédel-

mezésére: az a héber faj, amelyet egyedül felejtett ki a törvényhozás az alkotmány sáncaiból, az a zsidó nép, amely egyedül nem kapott polgárjogot, egyenlőséget a haza milliói között. És mégis szerette hazáját¹³!

זוהי התעורה בישראל! Ez a bizonyossága Izraelnek¹⁴.

A közhódolat fényében ragyogó, ércbeöntött délceg alakja — בעל קימה — nekünk örökvalló tanunk leszen a gyűlölségnek örökké megújuló rágalmaival szemben. Élő tanunk, mert a káprázatos képzelő erő fejedelme, a nyelv dús értelérének hányásza, halhatatlan költői alakok sugallója, az eseményszölvő ügyesség tetőzése élő erő marad az utókor lelkében. A tomboló gyűlölséggel szemben élő tanunk marad, aki hirdeti a szeretet hódító erejét.

Az igaznak emléke áldásul marad! Amen.

* *
*

¹ Ned 38a Sabb 92a Rós Ned. 1. c. בקבועת — ² Mikszáth 19, 107. — ³ Ágai Hantok 87. — ⁴ Kiss József összes költ. 272. — ⁵ Magyar nábob. előszó — ⁶ Mikszáth 19, 73 — ⁷ 19, 64. — ⁸ 19, 46. — ⁹ Rúth 4, 15. — ¹⁰ Mikszáth 19, 234. — ¹¹ 19, 28. — ¹² 18, 298. — ¹³ I M I T 1905, 93, 121. — ¹⁴ Rúth 4, 7.

MIKSZÁTH.

Be ne menjenek — a léviták —, hogy lássák, ha fölfödik a szentek-szentjét, nehogy halállal haljanak.

I. Keskeny, sötét sikátor a Bajza-utca még az újjáalakult városban is. Erre néző szerény szerelésű, rideg földszinti helyiségben húzódott meg első napilapunk szerkesztősége. — Ez volt az új munkatársnak, a névtelen, szürke, pongyola külsejű fiatal embernek szállása is. Innen keltek szárnyra első szegedi írásai, itt lett keze alatt a tollharc támadó soraiból műalkotás, itt ismertük föl karmai-ból az oroszlánt, a napi sajtó robotosában az ötletes figyelőt. A szokatlan eredetiség nyomán Szeged közönségének elismerése fölfödözte Mikszáthot: ebben az elismerésben fődözte föl Mikszáth önmagát.

A pusztulás megrázó benyomásai, az újjáalkotásnak sürgő élete megtermékenyítették képzelő erejét. Az irodalom öröklétébe bevitte a városteremtőket — szeretettel elegy maró gúnnyal írta le a városalkotó vezérkarát. Akkor még maró volt gúnyja. Még benne maradt néha a fullánk a gyulladt dagadásban, amelyet később enyhe humor, tréfás esipkedések írja lappaszt. Tőlünk indult hódító útjára: teljesült rajta az írás igéje: ha kezdeted csekély leendett, de végzeted öregbedik nagyon.

II. A zsinagóga megemlékezik róla, nemcsak mert a nemzet egy része vagyunk és kijár a nemzet gyászából részünk, hanem megemlékszik róla, mert a zsidó neki a népelet alkotó eleme volt, mint a mágnás, mint a köznemes, mint a tót, a palóc. Az egyenjogúsítás szelleme él írásaiban. Első irodalmi kísérlete a sokajkú magyar nemzet egyik alkotó elemének köréből vette tárgyát. Mint hírlapíró a hírhedt pörben nem az akkori alantjáró igazságügyi kormányzat felfogása szerint, hanem az igazságnak és az igazságot kereső első nagy közvádlnak, Kozma Sándornak szellemében írta meg Nyiregyházán az eseményeket.

A fajnak igaz szeretete nem lett nála a fajnak buta gőgjévé.

A szivárványhoz hét színárnyalat kell, a magyar nemzethez sokféle árnyalata a fajoknak. Neki a néplélek légies alkatából fénykévébe tömörült a költészet sugára és minden sugár szálából egyaránt hímezé meséinek színes, hímes, iratos szőnyegét. A költő szilaj, csapongó képzelete átropiul a mindenség fölött és tündérvirágokból válogatja színeit.

III. A nemzet szomorú leverésének esztendejében született. Letettük a fegyvert. Horváth Mihály, Jókai felvették fegyvernek a tollat, előkészítették Deák Ferenc országát. Ennek az országnak volt írója Mikszáth. Nem véletlenül szerződött ehhez az országhoz, amelyet a nemzet közakarata e héten győzelmesen feltámasztott: ennek a megbékiült, fejlődni indult országnak irodalmi kifejezése volt. Közös tűzfalunk van a birodalom szomszéd részeivel: mindkettőnek rázkódtatás a közös fal lebontása.

És a közélet harcai, a viszongó széthúzás, a pártos felekezés közepette mindenki meghódolt az ő géniuszának. Még az ejtette sebért sem haragudtak a tisztelt házbán: kitüntetés számba ment a karcolatok sebét viselni.

Nem a visszanevelő kegyelet, a veleelő elismerés volt osztályrésze. Vele nem versenyzett senki.

És aki versenyen kívül állott: választói versenyben dőlt ki: aki világszerte a nemzet képviselő jelese volt, meghalt mint képviselőjelölt: a legkiválasztottabbat a választás megölte. Ez volt a legdrágább választás Magyarországon.

IV. Képzelete el nem apadó, vígan szökellő, gazdag erű hegyi patak. Ötleteinek hullócsillag-sziporkázása a tárlatok, világvárosok színes szökőkútjának tűzjátéka.

Révedező poéta-szeme élesebben lát a nagyvítónak szemlencséjénél.

Nem láz, forróság, szenvedelem töltik el, nem a szertelenség csillogtatása: a szív enyhe melegében terem költészete. Ezért a keresett feltűnés e korában — tünemény, a törtető karrierek idejében — ragyogó pálya, a múló szenzációk divatjában — korszakos esemény.

Nem volt rajta semmi sujtás: de minden ízében magyar volt.

Magyar volt, pedig szellemesen társalgott, mint a francia, fölényes flegmával irt, mint az angol, telve volt adatbőséggel, mint a

német, gondtalan mint egy indus; népe lelkével azonos mint a nagy orosz írók, meseszövő mint a kelet Seherezádja. A mesélő készség csodája: az élt benne, ami Indiában a páncsátántrát, ami a népmese világjáró hamupipókéit szülte, akiket minden nép a magáénak tart, mert nincs bennük, csak tisztán emberi vonatkozás. Nem hiába írta: tisztelet az elemzésnek, a bölcselkedésnek, az irányeszmének: de a meséléshez mégis a mese a legszükségesebb².

Legnagyobb írónk volt, pedig nem is volt író: mesemondó volt, a tolla esevegett. Nem vészett el a közvetlenség varázsa, amíg betűbe rótt a lomha kéz, nem tette nehézkesé a meseszövés csipkefinomságát a fogalmazás megakasztó ereje, a toll bénító hatása, a betű ólma, a holt papír. Amily tompa volt, igénytelen és hangtalan beszélő szava, oly bájos volt és igéző írott beszélgetése.

Fesztelen csevegése ünneplőruhája nyelvünknek, pedig mindennapló köntösnek néznéd. Irálya esiszolva születik mint a jegedezett kristály. Keresetlenségével nem vetekedhet a divatos pongyolaság, az erőltetett vaskosság. Jókai még a nyelvújítás tudatos alkotó eleme: Mikszáth a pallérozott, meggazdagult, ujjászületett, tudatlan fejlődő nyelvnek első művésze. Ragyogó tulajdonságai a természetesség, az elevenesség, a humor, a báj és a nyelv csudálatos muzsikája³.

Egyéniségének hódító varázsa, értelmének világossága, lelkének mosolygó, évődő bölcsesége, derűs komolysága, kedves és okos. pajzán és józan humora, bő, gazdag, változatos tudása ömlik el írásaiban.

Elő, színes fénykép, amit ír, de a valóságnál ragyogóbb: bűbájos mása, színes árnyéka a valóságnak.

Nem a rútat, nem a szennyet keresi: a mindennapit rajzolja költői, szemvesztő tündérszínnel.

A mi világunkat rajzolja. A nagy világé lett, mert csak a magyar világé volt. Kelet népéről írt kelet népének. Ezért olvasta a nyugat. Mert nyugat, ideges, nemzetközi, léha nyugat van nyugaton elég. Ne gyarapítsuk: nekünk nem öröm, nekik nem ujság!

V. Nincs nagyobb jótét, nincs írónak nagyobb sikere, mint derűs pillanattal enyhíteni a hányatott embert, varázsálmot szőni az ifjúság lelkébe, részvét könnyét esalni fásult agg szemébe.

Gondfeledtető, fájdalomenyhítő, sebhegesztő, majd szívhez szóló. megindító meséi meghódították az olvasó szívét.

Akit Bede Anna tartozása, akit a Kupolyi József meg nem ríkat, akinek szeme a Jánoskáról írt eszevegeéstől könnybe nem láb- bad: az ne olvasson költőt többet, az az írott betűből érje be a logaritmus számsoros táblázatával.

Most őt siratjuk, aki úgy ki tudta esalni könnyeinket.

Volt idő, gazdag idő, amikor négyen voltak egymás mellett: Vörösmarty és Petőfi, Arany és Jókai. Azután ketten maradtak. Arany is kidőlt, Jókai magára maradt. A tót atyafiakkal egyszerre mellé állott Mikszáth. Majd ő is egyedül maradt. Mellé nem jutott föl senki. Most árván maradt fejedelmi tolla: árván, mint Paganini hegedűje. Lesz-e, akinek kezén megszólal a varázshegedű? Akinek kezén megszólal oly édesfájón, selymes-lágyan, oly olvadó, oly édes, oly hájoló harmóniában?

VI. A föld gondolkozik. Gondolatai virágok. Elhagyott rengetegben soha nem kelt virág támad magától. A föld költészete ez. Az ő új gondolatai.

Az anyaföld költészete, új gondolata volt Mikszáth. Azért szerette úgy a mezei virágot: egytestvér volt vele.

Most visszatért az anyaföldre, mint a szírom, ha lehull.

A nemzet szíve félrevert harang: bús kongása átszáll a határon. Ugyan ki van még ebben a szegény országban, akinek átszáll halotti harangja az oceánokon?

Ünnepeltük őt. Azt hittük delelő verőfény, pedig búcsúzó napáldozat volt: azt hittük ünneplés, pedig megdicsőülés volt.

Látta megdicsőülését. Látta, hogy munkája a jövőé, a jövő nemzedékeké, a maradandóságé. Látta, hogy életben maradnak lelkének alkotásai, hogy olvassák késő korok, olvassák nem kegyelettel, nem kutatásért, nem tudakosságból, hanem olvassák hálás gyönyörűséggel.

Szava jövődében is szívekig hat, mint a zene, amely mikor már elhal is, mintha még mindig zendülne a levegőben.

Az idők harasztja be nem takarja, századok moha be nem lepi a halott író beszédes ajakát.

Az ősapáról beszél az írás, hogy elindult lát föláldozni. Kérdi a hagyomány: hol volt a gyermek édesanyja, hogy a szörnyű utat meg nem akasztá? Felelik: nem tudta meg az elaggott anya csak harmadnap, hova indult férje a fiával. Ekkor hírül hozták neki, mi járatban volna egyetlen fia. És a fájdalom nem ölte meg a kővé

vált anyát. De im, közelg élő fiával együtt a hazatérő apa, és az anyai szív megszakad örömeiben!

Ha a boldogság is öl, nem lehet boldogtalanság a halál: nem vég, hanem kezdet, öröklét, újjászületés, megdicsőülés.

Porhüvelyén diadalmaskodik az írás mai igéje a szentek-szentjét hordozó lévitákról: be ne menjenek, hogy lássák, ha felfödik a szentek-szentjét, a boldogságot, a megdicsőülést, nehogy halállal haljanak, mert szemeik beelégültek a szentek-szentjének, a boldogságnak, a megdicsőülésnek látásától.

Alkotó szellemén teljeseedik a mai prófétai íge: adom nektek az enyészetnek völgyét a reménynek kapujául. Amen.

* *
*

¹ M. IV. 4, 20.   ² Mikszáth 18, 112 — ³ 19, 72.

EÖTVÖS KÁROLY.

Négyek az anyák, így szól az ünnepest verse. Négy az őselem, mindenek anyja, a mindenség állományának magva: a föld s a három, ami megelőzte¹, a víz, a lég s a tűz. Ez volt az óvilágtáplálta vélelem: אֵשׁ-וַיִּזְרַח טַבַּעַיִם² négy a mindenek szülője, őszanyaga. De jött a tudomány és szólt: nem négyek az őszanyák! Aristoteles négy őszanyaga elem maradt a népies beszédnek, de a kutató ész az irás ígését teljesítendő: uralkodjatok³, legyetek úrrá a föld minden alkotó eleme fölött, boncolt, oldott, elemezett, szétszlatott, különválasztott minden anyagot és az elemek, a tovább nem oldhatók, nem elemezhetők hosszú sorát földözte föl s hámozta ki. Csak néhány hetes a kanádiumnak, a platín szomszédjának felismerése. Ez a legújabb elem ezidőszerint utolsó a vegyi elemeknek hosszú sorában. Lassan fejlődött az ember uralma a földi anyagok s erők fölött. Lassu harcban állott az ember a viszonyok kedvezőtlen voltával, de lassanként bolygójának urává kezdett lenni a teremtés erőinek járombahajtásával. Győzelmes küzdése során az ember fia a szellem hatalmával meglepő mértékben birta le az égalj veszélyeit, az évszakok szélsőségeit, az éj sötétét, a sivatag forró lejét. Megfékezte a tüzet, bilinesbe verte a villámot, hálóba kényszerítette a villamos áramot, színes képet festet, szentelen gépet hajtat a napsugárral, megtanulta elővarázsolni a gyémántnak szilánkját. Huzala a zsoltár ígéje szerint a földön végig nyúlik s a világ perémein vagyon szava⁴, huzala száll országról-országra, látatlan hullám röpíti gondolatát a földgömb körül, a távol eseményeit vásznon látja elevenen leperegni, felhők fölé repül és szem nem látta bolygók súlyát számítja ki. És most nyomán van annak, hogy lehet a levegőlég egyik akaratos elemét tűznász hevében más elemmel párosítani: a légkör eleméből fehérnyét alkot és már-már azt hiszi, az ekevas elavul, mert függetlenné válik az ember a föld-termette kenyértől. A sok elem mögött egyetlen őszanyagot sejt a tudomány, egyetlen őszanyagot, amely

atómjainak elhelyezkedésével a létező világ minden változatát szüli. De a közfelfogás a nyelvben otthont nyert régi képzetét a régi négy elemnek még mindig őrizi.

Első elem neki: a föld. Soká, időtlen-időkig fogunk még szántani, fogjuk Istent dicsérni, aki a földből kenyeret fakaszt s nem a lombikszülte kenyér lesz gondjaink, reményeink tárgya, hanem a kenyértermő föld. Ezért folytatjuk a harcot, a földért. A társadalomban folyik a harc a föld birtokáért. Évezredes megmerevedésből most ébrednek nemes lelkek a föld birtoklásának megértésére. A világban, a népek között folyik a harc a világ földjéért. Erette folyik most is a harc, a haza talajáért.

Folyik a harc kiömlő vérrel, folyik garmadára gyűlő és szerte-szóródó temérdek pénzzel.

Négy pohár bor az ünnepi vacsora sorja. Negyedszer kér kölcsönt a haza. Zsebedbe nyúlsz, tárcádba mindig újból. Udv neked: áldást tanulsz, mikor adni tanulsz!

Az első pohár a bornak, a megrohant nemzet hazafias, lelkesítő felbuzdulásának pohara volt. A második a kárpáti győzelmek során töltetett: nempihenő köznap pihegő munkája közben szóltunk mint az ünnep estéjén a második pohárral: másforma ünnepekre virrassz föl bennünket, amelyek szállanak felénk békének szárnyain! Nem elégette még meg az ellenség a kudarcot, ki akart bőjtöltetni. Jött a harmadik pohár, az asztali ima pohara, jött feleletül a harmadik hadikölesön. Van még, amiért asztali imánk fölszáll: az éhenveszés veszélye elmúlt. Szűkesen, de megvagyunk s adtunk harmadízben. És most jön a negyedik pohár, az alleluja pohara, az utolsó az ünnepest során: a negyedikkel hadaink, vitézeink, fiaink dicsőségét köszöntjük. Győzelmes seregeinknek nyújtjuk a segítséget, az ébrékennyé vált békének az ébresztő jelszót: győzzük kenyérrel, ha mindjárt kovásztalan is; győzzük legénységgel, ha mindjárt őszbeesavarodó vagy gyermekifjú is, győzzük vagyonnal, ha mindjárt az utolsó garas volna is.

Béke reményében születik ez a negyedik erőfeszítés. Adunk, ha bántottak is, ha sokat bántottak is bennünket. Az emberek bántottak, nem a veszélyben forgó haza, nem kenyéradó földje. A hazát nézzük. A hősiesség törhetetlen lökése mellé álljon az áldozatkészség el nem álló lüktetése.

A második elem: a víz.

Vetéseinkre, virágainkra, venyigéinkre harmatért könyörgünk, az áldás cseppjéért, vizéért.

Dérharmat kísértett napok óta a napéjegyen viharainak zord szárnyain, de tudjuk, nem marad el a gyöngyharmat sem a nyár tikkadó éjein. Tavaszi dér után a fűhegyi harmat következik, borúra és esőre derű és napsugár.

A tavasz hideg esője, zord szélvihara az ősz hideg esőjétől, zord szélviharától nem különbözik: de a tavasz ólmos esője mögött ott tudjuk a nap növekedő melegét. Tudjuk, sem zuhogó eső, sem észak hideg lehe nem állítja meg a tavasz jöttét, tudjuk, nem győz kikelet idején a lombszínnek őszi, méla, fájón szép, de múlásjelző égése, hanem győz a tavasz friss életfakadása, életkeltő verőfénye.

A fügefafa hónalján előpattan az apró bimbófüge s ha lefagy, előpattan helyette másik. És felébred a lélek tavaszi lendülete, ha ázós, ha fázós is az ünnep reggele, fölébred, fölkel az ünnepnek ünnepi hangulata, felpattan, mint a napsütötte barkának szétpattanó himpora.

Első elem a föld: dómém, az ásványvilág jelzője: a második a víz: címéách, a növényvilág szülője: a harmadik elem a tűz, az élő élet, a vér jelképe. Vértől gőzöl, tüztől füstölög a föld⁵, egy tűzben ég az egész világ, de örömtűz fog lángolni közel jövőben, ha összeomlik az irtózatossá tűzkéve és a forró vér jutalma békesség melege léssen.

Vére csorgott hajdanta az áldozati báránynak. Nyárson pirult a tűzcsarát fölött s azután minden család a maga körében ülte meg az áldozat körül a békesség boldog együttes ünnepét. Új élet lángja csap föl a háború hamvából, ha majd elmondhatjuk⁶: tűzbe, vízbe kerültünk, de bőségre szabadítál. Feledhetlen lesz a nemzedék lelkében a véres kor megrendítő képe. A zsoltárral fog szólni: Mint a láz ég kebelemben, tűznek lángja minden merengésemben⁷.

Negyedik elem: rúách, a szellem. A beszélő lénynek, cháj medábbér, az embernek fokát jelzi a lények fokozatos sorában. Neves kabbalista tanítása: az ember szépsége és tökéletessége a nyelv⁸. Rós hámedábberím: a beszéd nagymesterét temetik ma ősi sírholtba Veszprémben. A magyar szó mestere volt. A magyar beszélő mesterség száll, száll alá mindig jobban, jobban, — mondja Mikszáth, az élesszemű megfigyelő⁹.

A magyar beszélő mesterség utolsó nagy mesterei közül való volt Eötvös Károly, Deák Ferenc nemes fajának jellegzetes képviselője. Saját szavaival jellemezhetjük: őstiszta magyarság, lángoló ragaszkodás a nagy eszmékhez, sok magyar virtus és minden magyar könnyűvérűség együtt¹⁰. Az ő meggyőződése az volt, hogy a magyar a legnemesebb faj, de a legszerencsétlenebb nemzet a világon¹¹. Nagy mesterré tette kedélyének sugaras melegsége, ruganyos elméjének szétbontó és egybekapcsoló ereje: nagy mesterré tette roppant ítélőképessége, villámgyors felfogása, mindent meglátó sólyomszeme: nagy mesterré a nyelv kincsének lelkében rejlő gazdagerű tárnája, amelyből magyaros, de nem póriás, nem hevenyészett, nem rögtönzésszerű fordulatait bányászta ez a színes, színmagyar író. Találóan jellemezte kortársa:

Az Abbazia a vajdának főhadiszállása, ahol esténként bő corona hallgatja a nagy mesemondó, adomázó, stratega, orvos, politikus, regényíró, zeneköltő, piktor, államférfi, történetbuvár, folklorista és jogász előadásait de rebus omnibus et quibusdam aliis.

Soha írásai színben, közvetlenségben, plasztikában nem mérkőzhetnek szabad előadásaival. Igazi veszteségnek tekintem, hogy amiket ott a nagy kerek asztal mellett évek óta nábobbi pazarsággal szór el, gyorsíró nem rögzítette. Az előadottak érdekéhez fér szó. De ki törődik azzal az átkozott szürke valósággal, mikor látja az ember, hogy a vajda kezén kihajt a száraz kóró is, teletűzdelve mindenféle kedves virággal, zamatos gyümölcessel. Közönség dolgában nem limyás. Mint a jó cigány, ő is csak muzsikálni akar, ha van aki hallgatja¹².

Joggal mondhatta magáról: én a legmélyebb és leghatalmasabb eszméket is oly módon szeretem napvilágra állítani, hogy a nagyközönség lelkéhez találjanak utat¹³. És Veszprém megyének emlékező fiscusa, a színes magyar író, az aranyszájú szónok¹⁴ megtalálta az utat lelkiünkhöz. Neve nem korszakjelző, habár egykor közéletünk hatalmas alakja volt, de írásairól méltán mondhatta önmaga: van köztük sok, ami túléli koromat s minden kortársaimat. Mert nemzetem lelke, fajom szelleme s a magyar nyelv fensége és gazdagsága él bennük¹⁵.

Magvas volt beszédje, de behizelgő, megnyerő, lebilincselő volt előadása. Játszi, tréfás, derűs volt adomás ajakának mosolyderítő, könnyű pergése, amely átszármazott utóbbi gyorsstermésű

író tollának röpködő siklására. De megvolt benne a szó izzása is, ha haragvó hévvel támadt, hogy a hazugság hátrahőkölve húzódott rejtezkedő odúba a haragvó hév hangjának hallatára.

Igy győzött gyakorta a közélet porondján, így az ítélő bírák előtt való bajvívásban. Így győzött legnagyobb, világszerte figyelt mérkőzésében, a nyírségi nagy perben.

Vele volt ott sokoldalú, taglaló tudása, vele vitatkozó vívóképessége, földerítő, kutató ítélete és ellen nem állható, megsemmisítő humora. De vele volt az igazság, vele a Kozma szellemében működő, nem pusztán s minden áron vádat, hanem színgazságot kereső vádhatóság. Akkoriban a vádhatóságot nem ragadta magával a feltüzelt közvélemény úgy, mint az ország pecsétjének akkori őrét, aki a tömegsugallás áldozata lett, behódolt az izgalmas szomorújáték sugóinak, csak kismérsékelt elvakult, jórészt csak színjátészó rendezőinek.

Sok mindenféle feltámadt a háborús hazában, sok mindenféle holtak hitt rosszindulatot villanyoznak fel sötéteélú áramlatok és szervezetek, de a vérvádat nem próbálták felkoltani. Azt Magyarországon feltámadás reménye nélkül tette sírba Eötvös Károly. Husvét tájt földidézük még pogroméhes orosz kormányzók, — nálunk elavult. Elavult a vérvád, mint ahogy elavult már régebben iker-testvére, az ostyagyilkolás, a tördöfte vérző ostya vádja, amellyel a szervezett vakbuzgóság is régen átáll már előhozakodni. Nagy vigasztalás, hogy az örület nem halhatatlan!

De aki nálunk bátran, veszélymegvetve, tömeglenézően szembe szállt az örvénylő háborgással, a szervezett, hathatós védelmű örülettel, annak kegyelet koszorúzza nevét, annak imádságba foglaljuk megdicsőülő emlékezetét. Amen.

* *

¹ Sem. r. 15. — ² Bem. r. 14. — ³ M. I. 1, 28. — ⁴ Zsolt. 19. 5. — ⁵ Joel 3, 3. — ⁶ Zsolt. 66, 12. — ⁷ 39. 4. — ⁸ Maár. haelóhuth 134b. — ⁹ Mikszáth 20, 125. — ¹⁰ Eötvös Károly, gr. Károlyi György I. 182. — ¹¹ Eötvös K. 22, 255. ¹² Ágai. Utazás Budapestre, 244. — ¹³ Eötvös K. 17. előszó. — ¹⁴ I M I T Évkönyv 1902, 67. — ¹⁵ Eötvös K. 20, 6.

BEÖTHY ZSOLT.

וַיְהִי בַיּוֹם שֶׁשֶׁשׁ הַשְּׂפָטִים Vala pedig a bírák bíraskodásának idejében¹.

A szentírás bájos idylljét, Rút könyvét tűzte ki épülésiül e most beálló ünnepre eleink rendelése.

Az ősz egyszerűség ellenállhatatlan varázsa ömlik el a rövid elbeszélés keresetlen jelenetein, színterén, szövődésén, szereplőin, Rút és Noémi alakján.

Megértő lélekkel köszöntjük e költői mű hatását. E megértő, költői hangulatot megértő lélek növelésében részes az a férfiú, aki hazánk tudósai közül legmélyebben hatolt be a költőiség minden alkotásának megértésébe és biztos utakon járt a művészet méltatásában. Az árnyalás és színezés finomságával és változatos gazdagságával helyezte kellő világításba a felváltódó korok és váltakozó irányok alkotásait. A közízlés esiszolásán munkálkodott eredményes tevékenységgel fél századon át Beöthy Zsolt.

עַד כִּי מָוֵת Eddig érv, ne tovább² — szólt a halál angyala és Beöthy Zsolt életpályája megszakadt. Ez az עַד szócska életének korhatárát rejtő számjelző betűk értékében. És ha csoportosítjuk ősi nyelvünk betűit, 13 alakban kínálkozik a 74-es korhatár számértéke. E hosszú sorozatból kiolvassuk, mint a csillagjós a csillagállásból, életének sokoldalú jelentőségét, méltató értékelését, velünk való vonatkozását. Mint szépíró kezdette pályáját, de első alkotásai őt magát nem elégítették ki. Merészebb ívelésű, taposatlanabb pálya vonzotta és nagyobb lett a szépírók ítélő mesterének — mint a szépírók versenytársának. A novellaíró ifjútól a nemzet nagy halottjáig vezető fényesík igazolta ifjúkorának pályaszövő ábrándjait.

I. כִּי הָיָה בְּיָמָיו Tanu volt ő közöttünk³ — ez az עַד is korhatárának jelezője — tanu volt ő közöttünk. A régi dicsőség egy megmaradt orma, a síkság tág terére tévedt sziklatömb, a rónának felötlő vándorköve. Bírónak maradt meg a boldogabb korból, hogy jogtaposás és jogkeresés közt perosztóul álljon.

A megátalkodott visszakozás e szégyenes korában messze hallék Beöthy Zsoltnak némasága. Elhallgatott, mert túlélte korát. Az ő kora Deák Ferenc kora volt, amely Tisza István haláláig tartott. Ez a kor érlelte őt, ezt a kort érlelte ő.

Túlélte korát, de nem élte túl önmagát. Amit a tudás és tanítás terén teremtett, maradandó értékül maradt a nemzetre.

II. **שאי בבית עיניך** Hordd köröskörül szemedet⁴, ime minden felgyült hozzád: ez a **בבית** is értékjelezője korhatárának. Lelkének tágas szemköre szokatlan, rengeteg tudást ölelt föl. Felölelé a világ-irodalom távoleső vidékeit, a művészi alkotások beláthatatlan tarka sorozatát. Összehasonlító, egybevető, érett ítéletét egyoldalú parlagi nemzetiség nem zavarja. Az ő eszménye az emberi művelődésközösségbe belekapcsolt nemzeti szellem volt.

III. **גאתה בגתה סיהים** Gátba gyűjti a tenger árját⁵. **גתה** Tengernyi kincsét gyűjtött: a tudás és szemlélet kincsét. Sokoldalú gyűjtő volt: régi kor emlékeit, középkor óságtartóit, régzendült énekeit gyűjtötte, gyűjtötte nem külső tárgyakul, önmagának rejthelyére, mint a hősög kincsezése, hanem közmeglátásra, eltörölhetetlen lelki benyomásul. Belső látásának gazdag tárházai voltak a műtörténet kincsei, ki nem meríthető keiméliai ötletkeltő egybevetésnek, ízlésfejtő összefogásnak, ítéletélező kapcsolódásnak.

IV. **בית ביה** Vízálló, mézhabarcsos verem, — **ביה** is 74 — amelyből egy esepnyi sem sikkad el. Eleven tárháza volt képző- és íróművészet számlálatlan sokaságu benyomásának. A műalkotások különbözőségeit párhuzamban látta és meglepő párosítással tudta j lemezni az egyhaladású irányokat.

V. **ענה דע יראתה** Im már tudj és láss⁶! **דע** is 74. Tudni a szépnak történetét lehet könyv nyomán, de megérteni a szépet csak látásból lehet. Hatalmas meglátó erő lakott benne, áttekintő szemlélet élessége, végigpillantó összefoglalás szabatosága. Nem pusztá néző, látó volt olasz földön, Egyiptomban, a nagy világ műgyűjtő esarnokaiban.

VI. **כי ביה יראת עמים** Mert népeket ítéel velük⁷ — **יראת** szó is korhatárára utal. Népek, korok művelődését ítéelte irányzó ítélettel. Döntő ítéleteiben a szépség törvényein túl irányítója a nemzeti alapon és célból való művelődés és szellemi haladás méltánylása. Irányzó lett ítélete, irányító, példaadó lett prózája. Méltán mondhatni róla, amit ő Kármán Józsefről mondott: a magyar nyelvnek és a

prózai művészet stíljének oly tökéletes birtokában és az emberi szív életének leggyöngébb megrezdüléséig oly finom ismeretével írt, mint korában senki.

Stilusát nem lehet jobban jellemezni, mint saját szavával. Prózájának folyamata és hangja mint a napsütötte szökőkút vize, oly könnyen, frissen, csillogóan és szabadon s egyszersmind oly tetszetős szabatosággal ömlik és szökell. Ahol színben legtarkább, ott is érezzük a tónus egységét: ahol hangban legváltozatosabb, ott is harmóniáját. Az őszi ködök még agg korában is könnyen föl-szakadoznak lelkeről s a rét virágai enyhén mosolyognak felénk a napszállat árnyékában.

VII. לַמֶּלֶךְ הָעֵת. A népet ismeretre tanította⁸. Ez a לַמֶּלֶךְ szó is korhatárának jelezője. Tanította a népet. A tanítás derék fokán is, felső fokán is lelke egész hevét vitte bele a nevelő munkába. A tanítás mestere volt és a mesterek tanítója.

Hogyan leszünk, ha a Beöthy Zsoltok végleg letűnnek? Elfogy a tudomány napjának melege és a felekezés kirendelt tudakosaival úgy leszünk, mint a fákkal az éjféli nap vidékén. Nem hirtelen maradnak el a fás növények a sarkkörök táján, hanem eltörpülnek. A fenyves gyalogalakba megy át, a lombos fák előbb bokrokká, majd üstökökké fajulnak, vagy mint a nyír — kúszásra fogják a dolgot. Igen, kúszásra, versenykúszásra fogják a dolgot!

VIII. הַשְׁלֵם לֵילָה⁹ Szónoki felkérdezéssel izeni a próféta az érkező súnémi asszonyt: békesség vagy-e véled, békesség vagy-e uraddal, békesség-e a gyermekkel? Ez a לֵילָה is korhatárára utal. Utól nem ért, ragyogó szónok volt Beöthy Zsolt. Zengő, ütemes, fordulatos nyelven beszélt is, írt is. Mesterileg ragyogtatta anyanyelvünk muzsikás kincsét. Előadása bevégzett, kerekded, klasszikus tökélyű volt, végleges símitású szobor, cizelált remekmű, utolsó ecsetvonásig befejezett festmény.

IX. לְמַלְא שִׁיחָא. Ez a לְמַלְא szó is korhatárát jelezi. A sivatag hajójának, a kétpúpú tevének sajátsága, hogy lekuporodtában reárakott terhével csak úgy kel föl, ha elégen túl, ha erején fölül valót nem halmoztak reá. Innen a keleti szólás: teherbírás szerint öregbül a teve terhe. Teherbírás szerint halmozódik össze a közélet szereplőjének vállán a közteher. Roskadásig halmozódott Beöthy vállaira. Egyháza és iskolái, tudóstitületek, íróársulások, a tanítás és a tanítók közérdekei — mind, mind reáhalmozódtak férfikora delén s

még inkább életének teljesítő őszén. Nem sokallta a terhet, mert lelkesülten szolgálta a közt mindhalálíig.

X. **גדולתו כפי שכתב** Nagy szíved szerint¹⁰ — e **גדולתו** szó is korhatára — nagy szíved szerint adózzék néked a túlélők világa. Nagy szíve szerint adózzunk mi is megdicsőülő emlékének. Nemesak távolállott azoktól, akik a nemzet lelki életéből minket kikapcsolni akarnak: erős bizonyítékát adta annak, hogy a nemzet értékei közé soroz bennünket. A nagy képes irodalomtörténet megírására kezét fogott Alexander Bernáttal, Bánóczy Józseffel, Kardos Alberttel, Marcali Henrikkel, Radó Antallal és a munka többi társa közt is több volt a nem fajmagyar. De értékelésünk legnagyobb bizonyosságát itt adta Szegeden, ép most tizenegy éve.

Mikor amaz emléktábla leleplezésére Istenben boldogult atyám centennáriumára készültünk, váratlan izenet érkezett Beöthy Zsolttól, hogy ő is eljön. El is jött hivatlanul és az ünnep során fölszólalt. Két ok vezérelt ide, mondá. Az egyik magyar lelkiismeretem intése. Zsidó honfitársainktól azt kívánjuk, hogy részesei legyenek a nemzeti munka lelkének, osztozzanak a magyar történeti léleekben s ennek nagyjait a magukénak érezzék. Érezzék ezt úgy, mint Löw Lipót érezte. A mi kötelességünk pedig, hogy akik ily értelemben teljesítették éltük hivatását, a magunkénak tekintsük. Ennek a nemzeti kötelességnek érzete hozott engem ide, a magyar nemzetiesség egyik legnagyobb úttörőjének tisztességtételére.

A másik ok személyes természetű. Körülbelül ötven éve, hogy apám serdülő fiának egy pár füzetet adott kezébe, hogy tanuljon belőlük hazafiságot és vallásosságot. Elolvastam Löw Lipót e beszédeit s oly benyomást tettek reám, hogy máig sem tudtam elfelejteni. A szentírás és a magyar történet párhuzamos kapcsolása és a szónokban lüktető hatalmas nemzeti lendület mély benyomást tettek reám.

Zsinagógánk a világlátott s a szépért lelkesülő férfiút anyyira meghatotta akkor, hogy röviddel azután hitvesét és leányát leküldötte avval az izennel: kalauzoljam őket a páratlan szépségű, áhítatkeltő templomban.

Őt magát utoljára a Tudós Társaság könyvesházában láttam. Kedvessége változatlan, érdeklődése tanulmányaim iránt fokozott volt. És most onnan indult végső útjára: **74** **על קברי אבתי הקדושים** éves korában temették onnan a temetők: temette az egész gyászba-

borult csonka Magyarország és a letépett országrészek számkivetett magyar lelkei. A Gondviselés kitűzte földi zarándoklásának határát: **עַד כֹּל יְמֵי הָאָרֶץ** 74 esztendő összes földi napjaid¹² száma. Az életet levetkőzve beléolvadt elmúlóban a nemzet multjába **וַיֵּצֵא יְשׁוּעָה לְמִיָּדָם** és hirtelen gyarapszik a távolodó idők során¹³.

Annak a földi világnak, amelyhez tartozónak érezte magát, lehullott előtte függönye: idegen volt e megmászult korban, talán könnyen vált is meg tőle. De bennünket megrendít az elválás könnyörtelen kényszere és a viszontlátás sejtelmes bizonytalansága és bánatos lélekkel keressük őt **אֲבִי עַד שֵׁר שְׁלֹמֹה** az öröklét Atyjának, a béke Urának örök békéjében. Amen.

* *
*

¹ Rút 1, 1. — ² Jób 38, 11. — ³ Józsué 22, 27. — ⁴ Éz. 49, 18. — ⁵ Zsolt. 33, 7. — ⁶ S. II. 24, 13. — ⁷ Jób 36, 31. — ⁸ Koh. 12, 9. — ⁹ K. II. 4, 26. — ¹⁰ Zsolt. 20, 5. — ¹¹ Ezek. 39, 15. — ¹² M. I. 8, 22. — ¹³ K. II. 26, 15. — ¹⁴ Éz. 9, 5.

HIT

A NYOLCVANNEGYEDIK ZSOLTÁR.

Minő hívogatók hajlékaid seregeknek Ura!

Epedett lelkem és elfogyatkozott az Úr tornácai után, keblem-szívem az élő Isten felé forrongtanak.

Igy esendülnek meg a 84-edik rövidke zsoltárnak bekezdő szavai. Igéinek esengése öleli föl lelkünk ünneplő gondolatait; sorakozó versei foglalják szóba szívünk hálaadását.

Minő hívogatók hajlékaid, seregeknek Ura! Meglep újra és megragad lelkemnek mélyén templomom fénye, soká nélkülöztem varázsa.

Élepedt lelkem és elfogyatkozott az Úr e tornácai után, keblem-szívem az élő Isten felé forrongtanak. Kerestem-kívántam eme boltívek fölemelő erejét, a szívek melegengető hevét, a hívek áhítatba merült gyülekezetét.

Új éve kezdődék szabadultom napján e szentély életének, amely megindult 18 esztendeje, amikor szólék a fölavatás befejezőjeül: Ha feltekintesz a magasba, e fényes alkotás tetőző boltjára, amelyet körültekint a léglakó madár; ha nézed, pazar fényt mikor szór reá az égbolt, vagy ha fölragyog benne az emberfékezte vilámlám ragyogványos látomása: érzed, hogy ott, égbetörő ormán, ott fölöttünk, ott virraszt a Végtelen, az örök Jóság, akihez fölzeng szívüinkből a hála zsolozsmája! De tovább eseng a zsoltár igéje **נִם צִפּוֹר מִצֹּמֶה בַּיַּת** a madár is megtalálta visszatérve hajlokát és a fecske is fészket, oltárodát, amelybe helyeztesse fiait, ájtatbamerült lelkének gondolatait, seregeknek Ura, királyom, Istenem!

Tizenhárom hosszú hónap kelletlen pihenésének szomorú szakában, bús elmúlásában, fojtó hallgatásában idevágott lelkem. Szomorú esztendő volt, amelyből a tavasz kiesett, amelyből kiesett tavaszi hajnal varázsa, ébresztő madárdala, tavaszi estének lassú, méla alkonyodása, amikor a diófák megújuló lombja felett lomha

szárnyal suhan el a bagoly és suhogva csapong a denevérek raja . . .

Az egész tóráát végig hallgattátok azóta és már a nyolcadik szidra van soron, amelyet tavaly szomorú egyedülség kínos magányában betűzgeték magamban. Az ünnepek egész köre bezáródott peszaeh leforgásától újból elmúltáig, sóvuajsz küszöbéig, míg végre újból szólhatok a zsoltár tovább csengő igéjével: boldogok, akik házában lakoznak, szakadatlan akik Téged dicsérhetnek!

עוֹבְדֵי בְּעַמְקֵי הַבַּיִת Boldogok, akiknek Te vagy erősségük, akiknek szívében a Te ösvényeid iránya. מֵעֵין יִשְׁתַּיְחֶהוּ akik a siralomnak völgyvidékén vándorolva forrássá varázsolják át. A könnyeknek, a siralomnak völgyéből forrást varázsol a hívő bizodalom: kétségbeesést lebiró lelkierő fakad az áldatlan talajból, mint Mózes kopár sziklájából a bőerű, üdítő forrás.

Siralom völgyét vájta ki a közvélekedés tányérhordozója, a rothadás alkalmi élősködője, a korhadéklakó gyökerpenész ártó kelése. Armánymerő, patvartörő tollforgatónak zabolátlan képzelete buján termette mérges gombáit a gyűlölség melegágyának, a hűnözés emez áldatlan ágyásának.

De a siralom völgyéből forrást, üdítőt és bőerűt fakaszt a hit: ׀ ׀ בְּיַד יְעֶזֶבֶר מֵיָה az Úr tanító igéje megpróbáltatásból fakasztja ellentálló, ki nem fogyó erőnek áldását, áldásnak védő, terítő palástját.

És tovább cseng az ige: יִלְבַּחְמֶהֱיָא אֱלֹהִים a támadó hatalomtól hatalomhoz fordul, közvélekedés felkorbácsoló lázításától törvényhozó hatalom fölizgatásához, végrehajtó erő fölbiztatásához, a szótlan szenvedő pedig מֵצִיִן בְּצִיִן אֱלֹהִים keresi Sión Istenének színiét forró imádságban: ׀ ׀ אֱלֹהִים צַבְאוֹת שְׁמַעָה זַבְלוֹתֵי׀ seregeknek Ura hallgasd meg imámat: מֵי שֶׁשִׁימְנֵן ׀ אֱלֹהִים mert világító nap és védő pajzs vagy Uram Istenem, הֵן יִכְבְּדוּ יְהוָה rokonérző ragaszkodást és váratlan megdicsőülést teremt az Úr!

A rokonérző ragaszkodásnak el nem fogyhatkozó megnyilatkozása a tudós világ testvérmunkásaiban és a hívek testvéri érziületében kárpótolta a szenvedőnek, a szenvedő hitvesének, gyermekeinek, vércinek lelkét. Éreztem, hogy ideküim az én nagyobb családom, híveim gyülekezete vélem érez és kitart, rendületlen kitart mellettem, elküldve hétről-hétre rideg magányomba vigasztaló biztatásul lelkes vezérét, a kedvelt tanítványból vált atyai barátot.

Sorompóba lépett a védelem bátor elszántsággal, böles előrelátással, ki nem fogyó türelemmel, szívós kitartással, nyomozó körültekintéssel és osztó igazság szelleme hatotta át a végső, döntő tényezőket.

Igen, meghatva vallom a zsoltár igéjével **יְיָ יִבְרַכְךָ יִשְׂרָאֵל** rokonérző ragaszkodást és váratlan megdicsőülést szerzett az Úr érdemtelen szolgájának! Széles körök gyógyító erejű, jóleső rokonérzését, becsülését megadta, megtartotta e komor napokban: **וְלֹא יִשְׁכַּח לְעַד יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת הַיְיָ אֲשֶׁר עָשָׂה לָנוּ** nem vonta meg az üdvőt a gánestalan járótól.

Töletek elrekesztve is éreztem a ragaszkodó szeretet melegét és mély megindulással adok hálát minden könyűért, amely érettem hullott, minden imádságért, amely érettem fogantatott, minden bőjért, amely érettem sanyargott, minden gondért, amely érettem álmatlankodott.

És ime most újból látlak benneteket, visszatértem — s ha merő aggastyánnal is, de itt állok boldogan, hálát adni Istenemnek, hirdetni újból igéjét.

És ime, újból itt állok, ahova szívem vágyott és ajkam szól a próféta igéjénél: **אֲלֵךְ אֶת־עַמִּי אֲשֶׁר־לִי** ne ujjongj, meghureoló ellem, ha elbuktatni akartál is, fölkeltem, ha sötétségben ültem is, Isten az én világosságom¹. Ot dicsérem a zsoltár végaszavával: **יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ** Istenem, Uram! boldog, akinek Tebenned nagyon bizodalma, boldog, aki hitedért szenvedhet, akinek szenvedésben megpróbáltatik hite: boldog, akiben az edzett idegzet tűzpróbáján gúzsba köti a kételyt a Beléd vetett bizodalom. Boldog, aki Benned bízik mikor a zárka ajtaján esappan a csapózár, esikorong a tolóretesz, nyikorogva fordul a porkoláb kulcsa — aki akkor is, ott is szól a megadás hitével: **יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ** világító napom és védő pajzsom az Úr! Amen.

* *
*

Micha 7, 8.

FÖLSZENTELŐ. I.

I. Ezek az Én ünnepeim: hat napig végezzetek munkát.¹ Az Úr ünnepe az ember munkája, mert a hit megszenteli a munkát. Nem a pihenés óráiban, a munka szünetében akar beköszönő vendégül érkezni, a munkának, akaratnak, erőnek akar állandó rugója, irányítója, nemesítője, megszentelője lenni. Az embernek kitüntető méltósága a munka, ezt hirdeti ennek az új háznak első jelképe jutalmazó kalászok közt ragyogó ekében. Arcod verejtékével egyed kenyeredet, így szól a büntető isteni íge, de az Úrnak még büntetése is örök áldás: a munka áldását adta reánk s a zsoltár szent költője finom árnyalással zengi az Úr dicsőségét, szólván: Szénát sarjaszt a baromnak², de az embernek munkája számára sarjaszt füvet: nem tartja el a teremtés az embert munka nélkül és csak sokszázados művelő munkával lesz gabonának kiadós szemévé a fűnek ösztövére magva.

A munkának, a tervelő ész s a dologtevő kéz munkájának ünnepére engedte az Úr, hogy ez órában egybeseregeljünk. hálaadással ünnepelni Előtte יהוה אלהינו, aki jóságos és atyai irgalmával megéreté velünk munkánk befejezését és megadta e hajlék megragadó látványának sikerében a hazai munkának, művészetnek, iparnak diadalát.

II. Ha verejtéktől gyöngyözik homlokod, az Úr parancsát teljesíted: az O parancsa teljesül, ha munkád után szombatnyugalma emel föl. Ez az új templom második tanítása és ez új templomnak tanítását akarjuk ma megérteni, megfigyelve, mit tanít szímben, tagozásban, jelképes beszédben. A vásár zajából az Isten házának esendjébe, mindennapi törődésből szombatnak gondtalanságába szólít amott északon a második jelkép.

A munkának köszénfüstje s a nyugalom imádságának tönjénfüstje egyaránt ég felé száll: mindkettőben az Isten adománya nyilatkozik meg; felszáll imának szárnyán a felsőbb lét után epedő lélek, megifjodni kútfejében, megnyugtató orvosságot szerezni a taposó munka izgató hajszája ellen.

III. A szabadság ünnepét hirdeti a harmadik festmény amott délen s emitten északon: a szabadság ünnepét, amely a rabság századaiban nekünk az otthonnak lett ünnepévé. Ünnepi estéjének szertartása mint oltári szentség meghódította a világot, min nekünk a háznak oltára maradt a szentségnek helye: nekünk minden szertartása beszédes, édes emlék. A családi boldogság estéje a széderest. Kohó a családi élet, amelyben meglágyul a szív keménysége, kert, amelyben felfakadnak az üdv tavaszának rügyei. Tiltakozás a széderest a kor elborsolt ízlésével, elsivárodó érziületével szemben. Minél sürgőbb az élet, amál jobban áhítjuk az otthon enyhadó esendjét, ábrándmelengető békéjét, üdvösségét.

IV. Öttagú szírommal s levéllel köszönt az írás tűzbokra az Úr megnyilatkozásának piunkösdü ünnepén. A tórának jelképezi öt könyvét, azt az ígét, amelynek bennünk testté kell lennie, hogy életünket irányítsa, valónkat átjárja, érziületünket megszentelje. Hason át, vezéreljen Isten lelke, Isten akarátja: ez a vallásos életnek lényege, tartalma, ereje, megvívhatatlansága. A szív s az ész, az ég s a föld összhangja: ez az Úr ígéje. Ez az összhang az a bűvös létra, amelyet a pátriárka megálmodott, amelyen szárnyra kél az érzelem, megnyugszik a zaklatott kebel, elesitul a szenvedély és boldogító mennyei béke esendül át a szíven. Az Úr ígéje az élet forrása, a létviselő erő, amely visszaránt a kétségbeesés örvénymélyétől. A vallás békerév, szélcsend a hit s a megnyugvás tengersizemének tükréből tündököl feléd az ég!

V. VI. Ujévről, engesztelő napról prédikál egyező jelképekkel közbülső két ablakunk.

Évek halmak, évek születnek. Kegyelmeének zörgetjük aytáját, akinek kegyelme nem borul homályba s jóvoltának nincsen éjszakája.

A kürt szava tudatra, ébredésre, eleven buzgóságra kelt: megállapodni kész s magunkba szállani.

Ami vallásos érziület lappang a szív mélyén, azt napvilágra, délszínre hozzák a legszentebb napok. Valamikép a jövő év tavaszának rügyeit s bennök virágját, termését, gyümölesét az ősznek nedvkeringése szüli: azonkép szüli az egész esztendő lelki hajtását, virágát, gyümölesét az ősz ünnepének szívújító szent érzése, megadása, vezeklése, bűnbánása.

Szárny a hit, de szárnyaszegetten jár a föld porán mint rab-

madár a lélek. És eljön az ősz s mint ősszel a fecske napsugárossabb táj, dérnemismerő, télkímélte égélj felé száll, úgy vándorol lelkiünk évente az ősz nagy ünnepén sugárossabb, hőbb tájakra: hitefelelt sekélyről Színai bércormára, rideg tudásból lánglelkű hitbe. E hitnek magasbavágyó tekintete az ég azúr falán révedez, feltárja a végtelenség bűvarázsát s menekül a tudás elégtelenségéből, vigasztalan, eszményülő esonkaságából. Megtalálja Istenét a lélek s a bűnbánatnak hév imáiban a gránát lángzó karimazsin-sziromja szeplőtelen, hótiszta liliommá varázsolódik.

VII. VIII. A gondviselés tanát hirdeti a sátoros ünnep. Ha a föld nem ad s az ég nem öntöz: ha életed vetését megesepte dér, elverte jég: ha feldúlt kebelled, rom reménnyel, ha zúzottan állasz s vihartól tördelten; ha átérezéd a lét keservét és hanyatol a kínok tengerén: ha bentörött a fájdalom nyila szívedben: akkor az isteni vezérlő gondviselést hirdeti a győzelemnek pálmaága, bizalom s reménynek örökzöld myrtusa, a lenge sátor árnya, amely alatt sivatagvándor őseidet az Úr gondviselő keze megvédelmezi.

És szemben Rákhel sírja, az öröklétnek átkelő révzsámolya, hirdeti a halált legyőző kegyeletet, amelyet sírok éjjele sem olthat el, amint nem olthatja el a lélek életét a halál. Mert a léleknek messze világol túlhan a cél, mert nem hússzerkezet csupán az ember, idegszálakból finoman szövött, hanem olthatatlan szikra a lélek Belőled, kezdetlen és végezetlen!

Es ósanyánk sírja mellett a nyitott tóra hirdeti a tóra örömmünnepét, alaptanítását az erkölesnek, amelyet a templom boltíveire s oszlopaira írtunk: minden erény alapja az írás megszívelése. Csak egy van, ami szent, az Isten akarata. Ezt az isteni akaratot teljesíteni az emberszeretetben, nem a szívnek mással sajgó fájdalmas részvéteért csupán, hanem a hitnek kötelességszülő áldozatául, ez gyökere az irgalom ki nem merülő cselekvéseinek Izraelben.

IX. Az irgalom szolgálatát tanítja a purim örömmünnepének szertartása is: **מִתְנַת לֶאֱבִיבִים** ha bőségben duskálsz, emlékezzél meg az éhezőről: a meg nem osztott falat ne essék jól nyednek! Soha ne feledd, hogy religiód egész épületét mi tartja: az íge, az Úr imádása és az irgalom cselekvése!

S az örömmünnep ikerablakán a makabeus hősök emlékezete újul meg, akik hitért s hazáért harcolva győztek. És e vörüinkkel táplált eszmehitnek zászlaját nem hagyjuk cserben mi sem!

A hitszülő multnak drága örökét a hitszegő jelen el ne adja, el ne adja röghöz rögzött józanságért, gyermek gyávaságáért, szülői szívnek pulyaságáért.

X. Vérrel áztatott multunk köt e zászlóhoz, egy szentelt fájdalom, amelynek hi tolmácsa a gyásznap ablakán a templom romfala, gyásznak ciprusa, a szétszóratás szélzavarta ballangója s a megújulásnak vízhiján elaszó, de el nem vesző jerikói rózsája.

Szent emlékezés szenteli meg az ősi szentély ereklyéit amott, hol nyugatnak szálló napja aranyozza be ez ígét: Szent az Egyetlenegynek

Igen, szent az Egyetlenegynek ez a ház, Őt hirdeti és az Ő ígését tagolásában, jelképes színpompájában. Lelkünkbe írja az Egyetlenegy nevét az írás tűzbokrában, a csalódásban állhatatos hitet a történetek könyveinek keserű gyümölcsű indájában, a bűnbánat tanítását a próféta csudafájában s a szerelem ógi szikráját az Énekek Énekének barkás diófa-ágában.

Hirdeti a fejlődés meg nem szakadó történeti fonalát a hagyomány korában, midőn tágul nagy történelmi rázkódások nyomán kelet népének látóköre. Haladó művelődést, felszívott, áthasonított idegen tudást jelképez nyugat dongáiban a hagyomány irodalmának egyiptomi vízi lilioma, örmény felföldről bevándorolt rózsája s Európa delének keletre szakadt patakmenti leándere. De mind e további fejlődés a kupolának szinte szabadon lebegő merész boltját beszövő esipkebokorral, az ősi hittel marad egybeszöve. Ezt hirdeti ez az új épület: nem akar lelketlen kőrengeteg lenni, hanem hirdeti tagolásában önmön rendeltetését, a négy világtáj felé az imának szentelt időket napkeltekor, napszállatkor, déli verőfényen, est szürkületében, és hirdeti ódon betűsoraiban az erkölcs alapjait, szülők tiszteletét, békeszerző törekvést az emberek között, irgalom cselekvését s az ígének megértését, megértését annak az ígének, amelyet a tízparancs táblái hirdetnek az oltáron s megértését a mindent felölelő ígének, amely az írás szívében, Mózes közbülső könyvének tizenkilencedik fejezetében van letéve s betetőzi az oltár oszlopos ívezetét s az ember erkölcsi gondolkodását egyaránt: **וְאַהֲבַת לְרֵעֶךָ כְּמִנְךָ**: szeresd felebarátodat mint tenmagadat! Amen.

* *
*

Nem hirtelen, heventes, meggondolatlan kezdés volt, amely az Istennek új szentélyt kívánt emelni köztünk.

Hat évtized omlott el fejünk fölött, mióta a régít felszentelők. gyarapult a gyülekezet számban, újjászületett városunk, külső díszben túlszárnyalták a lakóházak az Úr lakát.

És ime, a nagy, erőnket meghaladó munkát befejeztük!

Osordultig telt keblünk hálaérzetével keressük színedet égi Atyánk, mert miénk a munka, de Tiéd az áldás!

Ki nem fejezhető vágyakozással, felmagasztosult érzelemmel sereglettünk össze, hogy itt imádjuk szent nevedet, bemutassuk Néked az élőhit munkás cselekedetét, szívünk áldozatát.

Szenteld meg ezt a hajlékot, élőhitünknek ezt a ragyogványos alkotását, amelyet nevedről kívánunk nevezni!

Istenem, szeretem a Te házad lakát, dicsőséged hajlokának helyét³. Szívünknek gondolatát, lelkiünknek gondját, keziünknek munkáját, erőnknek áldozatát halmoztuk reá a mi szegénységünk szerint, de tiszta lelkesedésével élőhitünk erejének.

A rideg, egyensúlyt, ható, feszítő, hordó erőket számító mérő-tudomány egyesült tervelőjének lelkében az alkotó költői erőnek művészi ihletével, hogy méltán ismételheti Salamon király izenetét Hírám királyhoz⁴: mert a ház, amelyet építetek, rengeteg nagy, אֲנִי de azért csodás arányainak összhangjában. Mert csodás e mű nemes arányaiban, terének tagolásában, a hang fogásában, színek zenéjében, megragadó, istensejtető összhatásában.

Engedd immár, hogy a gyermeknek szeretetével s a teremtmény alázatával nyujtsam föl Néked e hajlékot trónodnak zsámolyául, neved lakóhelyéül, hogy gondviselő oltalmad alá helyezzem az emberi kéznek alkotását: óvjad, hogy kimélje az idő, vész ne érje, hogy ne bántsa ég haragja, ember gyűlölsége. Szenteld meg hálánk helyéül, vigaszunknak enyhelyéül, kétségeinkben menekvőül, sebhédésünk, vezeklésünk balzsamául. Amen.

* *
*

Az egy élő Istennek szolgálatára fölavatom immár az oltár emelvényét, nemesmívű asztalát, amelyhez járulunk bánatban, örömben, áldást keresni a szívek frigyére, tanítását keresni az ősi szent ígének, amelyhez szent áhítattal, fogadalomszülő buzgósággal közelgünk.

Az egy élő Istennek nevében fölavatom a szószéket, amelyről hirdetjük az ígét, amelyről hirdetni fogunk hitet s hazát, lánggal

égő, de nem hamvasztó tüzet hogy keltsük hitbéli buzgalomnak, honszerelemnek: fölavatom az ősi hitnek, fölavatom zengő anyanyelviinknek szolgálatára. Ne legyen közöttünk felekezés gyűlölsége, fajok torzsalkodása, hisz a szeretethez is kevesen vagyunk, mennyivel inkább a gyűlölet népfogyasztó versengéséhez. Versengés nélkül, de nemes versenyre kelve akarjuk megmutatni, hogy nem vagyunk hazátlan lelkek, hogy nekünk ez a föld, még ha nem ápol is, csak eltakar, még akkor hazánk, a kóbor lábat, kósza kedvet megkötő honunk.

Polgári békét hirdet e szószék, a boltozataim képbe írott íge szerint: és lakozzék kiki szőlőtője alatt s fügefája alatt és háborító ne legyen.

ירושלים אורו של עולם Hirdesse e szószék, hogy Jeruzsálem, hogy a hit a világ fáklyája⁵: nem tűz a hit, hanem világosság; nem gyújt, hanem fényt szór. Világító szövétnek a hit buzgósága, világító szövétnek, nem gyújtó esőva, nem máglyának kanóca, nem robbanó aknának robbantó szikrája.

Fölavatom az imádság könyvtámasztó poleát: buzgó áhítat járja át koblét annak, akit a gyülekezet ide küld, hogy a sokak érzése az ő szavában szálljon ég felé. Ne mormolja gépszerűen a könyvnek holt szövegét, hanem fakadjon szívéből az áhítat buzgalma, amelytől megelevenedik a néma betű, hogy szálljon föl, mint a tömjén füstje buzgó ének szárnyán a fohász az Urnak zsámolyához. És fölavatom immár az Egyetlenegynek nevében a legszentebbet, az íge lakóhelyét. Mózes frigyládájának nilusparti enyészhetetlen fájával borítók, mert enyészhetetlen az íge, amelyet benne őrizünk évezredes kegyelettel: benne őrizzük törzsünknek létjogát, multban órét, jövőben talpkövét.

Fölavatom a hitbuzgóság minden ajándokát vert ezüstben, arany paszományban, hímes selyemben, faragott fában, domborodó ércben, csillámzó márványban, amik fényvel telítve e házat, ragaszkodásunk, hűségünk beszédes tanúi maradnak. Fölavatom a gondviselés jelképét, az el nem aluvó örök méceset s vele együtt mind, ami pazar világosságot terjeszt köröttünk, a hithűség szerény mécesét, a chanukka lilimos lámpáját és a jótékony kéz adományát váró perselyeket, amelyekbe névtelen, nemes áldozat jut szegényeinknek, elaggottainknak, elhagyottainknak.

Fölavatom végül az orgonát. Ha élettelen sípjáiban, fában,

érebbe érzés kél, fakassza bennünk ájtat hevét, összhangok árján lebegő merengés ringását ;

ha ünnepi siráma hol zúgva, hol elhaló halk morajlattal tölti be a szentély íveit : szítsa életre a hitnek hamvahodó tüzét és Hozzád emelő zengésében szülessék életre a buzgóság diadala, eget kérő hála zsolozsmája :

ha sértő hangzat feloldódik s a hangok zúrje összhanggá kulesolódik, egyező békesség, ellentétföloldó szeretet fakadjon közöttünk is, némuljon el az élet vásári zaja, megifjodó lelkünk tanuljon véle sírni, véle örülni, imában elmerülni :

ha szárnyaló dallamok szárnyán kél a művészi alkotás kebléből az Ur diesőítése, szálljon el rezgésében a lélek árnya, gondja, ködfoszlató sugárként hasson lelkünk mélyére, Hozzád híva a bánatot, a fájtó lelkűt, a megtépett, panaszos szívűt, keltse bennünk részvét sajtását, roskadónak felkarolását, rejtelmes túlvilágnak sejtelmét :

s ha megzendül rajta ezeréves dallam, méla hangban, dúrakkordban Izrael ősi áriái, amelyekben sír a szenvedés és triumfál a csüggedetlen élőhit, keljen bennünk lángoló lelkesedés ősök hitéért, eldődök örökéért, hogy lángszekerén a lelkesedésnek tündöklő trónodik emelkedjünk, diesérve életben és halálban Téged, az Egyetlenegyet. Amen.

*
* *

A szeretet tüzeiben izzó szívvel megáldalak immár, akik eljöttetek közel s távolból, akik nem a különbséget nézitek a hitvallásban, hanem az ég felé emelő egyező jámbor érzületet a hit minden alakulásában, akik ebben a szenvedélytől, kétségtől feketült világban a hit szivárványának minden sugárát örömmel üdvözlitek : megáldalak az Egyetlenegy nevében titeket, a hitnek szolgálóit s a tanítás mestereit, a kormányzás, a polgári békesség s a jogszolgáltatás letéteményeseit, a trónnak s hazának védőit, a nemzet fegyverét.

Megáldalak titeket, én édes véreim és atyámfiai, akik eljöttetek, a hitfeleknek örömeiben hogy szent örömmel résztvegyetek : megáldalak téged én szeretett gyülekezetem, a te gondviselés-szerű vezéredet s akik véle elüljárnak munkában s áldozatban, mindnyájatokat, akik a nagy munkában fáradatlan munkával szorgoskodtatok.

Légy áldott te, akinek lelkében a terv született: **הכל בכתב סיד** . . . **כל מלאכות התבנית** ⁶ akinek keze művészi révedezésének pazar gazdagságát reáírta legapróbb részletére e dicső alkotásnak: legyen áldott minden dologtevő munkás és művészi kéz, amelynek formáló erején a gondolat testet öltött, minden áldozatkész szív, amely bennünket a megoldhatatlannak látszó művészi feladatokban filléreivel gyámolított.

Te pedig, én szeretett gyülekezetem, aki befejezted emberfeletti áldozattal ezt a nagy alkotást, érezz ma boldog büszkeséget: betöltéd, tetté váltottad, amit égő istenszomjod kért: **בסא בניד סיד** ⁷ És ha felfekintesz a magasba, e fényes alkotás tetőző boltjára, amelyet körülcikáz a léglakó madár, ha nézed, pazar lényt mikor szór reá az égbolt, vagy mikor felragyog benne az ember-fékezte villám ragyogványos látomása: érezd, hogy ott, égbetörő ormán, ott felettünk, ott virraszt a Végtelen, az örök Jóság, akihez fölzeng szívüinkből a hála zsolozsmája. Halleluja — Amen.

*
* *

¹ M. III. 23. 3. — ² Zsolt. 104. 14. — ³ 26. 8. — ⁴ Krón. II. 2. 8. — ⁵ Ber. r. 59. 5. — ⁶ Krón. I. 28. 19. — ⁷ Jer. 17. 2. — * A fölszentelő beszéd a szegedi új zsinagóga ablakainak és falainak jelképes festményeit magyarázza.

FÖLSZENTELO. II.

Szóla az Úr Mózeshez, mondván:

Parancsold az Izrael fiainak, hozzanak neked tiszta, sajtolt olajat világosságnak, hogy szüntelen világító mécsesek égjenek. A bizonyágtétel suporlátján kívül a gyülekezetnek sátorában rendelje el azokat az Áron, hogy mindennap estétől fogva reggelig égjenek az Úr előtt, örök rendelés szerint a ti utánatok valóknak¹.

Él ez az örök rendelés az utánuk valóknak körében máig: átalakulva a jeruzsálemi szentély pusztulása után, elemeiben s lényében módosulva él az új Sion ölében, a zsinagógában, amely Sionnak oltára helyett gondozza a hitnek szüntelen világító mécsét.

Az elpusztíthatatlan Izraelben feltámadott az elpusztult Sion.

Mert imígyen szól a régi tanítás: כל הטובות והברכות והחסות שמביא הקב"ה על ישראל מציון מביא מן שם שם. Minden üdvöt, áldást és vigasztalást, amit az Úr Izraelnek szánt, Sionból hozza néki el. Hét példán mutatja be az írás igéiből a régi tanítás e tétel igazolását és hét vonatkozást emelt ki az írás szombati szakasza a szentély körül, amelyek az új Sion körül is tanulságosak².

A pusztai frigysátort fölváltotta Sion szentélye: helyébe a gyülekezet sátora, a zsinagóga lépett. Az ősi Sion helyett az új Sion minden áldás, üdv s vigasztalásnak kisugárzó pontja.

I. Sionból ered a tóra és az Úr igéje Jeruzsálemből³.

Mi maradt meg Sionnak templomából?

A bizonyosság, a tóra frigyszekrény: העדות. Megmaradt, hogy őrizze a messiási ígét, az emberiség egységének hitét, tanítsa annak a jognak jogtalanságát, amely nem egy mértékkel mér minden ember fiának. Sokféle az ember hite, sokféle a szertartás, még mindig sokféle a pásztor és sokféle az akol: de a jog csak egy lehet az emberek egy-egy társulásában, egy álladalom alkotó elemeit csak egy jog foghatja körül.

Egy jogotok legyen, az idegen olyan legyen mint a bennszülött⁴. Egy emberpár az emberiség őse: egy jog az, ami utódai-

val születik. Milliók könnyébe, milliók boldogságába, milliók vérébe került, amíg e három szót: **בְּנֵי מַצְרָיִם יְהִיָּה** a jövevénynek s a benszüilöttnek joga egy, az ember megszívelte, pedig hány évezrede, hogy Sionból eredt e tanítás s az Úr ígéje Jeruzsálemből!

II. **לֵשׁ לְשׁוֹן** leszáll a Hermon harmatja Sionnak ormaira láthatatlanul, mint a hitnek malasztja leszáll a szomjúhozó lélekre.

Megmaradt Sion szentélyéből **בִּיבֵת הָעֵדוּת** a bizonyság süporlátja, a frigyláda kárpitja.

Nem csupaszon, fosztoran, ridegen, számvető nyerseséggel áll előttünk a hit. Leszáll a harmat láthatatlanul szürkület idején s megési a pástot: a hit alázata így várja az égi megnyilatkozás harmatját.

A végtelennek rejtelmét kárpit borítja, a taglaló ész utol nem éri: a sejtelem sejdítő érzete emeli hozzá a szívet.

Éz a mi korunk mindent felfokoz: fokozza lázasan a forgalom szárnyalását, a hírnek röptét, a fényező világot, a munkának versenyét, fokozza a felekezetiiséget is — csak egyet nem fokoz: a hívő lélek odaadását, a szív sejtelmes hitét, a hitvalló kebel malasztos érzetét, tántorodatlan hűségét.

Nem egyet láttunk megtántorodni: vannak, akik itt hűséget szegnek, hogy hűséget esküdjenek amott, ahol jutalmas a hűség álnok esküje.

És ez az új Sion hirdeti azért a hithűséget, a ti tántorodatlan ragaszkodástokat ősök örökéhez, vértanujutalmához: hirdeti fennen Sionnak üdítő harmatjára való szomjúhozástokat!

Fényfogyó ködön át szűrődik a hit sugára: forrása meg nem fogható. De boldogít a hit: hűs harmatja életre kelti a szív letarolt ugarát, elaszott pázsitját. Boldog, aki a kárpit mögött megsejti az eszmét, az elfedő süporlát mögött a véges fölött diadalmas végtelent!

III. **שִׂמְחָה מִצִּיּוֹן** Sion lelki öröm forrása legyen azoknak, akik gyakorolják az Isten házáat, ez új Siont. Megmaradt a régi Sionból az égő mécs, a gondviselés jelképe **נֵר תְּמִיד** megcsillanó, csekélyke, de gonddal őrzött örök lángja biztató jelképe az örök irgalomnak, amely nem szunnyad s nem aluszik. Ki nem apadó lelki öröm forrása a felettünk virrasztó Gondviselés üdvösséges hite: **שִׂמְחָה מִצִּיּוֹן** megtanít, hogy a próféta ígéje szerint az ég jeleitől meg ne riadjatok?

Öröm fakad Siou hitéből. A próféta iige szerint: jöjjenek Sionba vigassággal, örökkévaló öröm van fölöttük, ujjongás és öröm veszi körül őket, eltávolodik tőlük keserűség és sóhaj.

IV. **חיים מציון**⁸ oda paranesolja az Úr az áldást és életet mindörökké: a vallásos élet innen terjed, itt központosul, **לבנה נבה** tiszta tömjén füstje helyett buzgóságos imának zsongása tölti be. Szombatban olvastuk: **ידבר משה את מעשיו אל בני ישראל** Ide gyűjt bennünket hajnal hasadása, esthajnal pírja, szombat nyugalma, ide szólít a kikelet busvétii szabadságünnepén tavasz szírombontó sugára, az íge leszállásának pünkösdi ünnepén rózsakeltő nyár derűje, ide szólít, ha újulaz esztendő, gonddal terhes szívünk buzgó fohásza, vezeklés hosszúnappján a bűnnek örök irgalmat kereső tudalma, a sátrak pálmás ünnepén a takarás idejének hálaadása, a tóra örömeire ünneplő körmenethez a kisdedek zászló-sokadalma: ide hí tél derekán őseink utolsó győzelmes felkelő harcának gyertyás-ünnepe, tél alkonyán a végenyészettől való menekülés farsangi öröme, Eszternek emléke. És ide hívnak a hazának örömiünnepei, a nemzetnek gyásznappjai.

Igen, **חיים מציון** a vallásos élet kiinduló pontja, összegyűjtő góca az Isten hajléka, amelyben felszáll imánk, mint a tömjén gomolygó füstje, mint az illó olajnak illata a szent zsoltár ígéje szent: szálljon fel imádságom mint a tömjén Eléd⁹!

V. **ישועה מציון**. A mi üdvösségünk is¹⁰ Sionból ered.

Egyedül a hit üdvözít, de nem egyedül egy hit üdvözít. Kiki hitében üdvözülni: **חסידי אמת העולם** minden népek jámborai üdvözülnék, így tanítja eleink jámbor érzülete.

Egy atyánk vagyon mindnyájunknak s az apának irgalma egy szeretettel ölel föl mindnyájunkat igaz érzésünk, őszinte hitünk igazsága szerint. A mi keblünket hitünk üdvözítő malasztja tölti el: gyászban, boróban otthonunkká lésszen **אהל מועד** a gyülekezetnek e sátora.

Bezárt szívednek zára felszakad, ha örömmek, elégtelenségnek olvatag érzése ide vezérel, hálaadó szent érzés örömmek napjain, megnyugovó, vigasztalódó megadás a bánat megpróbáltatásaiban: nyujtsa az Úr Sionból az Izrael üdvösségét!

VI. **בניה מציון**¹¹ Az áldás is Sionból ered. A békés közélet összefogó ereje emelte a templomot, a békés közélet alkotó erejét zsendíti a templom.

Nem maradt meg a papok ősi előjogából semmi, csak az áldás, amelyet Áron vérei reánk adnak ma is.

Áldás lebegett fölöttetek, e gyülekezet újabb fejlődése fölött. A félhold idejében a spanyol föld nemes menekültjeiből találtak néhányan menedéket itt — de hetven év előtt alig félszázan voltak¹².

Elő hagyományotok szerint lefogytak utolsó családig a bánzági végvidék e szabad katonai városában. A hazához visszacsatolt, fejlődésnek indult városban emelkedő, békés fejlődés tekintélyessé, életerőssé gyarapította a hívek gyülekezetét, amely ez új Siont emelte. A zsoltár szent ígését teljesíti az Úr rajtatok: megáld az Úr Sionból tégedet!

VII. מִצִּיּוֹן Sionból, a szépség koronájából, felragyog az Úr.

Káprázatos az ember haladása, az emberi munka fejlődése. A régiek egyszerű szerszámját, amely időtlen idők óta kísérte az embert, a esiholt kovát, a súrlódó malomkővet s a verődő motollát, a tőkevágó fűrészét, a suhanó kaszát s a kattogó-esákányt, a zuhanó szekereét, a villogó fejszét s a koppanó kalapácsot felváltotta, elavította a zökkenő kerék, a görrenő gépely, a tengerszelő gőzös, a tűzzemű vastáltos, a száguldó gépszekér, a leigázott villám s a légmadárral versenyző röpi. Teljesül az írás ígéje: uralkodjatok a tenger halán s a légnak szárnyasán¹⁴.

A teremtés törvényeit megismeri, erőit irányítja az ember és anyagát formálja, másítja: a teremtés mögött a teremtőt, a törvény mögött a törvényhozót, akiben gondolat volt, ami törvénné válik a teremtésben, akarat volt, ami erővé, valósággá válik a külvilágban — a Sionból felragyogó íge hirdeti. Onnan ragyog fel מִצִּיּוֹן világosságul a mindent összefoglaló íge, Izrael örökéletű tanítása az Egyetlenegről.

A szentély papjai elvérzettek a rombadült oltáron, de a próféta ígéje túlélte a pusztulást, a templom rombadőltét, a nép elszéledését és Sionból hirdetjük ma is, két ezredév után, ég és földnek egy Urát.

Az O nevéét hirdetjük מִצִּיּוֹן! Az O nevében hirdetünk hitet s hazát, hirdetünk erkölcsöt, erényt, hirdetjük emberszeretet gyakorlását.

Silány tagadással szemben buzgó hitet; a nemzetköziség zagyva áramlatával szemben hazát: a nyegleséggel, cédasággal szemben erkölcsöt és erényt, a széthúzó gyűlölettel szemben az emberszeretet isteni ígését.

Az O nevében szenteljük föl immár részeiben s teljességében ezt a hajlékot, buzgóságotok áldozó oltárát, új Sionját.

Fölvatom ez új tórákat, a Mózes könyveit. Az Izrael népének lelke, lényege, értéke, gyökere ez a szent könyv¹⁵. Változatlan alakban őrizzük másíthatlan tartalmát évezredek óta: belőle fakadt az egész mívelt világ hite.

Nem a gépely holt munkája, sokszorosító forgása gyártja tömegben, -- hanem egyenkint rója hártára imádságos lélek verejtékes, méceselő szorgalma. Pólyába göngyöljük, selyembe takarjuk, mint az anya féltett csecsemőjét. mert lelki életünk, létünk alapja, jogcíme, nemesi levelünk ez a hártatekeres. Ebben dobbant meg először isteni szóra az emberiség szíve. Háromszoros összefüggésben rejti szívében ezt az ígét: **אָהַבְתָּ אֵת - אֱלֹהֶיךָ** Szeresd! **אָהַבְתָּ אֵת - אֱלֹהֶיךָ** Szeresd az Urat, Istenedet¹⁶! Hiszekegyünk mindennapi imája ez az első. **אָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כָּמֹךָ**¹⁷ Szeresd felebarátodat mint tenmagadat cselekvésünk irányítója -- ez a második¹⁸. És hogy e másodikat teljesen megértsük minden emberre kiterjedő jelentőségében, magyarázza a harmadik: Mint a bensüzlött, olyan legyen nektek az idegen, aki nálatok időz **אָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כָּמֹךָ** s szeresd őt, mint tenmagadat.

Fölvatom a frigyládát, az Ur szövetségének szentségtartóját, kincsesházát, amely Izrael egyetlen ereklyéjét őrzi, kárpitjait és szent szerelvényeit, elődök buzgóságának, utódok áldozatkészségének maradandó tanujeleit.

Fölvatom az imádság zsámolyát s az imának olvasó asztalát, amelyről felszáll a gyülekezet imádsága, foganatos könyörgő szava, a serdülő ifjú szent fogadalma és a hitvesi hűség esküje, amelyen olvassuk az Ur törvényét s a próféták ihletett igéjét. Fölvatom az örök méceset, a gondviselés jelét, föl a szószék könyvtámasztó polcát. Legyen s maradjon tanítószéke a gyülekezetnek, válják elevenné és hirdessen eleven hitet e sivár időkben: megelégedést az elégedetlennek, vigasztalást a kesergőnek, enyhülést a megfáradottnak, hirdesse gyökérverő erővel a próféták szózatot igéjét, beszédes ajakkal a hitnek bizodalját.

Fölvatom az orgonát. Ahítatkeltő, búgó szava visszazeng a kebelben; a szívnek minden húrját megrezegteti, ha az énekszózzattal elvegyülve megcsendíti ünnepnek dallamát, emlékkeltő ütemét, szombatnak énekét, örömmek gyorsléptű, repeső dalát, gyásznak lassúdad, lágy danáját. Áradjon szét a hívek épülésére sokzengésű, éleshangú s öregszavú sípjaiból egybezengő összhang, feloldódó széthangzás, egyező zengés, rezgő zsolozsma, csengő halleluja, befejező amen.

És fölvatom ezt az egész új Siont, az egész hajlékot, pitvarát, a férfiak hajózatát s a nőknek karzatát. Fölvatom pihenő révpartul az élet zaklatásai közt, hogy töltse be szülő imája, gyermek áhítata, anyának hálaadása, hívek könyörgése.

Legyen a gyülekezetnek egybefűző kapcsa, az áhítatnak mallasztos otthona, a esüggedőnek lendülése, a bánatosnak vigasztalása. Virrasszon felette az Úrnak irgalma s ragyogjon fel fölötte a hitnek kelő napja, hogy teljesedjék rajta a szent zsoltár igéje:

Uralkodik az Örökkévaló mindörökké, Istened Sion nemzedékről nemzedékre! Halleluja!

Megáldalak immár az Egyetlenegynek nevében, én édes véreim és atyámfiai!

Fölszáll szívem könnyörgő szava a Magasságbéli mennyei trónjának zsámolyához, hogy áldását kérje a királyra, aki esodás aggkor erejével, 80 esztendő leszűródött bölcseségével országolva időz most hű magyarjai közt; a hazára, amely polgárainak bölcseségétől várja most sorsának békességes fordulatát; a haza fegyverére: a vitéz haderőre; a jognak pallosára: a törvény bírásra: e városra és határára, lelkipásztoraira és világi hatóságaira, minden ajkú s minden hitű lakóira.

Megáldalak téged is, híveim buzgó gyülekezete, vezéredet, vezérlőidet s vezérlettidet.

Akik ezt a szentélyt emeltétek serkentő biztatással, kincses áldozattal, szívós kitartással:

akik megalkottatok nemzeti jelleggel, művészi ihlettel, szerkesztettétek iparos tudással, a lélek gondolatával s a munka verejtékével:

az Úr áldjon meg benneteket és őrizze meg buzgóságos hitét lelketeknek:

az Úr világíttassa felétek arcát és fogadja védő irgalmába az Ő imadásának ezt az új Sionját;

az Úr emelje felétek arcát és adjon néktek békét: békét a hazában és békét a városban, békét a házban és békét a gyülekezetben, békét a földi létben és békét az öröklét glóriájában! Ámen.

* *

¹ M. III. 24, 1—3. — ² M. Tillim 14, 6. Bacher Ag. Pal. II. 430. ³ עַל תְּמִירָה ⁴ לְמַעַן ⁵ מִן הַעֲרֹת ⁶ בְּרִכָּה ⁷ לְבִינָה זֶכֶר ⁸ אֶהְיֶה ⁹ אִתְּךָ ¹⁰ אֶהְיֶה ¹¹ אִתְּךָ ¹² אֶהְיֶה ¹³ אִתְּךָ ¹⁴ אֶהְיֶה ¹⁵ אִתְּךָ ¹⁶ אֶהְיֶה ¹⁷ אִתְּךָ ¹⁸ אֶהְיֶה

LÖW LIPÓT.

Ez az áldás, amellyel megáldotta Mózes, az Isten embere, Izrael fiait halála előtt. Mózes, így szól a régi tanítás, egyike annak a tíznek, akiket az írás **אנשי האלהים** az Isten emberének, a Gondviselés emberének nevez¹.

Uj jelenség a százados ünneplés a zsidóknak körében. Az első százados ünneplés két évtizeddel ezelőtt Rapoportnak szült (1890 VI. 1.), a történeti kutatás megalapítójának közöttünk. A középkor utóhatásai alatt vajlódó hitfeleink² a multaknak emlékeit nem szívesen újították fel: ezért késtek a régieknek megünneplésével.

Németországban hitfeleink az utolsó esztendőben és a most folyó évben öt centennáriumot ünnepeltek. Ünneplék Riessert, Frankelt, Hirscht, Geigert s ünneplik ez év utolsó napjaiban Philippsont. Ünnepték közjogi állásuknak előharcosát, ünnepelték a mélyreható talmudkutatásnak megalapítóját s a hitbuzgóság megújítóját, ünnepelték a történelem követelte fejlődésnek kiváló előharcosát és ünneplik a felekezeti sajtó megteremtőjét.

Amit odakünn a német zsidóság megosztva ünnepelt, azt idebenn az országban egyszerre ünnepeljük: mert mindannyiuk hivatását hazánkban az az egy ember töltötte be, akinek ma üljük meg kegyelettel centennáriumát.

I. Az első, akiről az írás azt mondja, hogy Isten embere, Elkána, akiről egyebet nem jegyzett fel az írás, mint családi életének bensőséggel teljes vonásait.

A családi életben volt hű apánk nekünk az Istennek ez embere. S minő boldog volt a régi, a szűkös viszonyok közt, amelyekben élt anyánkkal együtt, amikor anyánk a hónapnak elején beszerezte s félretette a levélbélyegeket, hogy teljék a hónapon át távollevő gyermekeinek levelet írnia. Azok közt a szűkös viszonyok között minő szeretet lakott az apai házban, nálunk! És hogy ért reá a

tudós kutató, a közéletnek harcosa, hogy ért reá a tudomány feladatai, a közélet harcai, a hivatal gondjai közt foglalkozni velünk, gyermekeivel, akik itthon voltak és azokkal, akiket már a távolba engedett. Ritkán voltunk nála egyszerre többen itthon, csak egyszer látta együtt tizenkét gyermekét. A tegnap lefolyt ünnepen volt negyven esztendeje, hogy születésének ünneplésére egybesereglettünk tizenketten s együtt voltunk mindannyian Téged kivéve, akit a gyermeki kegyelet most tengeren túlról hozott haza.

Most együtt vagyunk testvérek, megfogyva. Nincs közöttünk Malink, akinek utolsó műve bevezető részében vérző szívvel állított emléket, Rézikénk, aki az apának gyászévében hunyt el, Tóbink, aki holnap lépett volna életének 68. esztendejébe s akinek elhunyt a héten 31-edik évfordulóját éri. Dórink, akit gyászának e bánatos esztendejében akaratlan is az élők közt keresünk megszokott helyén e hajléknak padsorában.

II. Micha, a próféta volt a második, akiről azt mondja az írás, hogy az Isten embere.

A prófétai küldetésnek egyik alkotó eleme a lelkipásztori hivatás. És minő lelkipásztor volt ő elbűvölő modorával, amely kiesimnyel-naggyal egyaránt tudott bánni, akik eljöttek hozzá részvevő tanácsért, vigasztalásért és biztatásért! És minő lelkipásztor volt, a szószéken ha állott! Minő elragadó volt a benyomás, minő lelkesítő volt a hatás, amidőn megszólalt az ősz lelkipásztornak ajaka.

Fél-százada múlt az idei peszach ünnepén, hogy a nemzetnek feltámadását ünnepelte. Aki jelen volt, el nem felejtí soha. Széles hazában a híveknek gyülekezete templomot ha szentelt, ha a hazafias kegyeletnek ünnepeit ülték, amikor az egyenjogúságot ünnepelték hazaszerte, az ő szava csendült meg, mert prófétai ihlettség ömlött el rajta, amidőn szót emelt.

Minő prófétai ihlettség ömlött el rajta, amidőn gyermekeit eskette: kettőt itthon, kettőt a két fővárosban! Tüneményes jelenség volt, ellenállhatatlan varázshatalommal uralkodott a hallgatóságon.

Együtt volt Lipesében Németország zsidóságának színe-java. Együtt ülészttek, hogy a zsidóságnak újjáteremtéséről tanácskozzanak és egy hírneves bölcselkedő, Lazarus vezette a tanácskozást. Amidőn ez befejeződé, felkelt Löw Lipót és megáldotta a gyüle-

kezetnek elnökét. — És érezték az együttlévők, érezték, hogy a prófétáknak utódja szól ellenállhatatlan hatással, egy nemes lélek hevével, fennkölt, látói ihletével, mélységes vallásos megindulás megható önkivüliségével.

III. Sámuel a harmadik, akiről meg vagyon írva, hogy: ime az Isten embere³.

Ebben a városban társadalmi állása teljesen újság volt a zsidóság történetében és viszonyában azon népekhez, amelyek közt élt. A közélet terén való szereplése, viszonya a többi hitfelekezet pásztoraihoz példátlan volt a szétszóródott zsidóság történetében.

A város megírhatja első ízben történetét: a bírálatot a főrabbi vezeti.

Az irodalomtörténet megalapítóját ünneplik Toldy Ferencnek személyében: az ünnepségnek vezetője a zsidóknak papja.

A nagy történetírónak felajánlja első ízben Szeged városa a képviselői mandátumot: a város a rabbint küldi a püspök elé.

Neve díszit kölesönzött a rabbi állásának és bajvívó támadásai a zsidóság támadói ellen díszit kölesönzöttek Szeged gyülekezetének.

Sámuel próféta, az Isten embere, nem a nemzeti életnek gyújtópontjában lakott és működött. Egy vidéki városban: Rámában lakott, nem a nemzeti életnek középpontjában. Sokkal kidomborodóbb, hatalmasabb és öntudatosabb egyéniség volt Löw Lipót, semhogy a magyar Jeruzsálem gyülekezetének vagyonuralmi vezetősége reá gondolhatott volna, amidőn az ő életében két ízben lelkipásztort keresett⁴. De azért ő Szegeden is teljesíté nagy hivatását. Mintha önmagáról írta volna meg, hogy a magyar zsidóságnak szüksége van tudományos képzésű, önálló jellemű rabbikra, akik képesek és készek a zsidóság becsületét külső támadás és a zsidóságnak tanítását belső ellenség ellen belátással és odaadással megvédelmezni⁵.

IV. A negyedik, akiről az írás azt mondja, hogy Isten embere: Elisa, a próféta, a prófétai iskoláknak mestere.

Iskolamester volt, a tanításnak mestere. Tanító volt már serdülő korában, de később idegen körben szerezte neveléstudományának irányát.

Mindig tanított a zsidóság: eszménye volt az eredményre, a célra, de elmélete nem volt az eljárásra nézve. — Sok erő elve-

szett a rendszer nélküli való tanulásban, de akik a rendszer tökéletlenségei dacára megnövekedtek tudásban, azok az önképzés egyenítő vonásaiban tündököltek.

Tanított. Iskolákat alapított, épített és vezérelt. A tanításnak segédkönyveit írta és a felső oktatás, a rabbiképzés zászlaját már 1844-ben kitűzte⁶. És Magyarországon a neveléstudományának legnagyobb tekintélye, Kármán Mór, az ő tanítványa volt.

V. Az ötödik a zsoltáros király: Dávid. Ő róla mondja az írás: Dávidnak, az Isten emberének lantján⁷.

Az isteni tiszteletnek művészi kialakítása volt életének elsőrendű feladása. Két művészetért lelkesült s harcolt az istentisztelet körül: egyik az ének és a zene, amely, gyermekkorától szívéhez forrott, másik az előadásnak előkelő művészete, amelyért tisztult ízlése lelkesedék. A formaérzék, az is idegen forrásból eredt, az ókori és az új remekírók tanulmányozásából.

Az élőszónak és az éneknek művészete meghódította a zsinagógát. És minő művészet volt az ő szónoklata, ha az írást magyarázta ősi elmeéllel s ha szónoki művészetét ragyogtatta tisztult műízléssel.

VI. A hatodik: Illés, a tűzlelkű próféta.

Illés prófétának forradalmi szelleme sugalmazta a haladásnak törekvéseit. A vallás intézményeit sohasem a rideg közöny, hanem mindig az újra ébredt hívő lélek buzgósága alakította át, az Illés próféta Báál-tipró lelke.

Emelni akarta a zsidó vallásnak tekintélyét és mélyíteni a vallásos lelkületnek érzését. Böles és enyhe engedékenység a jelen szükségletei és műveltségével szemben az európai művelődéssel kibékített zsidóságot megszilárdítja és dicsőíti⁸.

A szélsőségek egyenlő erejű ellenfelek, miként a hó és a fagy a végponton egyaránt öldököl. A hev vakbuzgóság és a fagyos, fásult közöny egyaránt öldököl. Mind a kettő ellen küzdött fényes írói pályájának első sorától utolsó betűjéig. Munkája a mentés munkája volt, építő, nem romboló. Az elmeszesülés kórjelenségei riasztják: a megújulásnak friss vérkeringését követeli a pusztaságszokás gyakorlatának tespedésével szemben. Azt hirdették váltig a zsidóságról szólva: targalya hull, lesonkul ága, törzsét bevonja rongy moha, hiába a tavasz sugara, ez a fa nem lesz zöld soha! Az ő meggyőződése szerint a zsidó hitnek életerős gyökere örök

életre hivatott erő. A félreismerés csak edzi őszinte iparkodását, az akadály szilárdítja készségé erejét, a bonyoluló küzdelem lánggra lobbantja, az ellenséges támadás összeforrasztja az ügyet⁹.

S a szidalmas támadások, a névtelen levelek ma már ereklyék, a küzdelem hevének, a megtámadott bátorságának emlékezetes ereklyéi.

VII. A hetedik, a próféta: Semájáhú, akiről fentartotta az írás a hírt, hogy küldetése egy szó volt csupán. Ez az egy szó: ne háborúskodjatok testvéreitekkel, az Izraelnek gyermeivel¹⁰.

Az egyenjogúságnak előharcosa volt. Jeligióje szerint: nyisd meg ajkadat a néma helyett¹¹, sorompóba lép az előítéletek ellen. Fegyvere az ész, a tudásnak, a történelemnek, a tapasztalásnak tanulságai. Saját hivatásáról szól: álljunk helyt bátran népiünkért és az Istenünknek városaiért, az Úr pedig cselekedje, ami tetsző az Ő szemében¹². Alkotásait s vitatkozásait ez a gondolat vezérelő.

A Ben Chananja évtizedén át ez a küzdelem állott a harcnak homlokterében. Az egyenjogúság elleni harcban kiesinyes kifogásokkal él a sajtó, így szólt 1861-ben, még nagyjai is¹³. Velük szemben a pogány magyarok türelmére hivatkozott és találóan a pogány magyarok üldöztetésére! Szolgált a hazának zsidóságát jóakarón, kitartással, állhatatos hűséggel, bátran, félemedetlen, ernyedetlen szívóssággal¹⁴.

És a szomszéd félázsiai tartományoknak: Szerbiának és Romániának zsidói hozzá fordultak segélyért, amidőn megújult Szerbiában, Romániában a középkornak örjögése¹⁵.

Levette rólunk a különleges eskünek szegyenét. Megvédte a zsidóságot amaz utolsó különleges ghetto-adók ellen, amelyekkel suj-tani akarta az abszolút korszak. És fellépett a zsidó tanfelügyelők¹⁶, fel a házasságjognak megrendszabályozása ellen. Pedig e cikkekért haditörvényszék elé állították¹⁷, közösen és rendháborításért elzárásra ítélték. A lovagias parancsnok, Erbach gróf, a felség születésnapjára való tekintettel megkegyelmezett az elítéltnak.

És amidőn felvirradt a kiegyenlítésnek ideje és a magyar nemzet megfizette tartozását, akkor megindult kebellet szólhatott: őszintén és mély hálával az emberi sors intézője iránt üdvözljük a jog, a nemzeti öntudat, a politikai jellem és az erkölcsi kitartás és szívósságnak diadalát¹⁸.

VIII. A nyolcadik Amóc, akitől fia, Ézajás, a szó hatalmát és az írott ige varázsát örökölte.

Az ősi héber nyelven ha írt, varázslatos volt szava. Nemes egyszerűség lakott prózájában, az arab iskola tisztult ízlése, fejlett formaérzéke érvényesült kötött beszédében. Héber sírversei mintaszerűek, a pongyolaságtól és túlzástól mentek. A Ben Chananja ajánló sorai, egy-egy harcos, éles epigramm, egy-egy nekrológot berekesztő néhány soros vers gyöngyei az ősi nyelv költészetének.

A német kötetlen beszéd mestere volt. Nem volt a nagy Németország egész zsidóságában párja annak a művészi stílusnak, amellyel ő írt ide lent a Tisza partján. Elismerték, hogy a zsidó törvénytudomány és régiségtan stíljét ő teremtette meg; stílusművészeti uralkodását az anyag fölött egy nagy német író emelte ki¹⁹.

Legnagyobb sikereit a hírlapírásban érte el. Bő tudásának mindig kéznél fekvő készsége, határozott közéleti meggyőződései és tollának retteggette éle tették hírlapíróvá. Diadalmas fellépés volt hírlapi küzdelme Kossuth és Székács (1844) s két évtizeddel később Trefort (1862) ellen.

Az ő lapja volt tükre a kornak és vezére küzdelmeinek. Hatalom volt közéletünkben. Szerkesztőjének sokoldalúságát mutatják feladata minden irányában írott cikkei.

Sorompóba lép a zsidók jogáért az álladalomban, a zsidó gyülekezet jogáért az önkormányzat terén, az egyes hívő jogáért a gyülekezettel szemben: a múlt jogáért, ha a nyújtotta tapasztalat mélyebb megértését követeli s a jelen jogáért, ha a felvetett kérdések megoldását szorgalmazza²⁰ és bölcs mérsékletre int, hogy a gyülekezeteket a széttagolódás és viszongástól megóvja. Ezeken túl a művelődés fokozását, a nevelés javítását, az istentisztelet nemesítését, a hagyomány irodalmának észszerű tárgyalását és a rabbik képzésének megoldását sürgeti.

Tudatában volt annak, amit hirdetett, hogy a zsidó időszak sajtójának kettős feladata van: egyik kezével az előítélet és a megátalkodott gyűlölködés ellen küzdeni, a másikkal a tudománynak bástyáit építeni, amiként a szent fővárosban Nehemiás munkásai kettős munkával éltek²¹.

IX. A kilencedik, akiről az írás szól: Iddó, a próféta. Az első, akiről feljegyeztetett, hogy történeti könyvet írt, megírva korának viselt dolgait.

Meggyőződése az volt, hogy a tudomány a legfontosabb

zsidó közügy és a történeti fejlődésnek eszméje, amint gyakorlati tevékenységének rugója, azonkép tudományos törekvéseinek irányítója volt.

Ebből a rejtett rugóból érthetni meg egész tudományos működését kezdetétől végezetéig.

A zsidó vallás tiszteletgerjesztő, szent, elenyészhetetlen hagyatéka Izrael egész gazdag fejlődésű múltjának. Ezt az egész múltat át kell kutatni, feltárni, elfogulatlan világításba helyezni²².

A haladás barátainak ajánlott elfogulatlan tárgyilagosságot s mélyebb behatolást a korok szellemébe, mert nem méltó a haladáshoz, hogy magát nem tudományos módon igazolja²³.

E gondolatmenetből született egy új tudomány is, a zsidó régiségtan, amely beszámol a régi örökségről, idegen elemek áthonosításáról, a jelen állapot keletkezéséről.

Küzdelmes áldozatokkal szerzett könyvtárából, amely terjedelmre korlátolt volt, esodálatos forráskutatásával, emlékezőtehetségével s olvasottságával kimeríthetetlen tudásbeli készséget merített.

Ez a rengeteg tudás tette elsőrendű tekintéllyé. Kormányok, zsinatok, egyes községek kérdései egymást érték. A régi világ vitatkozó döntvényei helyett nagy készséggel, új módszerrel felépített történeti és régiségtani értekezésekkel válaszolt.

Ez a módszer érlelte meg a zsidó régiségtant, amely irodalmi tevékenységében a hírlapírói és a történelmi tanulmányokat mindjobban háttérbe szorítja.

E téren kezdeményező volt, épúgy mint a hazai zsidóság történetírásának terén.

X. Az utolsó, akit az írás Isten emberének nevez, Mózes. A honszerzés eszméjének prófétája.

A szabadság ígéretföldje neki a magyar alkotmányos élet. Ez volt a negyvenes éveknek meggyőződése. Ez az, amit Beöthy Zsolt találóan úgy fejez ki, hogy „a haladás és a magyarság egységének gondolata lelkünkbe edződött.” Ezért volt meggyőződése Löw Lipótnak, amióta átlépte az ország határát, hogy a legfontosabb zsidó közügy Magyarországon a magyarság túlsulya, vezető hatalma, diadala. Ez a meggyőződés sugallta a magyar nyelvért való lelkesedését²⁴, az igének hirdetését a nemzet nyelvén, a magyar föld zsidóságának történelmi tanulmányozását. Ezért az előlegezett hazafi-

ságért²⁵ öltött gyászt az ő szószéke, a midőn a nemzet gyászolt, amidőn a nemzet gyászolta Széchenyit és Teleki Lászlót. Klauzál Gábor, Eötvös Józsefet és Zay Károly grófot. Ez vezette őt a nemzetőrök táborába, mert így szólt meggyőződése szerint: ismerjük hazánk múltját és jelenét s jól ismerjük azt a viszonyt, amelyben a művelődés és az alkotmány fejlődése hazánkban ép a magyar elemmel áll²⁶. A zsidók kizárása a polgári és politikai jogokból vakbuzgó idők szomorú öröke. Ilyennek kell jellemezni a magyar sajtóban, hogy a közönség megértse, mennyire idegen a vakbuzgóság szülte kirekesztés a kor lelkétől és a magyar nemzet által állhatatosan sürgetett szabadelvű intézményektől. Mintha ezek az 1861-ben elhangzott szavak szemrehányásul most hangoznának el²⁷. Oktalan, de becsületes vakbuzgóság és számító visszako­zás szövetkeztek a múltban, hogy a múltnak előítéleteit és félreértéseit megörökítsék; így írt félszázaddal ezelőtt²⁸.

Ami akkor nem sikerült, sikerült — sajnos — korunkban, a nagy hagyományok elhalványulásának szánalmas korában, amelyben nem az oktalan, de becsületes vakbuzgóság, hanem a számító visszako­zás vésszes hatalommá lett és leplezetlenül, kíméletlenséggel rontja le a régi magyar világnak szabadelvű eszményeit.

Azt az üde, szabadságra törő áramlatot, amely az új Magyarországot megteremtette a haza bölcsének vezérlete alatt, ezt segített megteremteni Löw Lipót.

Szereplése a magyar közéletben mély nyomot hagyott és a magyar zsidóság történetének irányt szabott. Lelki érdeklődésének sokszerűsége és gyakorlati tevékenységének sokoldalúsága páratlan jelenséggé teszi őt. A szent hajdan nagyjainak, látóinak, az Úr küldötteinek szelleme csillog lelkének drágakövé­n. A tíz gondvise­lésszerű isteni férfiú küldetésének egy-egy sugara ragyog fel e kristály fényszó­ró síkjain és élein.

*
* *

Szellemi erőiben gazdag termésű volt a zsidóság körén a 19. század. Rejlő erőit e századnak gyakran elhomályosuló, de mindig újból előtörő napsugara életre kelté. És e századnak bajna­lán született uttörők egyike volt Löw Lipót.

Korának művelődése és tudása egyesült elméjében.

Osei hitének rajongó szeretete töltötte el kebelét.

A szónak varázsa ömlött el ajakán. A böles embereknek szívjósága aranyozta be büvös egyéniségét. A szokott méreteket meghaladó jelenség: vala. Nem ezerszámba sajtolt téglá, hanem számonvett, gondos, munkás faragású számoskő, helyét teljesen kitöltő. Ha elvész, a garmadából nem pótolható.

Nem pótolta őt az idő, mert a nagy egyéniség és varázsa ha elvész, nem pótolja semmi. Nem pótolta őt senki, nem kimeríthetetlen lelkesedését, nem kimerülhetetlen tudását, nem kiapadhatatlan munkabírását.

Gyermekéi és tanítványai saruoldva lépünk az ő nyomába és áldó imába foglaljuk nevét. Amen!

*
* *

¹ Szifé II. 342. Szeder Ólam II. 52. Neubauer. — ² Ben Chananja VI. 519. — ³ Sám. I. 9, 6. — ⁴ Philippon, M. Neueste Gesch. I. 278. — ⁵ Ben Chan. VII. 493. — ⁶ V. 338. — ⁷ Nehemja 12, 36. — ⁸ Ben Chan. V. 15. — ⁹ VII. 988. — ¹⁰ Kir. I. 12. 24. — ¹¹ Ben Chan. V. 407. — ¹² Sám. II. 10, 12. Ben Chan. VIII. 872. — ¹³ IV. 34. — ¹⁴ VIII. 555. — ¹⁵ VI. 503. VIII. 17. 21. 477. — ¹⁶ VI. 476. 518. — ¹⁷ VIII. 554. — ¹⁸ X. 145. — ¹⁹ Literar. Centralblatt 1875, 27. szám Delitzsch Ferenc. — ²⁰ B. Chan. VIII. 1. — ²¹ IV. 175. — ²² IV. 443. — ²³ V. 8. — ²⁴ VI. 346. — ²⁵ V. 241. — ²⁶ X. 261. — ²⁷ IV. 35. — ²⁸ VIII. 2.

EGYESÜLÉS*.

Tégy adományt minden élő elé s az elhalttól se vond meg a szeretetet:

ne távolodjál el a síroktól és gyászolókkal gyászolj:

ne forduljon el szíved a sínlőtől: ezekkel kelted a szeretetet¹.

Kairo ódon temploma rejtekének kincsei közt megtaláltak ujabban egy könyvet, böles Sirákot, akinek ős zsidó érzésből s bölcseségből fakadó szavait annyira szerették idézni őseink s akinek műve eredeti héber szövegében közel ezer éve lappangott.

Ben Szíra hallottuk szavaiban az egyesnek szívéhez fordul²de egész feladatát egyesületünknek kimeríti.

A próféta már évszázakkal előbb közfeladatnak hirdette ezt a feladatot, szólván: ember fia, prófétálj Izrael pásztorai felől, prófétálj és szólj hozzájuk, a pásztorokhoz:

a gyengélkedőt nem ápoltátok s a beteget nem gyógyítottátok³.

Ezért folytatja az Úr nevében:

Én őrzöm nyájamat s én terelem . . . s a betegeket meggyógyítom³.

Az Úrnak ígését váltják be Izrael pásztorai, ha egyesítik az erőket és az Úr ígéje által hevített zsidó szív megelőzte a modern világot, a társadalmat s az álladalmat a szeretet műveiben.

A hívők társultak már az ókorban és a társulás a középkor nehéz századaiban sem szünt meg nálunk soha. Ezt a munkát a társadalom nagy arányokban folytatta a mult század közepe óta, majd ujabban a társadalom tűzte cél keresése lassankint átszáll az államra, amely eredetileg csak az önvédelem harci feladatait tartotta méltóknak gondoskodására.

Tágul az állami gondoskodás köre: felölel törvénykezést, közigazgatást, felöleli a tanítás minden fokának ellátását. Legujabban az emberszeretet műveiben is felismerte a parancsoló állami érdeket: a társadalmi feladatok hódító útja az államot is meghódította. Elha-

gyottak, elaggottak, betegek, munkára képtelenekről nagyszabású intézmények útján kezd gondoskodni.

Elismeri most már az állam, hogy az emberszeretet művei az ő terhét könnyítik, de nem tud az állam a haza védelmében túl eleget tenni a fokozódó igényeknek, a békés védelem munkájának csecsemőtől aggastyánig. Reá van utalva a társadalom jóindulatú támogatására. Az állam életében a jog uralkodik: a jog összefűz. A társadalom életében a szeretet uralkodik: a szeretet egyesít.

Ez az egyesítő erő az egyesületi élet forrása.

A végesség korlátain megtörik az egyes ember ereje: betegség, sínlés, elhagyottság, baj és nyomor üldözik s ekkor az önösség korlátait lerombolja a szeretet: sebhegesztő jóindulat társul és támogatja a botladót⁴. Nem halljuk már a szemrehányó ígét: a beteget nem gyógyítottátok!

Mert nem önsegély csupán az egyesült tagok társulása, hanem önzetlen áldozata a többségnek, amely még a pártolás hivalgó nevére is lemond, hogy senkinek érzékenységét ne illesse fájón.

Nemes törekvés az önsegély előrelátó törekvése is. Ebben is példát adtatok. példát, amelyet ma már nagy állami vállalkozások követnek: de nemesebb, a zsidóság érző lelkéből fakadt törekvés az önsegélyre egyesülők oly támogatása, hogy különbözős nélkül közénk állunk s velük együtt viseljük áldozataik terhét.

Ősi, ezredéves intézmények nálunk a beteglátogató, a betegápoló s a tisztas eltakarításról gondoskodó egyesületek. De a múlt század második fele az összes művelt népek körében nagyra nevelte és virágzóvá tette a sokoldalú egyesületi életet. Amiről akkor az állam nem kívánt gondoskodni, erkölcsi és társadalmi célok egyesítették a társadalom egy-egy csoportját. A szabad társulás hatásosan karolta föl a felmerülő új szükségleteket, eszméket, feladatokat.

Az államhatalom által cserbenhagyott, sőt gyakran rideg önzéssel kiszipolyozott zsidóság legkorábban szervezkedett az egyesületi élet terén. Századunk egyik uralkodó eszméje a társulás, egyesülés, amely még a legridegebbnek, a fagyos tőkének életét is társulóvá alakította, a zsidó községekben pedig föllendítette, újjáalakította a régi szervezeteket.

A legrégebb fennálló betegápoló-egyesület úgy látszik a kis-maroni (1813). A század első feléből származik immár 76 éve működő nőegyesületünk, a maga nemében legrégebb egyesülete

házánknak. De az egyesületek szaporodása a század második felében jut tetőpontjára s a századvég tömeges alapításaival túllépi a szükségletek határait. Már-már az a veszély forog fenn, hogy az egyesületek alapítása öncéllá válik, névforgató szereplési alkalommá, a hiúság vásárjává, a közélet siketítő lármájának nevelőjévé.

Félszázad előtt keletkezett ma ünneplő egyesületünk nem ezen a nyomon indult: hézagpótló intézmény volt, mert a Szent Egyleten kívül hasonló célt szolgáló társulás nem volt körünkben.

A régi zsidó hagyomány, a részvevő s érző szív hagyománya új formát teremtett magának ebben az egyesületben. Haladó korunkban emelkedett a lélek sebzékenysége köreinken kívül is és ez a sebzékenység nagyot alkotott világszerte a nyomor mindennemű változatának enyhítésére. Korunk az egyénfölötti alakulatok kora, az egyénentúli szövetkezések kora lett.

Kétféle gyökér táplálja a föld növényasarjainak némelyikét: ágbogas, a rögbe merülő földi gyökér és levegőben játszó, napsugárban fürdő légggyökér. Kétféle gyökér táplálta és nevelte nagyra egyesületünket is: az önsegély talajából táplálkozó földi gyökér és a szeretet fenséges, fényrevált légköréből tápját szívó légggyökér. Ez a kettő nevelte terebélyes fává félszázad alatt egyesületünket.

Tenyértörő munka izzasztó fáradoalmának filléreit hozza az egyik, áldás fölöslegének áldozatát hozza a másik: enyhületet teremt és vigasztalást egyesített, összefogó igyekvésük.

Adja a Gondviselés, hogy lehessetek továbbra is betegeinknek, sínlőinknek hathatós támasza. Legyetek örökbánatos gyászban vigasztalói az egyedül maradóknak: legyetek tűrésbírásuk fokozói. lélegzetfogó szenvedésben enyhület nyújtói. Napsugaras, nyájas szeretettel csitítsa egyesüléstek a szív vergődését, keserves jaját: a szeretet vidám szivárványát szőjje a borulatra.

Mint áldozattűz gyúl ki keblünk, imádsággá lesz sóhajunk: áldozzunk az Úrnak hálát a multért, ezért a békességes ötven esztendőért s könyörögjünk előtte békességes, áldott jövőért! Amen.

* *
*

* A szegedi zsidó betegápoló egyesület félszázados jubileumán. † Ben Szíra 7. 33–35. —
‡ Ezekiel 34, 2. 4. — § U. o. 16. — ¶ Lazarus, Ethik 1. 37. 350.

A LELKIPÁSZTOR*.

וְהָיָה אֲסָוֶרֶס מֶלֶךְ אֲסָוֶרֶס ¹. Így olvassuk a zsinagógának most közlő ünnepén, amelyre a legközelebbi szombat, וְהָיָה, előkészít bennünket emlékeztető szóval. A régieknek magyarázó bölcsesége összeszedte az írás ez ígéjéhez a mélyen járó magyarázatot következőképen: Öt-ötről szól az írás ilyformán: אָוֶרֶס hogy volt és maradt is, aki volt. Ötről az írás ezt a rövid szócskát dicsőítéssül használja, de másik öt felől ócsárolva mondja: אָוֶרֶס. Mert ha valaki ugyanaz marad egy emberéleten át, ha valaki nem változik, ha következetes, még nem következés, hogy a jóban maradt meg, mert a következetesség, a változatlanság, a esőkönös megátalkodás lehet döntő igazolása a jellemnek, de a jellem magában még nem jó jellem. A makaesség, a megátalkodás, a következetesség lehet virtus, de egymagában még nem erény. Két csoportban mutatja be elődeink íráskutató bölcsesége a következetes jellemeket: egyfelől a jóban állandókat, másfelől a gonoszságban konokul megátalkodókat, követendő például az egyik felekezetet, elrettentőül a másikat.

Halljuk az írásnak e kétszer öt tanítását!

I. וְהָיָה הָיָה גִבּוֹר צַדִּיק ³ A gonoszok közül első az első világbíró fejedelem, akiről az írás mondja: Ménrót hatalmas vadász volt: volt is, mindvégig meg is maradt embervadásznak. A hatalmas embervadász, az első, akit kényúrnak ismer ősidők hagyománya, a nyers erőszak kíméletlenségének alkut nem értő, faltörő következetességét képviseli az írásban. A nyersesség, a dölyf, amely tekintetet nem ösmer és kíméletlenül következetes követeléseiben, akarásában, az a dölyf, az a nyersesség, amely még napjainkban is néhutt egyetlen örökségét képezi rég elhunyt, hatalmas ősöknek a gögös, elgyöngült unokákban, ez a dölyf, ez a nyersesség a jellemnek nem az a vonása, amelyet dicsőítve örökít meg az írás.

II. וְהָיָה עֵשָׂו אֶבֶן אַרְבֵּי ⁴ A második a testvérgyűlölő Ezsau, aki a gyűlölet konok változatlanságában, nyakas megátalkodásában mind-

végig ugyanaz maradt és ma is kísért mindenféle formájában a szeretetlenségnek, gyűlötségnek.

A történet temetőinek hazajáró lelkei még ma is megülik a hiszékeny ifjúság keblét, reánehezedve lidérenyomással a könnyen-hivókra. Az ifjúság azt hiszi, hogy az a lidérenyomás mentő program, pedig csak munkafelejtető révedezés és visszavonás-fakasztó álom. Bizony nem ez a jellemvonás az, amelyet az írásnak égi lelke dicsérve örökít meg a késő utód okulására.

III. **הָיָה דָּתָן וְאַבִּירָם** A harmadik a daenak, az ellenkezésnek makaeskodása azokban, akik Mózesrel, a nagy tanítóval állították szembe a pusztai vándorlás idején leszóló bírálatukat, kajánlelkű hívalkodásukat. Náluk nem az elvből folyik a magát megkonokoló ellenkezés, hanem a konok ellenkezés maga az elv. Soha közös, nagy munkát nem alkot a gyülekezet, ha benne ilyenek **קָרְיָא דְעֵרָה**, a képviselőre hivatottak, ha ilyen következetesség, ha Dátán és Abirám jelleme él benne. Vajha ne ismerné ennek a gyülekezetnek élete Dátánt és Abirámot, különösen most ne, amikor a lelki békeségnek otthona épül az Isten új hajlékában s a közbéke otthona a gyülekezet új székházában.

IV. **הָיָה הַמֶּלֶךְ אָחָז** A negyedik Aház király, akiben megjeleníti az írás előttünk a balítélet szívósságát, hajthatatlanságát. Nem ítélet a balítélet, hanem halvégzet: nem az ész hibája, hanem a vére, a szívé. Aház királynak, akinek Ezajás próféta lángszava ki nem riasztotta lelkéből a pogányságnak babonáit, Aház királynak vére volt a hínártermő fertő, azért áldozta föl a Moloch-bálványnak önmön gyermekét. Bizony-bizony nem ez a jellemnek az a vonása, nem a balítélet hajthatatlansága az, amiért a jellemet megörökíti az írás.

V. **הָיָה אֶרְדֵּי־בַשָּׁר** Utolsónak állítja elénk az írás a szeszélyes királyban a szeszélynek állandóságát, azt a jellemet, amelynek a következetlenség az egyetlen következetessége, azt a jellemet, amely népekkel játszik és embersorssal a keleti kényúrnak szeszélye szerint, amelyben semmi sincsen állandó, csak a szeszélynek színjátéka.

* *
*

És evvel az öttel szemben összefoglalja az írás a jóknak képét, a szent történeteknek öt alakjában azt az öt felötlő jellemvonást, amelyben összegezzük annak életét és tevékenységét, akivel együtt ünnepelni eljöttünk közelből és távolból, mert a régieknek képíró

esetvonásai szerint a vallásos jellemben öt vonás vagyon, öt vonás, amelyből megalakul a tökéletes lelkipásztornak eszményi jelleme.

I. **אברהם הוא אברהם** Az első: ősapánk. Mikor még Ábrámnak hívták és mikor utóbb az Úrnak rendelkezésből Ábrahám lett a neve⁷, kezdetétől végéig mindig ugyanaz maradt a maga hitéhez való ragaszkodásban, hűségében ahhoz az Istenhez, akit gyermekkorában megismert. A hitelveire nem alkuvó jellem az, amit benned szeretünk én édes, venerábilis testvérem az ígének szolgálatában. Amit drága örökségül jámbor ősöktől örököltél, ami le van téve az Úrnak ígében s évezredes hagyományban, amellel megállottál egy hosszú élet hányattatásaiban, amellel kitartottál hosszú zarándokútnad minden léptében, fordulatában. A hitéletben nem tapskereső engedékenység, hanem istenfélő szigor vezért.

II. **הוא משה ואהרן** Mózesben és Áronban⁸, a tanítóban és a papban egyesül a lelkipásztor tökéletes képe. A hivatás nemes buzgalmában a lelkipásztor az, aki fájdalmas részt vesz másoknak fájdalmában, aki vigasztalja a szenvedőket, buzdítja a híveket és türtőzteti a nélküilözőket. A lelkipásztornak, akihez nem hat a hétköznapi harcoknak haragja és szennye, a lelkipásztornak légköre a béke. És ez a békés légkör, amelyet teremtél és benne magánéletednek ragyogó példája, amelyet nekiünk adtál és községednek, én édes testvérem, e ragyogó példa megérdemli, hogy idézzük nevednél: **הוא משה ואהרן**, igen, te voltál kezdetől fogva egész a mai napig, aki Mózesnek, a bölcs tanítónak követéd bölcs tanítását és Áronnak, a békeszerző papnak követted békeszerző példáját.

III. Szól a harmadik példa Dávidról, a királyról, aki a nyáj mellől jutott a trónra és akiről mégis azt mondja az írás **הוא הקטן**: Dávid megmaradt mindig kicsinynek, szerénynek, amint megmaradtál te szerénynek, igénytelennek, alázatosnak mindig, amint megmaradtál az ifjú nemzedékkel szemben elnéző bírónak, bő tapasztalással és nagy tudással egyesítve Dávidnak, az isteni lantosnak szívbeli alázatát.

IV. Szól tovább a tanító íge Ezékiásról: **הוא יחזקיהו**¹⁰ a királyról, aki megmaradt ami volt, megmaradt nemes jellemének jámborságában kezdetől végig. És amidőn az Úr meglátogatta nehéz látogatással országában, családjában, önmön testében, akkor szólott a jámbor király: **הן לי שלום מר לי מר**¹¹ ime üdvösségemre volt nékem a keserűség. A szenvedésben megállottál, meg nem rendült hited, nem ros-

kadtál le lelkednek tört reményével, hanem az elgyötörtek biztató reményét, a Gondviselést tartottad nehéz napokban, az atyai szívnek vérző keservében is rendíthetetlen, egetvívó hittel. Ezt tartottad soha le nem nyugvó sarkesillagul, szólván a jámbor király szavával: **אב לבנים יודיע אל אמתך**¹² az apa gyermekeinek hirdesse a te hitedet.

V. **והיה עזרא**¹³ Ezra, az írástudó, a tórának tanulmányozásával kezdette, véle végezte is napjait, elmélyedve abban az írásban, amelynek megfakult soraiból láng csap ki elénk, Isten tanításának lángja, kutatva azt a régi írást, amely beszél hozzánk rég elmúlt napokról, de soha el nem múló tanokról. A hagyománynak észélező módszerével, az írásnak mélyreható, találó magyarázatával világítottál előttünk, mint Ezra, aki oda irányítá szívét, hogy kutassa az Úr tanát és törvényt s igazságot tegyen Izraelben¹⁴. És ha ifjúságnak körülményeinél fogva idegen nyelven is, de lankadatlanul hirdetted az ígét. Az áhítatnak buzgó szava szíveteket érte és az ihletszülte szárnyaló megértés perceiben felemelted Istenedhez gyülekezeted lelkét, gyülekezetedet, amely városod színével javával együtt igaz örömmel, jóleső elismeréssel vesz részt e mai ünnepen, szeretettel körítve téged s házadat.

Én pedig, akin magamon is, szülémen is áldó kezed nyugodott életünk legboldogabb pillanatában, én feléd fordulok, feléd a régieknek befejező tanításával, mert kiegészítik bölcsesink a magyaráztuk ígék sorát következőképen: **אין לך הוה אלהים טבא מאלהין: הוא די א שפדת רחמי לעולם**, van nekünk Egy, aki mindig ugyanaz, aki örökké változatlan, aki jobb minden jóknál s javaknál: Ó, a mi Istenünk, akinek irgalma kifogyhatatlan, aki intéz sorsot és létet! Ő óvjon téged s házadat, véreidet s híveidet **עד זקנה: עד שיבה יושבים אן קן** késő öregségig, késő vénségig, vége nem szakadó békességig. Amen.

* *
*

* Kuttna Mór L. ötvenéves rabbijubileumán. Szabadkán 1902 III. 18. — ¹ Eszter I. 1. — ² Eszter r. 1, 2. Ber. r. 37. — ³ M. I. 10, 9. — ⁴ M. I. 36, 43. — ⁵ M. IV. 26, 9. — ⁶ Krón. II. 28, 22. — ⁷ Krón. I. 1, 27. — ⁸ M. II. 6, 26, 27. — ⁹ Sám. I. 17, 14. — ¹⁰ Krón. II. 32, 30. — ¹¹ Ézajás 38, 17. — ¹² U. o. 19. — ¹³ Ezra 7, 6. — ¹⁴ 7, 10.

A KÁNTOR.

מִבְּנֵי הָאָרֶץ וְיִשְׂרָאֵל שִׁשְׁעִי. A földi lét pereméről esendülnek felénk Júda jeles énekesének dallamai¹.

Maradtak-e ránk ősi dallamok régi imák kísérőiben, a papi áldás modulációiban, az írás kantillációiban, nem tudjuk, de úgy érezzük, mintha az imádság szövegével együtt születtek volna a hagyomány lelkéből szakadt dallamaink, amelyek hallatára az írás igéjét ismételjük: קְהֵי מוֹמֵיִת הָאָרֶץ vegyettek az ősi talaj zenéjéből². Lélekben hallhatóvá csak az válik, amit összhanggá egészítenek a lélek mélyén rezgő hasoncsengésű elemek, fordulatok, emlékezések. Ami a lélek hangolásától rokontalan s tőle idegen, távoli, közömbös morajlás marad neki. De azért az idegent is megkapja ősi dallamaink szépsége. Eötvös Károly három versenyző kántort hallgatott meg Eszláron, akik borozgatás közben szent dalokat énekeltek s erről így emlékezik meg:

Van a zsidóknak néhány csodálatos szépségű régi, nagyon régi vallásos énekük. Nagy nemzeti fájdalom lüktet ezekben a dallamokban. Sokban emlékeztet bennünket a régi magyar szabadsághősök bujdosó dalaira, a kuruc zene alkotásaira. A hangsúlyozás rendjében, a zenei ritmusban van is valami rokonság a két keleti eredetű zene között³.

Ezért kapott meg bennünket lelkünk mélyén elhunyt nagy énekesünk dala, ezért járja át bensőnket az ő zsidó zenéjének művészi termése, ezért nem győzünk betelni apja⁴ ős talentumának dallamos törlejtéseivel. Áthatja dallamjárását a szöveg tartalma és hangulata. Az éneklőnek gyermekkora óta lelkéhez forrottak az imádságos szövegek: hangsúlyukkal és ütemükkel teljesen eggyé válik, összeolvad a dallam járása, játéka és jellege.

A zsoltár szövegéhez símuló, szinte belőle önként kelő fordulatossá dallamjárás, az énekhang négyféleségében rejlő árnyalatok találékony érvényesítése, az egyes, többes, együttes szólamok

remeklő hangvezetése apáról fiúra szállott örökség vala. Az utolsók közül való volt, akiket jutalmasabb, hírből s vagyonban jutalmasabb pálya és szerep el nem édesgetett az oltár asztala mellől.

Hívó lélekkel szolgálta az oltárt. Hivatásbeli buzgalmát, szolgálati pontosságát csak igénytelensége, szerény, békességes alkalmazkodása múlta fölül. Ünneplő, vallásos háttérű otthoni összejöveteleken a templom énekével s a csillogó néphúmor dalaival teljesíté az igét: **ישיר בשירים על לב ידע** énekkel vidítá a komorodó kedélyt⁵.

Az ének mindig teremtés. A dal csak akkor él valójában, mikor megzendül az éneklő ajkon. Az éneklő újat teremt, ha mindjárt csak újjá terenti is másnak zenei sugallatát.

Szoros kapocs fűz össze hitet és zenét. Az ember egész fejlődése igazolja ezt a kapcsolatot. A zenének enyhesztő, búhegesztő hatása a megindulás hullámain lebegtetni a kedélyt. A forró vallásos hangulat, amit szó ki nem fejez, a buzgó áhítat szent érzése, az keres kifejezést a zene művészetében, mert az érzés legkifejezőbb tolmácsa a dallam.

A gyermeteg bizalom, a könnyörgő hév, a repeső öröm, a menedékkereső aggás zengő dallamba olvad. A szív dobogása ütemmé válik, az ütem dallamba, hangok sorába gubózik. A hangok sorának tagolása az ütemben a zene. Zene költé a látó ihletét, osztatá a király mélabúját, hirdeté a zsoltárban az Úr dicsőségét.

Dallam hevité a vallásos fölbuzdulást; vallásos szigor őrizte a dallamokat: szoros kapocs fűz össze hitet és éneket. De azért némely ősi dallamunkat életrevaló, de kegyeletlen üzérkedők a szinpadra hurcolták dalművecskéik csődítő hírharangjául.

Hárfa függött Dávid ablakában. Csendes éjeken a szellő fuvalma megindult és észak hűvös fuvallatára **היה כנגן חלילי** megszólalt a hárfá önmagától, ujjaktól pengetetlen, megszólalt bűvös hangon⁶. Nem tudomány, hanem sugallat szülé dallamát, ihlet szülé a zsoltáros király énekét. És később is dallamot, mélabúsat keltett a zsidó nép hárfáján észak hideg fuvalma: a szenvedés. A dallam a lélek megindulásából fakadt, de a szenvedések tüzeiben harmóniába nem olvadt. Jobb napok hozták meg az összhangosítást. Tanultunk a haladó világ műalkotásaiból, de azért nem világi zeneművészet a zsinagóga énekmestersége, nem is pusztán művészet, hanem a néplélek zengő imádsága. A vallásos élet forrásaiból ered a mély érzés és ez az érzés olvad dallá. Az érzés túltengése, olykor vakítás visz-

ketege, elszakította néha a dallamtól a szöveget. Uralkodott még a dallam, de a virtuóz hangkezelés futamokkal és virágokkal túlterhelte. A régi melódiák eltorzultak, csengő ércük helyébe aranyfüst csillogott. Cikornyává változott gyakran a dallam a múltban, de a haladó kor művészete nem állott meg a templom küszöbénél. Kihüvelyezte, héjazta a cikornyából a melódikus tisztaságot: ritmust, ütemet keresett a vadvirágként termett dallamokban. A műértés érvényesüljön, de az összhang ne tegye fakóvá a dallamot, ne vetköztesse ki ősi, jellegzetes eredetiségéből. A nép lelke rezg, mereng, sír, ujong, hevíl e dallamokban. Azért ragadnak meg bennünket. Belőlük zsong föl minden emlék. Elmereng, sír, ujong, hevíl lelkünk, ha fülünkbe esendül a dal, Dávid hárfájának önként esendülő dallama. Ha az ősök szent nyelve már-már idegen: zengő dallamait megértjük, mert bennük a zsidóság múltja, sorsa, érzése, hite esendül meg.

Vele rezg a megkonduló ércel, ami eleve hozzá volt hangolva: a lelki világhoz forduló énekekre is a hozzáhangolt kebel felel. Fölhangolja az ének a fogékony, rokon keblet, hogy vele rezegjen hullámnzó mozgásban, megindultan szálljon a dallam szárnyain, szálljon múltba, mennybe, áhítatba, rengjen mint a sajka a dal hullámain, szálljon tova az istenéhez vágyakozó lélek a dalnak bontakozó, lenge szárnyain.

Nagy, világhírű művészek méltányolták kántoraink énekét. Carusoról jegyezte föl egy közeli ismerőse: Hamburgban történt első vendégszereplése alkalmával. Felkeresett avval, mennék vele a zsinagógába, mert péntek este van. Meglepett a felhívás, elkísértem és egy óráig ott voltam vele. A vacsoránál kimagyarázta a dolgot. Azt tapasztaltam, hogy a zsidó énekesek előadásában sajátos ének-művészet és módszer érvényesül. Nem egykönnyen lehet utánozni a hangváltásukat (Überschlagen) és a hangképzést, mellyel a szertartásos énekek előadásánál élnek és az átsiklást az énekbeli nehézségeken, amelyek talán a szövegből, nem a zenéből erednek. Ezért járok, ha ráérek, mindig a zsinagógába. Ha pénteken nem játszotam és szombat délelőtt próbám nem volt, eljártam Bécsben a Seitentengassei és lipótvárosi, Berlinben az Oranienburger és Lützowstrassei, majnai Frankfurtban, Párisban és Budapesten az impozáns nagy zsinagógákba. Caruso a kántor szólóénekére feszülten figyelt. Azután hazamentünk s otthon fél óráig gyakorolta a hang könnyed

képzését és váltását (Ueber- und Umschlagen), amelyet nagyon értékesnek talált.

A világegyetem hallelujás énekében, a Perek Síróban olvasuk **ישור אומרי אשירה לרי**. A mi Schorr Mórunk művészetében teljesült a fordulat, énekelt Schorr az Úrnak! Művészi énekét a vallásos hév, az ősi dallamjárás melege tette kebletolvasztóvá, fölemelővé. Éneke a bűnbánat tengerébe mártja, az Úr irgalmának tengerszeméhez emeli a gyülekezet lelkét: igazán **שליח צבור** volt, az áhítatba merült hívek érziületének kifejezője. Buzgó érzés szüli a dallamot, buzgó érzést költ a dallam. Réveteg emlékekbe szövődve kelti áhítat lendülését az ünnep vissza-visszatérő dallama. És a lélek is visszatérő dallam: öröklétbe visszatérő. A lélek neve Noémi⁸, a dallamos, mert meg van írva: **יהי נועם רי עלינו**⁹ legyen velünk az öröklét dallama. Öröklét dallama fogadja a lelket, ha hazaszáll **למנוחת בנינו**¹⁰ az Úrnak dallamába merülni. Az Úr jobbában **נעימות בימיך נצח** örök dallam zengése van¹¹, szférák harmóniája, túlvilági dicsőséges zöngéje. Amen.

*
* *

¹ Ézajás 24. 16. — ² M. I. 23. 11. — ³ Eötvös Károly munkái X. 67. — ⁴ Schorr Bäruch-leMBERGI kántor. — ⁵ Peldab. 25, 20. — ⁶ J. Ber. I. 2 d 38. — ⁷ Berliner Tageblatt. Wochenausgabe 12. IV. 1922. — ⁸ Erché hakinnuim. — ⁹ Zsolt. 90, 17. — ¹⁰ 27, 4. — ¹¹ 16, 11.

A TANÍTÓ.

És az ijjászok meglőtték Jósija királyt és szólott a király szolgálóihoz: vigyetek el, mert nagyon megsebesültem¹. Az ijjászok háború idején, a esata hevében, nyílt harcban lőtték le az ellentél hadvezér-királyát. De orgyilkos kéz, irányítva a gyűlöletnek dühétől, a balkáni fajzat ádáz, állati kegyetlensége oltotta ki tegnap éltüket azoknak, akiket ma a monarkiának minden népe sirat. Belát-hatatlan bonyolulást idéz föl a népek életében ez a gaz merénylot, amelytől borzalommal és utálattal fordulunk el. A nemzetiségi elvadt vakbuzgóság irányította golyó kioltotta életét a trón várományosának és hitvesének. Akik a trón árnyékában a szerető szív hatalmának, a hitvesi hűségnek és a bensőséges családi boldogságnak messzevilágító, ragyogó példáját adták. Őrjöngő orgyilkosnak estek áldozatául.

Gyermeki ragaszkodással osztozunk az agg uralkodónak, a béke patriárkájának családi gyászában, osztozunk a világ minden érző keblének kínos megdöbbenésében, az állatias, vérszomjas vad-ság merényletének kárhoztatásában.

* *
*

A szent nyelv alkotó szellemének sajátos játéka ugyanavval a szóval, amely a király elestének elbeszélésében a céllövést jelenti, fejezi ki a tanítás művészetének célkereső eselekvését: jajrú. A lelki élet rejlő céltábláját keresi a céltudatos tanítónak működése, amely négyféle érdeket szolgál az emberiségnek életében. Azért a szentírás négyszeres tanítással írja körül a tanító feladatát, mindazt az irányító érdeket, amely nemes hivatásához fűződik. Négyszer fordul elő a szentírásban ez az igealak²: jajrú, tanítsanak, négyszer, hogy azt a négy érdeket megértsük, amely a tanítóságnak verejtékes munkájától el nem választható.

I. Az első :

Tanítsák a Te törvényedet Jákobért, a Te tórádat Izraelért³. Ahol a szentírás evvel az igével él, ott utána tárgyjelző alakban következik, kit tanítsanak, azért az írásnak így kellene hangzani : esz Jiszróél.

Tanítsák a Te törvényedre Jákobot, tórásra Izraelt. De az írás mást akar mondani. Az írás azt az első érdeket, amely a zsidó tanítóság működéséhez fűződik, akarja érthető célzással kiemelni. Tanítsák a Te törvényeidet Jákobért, tórásdat Izraelért!

A régi Izraelben a tanítók, akikről az írás ez igéje szól, születtek. Nem oklevél jogán tanítottak és nem is a levél az, ami a tanítót teszi. Lévi törzse született tanító volt. Mindíg ő is maradt a legszegényebb, a birtoktalan törzs Izraelben, de született tanító volt, olyan tanító, akin az írásnak igéje teljesedett, amelyet Becálelről olvasunk, a művészlől : lehajrajsz, az Úr szívébe adta Becálelnak⁴, hogyan kell tanítani. Mert akinek a szívében nem él a tanítás ösztöne, nincs az az iskola, amelyben meglehessen a tanítás tapintására tanítani és nincs az a módszer, amely arra képesítené, hogyan kell tanítani. A nevelő tanítás a szívből ered. Az igaz tanító születik. Nagyon meg van fontolva az írásnak minden igéje és ha a tanítás mesterségét nem elméletek nyomán, hanem a szívből eredeti, akkor bizonyosan a szív az, amely a tanítás bölcsességét szüli, a szív az, amellyel a tanító célt tud érni a maga nehéz hivatásában és erre a tanítói szívre bízva a szentírás az ige, a hit, a religió tanítását. Az első érdek a hívő Izrael fentartásának érdeke : a mi tanítóságunknak ez legelső feladása. Ezért mondja a szentírás : tanítsák a serdülő nemzedéket az Úrnak törvényeire **בְּתוֹרַת יְהוָה** Jákob érdekében, az Úr igéjére a hívő Izrael fennmaradásának érdekében. Abban a nehéz küzdelemben, amelyben **יִשְׂרָאֵל** Izrael áll a történetnek megsemmisítő hatalmával, elsöprő áramlataival, abban a tanítás fegyvere az, amely az ellenállást szervezni, győzelmessé tenni. Izrael községét fentartani tudja.

II. A második érdek a második jairú tanítása.

A bélpoklosság csapásában meglássad, szorgalmasan megőrizzed és megeselekedjed mindazt, amire tanítanak a lévíták a papi nemzetségből⁵. Nemesak Istenről szól tanításunk, hanem mint a régi papok, tanítunk a testnek ápolásáról, igényeiről és az életnek feladásairól. Ez a tanítói működésnek második érdeke. A tudás elemeit

oltjuk a gyermek fogékony lelkébe, hogy harcraképes, versenyálló embert neveljünk belőle.

A második érdek: a gyermeknek érdeke.

Képződés, hogy a gyermeket tanítani lehet pusztán játékkal, akár zártfalú iskolában, akár erdőben. Hangzatos, de megtévesztő jelszó a játszvatanítás. Nem ér reá a mai kor fia arra, hogy maga találja meg és böngéssze össze a tudás elemeit. Munka a tanulás a gyermeknek, de nem nehéz munka. Nehéz munka a tanító munkája! Csodálatos mélységű a szentírás nyelvezete. A szent nyelvnek van egy ige-alakja, amely a könnyű munkát jelzi: a kál e könnyű alak, és van egy, amely a nehéz munkát jelzi: binjan hakóvéd, a nehéz alak. És a szentírás körülírja, hogy kinek nehéz az iskola munkája, következőképpen adva értésünkre a dolognak nyitját. Gyűjtsd nekem össze a népet⁶, hogy hallgattassam meg velük igéimet, hogy azt megtanulják, jilmedun a könnyű formában: mert tanulni nem nehéz. De tovább folytatja az írás: hogy engem féljenek éltük minden napján, amíg a földön ének és gyermekeiket tanítsák meg, jellammédun, a nehéz formában, mert nem a tanulás nehéz, hanem a tanítás. Nem indulunk jelszók után, amelyek azt hiszik, hogy meg lehet a gyermeket a tanulás komolyságától kímélni játékos új módszerekkel, amelyek szórakoztatók és a gyermekkel találtatják meg a tudás anyagát.

A gyermek munkája nem lehet pusztán játék és a játékos tanítás kényszere is kényszer. Tudjuk kímélni a gyermek erejét a módszer könnyítő eszközeivel, de a tanító munkája mindig komoly, nehéz feladat. Nem hiába mondják a régiek: rövid a nap, a tanítás napja. — hát még a félnapos tanítás napja! — de sok a munka és azért helyt álljon és ember legyen, aki ezt a nehéz munkát elvégzi.

Nehogy azt higgyük, hogy véletlenül különbözteti meg a szent nyelv a tanítás munkájának nehézségét a tanulás könnyűségétől. nemcsak ebben az igében találkozunk véle, hanem abban a másik igében is, amely a tanítást jelenti, amikor Jób könyvében olvassuk: Hallgass reám és vááálefecho chochmóh megtanítalak téged bölcseségre⁷. És amely szóban a tanítás kötelessége átment a mindennapi ima révén a köztudatba: vesimmántom véd gyermekeid lelkébe⁸, abban is a nehéz igeforma jelentkezik jelképes jelentőséggel.

Igen: nehéz dolog a tanítás, érezzük mindnyájan, akik hordjuk a tanítás terhét és rójjuk a nevelés robotját.

III. A harmadik érdek: veesz ámmi jajrú. Tanítsátok meg népemet, hogy megkülönböztesse a szentet a mindennapitól, a tisztát a tisztátalantól⁹. Lelki tisztaságra nevelni az ifjúságot a harmadik érdek, a családnak érdeke és a családból szövődő egész társadalom érdeke. Ujból a szent nyelvnek mélységes tanítása az, amely útbaigazít bennünket, amikor megkülönbözteti a tanítónak két nevét.

Az egyik majre, tanító. Azt mondja a szent nyelv képzeteinek menetébe, játékába mélyen behatolt egyik újabb írástudónk¹⁰, majre az, aki megtanít arra, amit nem tudsz, tanítja azt, aki nem tud; madrich az, aki akaratodat irányítja, aki nevel.

Azért megkülönbözteti a kettőt: aki nevel, aki az akaratot alakítja át, az fölötte áll annak, aki csupán tanít, ismeretet terjeszt. Mert az akarat nevelése, amely korunkban mind nehezebbé válik, az iskola harmadik érdeke, a család és véle a társadalom, az álladalom érdeke.

IV. A negyedik érdek, az utolsó az írás sorrendjében és az élet sorozásában is, a tanító érdeke. Az alkalom, ahol az írás evvel az igével él: jajrú tanítsanak, ebben a prófétai igében jelentkezik: fejedelmei ajándékért ítékeznek és papjai bimechír jajrú fizetségért tanítanak és prófétái pénzért jósolnak¹¹. Minden munkának megvagyon a fejlődő társadalomban jutalma s a szellemi munkának bére a haladás fokmérője. A művelődés fokmérője a tanító jutalma is, akinek választott hivatásában egyúttal kenyéradó, jutalmas életpályát is kell találnia.

Igaz, hogy a szentírás azt mondja: nemesak kenyéren él az ember¹², de kenyér nélkül ugyanesak nem él.

A régibb Izrael írástudói ingyen tanítottak s ingyen ítétek s kenyérüket iparos kézzel, orvosi tudással, vagy egyéb munkával keresték meg. Innen maradt fönn az a hagyományos érzés, amely csodálkozott, mikor a tanító meg akart élni a tanítás munkájából. Azelőtt a próféta igéjét emlegették: Sion fiai örüljetekek és ujjongjatek az Örökkévalóban, a ti Istenetekben, mert adott néktek tanítót liceedókóh könyöradományul¹³.

Tudjuk, milyen nehezen szokott hozzá a közönség ahhoz, hogy azt a munkát, amely a tanító egész erejét lefoglalja, jutalmas bérrel, nem pedig könyöradománnyal kell meghálálni, mint amikor a keservesen ösztövére heti bér mellé télen faggyúgyertyát hozott a gyermek és egy darab fát az iskolába. Száz éve (1816) egy költemény-

ben ostromozta egy író ezt a tanítói bérmegállapítást. Párbeszéd folyik a gazda és a tanító közt. A gazda öt fiához házi tanítót keres. A tanító száz tallér évi fizetést kíván, mire a megrémült gazda fölkiált: Hisz ennyi vagyonért három ökröt vehetek¹⁴!

Nem hiába hirdette közel félszázada az egybegyűlt tanítóknak e szószekekről Löw Lipót az idő hatalmát¹⁵. Megváltoznak a viszonyok. Évtizedekkel ezelőtt az írás e heti szakaszát kellett idéznünk, ha a tanítók elégedetlenkedtek: Hallgassátok, oh tanítók, vajjon ebből a sziklából, a közönynek ebből a meddő sziklájából fakaszszunk-e néktek élő vizet¹⁶? A községek is megértették ma már és az állam is megértette velük, hogy lejárt az az idő, amikor könyöradományért dolgozott a tanító. Változtak a viszonyok, bár nem annyira, mint amennyire óhajtottuk, mert annyira nem változnak soha. Nagyon változott a világ. A haladó művelődés, a törvényhozás bölcsesége változtatta meg és a községek bölcs belátása. Nem utolsó sorban a zsidó tanítóságnak magának is lelkes, nemes és buzgó társulása volt, ami megváltoztatta ezt a szégyenletes majre licedókot.

Avval az imádsággal gyűltünk össze e reggeli órán az Úr hajlékában a tanítóegyesület tanácskozása előtt, hogy az Úr teljesítse a tanítóság vágyait, igéjének beteljesüléséül: jááte majre bőséges áldást ölt fel a tanítóság¹⁷: áldás körítse gyülekezésében, tömörülésében, társulásában, áldás az esztendő szorgos munkájában és a szünet békés pihenésében. Amen.

*
* *

¹ Krón. II. 35, 23. — ² Masszóra. — ³ M. V. 33, 10. — ⁴ M. II. 35, 34. — ⁵ M. V. 24, 8. — ⁶ U. o. 4, 10. — ⁷ Jób 33, 33. — ⁸ M. V. 6, 7. — ⁹ Ezek. 44, 23. — ¹⁰ Malhim, Hakarmel 133a. — ¹¹ Micha 3, 11. — ¹² M. V. 8, 3. — ¹³ Jóél 2, 23. — ¹⁴ Monatschrift 58, 324. — ¹⁵ 1868. X. 5. Löw Lipót, Zsinagógai beszédek 303. — ¹⁶ M. IV. 20, 10. — ¹⁷ Zsolt. 84, 7.

RÚT.

לְשַׁלְּחָתָא אֲדֹנָי אֶת הַשָּׁמַיִם מִצִּיּוֹן לְשַׁלְּחָתָא אֲדֹנָי אֶת הַשָּׁמַיִם מִצִּיּוֹן Leszállatá az Úr a mennyeket Színai szirtormára, hogy a föld szülötte s az égnek szelleme egyesüljön, hogy a föld lakója a mennyek részesévé magasztosodjék. A vallásnak szülő óráját ünnepeljük, amidőn e mai napon יום מִתְּחִילַת הַיּוֹם egybeseregliünk ünnepi örömmel, Izrael mennyei kincsét újból hűbériül fogadni, új ragaszkodással vállalni őrizetét az ősi kincses letéteménynek.

A Színai cikázó villámai egy világot töltének el a hitnek fényével. A tiszta fény sok helytt megoszlott, színekre bontatott, de azért ahol e földön az Egyisteneszmé szívet melengetőleg él, mindenütt a Színai sugárai rezegnek, teljesítve el nem évülő küldetésüket. Szent áhitattal ünnepli vélünk sok érző kebel az Úr megnyilatkozásának ünnepét.

És e nap mindent fölöző jelentősége sokkal nagyobb, semhogy rögzítő jelkép és megjelenítő szertartás keretébe foglalódhatott volna. Minden, ami rejtve bimbózék az emberi szívben, virággá feshék az Úr szavára. Néma, szunnyadó sejdítései vonzották a szíveket a végtelen felé — az Úr szózata felkölté, megszólaltatá őket, irányt szabva, tartalmat adva a szív sejtésének. A mennyei atyának atyai keze megdicsőítette a föld porát, s az ember lelke megdicsőülve emelkedék a megnyilt mennyek felé: נִפְתְּחָה הַשָּׁמַיִם יִרְאֶה מְרִאֵת אֱלֹהִים az Örök és Egyetlen felé ujjongott Izrael. A hitnek legfőbb ünnepe ez a nap, amelyen a hitnek hivatását nyerte Izrael. E nap határtalan jelentősége körülhatárolt emlékeztető jelre, szűkkörű szertartásra nem szorul. Amely szív el nem szorul a vallás hevében, midőn az erkölcsi világrend örök ígéje hangzik feléje, annak szer és szokás sem költi föl szunnyadó indulatát. ¹בַּעֲצֵם הַיּוֹם הַזֶּה, ennek a napnak lényegében álljon malasztja és szentsége; a szentség hívó szava legyen nektek és hirdetője annak, hogy az ég s a föld, Isten s ember között oldhatatlan kötelék van. Leszállott az íge a földre örök frigyéül az ősöknek, akik szent borzalommal állottak a Hóreb hegye alatt és a

késő maradéknak, amelyet gyülekezőre hív a világ szórakozásából és robotjából. A leszálló íge kelő riadása felrázza a tétlent és közömböst, hogy a hívő buzgóság békés fegyverét adja kezébe. Morajlik a Színai égzengése, hogy a riadó vak mélységet fölverje szavával és visszaterelje a hitetlen elhidegültet a szív melegének napjához, az Egyetlenegyhez. מְשִׁיבֵי הַרוּחַ לֵאמֹר בְּשַׁבְעֵי מֵעַתָּה Mély értelmű és finom tapintatú szokása volt a régi kornak, hogy a gyermeknek tanítását e mai ünnepen kezdték meg. Elkezdették beavatni őket az írásba, a próféták és bölcsék szavába, a régi kútfők és források ismeretébe, abba az irodalomba, amelynek gyöngyei ma már sajnos nem élnek a köztudatban, hanem jórészt idegenül, ösmeretlenül hevernek könyvesházak gyűjteményeiben. E napon kezdték beavatni az íge ismeretébe az új emberöltőt, amely nap ősei hallak az íge tíz szavát. Ez ősz szokás megújulásául legyen ez óra áhítatos elmélkedése a lelkek ihletett emelkedése; a sudamló, röpke szó ragadja magával a közönybe merült indulatot.

* *

Egy nő alakját szemelték ki elődeink, hogy az íge ünnepén megelevenüljön lelkünkben az ősz hajdan legmegnyerőbb, legbájosabb alakja. Idegenből szakadt Rút közénk, de lelkülete, gyöngéd odaadása népünkbe oltotta át. Moáb vad rablótörzsének leánya volt, ama vad törzsnek, amely férfi ágában ki volt zárva Izrael gyülekezetéből, מִצַּדֵּי הַיַּדְּמִי de női ágában nem, mert a nő alkatánál fogva simulóbb, hajlékonyabb, szelídebb és a vad törzs zord fiai közt is gyöngédebb kedélyű, emberibb érzésű, nemesebb hajlamú. És Rút is, aki a számkiűzött Noémi családjába fogadtaték, megértő lélekkel lett részese az új környezet bensőséges lelkületének, melengető, nemesítő kedélyének. Izrael hite, erkölese hatotta át a jövevényt: benne találták eleink bizonyosságát annak az erkölesi erőnek, amely hitükben rejlik. Benne örökölt meg az a kitüntető szerep, amelyet hitünk élete a nőnek szánt a családban a vallásos érzület ápolása, fönntartása, megőrzése körül. Ha az íge így fordul Mózeshez: imígyen szólj Izrael házához, akkor a régi tanítás magyarázza: a ház a nő: tőle várd, hogy kegyelettel, szeretettel fogja a hit reábizott kincsét híven őrizni, féltve gondozni. Ő lesz rázkódtatás és erőszakos támadás idejében, ő lesz lassú alámosás veszedelmeiben a hitnek őre.

Az élet harsai, a hivatás feladatai egyoldalúvá teszik a kereső férliút. De bár manapság a nők tetemes része osztozik a kereső hivatás feladataiban, ez egyoldalúságnak a nőben nem szabad meg-
 esonkítania az élet kikerekítő, domborító fölfogását, a valóság kiegészítését a kedély életével, a rideg valónak költői kiegészülését, összefoglalását, megdicsőülését. A költészet nem ott él, ahol a hivatottak érzeménycsere ölti formáját, hanem ott, ahol a költemény újból eleven érzéssé válik. A költészet élete az élet költészetében virul, az élet költészetében, amely mint az iszalag indája körülfogja, körülfonja az élet törzsét, hogy elfödje durva kérgét, pótolja, amit a valóság ridegvolta megtagad. Nem gyújtó szavával a költőnek, hanem varázserejű zsarátjával a kedély melegének melengét a nő költőisége.

Az élet költészetének ápolói a nők: nincs fájóbb látvány, mint ha ennek hajlama belőlük kivész. Nincs fájóbb látvány, mint ha a nő a költőt üres ábrádnak, a gyöngédséget pusztá érzélgésnek tartja. És a költőiség és a nőiség, mert azonos e kettő, öltött alakot Rútban, Moáb leányában, akinek lelke felolvadt Izrael lelkiületében.

Noémi, a sívár özvegységre jutott, gyermekeit eltemetett, élemedett anyja, hazafelé indul, de maradásra, visszatérésre készíti a kísérő Rútot: ne jöjj velem idegenbe, maradj szülőházadban! Az elhunyt férj emlékét őrző ifjú asszony feleli: ne szorongass, hogy visszatérjek vagy elmenjek tőled, mert valahova te mégysz, oda megyek én is, és valahol te pihenni fogsz, ott pihenek én is: a te néped az én népem is, a te Istened az én Istenem is; ahol meghalsz, ott halok meg én is és ott temettetem el. Ugy cselekedjék és azt mívelje vélem az Úr, hogy csak az egy halál választ el tőled! **עַתָּה אֲנִי וְעַתָּה אַתְּ** a te néped az én népem: családi erényeit, lelkiületét, bensőségét, gyengéd érzületét, ragaszkodó odaadását a te népednek érzem kebelemben — hogyan térnék vissza Moáb irdatlan nyersesége, bárdolatlan zordonsága közé? A te Istened az én Istenem: könnyőriületességét Izrael Istenének, hitének magasztosságát, vigasztaló hatását, fölemelő erejét éreztem körödben — hogyan térnék vissza Moáb holt bálványaihoz? És Noémi erre keblére ölelte és tanította Izrael hitére, erkölcsére, viselkedésére! **וְהָיָה כְּשֶׁתֵּיכָּן יִשְׂרָאֵל לְעַמּוּדָה** Nem szokása Izrael leányainak a zajos szórakozás nyilvánossága, nem a piperének kultusza, hanem a szerény otthon csendes boldogságát, enyhe melegét keresik. **אֵין דְּבַר שְׁלוֹמֵנוּ יִשְׂרָאֵל לְדָר בְּבֵית שֵׁן שֶׁנֶּחֱמָה** Házukban élnek, amelynek küszöbét őrzi az Úr ígéje, a Mindenható meg-

szentelő lelke. És ez otthonban az élet melege köti a nőt Istenéhez, trónjának zsámolyához. Nem hideg elmélet szóba rögződött tanítása a hit, hanem az élet melege, a ház légköre, vissza-visszatérő ünnep és szokás meghittsége, amely a közös imádás házába kíséri a hívő lelkek egybeseregülő áradatát.

Nyerssé, rikoltóvá, rideggé válik napjainkban még a piacot kereső költői alkotás is: de ha a költészet kiábrándul is, a vallás költészetének kiábrándulnia nem szabad. Mert ha a virág, ha a virágnak bódító illata, színes szirma, ezernyi változata a teremtés költészete, akkor a hit, a moábi Rút ígésző alakjának hite, a szívnek költészete, ragyogó virága, gyümölestermő ígérete! Amen.

* *
*

¹ M. III. 23, 21.

R. Jóchanan tanítása: Mikor az Úr a tórát adá, a madár nem énekelt, a szárnyasok nem repültenek, a jószág nem bődült, az égiek nem lebegtenek, a szeráfok nem zengék: szent, a tenger nem hullámzék, a teremtményeknek elállott szava: a világ hallgatva figyelmeztett és megzendült az ige: **שָׁמַח!**

Az igének malasztjától megteljesült a földhatár, némán fogadta a Teremtő szavát az egész teremtett mindenség.

I. **צִוֵּי לֹא צִוֵּי** A madár nem énekelt. Az éneklő madárnak megszűnik éneke, mikor fiókáit ápolni kezdi. Eláll dícserejű dallama, csicseregő enyelgése, hívó szava.

Az élet gondja mikor megül, komolysága ha reád nehezül: ha bizalomra, kitartásra vágy szíved: ha szülötted szegzi rád szemét, magzatod kebledre simul: érette meghalod a nyilatkozás szavát, megérted a sorsintéző Isten nyilatkozását.

Érettük megtanulsz bízni, himni, az ígét megtanulod hallani, a tóra, a megnyilatkozás ünnepét megtanulod megülni.

II. **עֵי לֹא זִיָּה** A szárnyasok nem repültenek. Tört remények roncsain ha szárnyszegetten ülsz: megkornyadva, virrasztva éjfelek sötétét ha talál a bú: ha üld a kétségbeesés, a gyáva lélek e szülötte; reményeid a megtört kebelnek sírjában ha halványan pihennek és vissza-visszatér a hit mint ingó galyra, rezgő ágra elrezzent madár: oh, ne bocsásd el akkor, ne hagyjad tova szállni, elröpülni!

Tanítson a légi pálya kéthonú szárnyas vándora: kéthonú a te lelked is, csakhogy ha elszáll, vissza nem hívja földi kikelet, fiókaköltő nyár. Vissza nem száll az örök verőfény dús honából.

De mint a lég szárnyasa idő előtt nem indul, nem kel útra, úgy várd ki, míg az Úr hí haza az örök hazába. Kivárja a költöző madár vonulása idejét: **שָׁמַח עַתְּ בַּשָּׁמַיִם**... az eszterág, az égen tudja időszakait, a gerle, a fecske és a daru betartják jöttük idejét².

III. **לֹא יֵשׁ לֹא עֵצָה** A jószág nem bődüle. A nyers erő tudalma, daca, gőgje megrendül. Elkövetkezik betegség, hajló kor elernyedése, elkövetkeznek öregedés nem szeretem napjai . . .

Elmúlik az idő, midőn hevült, esordultig telt a szív. A hanyatlás hírnökei köszöntenek: a vallás bűvkörébe vonz lecsendesülő szenvedély, lemondó megadás és meghallod, érted a szót: **אֲנִי!**

IV. **אֲנִי לֹא עֵשֶׂה** Az égiek nem lebegtenek. Midőn a lélek belátja, hogy van messzeség, amelybe szárnya nem röpül; magasság, amelynek ritkuló légkörén nem fog csattogó szárnyának evező lökése; mélység, amelybe le nem száll a fenéknek titkáig; rejtelem, amelyet meg nem old a véges ész, csak sejt a lélek és megérez a hívó szív: akkor érti az ígét meg, **אֲנִי!** En vagyok az Úr! Amnyit látsz, fejtesz meg, amennyire meglebbentem a titkok fátyolát. A létnek, teremtésnek tudhatatlan útjaiból, tengertitkaiból hívó hit lesz részed az íge során.

V. **שְׂרָפִים לֹא אֲמַר קִדְשׁ** A szérafok karában elnémul a hódolatos ének, mert az Úr szentsége leszáll a véges ember fölé, hogy az ő lelkének mélyéből fakadjon a szérafok dícsérete: **קִדְשׁ** Szent, szent az Úr, a seregek Ura!

VI. **הַיָּם לֹא נִדְעָעָה** A tenger nem háborga. A kétely tengere nem háborog: néhány csepp olaj az ég tudományából lecsendesíti a zajló hullámjárást. Nem a fenékkereső horgony menti meg a gályádat, hanem a béketerjesztő olajnak hullámlóhasztó cseppjei, a hitnek varázsszava: **אֲנִי!**

VII. **הַבְּרִיית לֹא הִבְרִית** A teremtmény elnémula. Midőn a teremtő szava szálla alá, megnyilatkozáék az öröklét végig nem gondolható eszméje. Aki ez eszmébe, a tórába merül, annak **הַחַיִּים** öröklét gyógyító írja léssen az íge.

Ha elnémul a föld vándora, beszédes léssen a túlvilágból átcsendülő szava: tanítóink lesznek a bezárult ajkak, felnyílik a halálnak jégpecsétje:

הַחַיִּים örök élet gyógyító írja hegeszti sebeinket. Szívünkbe van írva neük a vesztés gyászbetűivel és a sajtó írás hirdeti az öröklét tanát. Sötét gyászból, fájó borongásból vígaszos, biztató tudat kél, hogy derűsebb hazában vannak, ahol nincs vesztés szülőnek gyásza, elhagyott gyermek árvasága, bánatos hitves egyedülisége.

Lecsendesül a föld zaja, az életnek moraja, elnémul a teremtmény, de sírján még az enyészet tanúja, a sírszobor is fölfelé mutat:

העולם שִׁמְךָ וְהַחַיִּים יֵצֵא הַקֵּל אֲנִי hallgatva, némán figyelmez a világ és felhangzik az isteni szózat. Messziről, csak lélekhallhatólag mély, varázsos csengés ébred: nem tartott keblén a néma rög, nála vagyunk: אֲנִי aki szólott: én vagyok az öröklét! Benne élünk, várunk, viszontlátunk. — — — Amen.

*
*

¹ Sem. r. 29. — ² Jerem. 8, 7. — ³ Taan. 7a.

A HITNEK ELEDESE.

Es visszatére Noémi és vele menyé, a moábi Rút . . . A szentírás mai megemlékezése Rútnak van szentelve, a női eszmény elbűvölő megjelenítőjének. Hozzá hasonlót alig találunk akár a költői képzelet alkotásai, akár a valóság alakjai közt. Bűvös kellem, megnyerő szerénység, szívbéli hűség, hervadatlan fiatalság, varázsos mosoly tündökletes alakja Rút. Ábrándos tünődés borongó árnyai fűzik lélekben Noémihez, elhunyt szerelmének anyjához és hazavezérlik az elhunytnak szülőföldjére, Betlehembe. Az idegen vér szülötte királyi sarj szülejévé válik: az egyén varázsa, a lélek rokonulása legyőzi a vér idegenségét, a szív melegsége a faj rideg elzárkózását. És évezrek elülte után ma nálunk a fajok kölcsönös megértésének szépen megindult pályáját a rosszindulat és a hamisító tudakosság messze kanyargó, sekélyes, zátonyos mederbe terelte. Megakadt a békülõ folyamat, mióta az irigység, a törtetés, a faji egyeduraság örülete maró festékbe mártotta meszelõjét, hogy eltorzítsa a rólunk festett képet.

Hiszzen mindig voltak az ingerületnek elenyészetlen nyomai, de nem hittük, hogy föltoluló felhők növekvõ borulata a szemhatár egész körét, az egész égboltot megülje, hogy a vihar zagyva zúgása mindent túlharsogva elnyomjon-némítson minden békeszerzõ szót. És immár veszélytelítettek állapotaink, mételyes már közéletünk és fojtó-fullajtó lett levegõje. Uralkodik lekõthetetlen rakoncátlanság, pöffeszkedik megtéríthetetlen elvetemültség, nyeregbe ült az engesztelhetetlen gyûlölködés nyakas igazkodása. Orv idõket élünk, a törvényszegés felmetlenségét, merénylõk bírónélküliségét, éljük a közszellem elfulladását az önzés özönében.

Pedig ez a tönkretett ország, a vérvevõ bilincsbékének ez a nyomorultja, összefogva sem elég erõs, hát még széttagolva, törvénytiszteletben megfogyatkozva, erõszakoskodástól megrokkanva.

A törvény sírbatételéből nincs föltámadás : a gyűlölet ércujjú fagyából nincs tavaszkelés : a vakbuzgóság szemkörnélküliségéből nincs jövőbelátás : a fajüldözés mákonyának izgatva-tompító álmából nincs kábulatlan ébredés.

És mégis hisszük a kilábalást. És mégis reméljük a fordulatot. És mégis az mai hő imánk, hogy a szeretet lángja törjön elő a közelgő közbűnbánat hamuja alól.

Ezekben a nehéz, viharzó, próbatévő időkben érezzük hitünknek, e mai ünnepünk malasztos hitének ujjáébredését. A pislogó méceset eloltja a lenge léghuzam, de a mélyen izzó parazsat lángra kelti a fujtatonak áterőszakolt szélrohama . . . Viharzó szélrohantól esapott ki ujfönt a zsaráthól hitéletünknek lángolása.

A tűző sugár, a nyilazó napnak tüzes heve elperzseli a viruló rózsát, de érleli a gabonának életadó szemét : polgári békességünk piinkösdí rózsáit elperzselte az izzó gyűlölködés heve, de hitbéli buzgóságunk éltető magva érlelődött e tűzben. A forró gyűlölet égő napözöne hatalmas erőt érlel benne, mint őszi takarás késő nap-sütése a borágnak zamatos szemében.

Hitünk áldozatos életének gyökere törzsbe szökkenve büszke lombot ont, sudaras fája, mint odakünn páros jegenyéink, sűrű lombba borul.

Esendő ember örök szenvedéséből újból keressük Istent.

Keressük az okot, kutatjuk a véget,
A nagy mulandóság ős rejtelmé égét
Keressük a cseppben, száguldunk az ürbe . . .

s hordjuk az ős góluszt két ezrede tűrve !

E kornak gyilkos szeszélye, fokozódó kínjai, halálos botlásai mint nyilaknak ezrei járják át lelkünket. Gyötör bennünket a békés lét szomjúsága : gyötör nyugtalan, titkos tűz által emésztett, biztos célok által nem zabolázott, forrongó és sorvatag világnak százfelől zaklatott, százfelé szaggatott élete.

A robbantó anyagoknak, az új kitalálású robbantó szereknek korában élünk. Korunk robbantó szere az önző gyűlölet. De a robbantó szereken túl ott az új, a csaknem súlytalan elem, amely nem robbant, de kimeríthetetlen, súlyanemfogyó, mindent átjáró erőforrás. A lelkiélet kimeríthetetlen, súlyanemfogyó erőforrása a hitnek súlyozhatatlan, imponderábilis és mégis ellenállhatatlan ereje, amely a Színáj lelketátható sugara táplál.

Nem hull le szárnytörötten hitünk, ha ránk törnek kába fejjel, önnönhitüket lábbal taposó, gyűlölködő ostrommal. Hitünk rendületlen, ahogy a próféta igéjéből ma halljuk: midőn בתוך הגולה a gólusban valék, megnyíltak az eget és isteni látomást láték. Ép mikor a fenyegető igének éreziük teljesültét, hogy üldöz bennünket a hulló levélnek zizzenése קול עלה נהפך, mikor megrezzenünk mint szél kezében elszakadt, zajgatott levél, ép akkor száll szívünkbe a jóra böles merés, a hitnek rendületlen bizalma Benned, akinek igéje leszállott az eldődökhöz, akinek hallók ma újból örök igéjét, amely szól az ember fiának az időknek végeig:

Én, az Örökkévaló, vagyok szabadító Istened!

*
* *

¹ Rút 1. 22. — ² Ezeiel 1, 1. — ³ M. III. 26, 36.

AZ ÉLET KÖNYVE.

אשר בידו נפש כל היצור כל בשר איש Kinek kezében minden élő lelke és minden embertestnek szelleme, Ot dícsérjük, שהחיים, aki életben tartott bennünket. Nem panasznak napja e mai szent ünnepnap, nem az elveszettekért felhangzó kesergés ideje, hanem jámbor elmélyedés, megilletődő elmélázás órája azon, amink még megmaradt.

Száll a pere, hajt az élet. Ragyogó ősze kora tél borulhat. Elmúlt ez az év is: gyümöleshullajtó ősze deres, zimankós tél borult, bimbófejtő tavaszra kalászérlelő, forró nyár fordult. És a mennyei gondviselés életben tartott bennünket, hogy el nem merültünk az időnek hömpölygő folyamában. Amíg élsz, tiéd a lét minden varázsa, tiéd a százképmű remény. Az élet zúgva omló vízesésének párás taraján ott feszül a napszilte szivárvány, a bizakodó, a hívó remény.

אקייטו A mennyei gondviselés örökösödött gyülekezetünk buzgalma, összefogása, békessége, áldozatkészsége fölött és föntartott bennünket. Kiújult odakünn, ami átkeservesíté egész hosszú múltunkat: az izgága, irigységes gyűlölet, amely a világölelő jajért igaztalan minket okolt. Hiába szállott föl újévi fohászuunk ועלתה תקיפתו של a gazság ajka némuljon el. וכל הרועה בזה בענין הזה a gonoszság egészében foszolja szét, mint a kürtőnek szélzargatta füstje: כי תעבור ממשהת דתן משה: nem múlt el a földről az erőszak uralma!

Nem múlt el! De a mi tűró erőnk gyarapodott. תסבין תקיפתו את האלה. A szenvedés tüze érleli a megváltás gyümölcsét!

A sebző jelen sűrűsülő gyűlölködésével, kíméletlen rohamtámadásával szemben kiütődött a dacos öntudat vértje, a vészálló edzettség páncélja, a védelemnek kohóban acélosuló pajzsa.

Sértett, dacos, lobogó, tetszomjas lélek ébredett az átkos. lomha, szunnyadó közönyből. Tűró erőnk gyarapodott, igen: csodamód állja a zsidóság helyét, esodamód állja az ostromot. Ujra megérezte közös gyökerünket, vallások anyját, ősi hitünket. A vér-

tagadók gyávasága ráeszméltetett ősi gyökerünkre. És lehet-e, képzelhető-e erősebb kapocs a gyökérnél, föld méhében rejlő, anyaföldet ölelő, mélyenágazó gyökérnél?

עֲשֵׂה לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ E reáeszmélésben a gondviselés, aki e nehéz időt megéreté véliünk, megérteté véliünk az idők megnehezült járásának tanulságait.

Hálaadásra gyűltünk és könyörgő imádságra. Munka robotjából, vásári zajból, unott magányból egybegyűltünk ez ünnep reggelén. Megalázkodó imában törnek föl óhajaink: בְּסֵפֶר הַיּוֹם az élet könyvébe kívánkozunk e sorsíró napon.

Ha felüti magát az élet undora gyermekkedélyben, ifjú szívben: ha zúgó hámor a gondverte agy élemedő korban, tehernem-bíró elesettségben: ez ünnep ájtata visszavezérli הַיּוֹם az élet szerelméhez. A tusakodó, a lázongó, a hitetlen lélek, ha vergődik gúny és keserűség között, a szenvedés és bánkódás poklán áttörve, a hívek felbuzduló karában lazatalál a hitnek vigaszához, az élet szerelméhez: בְּסֵפֶר הַיּוֹם az élet sorsíró könyvébe kívánkozik új reménnyel, újjászülető hittel, gyökérverő bizalommal.

Az élet könyvére בְּיַד הַיְיָ az áldás könyve következik az imában. Boldog családi élet áldását, lélekmelengető otthon csendes zavartalanságát, enyhe boldogságát kérjük. A nyomunkba lépő, bennünket föl váltó sarjnak boldog fejlődését, hogy legyen az ifjúság mint a szentély kerubjai אֱלֹהֵינוּ לְמַעַן - szárnyaló, lelkes, akadálytól meg nem rettenő, útonálló rosszindulattól meg nem riadó, elgáncsoló erőszaktól el nem botladó.

Van útja az életnek, boldogulásnak, tudásnak elzárt iskolai kapukon túl is, ahol önálló törekvés, eredeti gondolkozás, szabad érvényesülés pálmája int a bátor lélek kitartásának. Az állam mértékhiitelesítő bélyege nyomorgó, szűkös pályákra utasít, visszautasítása a tehetség fokozott kibontakozását idézi elő. Ifjúságunkat ki nem rekesztheti a boldogulásból, de azért mégis lélekből, sóhajos áhítattal ismételjük az ima harmadik kérő szavát:

יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּפִנְיֵינוּ בְּעֵינֵינוּ בְּזַרְעֵנוּ בְּדָמֵינוּ בְּעַלְמֵנוּ בְּעַמְּנוּ בְּעַלְמֵנוּ בְּעַמְּנוּ בְּעַלְמֵנוּ Belső békéjeért esdeklünk ez ezer sebből vérző földnek!

Akinak szívét kín hasogatja mérgezett nyílával: aki fölött a rosszindulat viharharangja kondul: aki siratja ezt a szenvedő világot: aki panaszolja vad érdekhajszájának kapzsiságát: aki szégyelli mások rontásán dúló haragját, irtó inségét: azt ringassa béke álma, benső béke valósulása, szeretetnek ébredése.

שְׁמַחַת עֲמָלָה az imádság utolsó kérő szava: a munka áldását kérjük, munkát és munkának áldását!

Felhőtlen égbolt, letarolt fák, csüggedt ágak, eltikkadt szántók, szerteszórt remények, az értékeknek lázbetegségei, javulásuk foszló álmai helyett legyen duzzadó gerezd a dombon és nehéz gyümölcs a lombon.

Egyetlen összefüggő, bonthatatlan egész a gazdasági lét minden elágazása: megbénul, ha az ágak egymást tördelik. Egymásba kapcsolódnak az élet fogaskerekei, a termelő munka, alakító ipar, értéktermelő kereskedés: az élet gépelyének erőátvivő szijjai, lendítőkerekének hajtó alattságai elakadnak, ha a gépezetnek egyik alkotó elemét holt pontra szorítják. Dulakodnak a különböző rétegek a betevőért, küzdelmes hajszában folyik a kockajáték a hatalomért. Az ország színe előtt kavarogva erjedő botránnyok, a közélet tengernyi szennye, a fokozódó durvasággal elfajult személyi hajszák megnehezítik az idők járását fölöttünk.

Megnehezült az idők járása fölöttünk. Régóta nagy úr a düh, döntő tényező a tajtékzó harag. Megnehezült עֲמָלָה a fáradó munkás megélhetése, a munkásé, aki nem miut léha kegyeső, nem mint nyirkos homályból előrekúszó szerencsevadász keresi kenyerét. Ellenkezés, elgáncsolás, üldözés dacára reméljük a tisztos megélhetést. Messze északon, Norvégia sziklahomloka dacol a sarkkör jegének minden viszontagságával: úgy dacol a bátor küzdőnek födetlen homloka zordon hideggel, viharral, bár maga a hidegjárta test már borzongva megremeg. Bízunk Istenünkben: álljuk a versenyt, álljuk a versengést, álljuk a harcot. Amen.

Megáldalak immár az újév reggelén, én édes véreim és atyáimiai, az Egyetlenegy nevében, aki végezetlen, változatlan és örök.

יְיָ אֱלֹהֵינוּ légy áldott, híveim gyülekezete, vezérlőidben és vezérletteidben, házaidban és egyesidben, óhajidban s tetteidben, munkáidban s verejtékedben.

יְיָ אֱלֹהֵינוּ az Úr őrizzen meg: adjon edződést a küzdelmes életre, adjon baljós gondok között, balsejtésű ködöknek ölén oszolhatatlan, csillogó reményt. Reményt, hogy eloszlanak vérré vált maszlagos meséi a gyűlölségnek, hogy látóvá leszen a nép, a szélsőségek hitvallói által vakká bódított nép.

יְיָ אֱלֹהֵינוּ Az Úr világíttassa feléd arcát: tartson távol tőled minden ártást, óvjon a célérhetetlenség sajtó kínjaitól.

וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל
és légyen kegyelmes irántad, sikerítve szántást és szűrést,
munkát és számvetést, könnyítve vállalt terhet és lerovó igyekvést.

וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל
Az Úr emelje feléd arcát és adjon néked békét, a
hosszan s fájon nélkülözted honébresztő belső békét, boldog, össze-
olvadó együttélést véreiddel, boldog álmok teljesülését, fáradalom
jutalmát, munkának enyhületét, áldást és életet, épséget és erőt.
Amen.

*
* *

¹ Menorat hamáót 102. sz. — * M. II. 25, 20.

MULANDOSÁG.

משו כהים הנשבר Az ünnep imádsága kelt sokszoros visszhangot bennünk. Az öröklét sziklaszirtjét vívó ostromában habos taréját emeli az időnek hulláma s e hullámból újból egyet elnyelt a multak sírja. Elmerengünk e határmesgyén. Találkozik a leáldozó napnak hanyatló világa s az ébredő hajnalnak piruló areulata, de az imádság meghitt szava merengni késztet a multon, a múltón s a múltáson. Elandalít a buzgóság zsongó morajja, az imádság szavára a szív legmélyebb mélyeiben megindul, a tünő mult felé fordulva elmereng az imádság képein.

I. Múló, tünő a lét és benne épség és erő. Eltörik miként agyageserép, gerenesérkéznek műveként. Egy koppanás — rommá leve!

Sebes folyó a gyors időnek árja,
Ragadja gyorsan élünk esónakát:
Ma még virágil a tavasz kitarja,
Megesapja holnap őszi dér a fát.

II. מוצץ יבש fonnypad, sárgul, elaszik miként a fű. Kortársak, egyivásuak elhagynak, elmaradnak mellőled közelállók — távolesők. A végelválás vonagló fájdalma hányszor lépé szived! Hányan hiányzanak! Bús, egyedülség bánatos érzése kísér. Szinte őszi tarlón jár végig szemed, tűzokjárta, parlag pusztán. Nincs az illanó időnél, ninesen nála irgalom. Lopózva, csillapjába, nesztelen közelg az aggkor. Levés, növekvés, küzdés, elmúlás környékez, mind ujjabb letűnő a már letűnt után!

III. מוצץ נבל Hullatag a lét, miként a hervadó virágszirom; múló-tünő a báj, a kellem, szépség, ifjúság. Ma még a harmat fényes gyémántja reszket kehelyében — holnap fonnypadtan hull le a színehagyott szirom. Hullajtja fájdalom, haladó idő, évek és éveket nyomó keserves pillanatok, hullatja síratlan könnyeknek emésztő mérge.

IV. מצל עובר Tünik a tekintély, mint az árny sötéte délnek delelő napsugárzása elől rövidül, fogyatkozik. Tünik tekintélyed kérész

most kettős táborra lettem³. Hirtelen emelkedés meg ne tántorítson, el ne szédítsen. Sorsod ha jobbra fordult, ha bővelkedésben lett részed, a sokak nyomasztó nyomorúságát ha nem érzed, szólj קצת־kisebb vagyok minden kegyelmeidnél! Osapánk nyomán járj, hálás visszapillantás, visszapillantó hála vallomását adja ajakadra a szent nap alkonya.

III. וַיֹּאמֶר יְהוָה וַיֹּאמֶר יְהוָה Szóla Jetró: dicsértessék az Úr, aki megszabadított titeket az egyiptomiak kezéből és a Fáraó hatalmából. Idegen szem itt is élesebben látott. — A megfigyelő tapasztalás nyomós szava hangzik Jetró ajakáról. A szabadulás csodái idegen törzs élemedett fiában mélyebb benyomást keltenek, mint a fűlszabadultakban. A hálaadás szavát ő ejti ki. És ma is mások látják szabaduló emelkedésünket, mások, akik nem szívesen, nem Jetró jóindulatával nézik, akik rikító színekkel színezik, rémíteni a körülvevő világot. Mert emelkedünk. Lássuk már magunk emelkedő átalakulásunkat. A görnyedt házaló fölegyenesedett. A zsidóság tényező lett.

Ismeritek a borostyánt. Ahhoz voltak szokva, hogy romokon, sírhantokon kúszunk, tengődünk, lent maradunk, ahol könnyű gázolni rajtunk. De íme a borostyán belegyökerezik a fa törzsébe és felkúszik a fa koronájába, hogy ott szétterülve jóllakjék napfényvel, világossággal. A földön alant virágtalan teng, levelének széle horpadt, keretét nem tudja kitölteni. De hogy a napra ér, levele meglepő alakra kerekül ki és a lenn virágtalan satnyuló borostyán odafenn virággal hálálja meg a napsütést. — Alant nyomorgott a zsidóság. Kapaszkodott, kúszott fölfelé, mint a borostyán, nem válogatta tölgy-e, jegenye-e, hárs-e, zelnice-e. amin fölfelé jut. És ha fölé az aljból erdőszélén a magasság bőséges fénytengerébe kikerekül elsatnyult levele és megindul a nem várt virágzás, mintha kieserélték volna, mintha más növényé vált volna.

Az élet minden terén látjuk ma ily virágzó hajtásait a zsidóságnak a tudás és művészet, ipar és kereskedés, békés és háborús szolgálat terén. Vész, irigység, támadás dacára hálaadással dicsérjük Istent, aki megszabadít az egyiptomi, a szorongató rosszakarát kezéből s a napsütés élesztő erejéből a régi törzs sarjának is kijuttatja részét.

IV. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה És szóla Mózes: hatszázezer gyalog ez a nép, akik között vagyok s te azt mondod: húst adok nékiek?

Két fordulattal lép Mózes a döntőszavúak sorába. Egyik a kétségbeejtőn nehéz helyzet tépelődő, csüggeteg kérdése. honnan

szerezzen élelmet a sivatagtaposó népnek — nehéz kérdés, amelyet jobban megértenek most, mint valaha, közéletünk vezérlő férfiai és házaink intéző asszonyai. A másik a nagy küldetés meg nem rendülhető tudata, amely a kelő ellentállást letörni kész a nemzetalkotó feladat tántorodatlan szolgálatában.

V. **אמר משה** Szóla Mózes: ebből ismerjétek meg, hogy az Úr küldött engemet, hogy cselekedném minde dolgokat és nem magamtól indultam⁶. A vezér gondja, a honalapító erős akarata, el nem ernyedő erélye, küldetésének rendítetlen tudata domborúl ki Mózes két szavában. Emberfölötti szerénység emberfölötti, nem ernyedő eréllyel párosul benne, benne, aki nékiünk az ember minden nemzedékének legdicsőbb jelensége.

VI. A hatodik **אמר דוד** Szólott Dávid: az Úr, aki megmentett a fenevadak hatalmából, megment e filiszteus kezéből is⁷. Megszólal az ifjú hős irigyletes merészsége, megható bizalma a segítő Istenben. Veszélylenező bátorsága önként áll ki királyért, népért, közért.

Igen: a közért. A köz az őstelevény, amelyből az élet sarjad. Az ő szolgálatába állj ifjan, merészen és félbe ne hagyd munkád lehanyatló kézzel, ha ősz haj fakul ki fūrteidből. Kiábrándított a háború az egyedülvalóság, magadnakvalóság ábrándjaiból. Alvásunk és ébrenlétünk lett a köz, a köz hírei, java, emelkedése, győzelme, békessége. Megszerényülést, beelégülést tanít ez a tanulságos, nagy kor. Nagy tanítása, hogy legfőbb célunk nem a szertelen élvezet, nem a kincs, a kényelem, a hír, a dicsőség, a tudás halmozása, hanem a benső erők eleven s magasztos használása a köz javára. Az önzés legyűrése korunk nagy átalakító feladata. Nemzetek felvirulása, a világ békéje függ e leküzdés sikerétől.

Van délszakon egy madár, a telepes veréb. Szembeötlő példája a köz s az egyes viszonyának.

Síma törzsű érzőke-fák ágai közt ezer telepes veréb közös tetőt sző fűszálakból és e tető aljához fűzi telepes csoportban függő otthonát. Mindegyik pár kiépíti a maga fészket és a közös védő tetőnek reá eső részét. Közös tető áll elő s állandóan hordják mindnyájan a közös védő tető javítgatására a fűszálakat. Minden egyes fészket óv, összességüket védi a tető. És ha az évenként szaporodó új fészeksokaság nagyon megnehezül, összeroppannak a megszállott fának ágai és mind egyszerre pusztul el a fészek. És a telepes veréb új fát néz ki magának, új gyarmatvárost épít ágai közé. Újra

AMIT AZ ÚR GYŰLÖL.

Hat dolog az, amit gyűlöl az Úr, és hét, ami lelkének útálata: kevély szem, hazug ajak, ártatlan vért ontó kéz, galád gondolatokat forraló szív, a gonoszra sietséggel futó léptek, hazugságszerző hamis bizonyság és aki háborúságot szerez atyafiak között¹.

Az Úr gyűlölte rítalmasságoknak dús szürete volt idén, ezen egész most betelt, iszonyatokkal, rémségekkel telt átkos esztendőben. Ellentétes irányok ugyanazon galád eszközökkel rontottak reánk. Atyám, a magyar-zsidók első történetírója, elismeréssel hangsúlyozta, hogy Magyarország az egyetlen európai zsidó-lakta föld, amelyen a középkorban קָרָה, üklözések rémségeit megénekelő gyászdal nem keletkezett.

Viszonylagos nyugalom hazája volt Magyarország a múltban. Ha a jelenben s a jövőben gyászének nem keletkeznék a földön, immár nem a gyászos események hián múlnék, hanem a koboz hián, amely héberül elzengje véreinek fájdalmát. Amit az Úr gyűlöl az írás hallottuk igéje szerint: az mind áldatlan szövetségre lépett, gondosan szervezve a támadást is, leplezését is: kevély szem, hazug ajak, ártatlan vért ontó kéz, galád gondolatokat forraló szív, a gonoszra sietséggel futó léptek, hazugságszerző hamis bizonyság és háborúság szerzése atyafiak között.

A midras bölcsei az írás ez igéjéből, hogy vezeklés hangulatát váltsák ki a figyelmes hallgatóban, hat szemrehányást róttak össze azokból, amik az Úr lelkének útálat tárgyai.

עֲבֹדָה יְהוָה I. Egymással ellenkező idegen istentisztelet egy otthonban, egy földél alatt, egyugyanazon házban. Ahol férfiú és asszony, szülő és gyermeke kétféle hiten vannak egy otthonban, ott a két hit egy házban úgy hat egymásra, mint egymás fölé szerelt, egymást ellentétes sarkaikkal megkötő két delejtű: vesztegelnek, bármerre fordítod őket, elvesztik a meg nem ingatható sark felé való irányulást, tájolódnak és kalaúztalan tévelygésbe viszik zagyvaságuk-

kal a lelkeket. Világító tornyuk lohadoz s kialszik. A vallás több, mint pusztá osztályozása az embereknek. Nem pusztá címke, nem gyárijeggy csupán a vallás, nem pusztá külsőség, hanem az egyén legegységibb benseje, a léleknek lelke. Követőket, hitvallókat keres a vallás: az állhatatosság jellemeit, tájolót, amely minden kilengésből visszatér és sarkcsillagának irányában talál csak megnyugovó, elhelyezkedő tájat.

II. אלה ערית. A paráznság elszaporodása a második szemrehányás. A háború elmúlásából szakadt reánk az elvaduló erkölcs, a lazuló tisztesség, a test bűnös lázongása, az élvhajhászó szenvedelem túltengése, az ifjúság szemérmertlensége, a házasság szentségének elárulása.

A ledér hang, amely vezérhangja lett a társalgásnak: a kísértés, amely ezer alkalommal kínál; a divat, amely a cédaságnak szóvivője, megejtik az ifjúságot, a szenvedély perzselő lángja bekap lelki szervezetébe. Hová lesz hovatovább a családi élet tisztasága, a tisztés erkölcs, — hová?

III. שפיכת דמים. A vérontás. Szinte természetessé vált a hosszú fegyveres években az öldöklés, az emberi élet szentségének semmibevétele. Akik évekig parancsra öltek ellent a háborúban, unszolásra, uszításra, gyilkolnak heteken át védtelent. A fogalmak zavara pusztulásba viszi ezt a szerencsétlen, széttépett, széthulló országot.

IV. לישן הרע. A közrágalmazás véresevíjogásának hadjárata folyik ellenünk. Megmérgezik az iskolás kisdedek lelkét. Rossz hírt, zuvatot, rágalmat indítottak, akiknek gazdátlan jószág a mások becsülete. Életre villanyozták a gyűlölködést. Megrettentek a főváros leháí és a hitehagyó vértagadás és vértagadó hitehagyás fővárosi áramlatának egy hulláma hozzánk is eljutott. Szedett néhány áldozatot: balgák, ingatagok, akik a hitvesi hűséget hitbeli hűtlenségre alapították, törtetők s kapaszkodók, a majomszeretet hisztériásai, a kenyérféltő tehetségtelenek, a meghátrálás hősei, a túlsó csoportok élősdiei kiváltak: kivált a zsidóság selejtje, seprője, hitelene, hitványa. A híveknek pedig acélozó, ifjító hullámverése a tengernek a tengernyi támadás.

V. וכל המהנה את חברו ברבים. Áltató, csalfa, megejtő szóval, ármányszövő beszéddel, aki rászedi felebarátját, békülés jobbival, álkodó, képmutató hitegetéssel megrontja embertársát, hazuggá tesz magánéletet, közéletet egyaránt. Aki tegnap faldöngető forradalmár volt s

ma biborosok uszályába kapaszkodó hitehagyott . . . utálat az igazság Istene előtt.

כל האומר דבר שלא כפי אמתו VI. És utálat az igazság Istene előtt, aki másnak eljárásával takargatja bevallatlan bűnét. Bátran, nyíltan átalja vallani a gyűlölködés tanításait, de felelőtlen elemeket szerepeltet, a felelőtlenek zendülő természetét felszabadítja és szabadjára engedi kirajzani szerteszét. Akire az események sora felelőséggel terhes tisztet ruházott, az a felelőtlenekért is tartozik felelni a kiülföld s a történelem ítélőszéke előtt. A védtelenek között dúló vérengzés ez ország történetének legszégyenesebb lapja!

Mi pedig, az irgalom és igazság Istenéhez száll könyörgő szavunk. Hozzátérünk. A hőjt esti zsibbadtságából a bűnebánó lélek szent érzelmei fakadnak.

Az alkonyi láng igézetes fényben veti ránk tüzét: megnyílik a lélek legmélyebb rejteke. kihüvelyezetlen titka. Fogyatkozó erővel, reszkető karokkal, töredelmes, vezeklő. lágyan zsongó imában, fáradt merengéssel, dacot megoldó zsibbadásban. méla dallamban, zöngedelmes énekben szólunk: **ישועה ביהוה!** Ecsedeziünk alázatban és szeretetben, könyörüületben és kegyességben, a köznap jármától ment lélekkel ez ünnepes nap leszálló alkonyán és könnyhullva hogy imádkozunk, halljuk a mennyei szózatot: **ביהוה ביהוה** Amen.

*
* *

¹ Példab. 6, 16—19.

GYERMEKEI VAGY TOK AZ ÚRNAK.

אֲנִי מִלִּבִּי מִי אֲתָנִיךָ, מִי אֱלֹהֵינוּךָ, יְיָ כֵּן יִשְׁמָע וְיִשְׁחַלְּצֵנוּ אֶתְּנוֹתֵינוּ מִיַּד הַיְיָ אֱלֹהֵינוּךָ, מִי אֲתָנִיךָ, מִי אֱלֹהֵינוּךָ, יְיָ כֵּן יִשְׁמָע וְיִשְׁחַלְּצֵנוּ אֶתְּנוֹתֵינוּ מִיַּד הַיְיָ אֱלֹהֵינוּךָ, מִי אֲתָנִיךָ, מִי אֱלֹהֵינוּךָ, יְיָ כֵּן יִשְׁמָע וְיִשְׁחַלְּצֵנוּ אֶתְּנוֹתֵינוּ מִיַּד הַיְיָ אֱלֹהֵינוּךָ. Mi atyánk, mi Istenünk, így kél visszhangja ajkunkon az Úr igéjének **יְיָ אֱלֹהֵינוּךָ** mert atyja vagyok Izraelnek.

I. **בְּנֵי אֱלֹהִים אַתְּמוֹתֵינוּ** Gyermekai vagytok az Úrnak. Isteneteknek : hozzá fordul bűnbánat ihletének percét kereső lelkiünk. Hasztalan töpreng az óra, ha ihletet nem ad a perc s lezsibbad a fölmelegült hangulat fölbuzdulása. Aki hitében meg nem fogyatkozott, aki közénk jó lelki tövissel, költögető, biztató, korholó büntudat tövisével, abban a gyermeki valló érzés a mennyei atyát keresi. Kiöntjük előtted szívünk óhajtatát, lelkiünk bűnbánatát, nem fojtjuk el a lélekismeret följajdulását, a bűnterhes kebel vívódását. Isten elé zárándokolunk, mint a megtérő gyermek a megbántott szülőhöz.

Harag ha kelt benned testvéred ellen : ha elkapott a szerzés módtalan libegése : ha elragadt a gyönyör féktelen vadászata : ha megejtett könnyűvérű tékozlás szenvedélye vagy kapzsi zsugoriság szorongása : hozzá térj. akit feledtél, az irgalmas mennyei atyához. Támogat. oltalmaz, vezérel, keblére zár, engesztelés révébe kalauzolja viharverte sajkádat.

II. **מִי אֲתָנִיךָ, מִי אֱלֹהֵינוּךָ, יְיָ כֵּן יִשְׁמָע וְיִשְׁחַלְּצֵנוּ אֶתְּנוֹתֵינוּ מִיַּד הַיְיָ אֱלֹהֵינוּךָ** Mint az apa könnyörül gyermekén, úgy könnyörül rajtunk **אֲנִי מִלִּבִּי מִי אֲתָנִיךָ, מִי אֱלֹהֵינוּךָ, יְיָ כֵּן יִשְׁמָע וְיִשְׁחַלְּצֵנוּ אֶתְּנוֹתֵינוּ מִיַּד הַיְיָ אֱלֹהֵינוּךָ** mennybéli atyánk. És ha ismételjük sorozatos könnyörgésben **אֲנִי מִלִּבִּי מִי אֲתָנִיךָ, מִי אֱלֹהֵינוּךָ, יְיָ כֵּן יִשְׁמָע וְיִשְׁחַלְּצֵנוּ אֶתְּנוֹתֵינוּ מִיַּד הַיְיָ אֱלֹהֵינוּךָ** e szólam és danája megrezzent keblünkben valami régit, valami alvót. Lehull a kedélyről a borongó kétség ólomsúlya : kiütközteti az ősi szent szólam hanglejtése a léleknek kovájából az égkereső érzés gyújtó szikráját, a mennyet kereső bűnbánást. Lefogódik ez a kapocs a szív mélyére és felszínre hoz mozgó érzést, forró áhítatot, megalázódó vezeklést. Előtted, aki meghirdeted **בְּיָמֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּךָ, יְיָ כֵּן יִשְׁמָע וְיִשְׁחַלְּצֵנוּ אֶתְּנוֹתֵינוּ מִיַּד הַיְיָ אֱלֹהֵינוּךָ** e napon megbocsátok néktek, hogy megtisztuljatok minden ti bűnötöktől.

III. **בְּנֵי אֱלֹהִים אַתְּמוֹתֵינוּ** Gyermekai vagytok az Úrnak, Isteneteknek ! Nehéz látogatását, sujtó ítéletét, kísértő megpróbáltatását odaadó megadás-

sal fogadjuk. Tudjuk: **אין שנה בלי יאיש לענה** nincs esztendő merő öröm, velejárója keserűség és üröm. Üröm a szenvedés fájó iskolája, az ünt bajok ujszerű visszatérte, jöhetlen remények valóra nem válása.

Tovább szőjjük idén is a mi szenvedésünknek — Izrael szenvedésének örök hőskölteményét; tűrjük, ha támad a gyűlölet sovány ürügyével, szörnyű kietlenségével: viseljük múltaktörte testünk sebhédését és mégis hódolunk mennyei atyánknak mint holtig hí hűbéresei. Ha vihar tépi erdőnk lombját, lemondó érzéssel szólunk: hulljon a lomb, csak éljen a törzs, Izrael örökéletű törzse.

IV. **בני אהרן** Gyermeki szeretettel fogadjátok. kövessétek szavát. Amit az ember minden fiának kérünk egyetemes szabású imánk során **אשר בלב אהרן אהרן**: legyenek mindnyájan egy lánczá, amely körülzárja az Úr akaratának teljesítését, az teljesüljön, ha máshol nem, de Izraelben. Mikor ma bűnvalló bójtben, oltatlan szomjúhozásban, forró fohászban megalázatosul lelkünk, az ő akaratához szegődünk mindannyian. ifjak és hajadonok, férfiak és aggok, pályakezdők és pályavégzők mindannyian.

V. **בני אהרן** Gyermekai vagytok az Úrnak, Isteneteknek. Egymást szeretjük mint egy atyának gyermekei s ha odakünn gyakran és sok felől ridegen visszautasítják a testvéri szeretet közeledését és egymásra utal bennünket a gyűlölködő többség pöffeszkedő gögje, akkor egybeforrunk, akik egymás jóakaratóban kétesek nem vagyunk. Él bennünk, él tudatosan és tudattalan a zsidó szeretetnek nemes gond véste, eltörülhetetlen vonása. Testvérisülünk az irgalmasság cselekvéseiben. Bennünk a **אור** a jótevés, amelyet folytatunk soha meg nem bémuló akarással, busásan termő önként termő áldott öli televény.

Bennünk, ha tapintatlan kézzel le nem fogják a szív rezgő húrját, a megütött rokon hanggal velesendül az irgalom rezgő húrja. Bennünk az irgalom nem utáztatós, hanem öntudattalan, tudatalatti titkos hatóerő, lelkünk Äolus-hárfájának szellőfuvalomra megcsendülő alapakkordja.

VI. **בני אהרן** Ne bántson benneteket a halál félelme! Isten a mi örökségünk, hozzá, a mennyei atyához, gyűlnek gyermekeinek hazatérő rajai, akik után a túlélők osztályrésze a bánatos emlékezés, a kegyelletes, gyászoló szívek emez édes kiváltsága. Akik hívségük minden áldozatával körülvettenek; akiknek gyengéd gondjai megnyehítik vala éltedet: ha nem sírhatsz már ölükbé borulva, zokogsz

sírhantjukra hullva. A gyászban meghajlott szív nem engedi át kedvesét emlegetetlenség halálának, hanem édes fájdalmat melengtette kebelén, édes fájdalmat, melyet megnövelni, táplálni olyan jóleső. Évek múltán ébred a méla emlékezés, amelynek nincsen már könnyűje, csak csendes merengése; virraszt az enyhe bánat, amelynek nincsen már panaszos szava, csak halkuló sóhaja. Késő virág ez emlékezés, alig van illata; téli napfény, alig van melege — és mégis oly édes, oly andalító, ha meg-megújul sírhanton, ha föl-fölébred Isten házában.

Tengve lengnek előttünk, szerteszállnak nesztelen tétova árnyak és rejtekezve kél a lélek sejdítése. A mécsesek világa halvány fényt vet a sírok sűrű ködére — lélekigézés, lélekjárás lebeg körül bennünket, hogy bús szívünkben elcsituljon az értük égő fájdalom. A mélyrejtélyű határon túl keres titeket haláltalan emlékezés. A derengő túlvilágban, hol nem sír a szem, nem sajnál a szív, ott keresünk, onnan idézünk könnyes kegyelettel, forró fohással: יִבְרַח

¹ Jerem. 31, 9.

KORÁNKELES.

אֲנִי לֹא תֵצֵא אִישׁ מִמֶּנּוּ בַּיּוֹם עַד בֹּקֶר Ti pedig ne menjetez ki kiki házának kapujából reggelig¹. Tanuld meg, úgymond az írás régi magyarázata, őseidtől a hajnalban kelő kötelelességtudást, amint hogy az őz hajdan őt vezéralakjáról olvasod בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל... hajnalhasadtával kelt, hogy küldetését szorgosan teljesítené.

A magunkbaszálló bűnbánat szent föladását gyakoroljuk a vezeklés első imádságos napjától, a buzgóság e hajnalától, e mai szentséges nap esthajnalának buzgóságáig. יְשֵׁב שֶׁבֶת. Közel immár יְשֵׁב שֶׁבֶת a nyugovó napok nyugovó napjának, a szombatok szombatjának lenyúgovása, a bűnebánó lélek ujjászületése az isteni irgalom esthajnali biborsugarában.

I. בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲבִירָה בֹּקֶר² Hitbéli buzgóság költi föl hajnalodás idején az ősapát. Elindul áldozni Istennek. Minekelőtte a nap sürgő munkája, hangos zajlása elnyomná az ébredő érzést, a kebel elmélyülését, az istenkereső, szárnyaló áhítatot, az éj pihenésében ujjászületett léleknek érzete imába ömlik át. Így vezérel a hajnali esillag בְּלֵילֵי הַשָּׁמַיִם vezeklés napjain Isten házába együvé bennünket.

II. יִשְׂרָאֵל יִקָּבֵץ בֹּקֶר³ Korán kel a másik ősapa is. Kemény kő volt a távolba indult vándornak vánkosa. Bizonytalan, nagy út az élet vándorútja, kemény kővön keres pihenést a megfáradt vándor, יִשְׂרָאֵל אֲבִירָה מִצִּיפֵי de álmában az ég védő angyalait látja leszállani és a kővánkost bizalmának emlékkövévé avatja föl.

III. יִשְׂרָאֵל מִשֶּׁה בֹּקֶר⁴ Az eltörte törvénytáblák helyett ujakat faragott Mózes és hajnalban fölkelve, fölméne Színai hegyére — így olvassuk az írásból az év bőjtnapjain. Hajnalban indul, mikor a szunnyadó tábor nem zajlik s nem háborgatja imával eltelt lelkét, amelyet odafönt a hegyen kiönt Istene előtt abban az imádságban, amely minden vezeklésünk ismétlődő, keretbefoglaló visszhangja lett: Örökkévaló, mindenható, irgalmas, kegyelmes, sokátűrő Isten, szeretettel és hűséggel aki teljes vagy . . . Maradj Uram keblünkben,

bár keménynyakú e nép: bocsásd meg vétkeinket, bűneinket, hogy örököd legyünk mindörökké.

IV. *וַיֵּשְׁבוּ יִשְׂרָאֵל בְּבֶקֶר* A honfoglaló Józsué a vállalt nagy küldetés terhe alatt táboroz aggodalommal telve az ígéret földjének határállomásán és hajnalra kelve elindítja népét a döntő útra, a Jordán partja felé. A kelő hajnal eloszlatta az aggódó félelem elhatározatlanságát.

Hajnal, te vagy az égnek izenetje, hogy él az Úr és nem hagy el soba,
Hogy léssen ir akármí búra, sebre, lesz enyhülés bár sorsunk mostoha.
Széthull a gyásznak fátyla, könny leszárad, mosoly derül az arcra újolag:
Hajnalt remélünk, meg nem öl a bánat, nem roskadunk le semmi kín alatt.
Ragyogj felénk, oh pirkadat sugara, üzd szerteszét az éjnek ányait.

V. *וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶלְיָאֵשׁ בְּבֶקֶר* Bánom, szólt az Úr, hogy Saul királyá tettem, mert eltávozott én tőlem... Sámuel pedig igen megháborodék és felkiálta az Úrhoz mind egész éjszaka. És felkele Sámuel, hogy eleibe menjen Saulnak.

Átvirrasztja imádságban Sámuel az éjszakát, mintahogy a szolgálattévő főpap átvirrasztá a szentélyben e mai szent nap éjszakáját, mintahogy eleink zsoltáréneklésbe merültek virradtig a bűnbánás ez éjszakáján.

De ahol manapság átvirrasztják hajnalozók az éjjeket, vajjon zsoltár zsolozsmái mellett virrasztják-e át? Zajos esték már a gyermektől megvonják az álmat, a gyermektől, aki korán hajtandó a növesztő nyugalomra. Fejlik az éjjeli élet, mind foslettebbé lesz az erkölcs a tivornya, játékos éjjeken. Mintha az esthajnallal, napenyészet esthajnalával derülne fel az ébresztő reggel! Csábít, elámít, elvakít az éjjeli élet mételye, hazug, kendőzött bája-kelleme, fölfordul az élet rendje. Vannak rétegei a társadalomnak, amelyekben úgylis fordított az élet rendje, amelyek éjjeleznek, mert nappaluk üres, pohosult rétegek, amelyek pihennek és mulatnak, mert érettiük mások dolgoztak és szereztek: a társaságnak fölös, díszletes elemei, világvárosok könnyen kereső, mohón élvező felső tízezrei: a játék piacának nyerői, az ősök verejtékének, érdemének henyélői, akiknek családi élete is oly szerfölött gyakran az otthontalanság átkát hordja.

De a vidéken a világváros mohóságai a keresők, a szellem s a test munkásai között, a teremő rétegek közt, a közönség zömében, családapák és családanyák közt harapóznak el. Nem elég, hogy a nappal gondja nyomaszt, az éj dőzsölése megőrli az ideget.

A nappal rugalmasságát megbénítja az éjjel élete: olyik máni-
nines is ébren nappal, csak virraszt és várja az estét. Könnyelmű-
ség maszlaga bódítja az embereket: virágzik a játék s a cédaság s
a renyhe lelkek minden bódító szere.

Agyas konokság keresi az éjjel virrasztását és minden vele-
járóját; tiltott kívánás martaléka lesz a lélek. Álmatlan éjszakák
nyomába lép munkától rettenő nappalok unalma. Földúlatik a családi
kör enyhe békessége. A tűzhely szelíd világossága a közhelyek
vakító káprázatával nem tud versenyezni. Példája kores nemzedéket,
elbárgyulót fog nevelni, amely nem tud dolgozni, hevílni, lelkesedni.
kores nemzedéket, amely tud szórakozni, de örülni nem; tud mulatni,
de boldogítani nem; kores nemzedéket, amely felületes lesz, léha
és könnyelmű, gúnyolkodó és rideg, elfásult és érzéketlen. Termé-
ketlen rög, nem erénytermő talaj, megmérgezett szív, fegyelmezetlen,
megtévedt lélek.

Csitul a zaj, elhallgat a fény, közelg az alkony: hozzon mind-
nyájunknak szentséges, csendes éjszakát! Fátylas, félhomályos alko-
nyat száll reánk, közelg a szent napnak estéje: szenteljük meg,
köszöntsük magunkbaszálló, égbe akarózó, Istenbe merülő érzéssel.
Tegezbe tér a nap nyila, leszáll a nap, a mindenség lángtejű daj-
kája: lágyan takaró estnek bársonytakaróján eziüstös fénnel játszik
a hold. Lágyan takarja engesztelés bársonyfátyola bűneinket: a
mennyei örök szeretet holdsugára hinti békéjét reá. Istenünk, leszáll
az éj: nekünk csupa fátyol, Néked csupa látás, benned az örök fény,
örök megbocsátás! Amén.

*
* *

¹ M. II. 12, 22. — ² M. I. 22, 3. — ³ 28, 8. — ⁴ M. II. 34, 4. — ⁵ József 3, 1. — ⁶ Sám-
I. 15, 11, 12.

LÉLEKÖLŐ IRÁNY.

Aki éjnek évadján ébren van, aki egyedül bolyg útján s akinek semmiségek felé fordul szíve, az lélekölő irányba indul¹. Hármaskor mondása a régi tanítónak, taglaló elemzésre méltó, megértő megszívlelésre serkentő az ünnepi magunkbaszállás e perceiben.

I. **הַעֲרֵץ הַזֶּה לַיְלִיָּה** Aki éjnek évadján ébren van. **הַעֲרֵץ הַזֶּה לַיְלִיָּה** A földi lét az éjszakához hasonló s az ember fia elszáll mint az álom. Álom a földi lét: ne akarj fölbredni, fölserkenni józanul, fölocsúdni ridegen ez álom mélységéből. Benne ködlik a hit is, meg nem foghatón mint az álomkép, mint az álomlátta, álomszötte jelenés. Ne akarj virrasztásra serkenni, a rideg valót megragadva rajta külső semmit nem sejtteni . . .

A tudás tárnáiból törmelék, nagysok, értékes törmelék kerül elő, de tartalma ércé csak eszmeszövő lélek kohójában forrad össze.

A koldúsgöggjében hivalkodó számító ész részleteket kutat: teljes egészet nem alkot a sejtő lélek eszményszövő ábrándja nélkül. Aki a kézzelfogható valóságon túl látni nem kíván; aki a sejtő lélek alkotó révedezéséből a nyers valóra akar felserkenni: **מִתְחַיֵּב בְּנִפְשׁוֹ** lélekölő bűnbe esik. Elfojtja lényének javát, lényegét, bensejét, magvát, éltetőjét. Lélekölője lesz a végtelent ölelő léleknek.

A lét titkaival úgy vagyunk, mint a szentek-szentjének legbensejével. Mikor az áldozó főpap az engesztelő napnak során a szentély e titkába lép, zsarátra hinti a tömjént² **יִסַּח עֵץ הַקְּטֹרֶת** és a tömjén füstfelhője beborítja a bizonyosságot őrző kérésű kérésű **לֹא יִמַּח** hogy meg ne haljon a sejtelmes érzés a homályba lépőnek szívében. Ha ott imába merül, **יִתֵּן עֵינָי לַמַּחֵה** szeme lenn járhat a föld kívánalmain, **לִבִּי לַמַּעֲלָה** de szíve, érzésének fölbuzgása a magas mennyég felé ragadja³, a magasságba, ahol a lélek nyugtalansága megnyugovást talál.

Ha fölfelé pillant szemünk, ahonnan az istenség eszméje fény-sugárral hinti be a földet, akkor újra fölserken szunnyadó szívünk, meglebben újból lekiünk könnyű szárnya, az eszmének áramló erején emelkedünk és imába forr ajkunkon a hit.

II. **הַמַּחֲלֵךְ בְּרֶגֶל יְהוָה** Lélekölő irányba tér, aki az élet útját egyedül-magában akarja végigjárni, pályáját úgy akarja megfutni, mintha

egyedül volna és pusztán magáért a földön: **יחיד** egymagában, társ nélkül, akihez segítve fordul, akiért munkál, akiért szenved, akivel örül, akivel osztozik vígságban, bánatban, gondban, elégiülésben. **האדם האחד** Társas lény az ember természeténél fogva. Felei iránt kötelezi **גמילות חסדים** a felebaráti szeretet mindent felölelő alapkötelmét: **יחיד** egyedül járni az élet útját, az önzés lélekölő lelkiületére vall.

יחיד Egyedüli, egyetlen csak maga az Istenség. Te nem lehetsz egyedül nélküle és törvénye nélkül. Nem lehetsz **יחיד** különkődő, összefüggéstelen homokszem. Mert ha ennek szerepére térsz, lélekölő egyedüllét lesz részed, amelyben zaklat a modern ember hányattatása, izgalma, létunalma, amelyben megöl e kiesinyes, bágyadt, kimerült kornak meddősege.

III. **המפנה לבי לבטלה** Akinek semmiségek felé fordul szíve; akinek szíve üres, mert nem tölti el magasabb röptű érzés, csak sívár, alantas indulat; akinek szíve üres, kongó, hangos kamra: lélekölő kórban szenved, amely kiöli kebléből az éltető lelket. Nem lesz éltető lelke, nem lesz se szelleme, se iránya, se lendülő törekvése, se magasabb végoélja. **אם ישם אלתי לבי** Ha csak önmagára irányul szíve, **היה נשמתו אלי יאמר** ha szellemét, lelkét önmagába vonja össze **יאדם על עמי ישם**, megölnődik minden, ami testi csupán **ישם** és a porhoz tapad a nagyobbra hivatott ember⁵. Pedig magasabb fejlődésre hivatott az ember.

Minden téren szembeszökőbb a haladás, mint az ember fejlődésében, haladásában, benső nevelkedésében. A külső világban haladunk, emelkedünk. A gépely szerkezete mind szövevényesebb, mind esodásabb, mind több emberi munkát pótoló. A termő növény acelas szemében, a virág sűrűsülő, megnagyobbodó, színekben tarkuló szirmában, a járnas állat duzzadó izomzatában, jótermetű, tagos példányaiban meglepő siker koronázza a tudás és a gyakorlat kísérleteit. De lassan halad, lassan fejlődik az ember tökélyesbülése. A testi erőt, igaz, versengve fokozza korunk iránya, az izom-edzülés e kora. Merész hegymászó kúszik, kapaszkodik havas gerincén, jégár hasadékan, töri magát meredélyes örvény szédítő szélén a havas bársonykelyhű gyopárjáért; nehéz husángot sulyogat kezében a versenyre kelő, úszva küzd a folyam sodrával; sajkát, futó abroncsot, nehéz bőrgömböt, rugalmas golyót röpít a feszülő izom; játékban gyarapul az ernyedett erő. Rugalmas, eleven, lünger ifjúság lép helyünkbe. Lépjen nyomunkba új sarj tág tüdővel, ép velővel, munkabíró izom-

mal, zajos, napsugaras, eleven kedvvel, de egyúttal nemesült, a magasztosért dobogó szívvel, erkölcsi derékség díszével.

Lépjén nyomunkba ügyes, bátor, nem rettegő, akadállyal szembeálló nemzedék, gerinces tudalmu, amelynek szívét hevíti hitnek, szeretetnek lángja. Előretörő, életrevaló nemzedék, amely nem מַחֲרִיב מַחֲרִיב לֵבָא lélekölő semmiségekkel tölti el szívét. Lépjén nyomunkba ellentálló küzdésbíró nemzedéke, amelyből nincs kiölve a test túltengő fejlődéséért a lélek mélyülése מִי לֹא בָּחַח יָדָיו אֵינֶה, mert az írás ma olvastuk ígéje szerint nem győzi pusztá erővel az ember. Mert az ember értéke nem sulyában rejlik, hanem sulya benn rejlik benső értékében, az akaratban, amely nem lagymatag, a lelkesedésben, amelyet dagaszt, vezérel, irányít a hívő lélek istenkereső buzgalma. Amen.

Megáldalak immár az újév hajnalán, én édes véreim és atyámfiai! Megáldalak ájttatban ujjászülető lélekkel, Istenbe merülő merengéssel, rebegő ajakkal, esdő reménnyel, forró érzéssel.

A lelkek mélyét hassa át a pillanatok ünnepséges megható volta, az Úr áldó könyörületét kereső könyörgés megindultsága.

Megáldalak benneteket az Egyetlenegynek nevében. Szüntesse meg körülöttünk a gyűlölet harcerakész leselkedését, az erőszak ittasságát, a zajgó sajtónak közhangulat-felkorbácsoló izgatását, hadd lássunk újból jogfosztó szabadosság helyén jogtermő szabadságot, jogalkotó közleket. Lássuk már újból a hajnal tünde fényét, a szeretet kelését, amely ígéző és ígéretes pírral vonja be hazánk egét, hogy az éj homálya gyors iramban siet megszökni a rengetegnek ölébe a támadó napnak királyi tekintete elől.

Megáldalak édesmindnyájatokat: a serdülőt s a fölserdültet, ifjakat s véneket, tékozt és kuporgót, munkást és pihenőt, gondüzöttet s élvezőt, lemondót s reménykedőt; azt, aki élte útját vígan rójja, s azt, aki botladozva bandukol magában. Akinek könnyfolyókák medresednek arcán s akinek redőit elsímítá soksikerü munka boldogsága; akinek napjai szürkén és tengve telnek s aki acélozva hordja hivatásnak, családnak boldogító gondját; aki elégtülten élvezi egy élet küzdésének kedvező jutalmát s aki pályakezdő aggodalommal fürkészi a jövőnek gomolygó ködét: mindannyitokra szálljon az Ég áldásának permete. Amint a csillagok morzsái elhintvék az űrben, úgy hintődjék el az áldás szálló permete a szomjúhozó lelkeken: יְיָ! Amen.

* *

¹ Ábót 3, 4. — ² M. III. 16, 13. — ³ Jeban. 105b — ⁴ Maim. ad Pea 1, 1. — ⁵ Jób 34, 14. 15. — ⁶ S. I. 2, 9.

ÉS AZ ISTEN.

וְהֵצִיא אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם. És az Isten megkísérté Ábrahámot. Hétszer szól az írás így: וְהֵצִיא אֱלֹהִים!

I. מִיִּשְׁחָה יָדָיו הָאֱלֹהִים בְּקַל. Ha Mózes szelleme szólal meg bennünk az ünnep buzgóságos hangulatában, úgy az Isten szava felel lelkiünk hívására. — Ebben a rideg világban, amely mindent kétségbe von, a tagadás e légkörében, amelyből beleszivárog az anyagimádó sívárság mételye parányonként a lelkekbe, a rideg számítás ölü mérge előli aprólakonként a lélek szomját, lendülését, hívségét. Hűség és ragaszkodás helyébe a nyers harc lép a kenyér mezején. Tűnik a hűség, a ragaszkodás, a munkavágyó szorgalom és helyébe lép megünt robot, duzzogó elégtelenség, bérfokozó harc, munkabénító elkényszeredés.

Es mintha az ősök egyszerűbb világa akarna megújulni, mintha az eldődők sírja nyílnék, mikor az őskor mesterkéletlen nyers hangszerének búgása költő szózáttal megharsan יְיָ הַיְיָ a küirtszó mai napján és visszhangja kél a multak emlékeinek öléből: hívő ősök szerető bizalma, munkabíró lendülete, hivatásszerető odaadása, lelkes, teremtő, boldogító munkakedve ébren, meg nem riadva az elkényszeredett kor visszarettentő ridegségétől.

II. וְהֵצִיא אֱלֹהִים. Az Isten cselekvését a mindenségben hirdeti a *וְהֵצִיא אֱלֹהִים* így. Ő *וְהֵצִיא אֱלֹהִים* a teremtés összhangjában, az erőben s a mozgatta parányok végtelen s mégis számbavett tömegében, a ható erők azonos voltában, változó megjelenésében. Csodáljuk az egy-őserő álarcos alakulását hővé, delejjé, fényvé, villammá. Egy a nehézkedés és vonzás, hullámozó rezgés és vegyi rokonság. A teremtő gondolatának végrehajtója a sugár, a milliányi földtávolo kból rezgő hullámul induló. Merész-szárnyalón hirdeti a zsoltáros költő: עֵשֶׂה מִלֵּאכֶּזֶר רִחַת מִשְׁרַת אֵשׁ לְהֵט מִלְּבָבוֹ. Küldötteiül alkotja a vihart, szolgálíul a lobogó lángot: őserő és ősananyag teremtő gondolatának, alkotó akaratának végrehajtói. Minden másuló jelenségben egyugyanaz a ható erő: a teremtő bölcsesség akarata, mindenható akarata.

Ha látjuk korunk tenger tudását és tengernyi bánatát; ha látjuk töméntelen erőpazarló, mindig növekedő munkáját és cseppnyi, fogyatkozó, fogyatékos boldogságát; ha látjuk a tudás értelemélező haladtát és a kedélynek szívfagyasztó tompulását; ha látjuk a mélabút, amely a nemesebb kebleket megüli és a reményfeladó lemondást, amely a költői szárnyalást megbénítja: akkor visszakíváncozunk a bölcsek király szavához: **עשה** az Isten cselekvése, hogy minden körforgás és minden vak véletlennek tetsző alakulás mögött az egyet és változatlant, az isteni törvényszabó akaratot lássuk. Ez az, ami fölemel, vigasztal, boldogít s a tehetetlen parány lemondó csüggedését a céltudó teremtmény föladataira, erkölcsi fenségére váltja. Átértjük, hogy hit, imádat s istenismerő bátorság az ember szívének építő törvénye, mint a nagy mindenségben a tömegek vonzódása. Ép ily törvény a végtelenhez való vonzódás szent és ki nem irtható érzése az emberi kebelben. Benne eredetéhez vágyik vissza a lélek, mint a párává ritkuló vízcsepp a magasan úszó felhő ölébe. Feléje sóvárog olthatatlan lelki szomjjal, feléje, akiről meg vagyunk írva: **עשה** az Isten cselekvő a mindenség cselekvését.

III. **אשר עשה**⁴ Az Isten sujtott.

Az emberi nem fejlődésében látjuk a gondviselés vezérlő kezét. Látjuk a népek sorsában, egyesek s egész osztályok zsarnoki hatalmának tehetetlen vergődésében, iszonyú érvágások, rémes, mindent fölforgató eltévelyedések elmúltában, elültében. Életerős tölgy az emberiség. Egyik-másik gallyát letördeli a vihar; nemzetek görcsös ágai recsegve hullanak alá; virágzó művelődések üde levélzete fonnyadtan hull le: lehullottak érett, túlérett gyümölcsül törzsek és uralkodóházak, de az emberiség életerős tölgye újból kihajt s koronája lombosodó pompával emelkedik ég felé. De nem mindig a győzőknek terem a cserfának ujjuló lombja: **נקה** mert sujt az Isten.

IV. **כי יבקש את נדבך** Mert a negyedik íge szerint az Isten az üldözöttet keresi, a leverettet keleszti föl, az üldözöttnak, halálraszántnak nyújtja a babért, mint most Kisázsiában . . . A néptestvérség kizártja győzött Keleten. Mert a néptestvérség szövetsége nem tekint minden népet testvérnek s a színleges testvérségbe is válogatva vesz föl, onnan is kizár egy-egy volt ellenséget, nehogy az igaztalan üldözötthől egyenrangú testvér legyen.

Csak szenvednek ott is, egybeüitt is a kisebbségek védelmét. Volt idő, hogy a kisebbségek láncai oldódtak és közéletünk haj-

nallani kezdett. Volt idő, de elmúlt. A közélet satnyulásának élőködői rajtunk, a kisebbségen élőködnek. Nem a jog erejét észleljük, hanem az erőnek jogát, nem az igaznak hatalmát, hanem a hatalom igazát, amelynek szabad prédái vagyunk megélhetésben, haladhatásban, tanulhatásban.

A helyzet versenymentes kibányászását látjuk, látjuk a percére váró brávó leskődését. Mérgező nyilak röpülnek felénk. Mi vagyunk a népek pervesztése, lecsékélylő gőgnek célpontja, bűnök bélyegese, bélyeges és üldözött faj, amely mégis mindig fönn tartja hitét, reményét **יִבְקֶשׂ אֱלֹהִים** hogy Isten az üldözöttet keresi. Összesajtolt fajjá tett az igaztalan üldözés; bensőbb, élőbb vonzalom fűz egymáshoz és összefogó munkával várjuk az elnyomás összeláncoló szorongatásának enyhültét.

Valamint az égi testek kerengő rendszere látható kötelék nélkül központkereső vonzások kényszerhatásában megtalálja fönnállásának biztosítékát: úgy találtuk meg széthajtó üldözés kényszere alatt hitbuzgó föllendülésben, szívós összetartásban hitéletünk alapjait, fönnállásának biztosítékát.

V. **אֱלֹהִים לֵאמֹר** Az Isten juttatta keze ügyébe. Keressük Istent az egyesnek életében is, sorsunk minden fordulatában is. Évek óta aratja a földet a végzet. Nagy aratás volt. Vetődék a nagy életkocka, sűrűllött a fejfa, sokasodott a tarló. Felére apadt az első osztályok gyermekhada. A rombolás megáradt vizein úrrá lett az izga vérnek forradalmas lelke, úrrá lett a törtetés, az istenfelelt garázdaság, a magabízó előnyomulás. Pedig békés megnyugovást csak a függés érzete nyújt az örök irgalomtól. Erőt, vigaszt, reményt belőle merít a csüggedő, a szenvedő, a zaklatott kedély. **בַּיּוֹם יִבְקֶשׂ** E sorsíró napon, ha elénk mered az élet szirtes, meredélyes útja, a mennybéli vezérlő kéz támaszát keressük, nehogy a mélységbe szédüljünk. Mert szédít az örvény, zsibbaszt a gond, elborult a szemhatár.

Körülzsibong a társadalom rajló vásári zaja, az élet tőzsdéjének izgalmas zsvaja, nagyvárosos vergődés zűrös forrongása, amelyben itt kéj liheg, ott kín hörög. Robogva jár-kelel, rohanva fut az élet: lázmunkája boldogságot nem teremt. Az ünnep áhítatában csendes révbe menekszik a zaklatott kebel, menekszik Istenéhez: **הַמֶּלֶךְ יִבְקֶשׂ** pálcád és támaszod -- ők vigasztalnak engem.

VI. **לֵאמֹר אֱלֹהִים** Szóla az Isten hozzám, ne te építsd a házat nevem-

nek, mert háború embere vagy és vért ontottál. Nem az óvilág leg-hőbb imádságos lelke, a zsoltáros Dávid király hivattatott fölépíteni az Úr szentélyét, hanem tiára, a béke királyára, Salamonra szállott a nagy föladás.

Mi nem ontánk vért: fölépítjük ezért Isten házát szívünkben. Sejdítjük őt a szív vágyában, amely ide vonz, a szív óhajtatában, amely imára készít, az égő büntudatban, amelyet e szent idők hangulatai keltenek.

Megcsukló térddel, gyermeteg bizodalommal, keblünk lelkesedésével, a megalázódó szív vezeklő imájával közelgünk az irgalom kútfejéhez s a mennyeknek bűvös, forró könnyeinken áttörő sugarában biztató remény csillan felénk. Enyhíti a jelennek égő fájdalomosságát, a szomjú vágy olthatatlan keservét, enyhíti hallgató szenvedésiünket különfogottságunkért, nagy hontalanságunkért, amelybe visszalöktek. Vigaszkereső vággyal eszmélünk föl a keserves napok fáradt töprengéséből, fékvesztett korunk észvesztő bajaiból, mikor rajtunk a jogtaposás szégyentelensége, a szorongató hatalmaskodás minden ősi bitor ösztöne.

VII. De már az utolsó, a mai íge szól, a hetedik: " וְנִסָּה אֶת אֲבִירָיִם " Próbára tette Isten az ősapát. Érezzük, minket is próbára tesz e zord időkben. Érezzük őt nehéz napok gondjaiban. Megálljuk, mint ősapánk, az utolsó próbát, érezzük szegődöttségünket Istenünkhöz. Mert bennünk az Isten nem szóba foglalt hitágazat, hanem eleven élet; mibennünk a vallás nem ajkak vallomása, hanem benső lényünk megnyilatkozása; mibennünk a hitelv nem hit csupán és nem pusz-tán elv, hanem vérünk melege, szívünk dobbantó ereje, a néplélek alkotó eleme. Akárhogy ront reánk erjesztőn, szétbontón, foszlajtón a világ: a vallásnak hívő népe maradunk. A mi világlátásunk hívő világlátás, ösztönös fölérezés, olthatatlan láng, nem pedig lohadó elpernyedés, nem pusztá fellángoló, gyors hamvadású szalmatűz.

Kemény, lelketlen próbák közt élünk, tűrünk, vergődünk. Reánk törnek elhitványult lelkiülettal. Undorra torzítják az egyenlőséget. És mi mégsem hagyjuk veszőre hitünket, nem adjuk föl lelki odadottságunkat, nem veszjük el az emberiség föltámadásába vetett hitünket.

És aggálytól rezgő szív imádkozik bennünk e szent nap reggelén. Áhítatba merülve imádkozunk mindannyian: nélkülöző és fényűző, kuporgó s lakmározó, robotos és paranesszavú, szolgasorú és kenyérosztó, számvető üzér és szerszámforgató műves. Imánkba fog-

lalunk mindent, amit szívünk ahít. Fogadd beteljesítő irgalmadba
 könnyörgésünket, támogasd véneinket, vezérelj ifjainkat. Támogasd
 az apa fáradozását a megélhetés küzdeleiben, az anyának nem lohadó
 szeretetét az élők gondozásában. Támogasd gyülekezetünket, fejeit
 és fiait, intézményeit és törekvéseit. Elégítsed éhét a kenyérnek,
 éhét a sikernek. éhét a hívő hitnek: nyujtsd testnek épségét, lélek
 vidámságát, élethosszító megelégedését. Árassz felénk földi boldogu-
 lást, égi boldogságot! Amen.

* *
 *

¹ M. II. 19. 19. — ² Koh. 3, 14. — ³ Zsolt. 104, 4. — ⁴ Kr. II. 13. 15. — ⁵ Koh. 3, 15.
 — ⁶ M. II. 21. 13. — ⁷ Kr. I. 28, 3. — ⁸ M. I. 22, 1.

ELLENTÉTEK.

Ellentéteket lát a régi gondolkozó az egy-
iivé tartozókban is és belőlük eredőn szövődnek át az ellentétek a gon-
dolat s a külvilág minden vonatkozásain. Szembenáll szellem és
anyag, szabadság és kényszer. Ellentétek tudalmára ébredünk, ha
önmagunkat s szíviünket tekintjük, ha a teremtés jelenségeit figyel-
jük. Szíviünkben gyűlölködés és szeretet, elménkben fölemelkedés a
végtelenhez és fönnakadás a végesnek kicsinyes bonyolulatában. A
külvilág terén: egy anyaföld ölének szülötte a búza s a konkoly,
a dús kalász s az irtásváró gyom. A föld hátán váltakozik lakályos
síkság és lakatlan sivatag, lankás hegyoldal kies viránya s hótakarta
bércnek kopár meredélye.

A régiek az ellentétek fonalán haladva a röpke emberi hang-
változatában, amelyből a nyelv esodája kél, letéve látták az ellen-
tétet s hét hangról mondják: hét hang rejt ellentétes hangzást
magában, keményet és lágyat. Utalnak arra, hogy benső és külső
világunk egyaránt ellentétek öle. Ellentétes ikerpárok sorát állítja
egybe a kettős ejtésű hangok hetes sorával: **בְּנֵי-בְּרִית**. Ez ikerpárok
során ellentétek egyesítését, szembenálló irányok kiengesztelését,
széthúzó erők egyesítését keressük.

I. Kettős ikerpár az első: **בְּנֵי-הַיָּד-קָשָׁה** a hatalmas és a
gyöngé, a zordon és a gyöngéd. Hatalmasnak hiszi magát az ember,
ha nem is a nyers erő terén, de az akarat szilárdságának, az elha-
tározás bátorságának körén. **הַיָּלֵשׁ אָמַר בְּנֵי אַנְבִּי**. Az erőtlen is szól:
hős vagyok. Annak is bizonyulsz a kísértés pillanatáig. Hős vagy,
amíg elved, nézeted beismerése veszéllyel, mások rettegett gúnyjá-
val nem jár, amíg az igaznak beismerése nem egyúttal saját téve-
désségednek vallomása, amíg előkelőbbel szemben nem kell véleményt
nyilvánítanod, másnak működését védened, igaztalan üldözötttért szót
emelned. Ilyenkor bekövetkezik: **בְּנֵי לֹא יֵלֵשׁ בְּנֵי** nem menti meg a hős
hősi lelkületét. Gyengeség vett rajtad erőt, törj az első ikerpár első
tagja felé: szilárduljon akaratod, öregbedjék bátorságod, színvalló

bátorságod! Szilárd légy. קשה, nem lengo nád נך. Ne vond meg az elismerést attól, akit megillet. tétova gyávaságból: az elismerés nyájas szava a küzdőnek esodás balzsam, amelynek egy szemernyije a keserűség egész tengerét megédesíti. Ne vond meg a bátorító szót a küzdőtől: minden sors és minden állás, rendelkező és alárendelt egyaránt, várja a bátorító szót az igazak ajakáról.

A szilárd akarattal kapcsolódjék נך a gyengéd fellépés. Az erő ne nyilatkozzék zord ridegségben. Ha hozzád menekül, akit megsebzett a fájdalom tövise, szelíden érintve őt hegesszed be sebét; ha hozzád fordul az elesett, ha a nélkülöző és elhagyott jajgatva tördéli kezét: ne légy קשה zord és kemény. Légy gyöngéd, könnyörülő, mert hitednek rendeltetése, hogy benned egyesítse az ellentéteket, elsímítsa az ellentmondásokat. Nincs emberibb, mintha erőd tudatában gyengéd megindulásodat nem rejted el.

II. A szembeállók második ikerpárja חכמה—אילת bölcsesség és balgaság. אילת חכמה חכמה חכמה ne diesekedjék a böles az ő bölcseségével. Kevés okunk van véle diesekednünk. Ha bizalmad oda fordult, ahol meg nem hálálják; ha kezdeményezésed meg nem értik s a félreértés keserű érzete marja becsvágyadat s meginog biztonságod, amellyel eszélyedre támaszkodál; ha a lét rejtélyeit fejtet és csak rejtettet, oldhatatlant találsz: akkor nem diekszel bölcseségeddel. Userben hágy. A végekig el nem vezérel.

Ahol a bölcsesség lemond, ahol látja, győz a bűn, a rossz: ott lép elő a balgának ítélt szív. Balgának ítélik, mert a nemes, a hívő szívnek sejtelmeit nem sejdítik, nemes balgaságát nem ismerik. Nemes balgaság, amely nem okul tapasztaláson, csalódáson, élesedő eszélyen. életbölcséségen. Nemes balgaság, amely ha ezerszer tévedett, ha ezerszer csalódott, ha ezerszer félreismerék is, megmarad a fenkölt lélek erős hitében és ápol tisztább eszményt, magasztosabb gondolkozást, nemesebb érziületet, mint a pusztá okosság, mint az olcsó bölcsesség.

A gyümölcsfa virágát megütheti a dermesztő dér, zsenge hajtását lefonnyaszthatja késő fagy: ujhodó tavasszal uj bimbót fakaszt. A lélek is, ha megvette a világ önzésének dermesztő dere, lefonnyasztá részvétlen hidegség, kiábrándító csalódás zordon fagya, megujhodik és uj rügyét fakasztja eszmék virágzatának, a nemes szív nemes balgaságának, ennek a legmegnyugtatóbb bölcseségnek. אילת קשה בלב נך Örökijú a szív, amelyhez e balgaság fűződik!

III. A harmadik ellentétes ikerpár עֵשֶׂר-עֵשֶׂר dúslakozás és nélkülözés, a durva valónak e mindémiért szereplő ellentétei. A kettős szélsőségről szól az óvilág bölcsének imája לֵאמֹר אֱלֹהִים אֵל תֵּן לִי⁶ szigorúaszt és dúslakodást ne mérj reám, add nekem osztályom kenyerét. Maradjak távol az egyiknek nyomorától, kísértésétől, a másiktól fenhéjazásától. אֵל תִּתְהַלֵּל עֵשֶׂר בְּעֵשֶׂר? Ne dicsekedjék a nagyvagyomú vagyonával. Egy rázkódás, és összeomlik! És gyarapodása ki nem számítható véletlenek játéka. Szomorú jelenség, ha a játék válik a kereset rendszerévé és futó versenyben keresi a pálya bérét.

Amivel az Úr megáldott, könnyelműen kockára ne tedd: megfontolva sáfarkodjál osztályrészeddel. És sorsod mennyei Ura előtt ne légy eltelve göggel, elbizakodással. Ha pedig küzdesz a mindennapiért, ne ejtsen kétségbe az ellentét hangulata: מִשֵּׁבֶל אֵל מִיָּמֶיךָ lesujt és fölemel⁸ a sors Ura. מִיָּמֶיךָ יִדְבַּר רִשׁ⁹ Könyörögve szólamul meg a szegény és Ő előtt. Isten előtt, ki nem szegény? Találd meg ellentétes sorsirányok között, ami egyesíti őket: a szerény, hálás, meg nem ingó bizodalmat.

IV. A negyedik ikerpár מְשֻׁלָּה-עֲבָדִית uralkodás és rabság. Önnön uradnak érzed magad. Osodálkozol, hogy az írás az önnönmagán uralkodót föléje helyezi a hódító harcú hősnek¹⁰. Nem is uralkodás járja köztünk, hanem raboskodás. Uralkodik rút, napfénykerülő szenvedelme a súlyedő, az eltévelyedett embernek. Bizonybizony, ha melled vered a bűnbánat szavára, nem vered hiába!

Hány család békéjét zavarja meg, hány ház boldogságának fáját tépi ki rút szenvedelmek terjedése, átcsapása a világvárosok méltóságának, a haladás fattyúhajtásainak, a művelődés koresszülötteinnek hozzánk. Ne keresd a szenvedély rabságát, küzdj önuralmad győzelméért: כֹּחַ אֵיךְ אֵלֶּם מִשֵּׁבֶל¹¹ Jobb a hosszantűrő, mint a harcú hős, aki önnönmagán uralkodik több, mint aki várost foglal el.

V. Az ötödik iker מִן-בְּעֵשֶׂר a szép és a rút. Szemben állanak ellentétekként, de nem változatlan tételek. Változó, egymástól elütő válasszal válaszol arra a kérdésre: mi szép, mi nem, a művészet minden iskolája, minden kor, minden vidék. A legbadareszt választ amely divatos festőirány adja, hetykén szólván: a rút a szép! Maga a szent nyelv is véletlennek bélyegzi azt, mi tetszik, ha úgy szól: מִן-בְּעֵשֶׂר talált, véletlenül talált tetszést.

Nem is a művészi szépről és ellenlábasáról akar a régi tanítás beszélni, hanem az élet, a viselkedés művészetében nyilatkozó szépről.

Az enyhe, a szerető modor megnyerő szépsége szemben áll a kelletlen, mogorva, zádor viselkedés rút voltával. A művészi szép iránt a szenvedő Izraelben csekélyebb érzék fejlett, de a viselkedés pallérozottsága nem vészett el. Tudta kezelni a tudatlan a tudóst, a bensülött a vándor idegent, az ifjú a korosabbat, a gyermek szülejét. Szívélyes előzékenységet követelt a régi tanítás **שבת** **שבת**¹¹, követelte az írás ígéjének teljesítését: **כי ידבר** **כי ידבר** **ה**¹², a böles ajakának minden szava kedvesség.

VI. A hatodik ikerpár **שלום**-**שלום** a béke és a rossz. Nem a béke és a háború, mert nem az álladalmak békéjéről van szó, hanem az öntudat békéjéről, arról a benső békéről, amelynek ellensége a bűn, amelyről az írás mai ígéje szól **אין שלום אצל אלה לרשעים**¹³ nincs béke a bűnösökkel. A társadalom bűnrészessé válik, ha észre nem veszi, közönyösen nézi, palástolja a bűnt.

Nem vakbuzgó üldözését követeljük a máskép vélekedőknek, de szigorú megítélését várjuk bűnnek, erkölestelenségnek. A művészet minden formája játszik a bűn tetszetős rajzával, de az élet valóságában erkölesi ítéletünket nem szabad elernyesztenie.

VII. Valamíg szilárd lelki erővel s következetes bátorsággal emberszerető, lágy szívet egyesítünk **קשה**-**רך**; valamíg csalatkozások ellenére is fenntartjuk eszményeinket s a szívnek ki nem józanuló nemes balgaságát **חכמה**-**אילת**;

valamíg jó és balsorsban szerény alázattal bízunk Isten vezérlő írgalmában **עני**-**עני**;

valamíg uralkodásra törekszünk önmagunkon és lerázzuk a szenvedelmek rabbilinéseit **עבודה**-**משלה**;

valamíg minden embert szelíd enyhességgel fogadunk és a viselkedés művészetében az eleven szépet megteremtjük **כיער**-**ה**;

valamíg érzékünk el nem tompul a bűn felismerésében és a bűnt elítélő határozottságban **שלום**-**רע**;

mindaddig nyugodtan nézhetjük az ellentétek utolsó ikerpárját, **חיים**-**מות** az életet és halált. Nem ellentét e kettő, mert összeolvad az öröklét gondolatában.

Ha a földi bujdosás, töprenkedés, búsulás fájdalmának tövisét mélyen döfi vérző kebeledbe: a töprengés és fájdalom fölött az öröklét hervadatlan koszorúja tűnik föl és várja a szenvedőt.

És mikép az ég felvont sátorának csillagtábora sejtelmes fénynyel hinti be a látóhatárt, azonkép nyujt vigaszos, biztató választ,

sejtelmes fényűt, az öröklét ege a földnek faggató kérdéseire s a mennyek enyhe fogadja a megfáradott vándort, midőn elmerül a halál az öröklétben s az ellentétek utolsó ikre az örökkévalóságban egybeolvad. Amen.

* *
*

נַיִסְדֵּם מִן הַיָּמִים הַלְלוּ אֶת הַיְיָ נַיִסְדֵּם מִן הַיָּמִים הַלְלוּ אֶת הַיְיָ
Nyisd meg a könyörület mennyei kapuit! Esteledik s délest időtája együtt lát bennünket, mint a reggeli nap sugára. Töredelmes bánattal könyörgünk a szent nap alkonyán: a bűnbánás utolsó imái szent áhítattal töltenek el.

Haloványan reszket az alkony jegenyéink esúcsán, halovány lankadtság bágyadása vesz rajtunk is erőt. S ha reánk terül az éj árnyas sötéte és eloszlatod a telő hol szelíd fényével: világítsd meg lelkünk sötétét is! Ujból kilépünk az élet küzdő porondjára, hol a kemény tusában bűnevívő alkalmak eltérítenek e szent nap fogadalmaitól, hol a bűnös szenvedély kavargó szele magával ragad és elfeledjük, ami szent érzés keblünkben megfogant. Fölsóhajt aggódó keblünk וְהִנֵּה יְהוָה בְּרִיחַ הַדְּשָׁה וְהִנֵּה יְהוָה בְּרִיחַ הַדְּשָׁה¹¹ és ebben a sóhajban megajul Teged kereső lelkünk. Amen.

* *
*

¹ Sz. Jer. IV. Barcelóni 229. — ² Jóel 4, 10. — ³ Ámósz 2, 14. — ⁴ Jer. 9, 22. — ⁵ Péld. 22, 15. — ⁶ 30, 8. — ⁷ Jer. 9, 22. — ⁸ S. I. 2, 7. — ⁹ Péld. 18, 23. — ¹⁰ 16, 32. — ¹¹ Ábót 1, 15. — ¹² Koh. 10, 12. — ¹³ Ez. 57, 21. — ¹⁴ Hanhágót Jesárót, Tesúbá 32.

ÉPÍTS ÉS PLÁNTÁLJ.

Ime kiküldöttelek, így szól az Úr prófétájához, hogy építs és plántálj¹. A mai ünnepre vonatkozóan a próféta népének szól a felhívás: építsd a szukkóban, a sátorban a hit épületének jelképét, az ünnepi csokor négy növénynemében plántáld a hitbeli nevelés symbolumát.

I. **בְּבֵנוֹת** Építsd a hitnek épületét a zsidóság ős-talaján, átszálló hagyományain, szellemében és emlékezései szerint. Alig épül már mifelénk ünnepi sátor: már szinte egészen jelképpé vált. Csak szabályai maradtak meg. Talán ezért jobban megértjük: a valóság lomhán válik jelképpé. Építsd a sátor falait: **בְּבֵנוֹת** a zsidóság lelkének, gondolkörének, életfelfogásának anyagából. Három fala kötelező a szukkónak, a negyedik tetszésedre van bízva. Ez a három fal: a tóra, az istentisztelet s a jócselekvések gyakorlása. Legyen élted épületének támfala, pillére a tórának, az Úr igéjének ismerete, megértése, megszívelése, **עֲבֹדָה** az istentisztelet, úgy amint a próféták nevelte Izrael közkincese lett és maradt: imádás lélekben, áhítatban, szárnyaló buzgóságban, az íge hirdetésében. **עֲבֹדָה שְׂבִילָה** a szív istentiszteletének nevezték a mi imádlásunkat őseink: a szív istentiszteletének, amely csodásan átformálja az Istenét áhító lelket, nem olyan szolgálatnak, amely állandó csodát mível földi anyagának égivé változásával. **עֲבֹדָה הַבְּרִיָּה** És a harmadik alkotó fala a zsidó lélek otthonának a jó cselekvések gyakorlása, a hitből szülemplő **עֲבֹדָה הַבְּרִיָּה**: nem pusztá filléreskedő alamizsnáalkodás, hanem nagyszabású, társuló működése a jótékony zsidóságnak nyomor megelőzésére, elesettek fölemelésére, botladók támaszára, szenvedés enyhítésére, bánat vigaszára.

És a zsidóság ősi kincséből ha három falat emeltünk, a negyedikkel teljessé tesszük, védetté és lakályossá a sátrat: a haladó világ tudását, törekvéseit, változó munkaformáit, váltakozó művelődési árnyalatait a tanulékony, vándor zsidóság mindig megértette, a maga örökéhez fűzte. Soha lomha, maradi nem lehetett, mert a többséggel való nehéz verseny ébren tartotta figyelő képességét,

gyors eltökélését, finomult szimatját, új-lehetőségeket megértő, mozgékony eszélyességét. Mindig megértette korát és öröklött három falát a negyedikkel kiegészítve főtartotta önmagát, hitét, nemes erkölcsét, egyéniségét.

És ami talajon és oldalfalakon túl kellett a **בנין**, a tető sem kerülte el figyelmét. A régiek szabálya szerint a tető anyaga **דבר שאני מקבל טומאה** csak az lehetett, amihez szenny nem fér: nem sötét, fojtó odút teremtő boltolás, hanem ritkás fenyőgaly, lenge nád könnyű rétege, amelyen átszűrődik az ég hírnöke, a napsugár. Nem megmerevedett uralma lélekölő, közvetítő kasztnak tetőzi be, hanem közvetlen megérzése az égi napsugárnak.

II. **לנטיץ** Plántálj. Neveld az ősi talajban, a zsidóság kertjében a jövőnek palántáit. Ne legyen idegen előttük Izraelnek sem ősi nyelve, betűje, hangja, sem gondolatköre, múltja, jelene, jövője, hit-élete, gyakorlata.

1. Az ünnepi esokorban a sudár pálma a forróbb ég aljú keletnek képviselője: viruló zöld ága ideszármazik békés esztendőkhöz hozzánk. Ma csak elvétve kerül távol északra. A szentföld nagy Jordánmelléki völgymélyedése a földnek legészakibb pontja, amely mézes datolyáját szabadban megérleli. Ezért a szentföld jelképe lett kezünkben. Múltunk emléke, jövőnk jelképe a **תאנה**! Ezt az emléket értessük meg és ezt a jelképet az utánunk kelő nemzedékekkel. És ápoljuk bennük, a mi a növénypalántában természeti alkatánál fogva megvan, ápoljuk bennük a meggyökerezést az ősi talajban, a ragaszkodást az ősi forráshoz.

2. Mint az ünnepi esokor nálunk termő alkotó része a parti fűz, **עיינה** ragaszkodik víz mentéhez, forrás partjához, folyó medréhez, állandó kísértésül szegődik szegélyéhez: úgy legyen a zsidóság ősi medrének ősi talajában, tápláló vízereiben gyökere a jövő nemzedékek palántáinak. Ne keressen idegen forrást. Ha tükröződni akar, tükröződjék ez ősi folyó tükörében; ha gyökere talajt keres, ennek talajába mélyüljön és meg fog küzdeni tépázó viharral, perzselő nap hevével, csábítással, kísértéssel. Van hasonlatosság közöttünk és a fűzfa sokágazatú családja közt. Kiirthatatlan a fűz, ahol egyszer gyökeret vert. Gyökerestől kiássák — és ime kora tavasszal sarjúja újból kihajt. És micsoda átalakuló képességgel teremti válfajait! Akár a szerteszórt zsidóság a maga árnyalatait. 180 válfajban simul a megélhetés lehetőségéhez a fűz az enyhe égőv delé-

től a rideg észak sarkköréig s a bérecek hó határáig. Itt magasba lombozódó fa, emitt szerény csoportos eserje, amott az örökjég-tájain fűszalappróságú törpeség, hasadékok mohái közt meghúzódó füvecske. Tenyészik part fenyérén, elcsenevész mészhegy tetején, buján hajt nyirkos réten, tőzeg talaján, sárrét zombékjában, ingovány lápában, akár csak az égaljhoz nem kötött vándor zsidó nép. Az ünnepi esokor idegenei közé ennek jelképzésére keveredik a bemszülött fűznek hajtása: amint hívjuk **הישיבא** a fűzfaág, mint a zsidóságot fentartó gondviselésnek symboluma: hozsanna, Uram, segíts!

3. **ארת** A zsidóság szigorát se vonjuk meg a palántáktól: az eszrog tanítása. Hibátlanná kellett az eszrog gyümölcsét nevelni, még mesterséges formába **רבים** — is fogták, hogy el ne torzuljon, meg ne sértődjék: **אל תטעו טעור מיד** Ne vond meg a gyermektől a fegyelmezést¹. Csupa becézés, csupa enyhesség, csupa elnézés nem nevel nemes gyümölcsöt. Tamasz kell a gyenge hajtásnak, mint karózás a szőlőnek, nem szabadjára engedése kores hajlamok kores hajtásainak.

4. **הרם** A myrtus örökzöld levélkéit fűzzük a pálmaággal s a fűz hajtásával egybe az ünnepi esokorban.

A myrtus a középtenger szegélyezője: három világrészben fogja körül, szegi be az óvilág történetének medencéjét, a középtengert, a myrtusbokrok sűrű szőnyege. E medence az óvilág művelődésének szigetek, félszigetek-tarkította, hatalmas tagolású partvonalak megszakította színtere. Es szegélye, az összefoglaló myrtuskeret, az emberiségnek és az emberiség művelődésének egységét jelképezi. **כי בציון תצא תורה** Sionból eredt a hitnek tanítása, Athénből a szépnek művészete, Rómából a jognak rendszere: mind a három maradandó tényezője az ember lelki fejlődésének, haladásának. Örökhatású mind a három és az örökzöld myrtus ez örök hatás symboluma, az egységes emberi nemnek jelképe a zsidóság jelképeihez kapcsolva. Az emberi nem gondolatát mi értettük meg legelőször az ember történetében és távol ókor hagyta reánk annak megértését, hogy a jeruzsálemi szentély sátorosünnepi 70 áldozata az egységes emberi nem, az emberiség hetvenre becsült népesaládjáért mutattatott be. Eme jelképek megértését hirdeti az ünnep, ezeknek megértetése feladatunk minden időre **לבנות ולהטות**: építs és plántálj. Amen.

*
* *

¹ Jer. 1. 10. — ² Példab. 23. 13.

VIDÁMSÁG.

שמחת בחגך! Örülj ünnepeden! Az esztendő legkomolyabb napja után halljuk ma ezt a hívó szót. A lélek öröme, derűje a jámbor érziületnek megnyilatkozása. Vallásos érzés a homálytalan derű. Világnézetek ellentétei rejlenek az alaphangjában derűs és alaphangulatában borús kedély között: a levertnek minden napja komor, de a derült kedély nem szünő lakoma². A derűs kedély halkneszű, alig fodrosodó, hullámot nem verő patak: szerényen esörgedez a völgy-aljon. Nem zaklatják föl, nem zavarják napi áramlatok változó fuvatagai, de átjárja a fenék csiszolt kavicsáig, apró murvájáig a delelő napsugár. A lelki egyensúly boldogító derűjét keresi az ünnep parancsa bennünk, a meg nem libbenő egyensúlyt, amely minden bajban megnyugvással tud szólni: וְעַתָּה יָשָׁר וְשָׁלוֹם ez is javunkra fordul! Borral szenteljük minden szombatunkat, ünnepiünket, vele köszöntjük a mátkapár boldog fogadalmát. A bor fölvidámítja az ember szívét, hogy kenetnél jobban ragyogjon orcája³: derűfakasztó, örömkeltő, vidámságszülő borral köszöntjük az ünnepet.

I. Isteni adomány a meg nem zavarható derűs bölcsesség. Búskomorság, búmélázás nem örökölt vonása fajunknak: derült kedélyünk a teremő adománya. Lelkünk rugalmasságának e derű a titka. Fojtó rétegekben szállt reánk a kitörő gyűlölet tűzhányóinak életölő hamuja, de a derűs kedély makacsul bizsergő parazsát el nem oltotta soha. Mindíg újból kikelt a hamu alól a szikra, a derűs kedély gyújtó szikrája.

Sűrűn terelődünk az idők fenéktelen mélye mellé, de nem fogott el bennünket szédítő mélységiszony: felszínen maradtunk, derűs magasságszeretetünk meg nem rendült, el nem komorodott.

Sehol nem esik annyi szó az egészségről, mint a kórtermekben; soha nem beszélnek annyit ennivalóról, mint éhínség idején; senkisésem emlegeti annyit a vagyont, mint akinek nem jutott; soha esőre annyit nem emlékszünk, mint derűs napok tikkasztó sorában és

semmi népfaj nem tünt úgy ki örömhajló derűs lelkével, mint a legtöbbet zaklatott – az Izrael vérsége.

Rajtunk teljesült: Minden ember pedig, aki étel-itallal beelégült és minden vesződése ellenére meg tudta látni vergődésében a jót⁴, a kedvezőt, a derűt – Isten adománya jutott annak részeül. Isten elé járulhat a zsoltár szent ígéje szerint **יֵקֵן בְּיָדַי יְיָ לֵבִי** a tiszta kezű és derűs kedélyű, **יֵשַׁע בְּרִיבָה מִצַּדִּיק** áldásul nyeri a szív derűjét az alkotótól. Ünnepel ez ünnepen **שִׁמְחַת בֵּית הַשְּׂוֹמֵרִים**, élő_vizet merít az öröm égi forrásából.

II. Mert a derült kedély, amely örülni tud gyermeteg elfogulatlansággal, a tiszta lélekösmeret kitevője, tükröződése, visszfénye. **הַחֲכָמָה אֵדִישׁ נֶאֱמָר**⁶ ez az a szívbéli bölcsesség, amelyről meg vagyon írva, hogy megvilágosítja az ember orcáját.

Ez a derűs tudat nem hagyta el Izraelt soha. Nem hagyhatta el, mert hitének alkotó eleme volt.

Ha vád árnyult reá, ha gúny lövellt fölötte, ha lába félénken, tétován tapogott: mindig újból visszazállott lelke derűjéhez, derűjének ősforrásához, Istenéhez. A Mindenható volt gyönyörűsége⁷, nem cnyészett el soha egészen derűs kedélyének néha rejtve maradó kincse.

Széttepte a végzetes idők szörnyű szöttesét és a védekezésben a derű gúnyjá tömörült, éles élccé csíszolódott-fenődött. Ahol él csillan, ott közel jár valamelyikünk, mert az él a mi fegyverünk bánat és bajság, bántás és balság ellen. Nem véletlen eset, hogy az él elméletét legújabbban hitfelünk fejtegette tudós készültséggel, előadását tulnyomóan a mi éleink csattanó példáival fűszerezve.

Már a távol ókorban sem tartottuk a vallás méltóságával összenem férhetőnek az él, a tréfa, a derültség csattanóját. Egy régi tudósunkról jegyzi föl a talmud: Mikor megkezdette tanító magyarázatát, tréfás, szellemes fordulattal, szikrázó ötlettel vidította föl hallgatóit, majd tárgyába mélyedt és áhítatos esendben figyelték tanítását⁸. És fönnmaradt ez a derűkeltő ötletesség derősónkban mindeütt, ahol vízszintező idegen befolyás le nem fokozta a hagyományt azon előítélet alapján, hogy az áhítat és az unalom rokonjelentésűek.

III. Nehéz megőrizni a kedély derűjét, de megőrzése a nemes önuralom jutalma. Jelszóra tökéled el magadat és állandó leszen és útidon derű fénylik⁹ – bárhova visz sorsod. Nem vesz rajta erőt a neszrehallgató erőtlenség, nem a káröröm, az irigység e mérgesmagzata, nem a ráspolynyelvű rágalom. Lényének magvassága meg-

óvja derűjét, ötletes, könnyed, eleven gondolatjárását. Nagy tanúsága nékie az írás ígéje: mint a résetört falú város, olyan akinek nincs birodalma önmön lelkén¹⁰.

IV. A derült kedély hatása másokra jótévőbb, a fanvarkodó szigornál. Ne akarj köröd fölött félelemgerjesztő zsarnoki hatalmat¹¹ gyakorolni. Minden emberi teremtett lényel legyen bánásmódod derűs kedély nyilatkozása¹².

A vidám elme gyógyulást terjeszt maga körül, de a megtört lélek kiszárasztja a csontokat¹³. שמחת צהרן örülj ünnepeden, örüljön veled házad népe. A szokott otthomból ha áttelepülsz az ideig-óraig való sátorba, töltsd el körükben ünnepi öröm szívedet, hogy akik elszármaztak mellőled, a távolból hazafájó családvágy vezesse őket újból körödbe.

A derűnek napsugarát a sátorból nem szabad a tető sűrű lombjának kizárnia. És e derűnek sugara aranyozza be az ünnep csokrát is. Evezrek derűs hagyományának zománca játszik rajta.

Nem aszú bogáncsot, nem parlagi bojtort, nem útszéli lapút, de nem is hamar hervadó színes virágot kötiünk esokorba az ősznek ünnepén: az állandó derűnek jelképeit fogjuk bokorra, déliverős délszak üdvözlétéül a komor északnak ősznek évadján.

1. Örökzöld, nem hervadó myrtus, a menyasszonyi koszorú dísze, a derült kedély isteni adományának jelképe.

2. Szerény hazai testvére a esokor három idegenének a fűz gyenge hajtása. A tiszta lélekösmeret forrásából táplálkozik a lélek boldogító derűje, mint éltető talajából a parti fűz. Irtatlan szederindabozótból tör fölfelé a napot kereső fűz lombja, mint ahogy apró övező bajok bozótjából kiemelkedik a lélek egetkereső, napratörő derűje.

Ha zúg a szél és esörren, tördelődik a eserfa ágazata: tördetlen símul a fűz hajlatos hajtása a vihar mentéhez.

Ha hég nyár és forró ősz felhőtlen ege gyökérig szikkaszt minden élő növevényt, a fűznek talajvízbe ágyazott gyökere él a maga nyirkos rétegében és nem hervad el karesú, ezüstös levélajka. A bánat tikkasztó heve nem szárasztja ki a derűnek forrását, amely a tiszta lélekösmeret mély talajából buzog föl gazdagon.

3. Győzelmi jelvény a pálma ága. Az önuralom győzelme a borítlanul derűs kedély. Teher alatt nem enged, nem homorul, nem hornyolódik a pálma beépített törzse: teher ellenében domborodva, dagadva

görbül, fölfelé feszíti terhét. A csúcsban összecépített két megterhelt pálmapalló ívelődővé válik és így szüli a csúcsívet, a teherbíró szerkezetek elsejét: az önuralom pálmája, a derű teszi teherbíróvá a lelket megpróbáltatás terhes óráiban.

4. A derült lelkiület jótévőbbben hat másokra a szigornál. Az eszróg szerteszálló illata üdíti környékét: halk harmóniát hangol a megértő szívekbe a derűs hangulat, jóleső jelentkezése és valóra válik ez ünnep neve: **יְהוָה שִׂמְחָנוּ** egybelobog ünnepi öröm lobogásában szívünk. Az oltárt körülzarándokolva szólunk **לְמַעַן בְּרַחֵם דְּוִשְׁעָא**: Hozsanna Néked, a derű atyjának, az életkedv teremőjének! Amen.

*
* *

¹ M. V. 16. 14. — ² Példab. 15. 15. — ³ Zsolt. 104, 15. — ⁴ Koh. 3, 14. — ⁵ Zsolt 24, 4. 5. — ⁶ Koh. 8, 1. — ⁷ Jób 22, 26. — ⁸ Sabb. 30b. — ⁹ Jób 22, 28. — ¹⁰ Példab. 25, 28. — ¹¹ Gitt. 7a. — ¹² Kt. 17a. — ¹³ Példab. 17, 22.

HOZSANNA.

הנהגו להקריב בלילה כל יום למקדש Szokásossá tették a lúlovval körmenetet tartani az ünnep minden napján a szentély emlékére. A körmenetek ünnepe lett a sátoros ünnep. Körmenetben járjuk körül az oltárt: a szivárvány színeiben hirdeti ablakaink díszes festése az ünnep e szertartását, amelyet odakünn más körben másol a keleti pompakedvelés látványossága. Csattanó bekezdéssel indul a körmenet nap-nap után, csak szombat napján énekeljük egy helyben vesztegelve a betűsoros imát. **ישועה** Uram segíts a visszatérő fölkiáltás minden-egy fordulat után és e segélyesdő kiáltás is megtalálta útját külső körökbe s hangzik világszerte mint hozsanna ég felé.

I. Az első körmenet: **ישועה** Hitedért, amely bennünk él, segíts meg bennünket! Védj meg bennünket és bennünk élő hitedet! Lelki életünk középpillére Te vagy; Te vagy világlátásunk jeles pontja, amelyre minden igazodásunk vonatkozik. Az isteneszme életünk körének középpontja. Ezt a pillért akarja megrendíteni, ezt a jeles pontot eltolni a gyűlölség okozta rázódás. Nincs tiszta és egyenletes, változatlan sodrú folyamatossága életünknek. Zarándoklunk, kerengünk végtelen úton, gyökértelenül, riasztva, üldve. A tudomány oltárai körül, ha sikerült közelükbe jutnunk, nem engednek hetygatlan fészken pihenni. Gyártott kósza hírből merénylet indul ifjaink ellen. Megáll a tanítás munkája. Dühöng a középkor. Feljajdulunk: **ישועה** Uram, segíts!

II. A második körmenet: **ישועה** Az ősi szentély őskőségheli alapján állott az oltár. Változatlan áll ez az őskő ma is a szentély helyén a föléje emelt mecesetben. A régiek költői látásában ez a kő az, amelyre a teremő a földet alapítá. Nékiünk az erkölcsi világ alapköve ez az alapkö. a szentély ősi istenimádásának fennmaradt hírmondója. Szemvesztő. káprázatos volt Jeruzsálem szentélye és a benne gyakorlódó áldozás. Alig maradt a fényes, mozgalmas, megkapó pompából a gólusz évezredeire egyéb a visszaemlékezésnél.

Előválík az engesztelés nagy napján az emlékezés homályából a megalázkodó térdrehullás. Felébred a multból. Hiszen mult nélkül a nemzet minden emberöltővel kihalna, mint az egynapos pillangó. Az egyéni öntudat alapja az emlékezet: a nemzeti öntudaté a történelmi emlékezés. A jelent csak a multból lehet megérteni: a jövőt csak a mult alapjára fölépíteni². És a vallás lelke is, megjelenése is a multnak, hagyománynak alapkövén sarkallik: אֱלֹהֵינוּ ez alapkö rendületlenségéért könyörgünk: אֱלֹהֵינוּ Uram, segíts!

III. A harmadik körmenet. idén a mai szombattal első helyre kerülve: אֱלֹהֵינוּ נִצְרָה בְּבֵית אֱלֹהֵינוּ Szemfényként őrizett faj, multjától el nem szakadt nép, amely nem hagyta elaludni a hagyomány fáklyáját. Multjából merített visszaszerző, kiegészülő, regeneráló erőt. Őrizte hagyományát, benne önmön létjogát mint szeme fényét, szemének feketéjét. Csodatékony hűség lakik Izrael szívében, Izrael istenkereső szemében. Olyan az Izrael szeme, mint a fészkelő madaré. Nincs az igazi és teljes odaadásnak hívebb képe, mint a fészken ülő madár és ezt az odaadást semmi sem tükrözteti oly híven vissza, mint e madárnak szeme, amelyben ekkor a szeretet és az aggodalom egyesül³. Szeretet és aggodalom egyesül Izrael istenkereső szemében s e szemfényeként maig megőrzött faj könyörög: אֱלֹהֵינוּ Uram segíts!

IV. אֱלֹהֵינוּ אֶרֶץ שֶׁעַי בְּבֵית שֶׁעַי A negyedik körmenet: Sorba kél könyörgésem fölajdulásomnak házában. Elillant az áldozat füstje, elszállott a tömjén illata — — nem maradt az oltár életéből csak a kíséző fohász. A fohásznak háza lett a szentély utódja. Nem maradt, csak אֱלֹהֵינוּ a szív imája, a szív szolgálata. Odáig nem ért Titus hatalma, azt fel nem perzselte Arbues máglyája, azt el nem fojtja a fajvédők összefogása. Szorongó szívüinkből száll föl az ősök fohása: אֱלֹהֵינוּ Uram, segíts!

V. אֱלֹהֵינוּ אֵל לְיִשְׁרָאֵל בְּאַרְבַּע שָׁבוּעוֹת Segítség Istene, négy héten keressük ősz idején színedet: a vezeklő napok elsején kora hajnali kelővel, a tíz bűnbánó nap lélekrázó komolyságán, a szüreti sátoros ünnep jelképes napjain át a tóra vígságának körmenetéig. Minden változatos hangsora a hívő érzésnek játszik e négy héten át keblünk húrján: a bús és a derűs, a lágy és a rideg. A nyár ellankadására ősznek felbuzdulása kelt. Győzött újból bennünk a hit s a győzelmes pálmaággal keziinkben szólunk: אֱלֹהֵינוּ Uram, segíts tovább!

VI. Mert a hatodik körmenet szól: אֱלֹהֵינוּ מִלְּפָנֶיךָ אֱלֹהֵינוּ Segítő Urunk, rajtad kívül nincs, aki segítsen!

A fegyvertelen Izraelnek egy a reménye, hogy el nem merül az örvénylő forgóvízben: egy a reménye, אֱלֹהֵינוּ הַיְשִׁיעַ segítő Istene! Ez a remény a mi révpartunk, ez a biztos kikötőnek védő öble a gyűlölködésnek tengerbe rugó martszirtje mögött. Hitét menti az Úr, ha hívóit menti.

VII. אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵינוּ Nép faj vagyok, szól Izrael, védőbástyája az Úr hitének. Ezért szól a körmenetek befejezője: הַיְשִׁיעַ נַי אֱלֹהֵינוּ Segíts, Uram, amint megsegítéd e népet és Istenét. Merész fordulata a régiek gondolatmenetének a körmenet szavában nyilatkozó אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵינוּ én és Ő egyek vagyunk: ments meg engem és Őt, az Istenezmét! Mentsed meg, mert vélem szenved, az Istenezme szenvedésem részese¹. Mi vagyunk az Isten szórva-vetése, bennünk takarul be hitének termése. Az Istenezme, az Egyisten eszméje homályosul el, ha a mi egiünk homályba borul.

Homály üli meg látóhatárunkat most is. Szervezkedik újból a gyűlölködés ellenünk. Fokozódik ádáz dűhe. A meggyarapodott gyűlölet sokakat legyilkolt: a győzelmes gyávaság sokakat legyűrt: a gyámoltalan gyengeség tömegeket gyalázott el, hogy megtört rég veszteglő akaratauk és gyökértelen szökevényekké váltak, gyommá, tараекká, gyüvötémnyé idegen mezőn. Meghasonlásban vonaglik lelkiük, visszasír hozzánk és most — — velünk együtt konskribálják őket.

A megmaradottak pedig belé lelkesedtek a zsidó tudatosságba, a tudatos zsidóság átérzésébe, vallomásába.

A felelősség és lakolás alól kibúvók állandósítani akarják a társadalmi szakadozottságot. De hiába állítanak vízelzáró esegét a történeti fejlődés árja elé: ezt az árat zsilippel végleg felfogni, eltorlaszolni nem lehet!

Akik a középkort ébresztik, holttetemet villanyoznak. Megmegrándul, de föl nem ébred.

Az ő korhadásuknak reves fája az éjbe bevilágolgat, de csak villó hideg fényvel, amely hajnalban elalszik, mint reggel fényében a lámpaláng ereje. Mi a várakozások, remények hite vagyunk. Várjuk a reggelt s ha végre földerül, fölhangzik énekünk: Hozsanna Néked, magasságbeli Urunk! Amen.

* *
*

¹ Machzór Vitry 444. — ² Bahits. Irod. Probl. 233. — ³ Hermann Ottó, Madárhegyek 8.
— ⁴ Machzór Vitry 447.

AZ AGGKOR.

Es emlékezzél meg teremtődől ifjúságodnak napjaiban, amíg a bajnak napjai el nem érkeznek és el nem érkeznek azok az esztendőök, amelyekről azt mondd: nem telik bennük kedvem¹.

Az élet nem-tetszenek napjai az aggkor napjai: **ימי הזקנה ימי רעה בטט** az öregség napjai rossz napok². Az aggkor **בלילת הרע** esalánkoszorú, míg az ifjúkor **בלילת הרע** rózsakoszorú: tüskés mindkettő, de amannak rózsája nincs, csak égető tühegye.

Kohélet könyvének befejező elmélkedése az aggkor taglalatja, híressé vált részletező festése az öregség fogyatkozásainak, a vénség fokozódó gyarlóságainak, az agguló emberi szervezet elváltozásainak.

I. Amíg a nap megsetétedik s a világosság s a hold s a csillagok és visszatérnek a sűrű felhők az eső után.

Múlai indul az életkedv. Nem dúslakodik az öregedő kebel életkedvben, önérzetben, nem érzi már igaznak, hogy édes a világosság és öröm a szemnek a nap fényét látnia³. Szürkül neki már a fény, homályosul a látás, borongó már az ő ege, őszi, nyirkos, sűrű, nem-szakatag, nem-oszló köd üli meg környékét: **ושבי העבים** ha kiderül is, ő már csak azt érzi, hogy újból be fog borulni, hogy csak visszatér a felhő az eső után. Az alkony magasban repülő báránnyfelhőin is nem a pír sugarát látja már, csak a felhőt, a visszatérő, feketévé sűrűsödhető fenyegető föllegek kezdődő torlódását.

II. Folytatódik a gyarlóságok festése: Aznap, mikor meginognak a ház támaszai, reszketővé, bicsaklóvá válik a térd, fogytán van a jártányi erő és nem bírják magukat az erőnek karjai. Lelankad a munkás kar, fáradtan hull ölbe. — **בט**: Megállanak az őrlők, mert megfogyatkoznak, nem őrlik már a kenyérnek ízetlenedő falatját. **והט**: És meghomályosodnak a kereteken kitekintők — a külső világ eltávolodik a késő vénségtől, kívül marad az aggastyán a körforgó világból, tétlen nézi a taposó kerékben fāradókat, kikapcsolódik az érdekek játékából.

III. Bezárulnak az utcaajtók, mikor eltompul a malom zúgása: távolról hallik a közel utca zaja, az élet kelepelő malmának zúgása csak messziről, tompán észlelődik. — Érdektelen már minden, ami oda-kiinn esik . . . Távol malomnak megszokott, egykedvű zúgása.

Fölserken a madár szavára, de elhalkul neki minden éneknek hangja. Álmatlansága a kakasszót meghallja, de a fülemile éneke csak kelletlen, távol esicsergő zaj neki. A zajt még meghallja, az éneket már nem érti meg. Zúgolódóvá lesz, megrendül hite az emberekben, gyanakszik, bizalmatlan, elfordul a jelentől s keresi a múltnak eltűnt nemzedékét. Az ő nemzedéke elmúlt, eltávozott tőle, mint a nyáját más, messze tájra terelt pásztor⁴. Téveteget kalandozása a múltba száll. Ifjúkora felé fordul, a múltat dícséri és akik máskor voltak.

IV. Minden halomtól fél és a botlástól az úton. Félelem fogja el, aggalom vesz rajta erőt. Fél a jövő gondjától: ha tékozló volt is, zsugori lesz, ha bőkezű volt is, fukarrá válik. — Fél, hogy elfogy falatja és mások irgalmára szorul.

Kivirágzik a mandolafa: az öröklét dere belepi halántékát, megnehezülnek a bokák. Csoszogó léssen lépte, nehézkessé, fáradttá fűrgesége. És megtörik a kívánósság: ízetlen maradékká aszalódik, ami sava-borsa, fűszere volt az életnek. Eláll a vérmes reménykedés, fojtó esüggedés hatalmasodik el a lelken, az öröm utolsó halovány csillámai már-már elalvófélben. Nem fakad már a lélek virága, a gondolat, s ha fakadna is, késő őszi virágzása a vadgesztenyének, amely nem érlelődik gyümölcsé a lehulló hó alatt.

Mert elmégyen az ember az ő örök házába és jár-kei az utcán a gyászkiéret. Az öröklét kapuit látja megnyílni s az emberekben már csak a gyászkiéret részvevőit látja járni-kei.

V. Utolsó vonásai az elmúlásra érlelődő késő vénségnek: Amíg elpattan az ezüst zsinór — az éles ítéletnek egymásba kapcsolódó szemei elpattamak, összefüggésvesztetté, félszeggé válik az ítélet; רִיב szétzúzatik az arany lámpa: váratlan ötletek fényjátéka, felesillanása áll, nem kel már mosolygó ajakról szellemes fordulat, szokatlan, kötekedő megjegyzés, יִתְעַבֵּר eltörik a veder a forrásnál, nem merít többé új gondolatot a lélek forrásából és רִיב szétzúzatik a kerék a kút mélyébe: összeomlik a halálban az élet gépelve és esendbe némul a hazatérnek világa.

VI. És visszatér a por a földhöz, ami volt, s a lélek visszatér Istenhez, aki adta.

Az aggkor vigasza a fogyatkozások korában: az élet estéjén újból gyermeteg, egyrétű lesz a lélek. Mögötte a múlt mezejének sík lapálya, a múlt mélaságának harmóniája. Vajjon nem szép-e az est, amely az egész elmúlt napnak mezején tarlóz? Emlékezés a késő kor jutalma. A meddő közet vén rétegei között esillannak meg az ifjúkor szép emlékei. Benne van a nemes ércel bővelkedő telér, emlékezet bányászatára érdemes. Vigaszos gondolat a visszaemlékezés tarlózása, de vigaszos gondolat az öröklét közelsége is, amelybe a késő kor átszakadni készül. A hitnek vigaszos gondolata szilárdul az elaggó szívben, mert ahol a hitnek gyökere van a lélekben, oda fogyatkozásai a vénségnek nem érnek el.

Odalem a föld mélyén, tavasz levében, nyár hevében, ősz hűségében, tél havában változatlan, állandó hőmérsék vagyon: ilyen a kebel mélyein a hit: ifjúság hevében, őszült kor havában változatlan hővel óvja a mélységből fakadó forrást, hogy gyógyító erejéhez menekülhessen a szenvedő lélek, mikor reánehezül a tudat, hogy közelg a vég, és visszatér a por a földhöz, ami vala. A szenvedő lélekben felébred az íge vigasztaló folytatása: de a lélek visszatér az Úrhoz, aki adta. A visszatértet, hazatértet keressük az öröklét ölén buzgó imádsággal: **יְיָ אֱלֹהֵינוּ!**

*
*

¹ Koh. 12, 1–7. — ² Zóhar chádás 71d. — ³ Koh. 11, 7. — ⁴ Éz. 38, 12.

ERŐS MINT A HALÁL . . .

Erős mint a halál a szerelem¹.

Tavaszi virulását, szerelem varázsát ölti ünnepünk és ez ünnepünknek bibliája az Énekeknek Éneke. A régieknek pedig kutató figyelme, amely az írás gyöngyeit válogatva számlálgatá, fűzérére fonja, gyöngysorba fűzi az íge hatos fordulását אהבה az égi szerelemről.

I. אהבה עלי אדמה² Zászlójaul fölöttem leng az égi szerelem. Izrael szól, hiszen a hagyomány sejtése szerint az ő szerelmét Istenéhez énekli az Énekek Éneke, Izrael szól: az én hitemnek Istene nem a büntető harag, nem a rideg mérleget érzéketlen tekintő igazság, hanem a szeretet. A próféta szól: ősidők távolában jelent meg az Örökkévaló nekem: örök szeretettel szeretlek téged³! Mikor újból a szeretetet hirdették tőlünk vett kölesöngondolattal, nem ismeretlen világ nyilatkozott meg előttünk ebben a hirdetésben, amely szerte a pogány világban ámulatot keltett. Amikor kérkedő büszkeséggel, hánytorgató hivalkodással hányták föl az új tanítás fölényét, akkor rég nem volt már új minékünk a szeretetnek üdvhozó eszméje. Nem volt az új jelszó csak a régi napnak kölesöngéért világa, annak a régi napnak, amelynek sugarában már akkor két ezredéven át ragyogott felénk: szeresd felebarátodat mint tenmagadat, annak a régi napnak, amelynek meleg sugára nem az írásban ragyogtatta csak אהבת את ד' אלהיך szeresd az Istent egész szívvel, egész lélekkel, egész erővel: hanem mindennapi imádsággá tette ajakunkon: אהבת: Ébredő lélekkel, álomra csukódó szemmel szeresd az Istent!

II. Zászlójaul fölöttünk lengett Istenünk szerelme. Emberáldozattal nem kívántuk megszerezni újból soha. De ahonnan az új szeretet tanát hallottuk hirdetni, oda fájdalmas visszhangul kelt szívünkben az Énekek Énekének második ígéje: אבי הולת אהבה אני⁴ Ennek a szeretetnek betege lettem én! Nem keressük, egymás között

békiülékeny szeretet volt-e jelszavuk, vezérlő csillaguk, de hogy mi mit tapasztalánk, hogy mi milyennek tapasztalók ezt a mindenre kiterjedő egyetemes szeretést, arra csak az ígének tudunk fölajduló keservével felelni: betegei lettiünk e szeretetnek, betegei maradtunk, betegei vagyunk!

Példátlan gyűlölséget tapasztaltunk, amely az élőket nem kímélte és a holtakat gyalázta, mint a kígyó, amelyről a kabbala szól: halálra marja áldozatát s azután be nem telő irgalmatlansággal mardossa tovább a holttetemet⁵. Ennek a dicső szeretetnek vagyunk betegei! Mint a beteg gyógyulását várja, úgy várja Izrael gyógyulását⁶ e rémes szeretetből, várja tűrésének fonságával, hitének esodás erejével és rémülésből föl nem ocsúdó megbámulásával a gyűlölségben tobzódó jelszós emberszeretnek.

III. Ennek a szeretetnek hordottuk sebhelyeit a múltban, ennek sebző támadásai keltek rohamra ellenünk a jelenben, ezért ismétli az írás a harmadik ígében: *שָׁמַעְתָּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ*: ha keresitek Istent ünnep imájában, hó áhítatában, panaszoljátok el előtte, beteg vagyok, ha látom: az ember fiai közt fogytán a szeretet. Fájt látunk az ember viaszasülyedtét a múltnak vakbuzgóságába, látunk ezt az egy ideig mélyen rejtezett, most ébredő, újból jelentkező, izzó gyűlöletet, amely harsány hangon hirdeti a béke tanításának nevében a háborút, az üldözést.

Fájdalmas csalatkozással, a megszégyenítés piritó érzetével látjuk a kísértetek járását, egyre zordonodóbb voltát az erkölesi durvulásnak, látjuk a kirekesztés, az egyedurtság, a versenykizárás féktelen garázdaságait. A szeretetnek éltető lehellete helyett az önzés hideg nemeréjét érezzük, amelytől megdermed a velő a csontokban s az érzés a szívben. A karhatalom kíméletlensége, az ébredő fajgyűlölet agyarkodása, az üldözés gyalázata újra fajzik.

És bár betegjei vagyunk ez elfajzott szeretetnek, hitünk az Isten irgalmában és a nevelte emberiség fejlődésében meg nem inog. A sötét foltokat a nap foltjainak tekintjük, amelyek elmúlnak, tűnékeny buborékoknak, amelyek szétpattannak és hisszük, hogy ellenérzés és gyűlölet sziklatorlaszán keresztül utat tör a szeretetnek örök hatalma, annak a szeretetnek, amelyet Izraelnek szent könyve hirdet éreszavával s Izraelnek szíve őriz válthatatlanul.

VI. A negyedik íge: *תִּבְרַח רֵצֵק אֱהֵבָה*⁸ Benseje szeretettel vagyon borítva. Házaink bensejét szeretet aranyozza be. Ha a külső világ

visszautasít, ha mit megtagad tőlünk, azért házaink benseje, családiaságunk megható gyöngédsége kárpótol bennünket, kárpótol az a bensőséges szeretet, amelyet Izrael családi létében fölkincselt-halmozott. Benseje házainknak szeretettel van telítve, amnyi szeretettel, amennyi elegendő, hogy a világ gyűlölségének tikkasztó sivatagjában szomjunkat eloltsa!

V. Az ötödik íge⁹: מה יפה ומה נעמה אהבה בלעמך Mennél szebb vagy és mennél kedvesebb oh emberszeretet minden éldeletnél! A legmagasztosabb érzés, amely emberi szívben fakad, az emberszerető érzelem, nyomorenyhító elhatározás, embersegítő készség. És vajjon hol nyilatkozik oly sűrűn, hol oly készséggel, hol oly áldozatos bőkezűséggel, mint a mi köreinkben? Kinek ajtaján nem kopogtat hiába a nyomorgónak reszkető keze? Nem zúgolódtok, ha nap-nap után esengő kéréssel zaklatunk. Gondszántotta redőknek elsímitjátok barázdáit; árváknak nyujtjátok gyámolos kezeteiket; idegen nyomorért a részvét könnyűjének gyöngye csordul ki szemetekből és verejtékes fillérrel adóztok ez idegen nyomornak. Eszményies emelkedettség hordozója a zsidó könnyörület: a mennyeknek enyhülete, boldogság öröme száll reád s belőle sarjad a zsidó jótevés keltő, sarkalló indítása, tartós sarkalatja. Nem érti meg a sívár szívű világ: mennél szebb vagy és mennél kedvesebb te, oh emberszerető irgalom, a zsidó lélek legfinomabb rezgése, legösztönösebb vágyakozása minden éldeletnél!

VI. Erős mint a halál a szerelem a hatodik, az utolsó, hat példa támogatja íge.

1. אהבת הקבה לישׂראל az Isten föntartó szerelme Izrael iránt, amely megtartott bennünket minden megpróbáltatáson át, győzött minden bajon, amely ellenszegzé magát. Győzött önmön érdemtelenségünkön is: balga ifjú volt bár Izrael, de szerettem¹¹, vezettem, föntartottam őt.

2. היה שלטמה להקבה Erős mint a halál a szerelem: a vértanuk szeretetében Istenünk iránt. Győz a hűtlenség nemzedékének kísértésein, ha renyhülnek a lelkek a nagy városnak nemes érzést ernyesztő, az önzés küzdelmét felfokozó légkörében, győz a petyhüdt lelkek petyhedésén, ernyedésén.

3. ענתן לדוד Erős mint a halál a baráti szeretet, Jónatán szeretete Dávid iránt. Bár annak a trómnak várományosa volt amaz, amely emerre volt szállandó: győzött kaján féltékenységen a baráti szív föllángolása.

4. **עקב לרחל** Az ősapának szerelme Ráchel iránt: akiért megszolgált sokesztendős szolgálattal és akinek sírja iránt átörökítette messze jövőendő késő nemzedékeire a kegyelet ragaszkodását.

5. **משה ליהושע** A nagy tanító féltést nem ismerő szerelme utódja, tanítványa, a mester küldetésének hivatott folytatója iránt. Tekintsd gyermekedül, testvéredül, aki véled egy cél felé tör, eszméidért aki lelkesül.

6. **יעקב ליעקב** Jákob szeretete eltűnt lia iránt, még a holtak vélt iránt is, erős mint a halál. Sírhanton ápolja a szeretet a halálból kelő lét virágát, lebegve jár a rög felett, legyőzi a halált: a víz témérdek, nem olthatója e szeretetnek, el nem borítja folyóknak árja¹²! Amen.

* *
*

¹ Sir. r. 8, 6. Tanch. Va eseb 19. Buber. — ² Én. Én. 2, 4. — ³ Jer. 31, 2. — ⁴ Én. Én. 2, 5. — ⁵ Zóhar chadás 72a. — ⁶ Salfeld II. L. 39. — ⁷ Én. Én. 5, 8. — ⁸ 3. 10. — ⁹ 7, 7. — ¹⁰ 8, 6. — ¹¹ Hózeás 11, 1. — ¹² Én. Én. 8, 7.

A FŐVÁROS.

עֲשׂוּתָם יְשׁוּבָה לְעַמּוּתָם בְּיָמֵינוּ " Tíz esoda ismétlődött állandóan őseinkkel a szent fővárosban¹. Az első esoda:

I. לֹא נִשְׁפָּטָה שׁוּמָה שׁוּמָה לִי הַמָּקוֹם שְׁלֹמֹן בְּנֵי יְהוֹשֻׁפָּט " Nem panaszkolta soha senki, szűkében vagyok a helynek, nem hálhatok a fővárosban. Fölzarándokolt az egész nép, de hajlékok ínsége nem rontotta a pészach örömét. Hány vidék, hány vélemény, hányféle szokás került össze, de megfértek pártok, vidékek, szokások az ünnep idejére. Összefértek, együtt áldoztak, ünnepeltek, együtt örültek hegylakók és völgybeliek, szigorúak és szelíden elnézők, összefértek városlakók és pusztai pásztorok. עִיר שְׂמֵרַת יְהוָה הִיא " A fölépült Jeruzsálem a zsoltár ígéje szerint összekötő város²: az a város, amely összebékelteti a fölgyülemelő népnek minden rétegét. Énekük árjától a levegő rengett, ünneplő örömiük fölverte a várost, de, ünneprontó viszály kerülte a szentély környékét. Nem rémhírek keltek a szent fővárosból, az ország szivéből, hanem honfiúi lelkesedés áradott szét az egész országba belőle. A hazatérők eleven vérkeringés liktetését hozták az ország eleven szivéből. Folyt a pészach nemzeti ünnepén a bárányok vére: embervér szent volt mindenha Izraelben. Volt polgárháborúja, véres polgárháborúja az ősz hajdannak is, de a tömeggyilkoló mérénylet a mi dicső haladásunk vívmánya, szégyenes vívmánya.

II. לֹא נִשְׁפָּטָה שׁוּמָה שׁוּמָה לִי הַמָּקוֹם שְׁלֹמֹן בְּנֵי יְהוֹשֻׁפָּט " Nem erőtlenedett el a messziről fölvándoroltak közül senki a fárasztó zarándokút törődésétől. Új erőt merített az ünneplők tömeges fölvonulásából a nép minden egyes tagja. Erős, pezsgő, nemzeti érzület hevítette, lánggal égő, fölfokozott hitbuzgóság lelkesítette az egybezarándokolt népsokadalmat. Nemzeti érzésben, hitbéli buzgalomban megújhódva tért vissza kiki csendes vidékére az ünnep lezajlása után.

III. לֹא נִשְׁפָּטָה שׁוּמָה שׁוּמָה לִי הַמָּקוֹם שְׁלֹמֹן בְּנֵי יְהוֹשֻׁפָּט " Nem panaszkolta soha senki, hogy nem talált a fővárosban tűzlángot, amelyen a pészach-áldozatát megsüthette volna. A templom hegyének lejtőjén sült nyárson a nagy-

tömegű bárányáldozat, a pészach. Ősi közéletünk a közszükségletekről eleve gondoskodott: צדקה צדקה a köznek kívánalmait kielégítette a hatóság gondoskodása. Mindíg új nehézségek merültek föl a vallásos élet fenntartása körül, de a zsidóság csudatékony áldozatosságán minden nehézséget lebert. Megadóztatta magát közéletének, intézményeinek fenntartására, megadóztatott életet és halált, eledelt és italt, templomot és iskolát, a kegyes élet minden cselekvését, micvóját. Egész gyülekezeti életünk fenntartását csak ez a csudás áldozatosság teszi lehetővé, ez a csudás áldozatosság, amelyet a kívül állók irigyelnek, de meg nem értenek.

IV. אין תלונה. Nem panaszkolt soha senki: nincs áldozati bárányszag! Nem zártuk ki a szegényt a vallás gyakorlatából. Ha áldozati bárány kellett, jutott neki; ha széder-bora kellett, juttattunk neki, ha pászka kellett, nyujtottunk neki. Aki önmagáról gondoskodott, gondoskodott a nincsetlenekről is: קמחא דפסחא a pészach lisztjéből adónemnek neve vált. Nem küldöttük szegényeinket a templom kapujához koldulni, behívtuk a pészach lakomájához: כל דבבין ידיו יפה. Nem szegényül vendégeltük meg כל יום יום לא יאכל עד שיחם kerevetre könyökölve, a régi görög úri szokás szerint vett részt a lakomán. Kijárt neki az ünnepi bor, ha másunna nem, בן התענית a mai népkonyhák elődjétől, az ősi közkonyháról. És a sorsüldött testvérnek homlokáról mintha elsímult volna egy estére a gondvágta sűrű redő, a bajvéste mély barázda.

V. אם היה יקר שם בין שהיה נכסו היה חסד. Ha drágaság volt, mihelyt a zarándokok megérkeztek, olesóság lépett helyébe. A meredélyes árcsúcsok lejtőnek indultak, völgy felé szállottak. Lapályra kerültek az árak. Hihetetlen és csudaszerű, irigyletes, de soha meg nem ismétliült jelenséget tapasztaltak az ünneplők: a fogyasztók tömeges fölszaporodása az árak rohamos süllyedésével járt!

De nem ezért, hanem mélységes képes jelentéseért hagyták reánk eleink e csodának hírét. A vallás tudományától nem volt senki elzárva. Elmúltak azok az idők, amikor יקר drága, ritka⁺ volt az Úr ígéje. Közkeletűvé tette a zarándokok buzgósága az ígét. A nép köréből eredett írástudók közkinccsé tették a tórát, a kiváltságos származású papság fölé emelkedtek: a szellem joga elavította a vérnek jogát. Amíg a papság őrizte a tórát, megeshetett, hogy a szentélyben őrzött utolsó példányon kívül mind elveszett. E most folyó ünnepen olvassuk, hogy ez utolsó példányt hogyan lelték meg a

szentélyben s hogyan olvasták föl az ünnepre sereglett tömegnek, hogy közkinccsé legyen az egész nép őrizetére bízott tóra.

Nem is vezett el többé utolsó példányig, mint akkor, mikor a kiváltságosoknak őrizetére volt bízva. Nem volt már drága, nem volt már ritka az Úr ígéje: az egész egybezarándokolt nemzet részese lett a tanításnak, a tóra őrizetének, terjesztésének, teljesítésének.

VI. *לֹא נִזְק אָדָם בְּיָרֵךְ* Emberi érzésében nem sértődött meg senki Jeruzsálemben. A főváros nem volt erőszakosság, elvadulás, süllyedés főhelye. Szellemi mozgalmi nem festették az életet zordnak, a családot fertőnek, a vagyont pokolnak, a lelki szegénységet a mennyország kapujának. Nem volt benne a mai nagyvárosok nyeglesége, de nem kiéltsége sem. Nem hirdette káromló szóval: kopár a lét s avult, istenesebb az élet munkájánál remeteség tompultsága, sívár családtalanság ridegsége. A főváros lelkiülete, vallásos élete, szentélye a föld s az ég között eggyészövényt teremtett.

VII. *לֹא נִפְתַּח אָדָם בְּיָרֵךְ* Nem őrijtett meg senkit Jeruzsálem tana, a próféták tanítása. Nem hirdetett oldhatatlan titkot, a letűnő hellén világ méhének keleten fogant szülöttét. Az Úrnak hirdette megnyilatkozását ifjú, föl szabadult népéhez. Az igáját levetett, ifjú erejében fogékony népnek hite élt Jeruzsálemben, nem a megvénhedett Rómának rabigába vágyó, Caesarokat istenítő lelkiülete. A szabadság diadalénekével kezdődik Izrael hitélete, nem omladványokon sarkallik hitének esarnoka.

VIII. *לֹא נִשְׁאַר מִמָּה שֶׁאֵינֶן עֲלֵה בְיָרֵךְ* Nem panaszolá senki, hogy nyugovó nyoszolyát nem lelt Jeruzsálemben. Megnyugovó pihenést kínált a léleknek a szent főváros szent hite. Nem zaklatta lemondással a hívó akaratát, nem kísértett benne kétségbeesett korok mindent föladó kishitűsége, önérzettelen, bárgyú megadása. Az egybezarándokolt népnek buzgósága lett a csüggedőnek hajnala, a szenvedőnek balzsamírja, a küzdőnek biztatója, reményének magas orma. A nemzet lelke a hitben újraépült: a szentély ünnepi fölbuzdulásában pehelynek érzé az élet terhét és elmélyülő hite megadta válaszát a fölszínen tovaillanónak s az elmélyedő kutatónak egyaránt.

IX. *לֹא הָיָה מַפְלֵת בְּיָרֵךְ מֵעַלְמָא* Nem volt összeomlás, jogrend összeomlása az ősi fővárosban soha. A szanhedrin kormánykodott és szent volt a jogrend. Összeomlás, gyilkoló összeomlás riasztó híre szálla szét fővárosunkból a gyűlölség felrobbanásának nyomán. Megrendült szivünkben könnyörögve száll föl a zsoltár ígéje: gyönyörű

fővárosunkért **כי שמה ישיב כסאות לטישט** oda helyezteték a törvény trónja: legyen újból béke bástyájam, megnyugvás palotásorain⁵!

Iszonyú összeomlás e tömeggyilkolás, a jogrendnek összeomlása. De az áldozatok temetésén fölhangzott a nemzet venerabilis veteránjának bővölő szava, fölbúgott harsos tetemrehívása, fölbúgott megrázón, riasztón, ítéletesen, mint a ködbefúlt hajónak rémült tülkölése.

Követelte harsányan, hogy a nemzetgyilkoló gyűlölet helyébe csírázató erőre keljen a szeretet letaposott vetése, tűnjön le végre a megtorlatlan bűnök szégyenes, orv kora, törjön meg az erőszak fokozódó irtózata. Eddig csak azt látók, hogy egyre magasabbra ívelődött az erőszaknak lendülése.

Az eltiportak természetes gyűlölete helyett bennünk szerető aggalom ébred, aggalom ez ország jövőjeért, becsületéért, virágzásáért, visszaszerző erejéért. Mi vagyunk a magyar bánatnak legvertebb siratói és még sem szakadunk el lélekben szülőhazánk szerelmétől: várjuk a nemzeti zászló harmadik színét, várjuk a vörös és fehér nyomában a reménynek kizöldülését, amikor újból sarjadnak a mi igazaink is, mikor új nyár érleli régi vetésünket.

X. Az utolsó csoda: **לא נלהת דלוקה בירי טעלה** Nem gyúlt soha tűz, nem gyúlt soha máglya a hitnek védelmére, eretnekégetésre Jeruzsálemben. Nem meg nem foghatókra épült az Egyisten hite, hogy ledobja magáról a fellázadt elme, e vergődő rabmadár, amely a hittel szemben áll a gondolat szegett szárnyával. Mások gyújtották a máglyát, amelyen Izrael híven tékozolta életét, híven kitarva mindhalálig a megpróbáltatás tűzkohójában.

ירושלם אורי שלעלה שני חלום נים לאור⁶ Jeruzsálem tanítása a világ világossága: nem tűz, hanem fény, nem égés, hanem tündöklés, nem gyújtó csóva, hanem világító szövétnek, a esipkebokornak lángzó, de nem emésztő tüze! Amen.

*
* *

¹ Abót Nátán 35. — ² j. BK. 7b. — ³ Pesz. 10, 1. — ⁴ Sám. 1. 3, 1. — ⁵ Zsolt. 122, 5. — ⁶ B. r. 59, 5.

FÖNNMARADÁSUNK.

Regélik a tengeren járók: midőn a hullám elborítani készül a gályát — feje fölött fehér tűz lobogása látszik; megilletik egy vesszővel, amelyre reá van vésve — אלה אשר אלהה ה' — az Úr neve, Amen, Amen és lecsendesül¹.

A történelem bűvárai előtt keresetlen is fölmerül a kérdés: mi okozza, hogy Izraelt az évszázak váltakozó hosszú sora életben találja, míg nagy és hatalmas, fellépésükkal világot rendítő népek nyoma vész az élő népek közül és csak a tudós nyomozásnak hanyaszorgalma alkotja újra létük képét, böngészve-keresve alkotásaik maradványait penészes hárttyákból, föltárt sírok odvából, büszke emlékeik omladékainak vésett írásából, avult régiségek néma beszédéből, a nyelvek történetének föltároló titkaiból, költők, írók fönnmaradt műveiből. Izrael a legtávolabb ősidőre, a leghosszabb múltra tekint vissza, de még nem a múlté és fönnmaradásának esodája bámulatra késztet.

Ne gondold, így szól Júda Halévi², a böleselkedő költő, hogy valamely másik nép, ha ily hosszú időre ily góluszba kerülne, nem változna át végkép. Hány más nép tűnt el úgy, hogy emléke is alig maradt; hol van Edóm, Moáb, Ammón, hova lettek az aramok, philiszteusok, hova a káld, hova a méd nép?

A jelennek pillanatnyi hullámozásán ringunk, világrendítő események tanúi voltunk — de ne mosódjék azért el önmöntörténetünk nagy tanúsága.

I. Izrael fennmaradását nem támogatta, biztosította a közös hazának védő, erőkölesönző talaja. והפיץ ה' בבר העמים מקצה הארץ יעד קצה הארץ szétszórta az Úr minden népek közé a föld egyik peremétől másik pereméig³. Elszéledt nyáj az Izrael, oroslánok zavarták széjjel⁴. A világ négy tájára szórtalak szét titeket, szól az Úr⁵.

A szétszórt Izraelben a haza szent szerelme bús epedéssé vált. Nem maradt belőle, csak a honfibú keserve. Két évezeregig az üldö-

zott idegen nem hallá a honszerelem szózatot dalát és mikor végre nálunk újból hallá, sivító zshivaj nyomta el a hangot.

II. Izrael fennmaradását nem támogatta, biztosította népességének szokatlan tömeges volta, kifogyhatatlansága, sűrűsége. **לֹא מְרַבֵּם מִכָּל הָעַמִּים הַשָּׂקָרִים בְּכֶנֶס** Nem sokvoltotokért a népek közt kívánt az Úr titeket és választott, mert ti vagytok minden népek legkisebbje⁶ **וְנִשְׁאַרְתֶּם מִזֵּי מִסְפַּר בָּנָיִם** és kicsiny számmal maradtok meg a népek között⁷!

III. Izrael fennmaradását nem támogatta, biztosította még uralkodó sem, vagy uralkodóház. Még a hit birodalmában sem maradt meg papi fejedelme. Még uralkodók az utolsó árnyék-királyok egyike, mikor Jeremiás izenete elhangzott az idegenbe hurcolt nép réteg után: keressétek annak a városnak békéjét, amelybe számkivetettek benneteket és imádkozzatok érte az Úrhoz, mert az ő békességében leszen néktek is békességtek⁸. Uralkodóházától elszakadt a nép. Kültői eszme lett Dávid házából, nem közéleti tényező.

IV. Izrael fennmaradását nem támogatta, biztosította a közös nyelv, az anyanyelv egybeforrasztó, megóvó ereje, amely nélkül meddő a nemzeti törekvés. Az anyanyelv a honszerelem melegágya. De már nagyon korán hatoltak be idegen nyelvek a nép egyes rétegeibe. Már a nagy helyreállítás idején, mikor a babyloni fogságból hazakerült a nép egy része, panaszoják, hogy gyermekeik egy része nem tud héberül beszélni⁹ **וְאֵינֶם מְדַבְּרִים לְדָבָר יְהוּדִית וְכַלְשָׁן עִם יָעֵם** hanem ért minden más nép nyelvén. Egy pár századdal később a hellének nyelve hódított keleten és a szentély gyűjtő pénztárait görög betűkkel jelezték a közönség számára¹⁰. Az ősök nyelve csak most kezd ujrakelni.

V. Izrael fennmaradását nem támogatta a békés fejlődés lehetősége sem. Háborút, igaz, a gólusz Izraele nem viselt, de háborítás nélkül, háborúság nélkül soha sem folyt élete. Már Hadrián császár mondotta egy régi tanítónknak: csodálatos ez a bárány, hogy hetven éhes farkas föl nem falja! És r. Jehósúa felelt: csodálatosabb a pásztor, aki közöttük meg tudja őrizni a bárányt¹¹!

Történetünk színtere vészes, légköre fullasztó, tartalma gyötrellem. Ellenünk zendül a törvető gyűlölet: csupa megsebzés történelmünk, ismétlődő, sűrű érvágás: -- csoda, hogy nyomukban nem járt elvérzés, halál. Ezt énekeljük meg a hallél zsoltárában, ezt az életbenmaradást **מֵאַתָּה יְיָ הֵיטָה וְזֶאת הָיָה נִיב** s az Úrtól lett ez így -- csodálatos a mi szemünkben¹²!

VI. Izrael fennmaradását csak az Úr ígéje támogatta. Fennmaradásunk záloga volt az ősapa áldozatának madara, וְאֵת הַצִּפּוֹר לֹא בָתָר, amelyet ketté nem vágott: וְיִשְׂרָאֵל שִׁדְחוּ קִימוֹם לְעַלְמָם jelképeiül Izraelnek, hogy örökre fennmarad¹³.

Lelkünk mint a madár menekült a foglár töréből: a tör eltört és mi megmenekvünk¹⁴.

VII. És nem csupán vérében, ivadékaiban, maradváiban nem vesz ki Izrael, fennmarad lelkeletben is. Nem csak ki nem vesz Izrael, nem hal ki lelke, hite sem. Nem futólagos eszmék után kapkod; hitében él, mert hitéért tartá meg az Úr, életadó hitéért. Mint az olajfa nem hullajtja el levelét sem télen, sem nyáron, úgy az írás ígében hozzá fogott Izrael számára אֵין לָהֶם בְּטֹלָה nincs hite életének megszűnése¹⁵. בטל Megsemmisülő, semmibe veendő, a többségben fölolvadó, fölszívódó, eloszló nem lesz az Egyisten hívője, Izrael soha.

Az Egyisten tanának hirdetése -- ez életelemünk, ez létünk lényege, szereplésünk létjoga. Találó képben írja körül a régi tanító Izrael fennmaradásának titkát:

Kinestartó ládikájához apró finom kulcsot készíttetett a király. Ha az apró kulcs, így szólt, magában marad, el talál kallódni! Láncot fűzök hozzá, amelyről rátalálok. Így szólt a szent dicsértes-sék neve: ha fosztoran hagyom Izraelt, elnyeli a népek árja: hozzája fűzöm nagy nevemet, hogy megtartsam őt örökre¹⁶.

VIII. Apák és utódok vándorútjáról egyképen áll: לֹא יִשָּׁשׁ עַמֶּד־הָעֵם nem távozott el a felhőnek oszlopa nappal, nem a tűznek oszlopa éjjel a nép előtt¹⁷: עַמֶּד־הָעֵם az áldáshozó felhő, amelynek méhéből termékenyítő eső szakad, a testi fenntartás jelező képe, עַמֶּד־הָאֵשׁ a tűznek oszlopa, להאיר להם, amely világosságot terjeszt, a szellem fenntartásáé. E tűznek fénye ragyog Izrael fölött בית יעקב לְבֵי וְעַלְמָה בְּאֶרֶץ הַיְרֵד Jákob háza, menjünk, járjunk az Úrnak világosságában¹⁸!

Az égre fölpirosuló eme tűzoszlop vezetett: soha meg nem hasonlottunk önmagunkkal: habozás, kétség, csüggetegség nélkül jártunk בְּאֶרֶץ הַיְרֵד az Úrnak világosságában. Ezért teljesült rajtunk az Úr ígérete: még ha ellenségeik földjén lesznek is, akkor לְבַלְתָּם sem vetem meg, akkor sem utálok meg őket, לְבַלְתָּם hogy elemésszem mindenestől őket testi létükben, להפיר בְּיַמֵּי אֲתֶם hogy megszegném szövetségemet velük: lelki életük hozzám van forrva. Nem esett le az apró kulcs az arany láncról!

És keletnek képes beszédében ezt kívánja megértetni velünk a régi tanítás, amelyből kiindulánk: אֲשֶׁר לִי נִדְחֵי יָם A történelem tengerén járatos utasok beszélék nékem: ha meg nem foghatod, hogy Izrael gályája el nem sülyedett a morajló hullámok rombolásának közepette, amelyek hatalmas hajókat roppantanak össze, akkor fontold meg צִיָּוִת דָּוִד הַחַיִּים feje fölött fehér izzófényben a tiszta istenismeret ragyogása csillog, kezükben pedig Isten gondviselő hatalmának varázsvesszeje nyugszik, amellyel megérintik a haragvó hullámverést és lecsillapul, mert ez a varázsvessző örök betűkkel hirdeti אֲדֹנָי אֲשֶׁר אֲנִי örökre az vagyok, aki elhív-talak, bennem élsz tanom, lényem hirdetőjeül, kit elnémulni-veszteni nem engedek. יְהוָה צְבָאוֹת Én a seregek Ura, aki vészen, veszélyen, léten s enyészeten, időn s örökléten uralkodom és téged átvezérellek gyűlöletnek hullámverésén, közönynek örvénytitkoló elsímulásán, támadások tajtékzó dihén, árralúszó silányság kishitűségén, útat szegő áramok eltántorító, iránybontó hatalmán. Amen.

* *
*

¹ B. b. 73a. — ² Kuzari 2, 33. — ³ M. V. 28, 64. — ⁴ Jer. 50, 17. — ⁵ Zak. 2, 10. — ⁶ M. V. 7, 7. — ⁷ 4, 27. — ⁸ Jer. 29, 7. — ⁹ Neh. 13, 24. — ¹⁰ Sekal. 3, 2. — ¹¹ Eszter r. — ¹² Zsolt. 118, 23. — ¹³ M. I. 15, 10. Rasi. — ¹⁴ Zsolt. 124, 7. — ¹⁵ Jalk. Jer. 289. — ¹⁶ j. Taan II. 65d, Ziegler Königsleichnisse 284. — ¹⁷ M. II. 13, 22. — ¹⁸ Ézaj. 2, 5.

A VÍZ.

צִלְלוּ כַעֲפֹת בַּמַּיִם אֲדָמִים¹ Reáhellél fuvallatoddal, elborítá őket a tenger, fenékre szálltak mint az ólom a töméntelen vizekben. Hétszer fordul elő a szent írásban בַּמַּיִם és עַל מַיִם vízben s víz mellett.

I. A víz a tisztaságnak eszköze is, jelképe is. Öblítse le testét élő vízben bemájim chájim és tiszta léssen². A víz a tisztaság jelképe. Maga az álló víz is, amely zákányos, zavaros, önmagától lehiggad, ha nem zavarják, nem kavarnak föl. Lehiggadna, megtisztulna már a közhangulat is, ha mindig újból föl nem kavarnák.

A peszach ünneplésében a tisztátalan nem vehete részt, így olvasók ma reggel. A vallás szárnyai alá helyeződött a külső fertőtlenítés, mosakodás, vízbemerülés. Számtalan város volt, amely a középkorban nem ismert egyéb fürdőt, mint a zsidó gyülekezetét. Csak lassan ért bennünket utól, lassan vált a művelődés haladásával közkinccsé a mi ősi öblögető szertartásunk, fürdető szabályunk.

Még az ősi keleti otthonnak kevésvizű éghajlatáról hoztuk magunkkal a gyűjtőmedencék holtvizével szemben az élővíz kedvelését. Hiszen már az ősi otthonban is ál májim chájim élővizet kelle keresnie a szennytől való menekvés áldozatát bemutató papnak³. A hitnek élővize oltotta lelkünk szomját, a hitnek élővizében ifjodott meg lelkünk.

II. Bőség, siker, áldás jelképe a víz. Vödreiből ömlik a víz bemájim rábbim és bőséges vize van vetésének: אִשְׁתֵּי הַצִּלְחָה⁴ Bőség, siker, áldás jelképe a víz. A víz hiányából szomjú elepedés, szomorú sóvárgás fakad. Mint a szarvas eped a vízforrás után, úgy eped utánad lelkem, én Istenem⁵. Mint az üde friss víz az epedő léleknek, olyan a jó hír messze földről⁶. A bőséges boldogság képe ál májim⁷ a víz mellékére plántált fa, amely az ér felé eregeti gyökerét. שְׁתֵּילָה עַל מַיִם⁸ Víz mellé van plántálva, gyümölcstermő és elágazó.

III. És mozgató erő, hajtóerő a víz s a távolba mozgásnak legősibb, leghatalmasabb szerve. A szétválasztó tenger mindenha

összekötő kapocsnak bizonyult a szárazföld távoleső szélei között. Bemájim rabbim, mély vizekre vittek téged, szól a próféta⁹ az óvilág tengerjáró népéhez, a pünhoz, mély vizekre vittek téged a te evezőid, aki lakol a tenger révhelyein, népek kalmára sok tengerpart felé¹⁰. Népeket összekötő hatalom a tenger. A tömeges távolbaszállás legfőbb lehetősége a vizenjáró út. E távolbaszállás, e közlekedés árnyékában gyarapul az ember jóléte, fejlődése, hatalma: ál májim rabbim¹¹ vizek mellé települtél, tárházaid telvék. Látói szemmel ismerte fel a próféta a kereskedés értékteremtő, értékgyarapító hatalmát. A tenger a népek összekapcsoló hatalma, a kereskedelem az érdekek összekapcsoló szerve, az üzleti élet az eleven életnek eleven rugója. Lehet lenézni, szorongatni, sanyargatni, mint egy lenézett réteg lenézett hivatását, lehet megakasztani is --- de megakasztatik véle az ország gyarapodása, helyreállása is.

IV. A vízcseppnek körforgása a teremtés csodás rendjének felötlő példája. Hány formában jelentkezik körforgó utjában a vízcsepp! Tenger és tó, folyam s folyó, csermely s patak, forrás és ér, harmat s könnyű, pára és gőz! A teremtő akaratának hordozója a vízcsepp alakulásainak e körforgó sora.

Az Ő akaratát keressük a vándorló csöppben, ha a nagy mindenség rejtelve égeti lelkiünket, és szólunk a zsoltárral: bemájim rábbim¹² a tengeren vagyon utad és ösvényed a töméntelen vizeken és nyomod nem ismerzik. Az Úr szelleme lebeg a teremtés vizei fölött, az ő akaratát látjuk, Jób költőjének szavával: ha vonja víznek esöppjeit, esővíz tisztulókat föl ködébe, amik esorognak fellegekből, szítálnak emberek temérékére¹³. A pára és a gőz harmatul csapódik le, köddé, felhővé tömörül, a nyirkos ködből hó pihéje. jég virága jegecesül, havasok ormain hósuvataggá, jégmezővé dermed. A teremtés csodás rendjének felötlő érzékeltetője a víz.

V. És hirdeti a tenger az Úr megnyilvánulását a teremtésben. Akik tengerre szállanak hajókon, szól a zsoltár, bemájim rábbim¹⁴, foglalatosak a nagy vizeken, ők látták az Úr cselekvéseit és csodáit a mélységben. Látják vizek csodáit, a vízarányos csendességet, a csobogva ringó játszói hullámverést, látják a kelő dagályt, apály sekélyét, vízpartú tengeráramok hömpölygését az óceánon át, látják forgatag felszökkenő vízoszlopát forgó szélben tovasodródni zúgó morajjal. *קם סעיה לדממה*¹⁵ Látják amint a vihar némává apad és elcsendesül, csitul a moraj. És a vizenjárónak vallásos érziülete meglátja

e zúrben a rendnek alkotóját, meglátja a lázadó, majd lohadó elem fölött a törvény hozóját, pusztulásban, menekvésben, elmúlásban, megmaradásban a teremtő hatalmát: **קִלְדֵי עַל הַמַּיִם**¹⁶ a töméntelen vizek fölött ő a szabados Úr. Sötét, sorsingató viharban, szilaj, fékezetlen áradatban látjuk, keressük, reméljük a sors Urának mindenható kezét.

Lenyúl a magasból, fölvesz, kiment temérdek vizekből¹⁷. Minden tavasz vízáradása fenyegeti a völgylakót: minden megújuló áradása a történet folyamának fenyeget benniünket, akik **עַל מַיִם רַבִּים**¹⁸ erős áramú vizek mellé kerültünk. És még a jobbindulati szemlélő is azt hiszi, hogy ennek oka bennünk rejlik, csökönységünkben, elszigetelődésünkben. Pedig máshol rejlik oka: ott rejlik, hogy a hivalkodva hirdetett szeretet még mindig nem az igazi, a való, az alkalmazott, a végrehajtott szeretet.

Jelszó, de nem a tettek indítója: parádés köntös, nem mindennapló gúnya; szavalat szóvirága, nem testöltő érzemény. Minden új mozgalmas korszakban tapasztaljuk, hogy izgalmas napokon a szeretet tanításai: bemájim ádirím fenékre mennek mint az ólom a gyűlölködés töméntelen, hatalmas vizeiben . . .

Kérdi szívünk, mikor fogják teljesíteni a másik ígét: **בַּמַּיִם הַיִּים** Megújhodik, fölgyógyul a világ a szeretetnek élővizében és leöblíti magáról a gyűlölködés évszázás szennyét.

Mikor válik valóvá újból e mai nap esodája **אֵיךְ אֵבֵן בַּמַּיִם יִרְבֶּה**¹⁹ a kőként mély vízen elmerülő gyűlölségről, a szétváló tengerről, a diadalos átkelésről? Mikor válik valósággá, hogy átkelünk a gyűlöletnek véres tengerén és újból rázendít a fölszabadult Izrael a hála énekére, e mai napnak dallos ígétére: **אֵיךְ יִשְׂרָאֵל מִשֵּׁה**? Amen.

* *
*

¹ M. II. 15, 10. — ² M. III. 15, 13. — ³ 14, 5 50. — ⁴ Rasi M. IV. 24, 7. — ⁵ Zsolt 42, 2. — ⁶ Péld. 25, 25. — ⁷ Jer. 17, 8. — ⁸ Ezek. 19, 10. — ⁹ 27, 26. — ¹⁰ — 3. — ¹¹ Jer. 51, 13. — ¹² Zsolt. 77, 20. — ¹³ Jób 36, 27, 28. — ¹⁴ Zsolt 107, 23. — ¹⁵ — — 29. — ¹⁶ 29, 3. — ¹⁷ 18, 17. — ¹⁸ Ezek. 17, 5. — ¹⁹ Neh. 9, 11.

A TŰZ.

¹ עלובה הנטיעה יצא שנתעה מעד עליה יהיה רעה. Le nem törölhető szégyen, ha maga a szerző hajtja szégyenbe művét. Mi jót várhatunk, ha maga a mester ítéli el önművét? Az alkotó művészen nem ritkán esik meg, hogy a befejeződő mű messze elmarad a tervező lélek szárnyaló képzeletétől, de nem mindig látja át, nem mindig vallja be saját csalódását, kiábrándulását maga a művész is, mikor a szemlélő közönség mosolyogva nézi vergődését, fejesóválva ítéli el a félszeg alkotást.

Három képben mutatják be a losujtó önitéletet a régi tanítók: a sütő ócsárolja gyűrmáját, a gyártó a gyártotta élesztőt, a kertész a saját nevelésű csemetét. **האש** „És a tűz“ háromszor ismétlődik az írásban: a tűznek három hatására céloz e háromszoros előkerülés.

I. **האש על המזבח תוקד בי** Tűz lobogjon az oltáron. Némely dolognak rendeltetését a tűz érleli meg, a tűz fejezi be. A tűz lángjába dobott oltári áldozat rendeltetése megérlelődik, befejeződik a máglya lángjában. Befejeződik az áldozás folyamata, mint ahogy a gerencsérkéz alkotta agyagedény készítése befejeződik a kemence tűzében.

Az élet harcainak hevében, nehéz megpróbáltatások tűzében éri az ember is el tökéletességének teljét. A tűzpróba hevében válik rettenthetetlenné, ellenállóvá, hőssé.

II. **האש ירה מן השמים** A gyújtó szikra felünnen hull alá: kelt, elevenít, gyújt a buzgóság, az ünneplő ájtat égi szikrája. Nem a földi szenvedély kohából kelő, nem a csiholt kovából pattanó, hanem a magasból eredő, magasba visszapattanó szikra: **יצא רשף יבנה ענף** a levegőég fellegének szikrája, amelynek magasröptű a cikázása.

III. **האש יצא האש האכלם** A tűzből menekültek, de tűz akarja emészteni őket. A rabság szenvedéseinek szárasztó, perzselő tüzből szabadultak őseink: hosszú vándorútjukon a szenvedés tüze szárasztja, perzseli, égeti, megsemmisítő forrósággal fenyegeti, kínozza, sorvasztja őket. Kísérőik **דם ואש תמרת עשן**⁶ véres erőszak, perzselő tűz és fojtó füstgomoly.

És az Úr letekint az emberre, a gyűlölet fokozójára, a földi lények koronájául teremtett művére és elhangzik ítélete: **עליזה**, szégyenes! Megszólalnak egymásután a régieknek képei:

I. **עליזה היא העיסה שנחתמה מעד עליה שהוא רעה** R. Chijja rábba tanítá: Mi szégyenes, mi hitvány a gyúrma, amelytől megtagadja, megvonja, aki gyúrta és kiszakajtotta a befejező tűz melegét! Félredobja, sutba löki! Gyúrma, keverék az ember jelleme. Környezet, otthon, barátok, ellenek, a kor lelke, a művészet s az irodalom szelleme, a közlélek mindenható ereje — mindannyia gyúrja, dagasztja, keveri az embert. Jaj neki, ha kötelességtudó buzgóság tüzeiben betetőző, szilárd formát adó végkifejlést nem ér, ha tapadó, nyers, befejezetlen, élvezhetetlen, nyers anyag marad, — mint a kenyér nyers anyaga, amelyet dagasztott, vájolt a munkás sütő keze, de kemencébe nem juttatta. Az élet föladásainak, munkáinak oltárán égő tűz fejezi be az emberré nevelés szorgos munkáját: **הוא על המזבח תקד בו** olthatatlan tűz lobogjon az oltáron, a hivatás befejező, megérlelő tüze.

II. **אבא רבי הניחני אב: עלוב הוא השאר שמי שבא מעד עליה שהוא רע** Szégyenes a kovász, amelyet gyártója önmönmaga rossznak mond. A kovász, amely holnap este újból jogába visszatér, a kovász a szenvedély jelképe régi mestereinknek, kiknek egyike így szokta imáját befejezni: Világok Ura! Világos és tudott Előtted, hogy akaratod szerint kívánnék élni. De mi akadályoz? A tésztának kelesztő kovásza és az uralmonlévők szolgálata.

A szenvedély hatalmas nem erjesztő maradt csupán, hanem bomlasztó, pusztító hatású lett a háború nyomán. Minden szenvedélyt fölfokozott a vérzivataros korszak. A szenvedély erjesztő élesztőjét gyártja minden, alantjáró írások, könnyűvérű művészetek, keresett szórakozások, enyelgő játékok. Mind erősebb lánggra gerjed a szenvedély loha — élvbe dőltek egész könnyűkeresetű rétegek. Amit azelőtt kicsinyben állított elő minden egyes ház, a kovász, annak élesztőjét nagyban termelik és terjesztik a gyárak és a mi világunk közel jár ahhoz, hogy teljesüljön rajta: **הוא תאכלה** megemészti a hév szenvedély oltatlan tüze!

Nagy ideje lett volna pedig, hogy lecsapjon közénk a komolyító parancs: **אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתכם** a tökéletlen, szörnyű, pokolszülte béke első napjával a szenvedély, a nemtelen, élvhajhász szenvedély kovászának el kellett volna tűnnie: nem nyegleség, enyelgés, fényelgés körül forog a föld, hanem a pusztulás helyre-

hozásának tengelye körül. Lelkes munkásságnak kell vala a dőzsölő szenvedelem helyébe lépnie, hogy verejtékes munka nemes hevében megtisztuljon korunk.

III. רבן אשי: עלמה הנטעה שמי שנטעה מעד עליה שהיא רעה. Szégyenes a csemete, amelyről önnönültetője beismeri, hogy elfajzott. Le nem törölhető a szégyen, amelybe a szerző maga hajtja művét. Szomorú hír, ha a kertész saját palántáját elítéli, ha a szülő gyermekéről, a tanító neveltjéről lemondó fájdalommal mond lesujtó ítéletet. Ha a korán kinyitott szőlőt megveszri a késő fagy; ha az őszi takarás kelleténél tovább kényeztetni, pállatja a csemetét, a földbe hajtott rózsza meginduló rügyeit és elfojtja, elnyomja a fejlődést kellő idejében — : baljóslatú vonások torzítják el az ifjú arcot, vézna és zsibár, mint a halvány, soppadt virág, vagy töppedve, fomnyadva sarjad, mint a fénytől elzárt csírának nyúladozó, fakó, csenevész hajtása.

Három képet fest a régi mesterek találó ecsetje a lesujtó ítéletről. Oh bár vónának bennünket e képek megszívelendő tanúságai!

Az első kép: עֵיִבָה a kiszakajtott kenyér az élet delelőjéhez közeljárókhöz fordul, hogy jellemük képzése befejeződjék a kötelesség érlelő tüzeiben.

אֶשֶׁר A kovász képe a szenvedélyek ifjú rabjainak szól: az indulatok erjesztő, bomlasztó vészei el ne ragadják őket.

נִצְיָה A csemete képe a serdülni induló emberpalántának szól, hogy fejlődjék a gondozó kertész keze alatt, teljesítse a szülőknek hozzáfónódó boldog reményeit.

Mindnyájunkhoz szól a három kép az írás harmadik ígétével: הַאֵשׁ יִרְדָּה מִן הַשָּׁמַיִם égi szikra hulljon szívünkbe, a közért való lelkesülés égi szikrája, amelytől lánggra gyúlunk, erkölesi fenség lobogó lángjára. Amen.

*
* *

¹ B. r. 34, 10. — ² M. III. 6, 5. — ³ Krón. II. 7, 1. — ⁴ Jób 5, 7. — ⁵ Ezek. 15. 7. — Joel 3, 3. — ⁷ M. II. 12, 15.

AMIBEN ELÜTÜNK.

אֵיךְ לֹא בָּלָּ מַעֲשֵׂיהֶם יִשְׂרָאֵל מִשָּׁמַיִם מֵאֵיךְ. Minden ténykedése Izraelnek elült a másokétól: szántása és nyomtatása, vetése, aratása és kepezése, szérűje és sutúja, számlálása és számvetése¹.

I. דִּישָׁה חַיִּישָׁה Szántás és nyomtatás, a kezdet és a vég: e kettő folyt állati erővel. Ezekhez fűződik az írás törvénye az állatvédelemről: Ne szants egy járomba fogott ökörrrel és számmal², ne kösd be a nyomtató ökörnek száját³. Az élő állat kímélését követeli az írás és még leölésében is feles fájdalom elkerülését aprólékos gonddal írja körül a hagyomány. Erkölesi fogalom volt nálunk צַעַר בְּעַלֵּי הַיָּם az élőnek fájdalma évezredek mielőtt az utolsó évtizedek állatvédő mozgalmai megindultak.

II. דִּיעָה Eliütő vetésünk szabálya is. Ne vesd be szőlődet különkülönféle maggal⁴. Tiszteld a teremtés rendjét, növényfajaiban állandósuló különbségeit, rendszerének kereteit. Nem a nemesítés munkája tilos, hanem kerettörő elegyítés. A sejtparányokban rejlik egyedek és fajok különbözőzése, nem-elegyedő önállósága. Benne rejlenek az öröklődés, eltérés, változás, mendelezés törvényei, amelyeknek rejtélyei csak félszázada kezdenek oldódni a kísérletező kitartó kutatás előtt.

III. עֲמִייה קֶצִייה Aratása elült Izraelnek és kepezése is a másokétól. Aratásáról szól az íge: és aratásod lehulló gabonafejeit fel ne szedjed⁵. Ha pedig kepezél, ha kévét kötsz, ha asztagba hordod az éleket és elfelejtesz valami kévét a szántón, meg ne térj annak felvételére: az idegennek, az árvának és az özvegynak engedjed⁶.

Ne kalászolj, ne böngéssz, az elfeledett kévét hagyd a szegénynek. A tizedet, amelyről ma szól a szent lecke, az írásból merítő külső körben nem feledték el: a dézsmát szedték, de לָקַח שִׂכְחָה פֶּאֶה de feledésbe ment a ninesetlenek segítsége, a szántók nekik hagyandó sarkai, az elfeledett kévék, az elszóródó kalászok. Izrael elmaradt a földműveléstől, kiszorították az eke mellől a kivé-

teles golusz-törvények, de a nincsetlenek adaját tovább fizette ezer formában. Nem hiába hallotta az ígét: föltárva tárd föl kezéd⁷ a nyomornak! Utolsó ünnepre gyűltünk a hűs esőkkel jelentkező hideg évszak előtt: **מתנת יד** a kéznek áldozatára hí föl az olvastuk szent íge — **איש במתנת ידו** — és a kegyeletes megemlékezés följajánló fogadalma. Új gondteherül jelentkezik a tanuló ifjúság ellátása s bár ez ifjúság zöme elfeledi a templomot s ünnepét, a templom s az ünnep fogadalma nem feledi el ez ifjúságot.

IV. **זר** Elüt Izrael szerűjében is másoktól. Szól az írás: Tetézd őt jutalommal juhodból, szerűdből, sutúdból⁸: aki munkádnad osztályosa volt, lelje meg munkájának jutalmát. Nagyot fordult a világ a tóra kora óta: a munkásság összefogott és munkájának bérét maga szabja meg. Csak a szellemi munkának bérét méri ma is a jóindulat serpenyője. És akik a szellemi munkás feladataira felsőbb iskolákon készülnek, a hosszantartó előkészítő szellemi munkának nem látják bérét. Reá vannak utalva a hitfelek összefogó támogatására.

V. **ביקב** A sutú a szüret szerszáma, a vígság jelezője, jókév a jókedv symboluma. Róla rendeli az írás: Sátoros ünnepet tarts hét napig, ha betakarítsz szerűdről és sutúdról és vígadj ünnepeden te is, fiad, leányod, szolgád, eseléded, a levita, a jövevény s az árva és az özvegy, aki kapuid között él⁹. Az ünnep napjai eljönnek a hónapok során, előttiünk holnap az egész ünnepsornak berekesztő örömünnepe, a tóra vígságának napja. Fel is gyűlik ma estére a gyermekek ünneplő hada, de a tóra befejezése és kezdése körül megcsappant a vőlegényi versengés. Egy jelentős szakasza a szétlazuló, fogyatkozó zsidó élet fölpezsdülésének hull a feledés ölébe, ha a **חזן** házában a chevra szívmengető ünneplései mostoha idők levegőtlenységében feledésbe mennek.

VI. **ששית מנין** És időszámításunkban elütünk a többiektől. **ששית מנין** A nap, a hatalmas, az uralkodó égitest az övék, a hatalmasoké, uralkodóké: mienk a változó, a kiesiny hold. A hold után igazodik naptárunk. Miben rejlik rokonságunk a holddal? Mint a keringő hold a földdel együtt folytatja pályáját a nap körül, úgy igyekeztünk mi is a magunk pályáján túl lépést tartani az emberiség fejlődő tudásával. De jelképünk, ünneplésünk kitűzője a hold maradt. Valamiképp a hold a maga pályaközpontja, a föld felé holdujságtól holdujságig mindig ugyanazt a félgömbjét fordítja -- hiszen soha

nem látjuk túlsó féltekéjét — azonkép Izrael is minden körforgó vándorlásában központi vonzóeszméje, az Istenezsme felé fordul változatlanul, válhatatlanul.

VII. **בְּהִשָּׁבֵךְ** Számvetése is elült a másokétól Izraelnek. A kalmárok népe volnánk, de nem kalmárlelkű nép, nem önző, pulya haszonlesés vezette nép. Az Isten — így tanítja ma Kohélet könyve — egyenesnek teremtette az embert, de ők ármányos számvetéseket keresnek¹⁰, ármányos számvetéssel állítják fel a fondorlat s a kirekesztés arányszámaint. Mi azonban megszívleltük a prófétai ígét: **לֹא יִהְיֶה בְּעַיְנֵי עַד בְּבֵית דָּוִד**¹¹ ne lakják az Isten házában kalmár lélek, kufár szellem. Nem vagyunk a magunkkal való folytonos számvetés népe, nem vagyunk számító nép: rajongó nép vagyunk, hagyományok költői zománca játszik rajtunk, játszik történetünk szerves folytonosságán. Nálunk a hit nem számítás, nem pártnak fémjelzője, nem bujtogató jelszó: nálunk a hit nem hatalmi törtetés, nem eretnekirtás ürve, nem földi uralomvágyban horgonyzó törekvés.

Nálunk a hit áldozat, a számvetésnek feledése, megvetése. Nem az észnek számvetése, hanem a szívnek melegsége.

A világűr számtalan világító napja szétszórja fényét és hevét a világűr-betöltő aetherbe, de a mindenség éjszakás marad és rémségesen hideg. De ha a szerető ember boldogságát és szívének gyengédségét embertársainak sokaságára pazarolja, akkor e pazarlásban példátlanul meggazdagszik, melegszik, fénybe merül az ember világa. Akik reánk pazarolták szívük gyengédségét, hogy életünket meleggé, boldoggá, fénybemerülővé varázsolják, róluk emlékeziünk hálás buzgósággal, forró szeretettel. Ma iktattuk be először a holtak életrekelésének áldásába: **מְשִׁיב רֵיחַ** Aki a szellemet kikiüldi, majd elszállatja, hazaszólítja, **מַרְדֵּי הַמָּוֶת** Ő adja vigasztaló könyűnek hulló permetét is a gyászoló szemébe. Leszáll öröklét vigasztalása. Rekedt jaj helyébe méla sóhaj fakad. Csudásan halk dallam zsongja be a mindenséget. Aléltságig lanyhuló, multon merengő érzés tölti el keblünket. Emlékeink rónáiban keressük kedveseink nyomát, keressük az öröklétben, amelynek ködbe vesző titkát földi szem nem látja, csak lebke árnyait köszönti halk sóhajjal: **יִשְׂרָאֵל!**

* *
*

¹ Peszikta 46a. — ² M. V. 22, 10. — ³ 25, 4. — ⁴ 22, 9. — ⁵ M. III. 19, 9. — ⁶ M. V. 24, 19. — ⁷ 15, 8. — ⁸ 15, 14. — ⁹ 16, 13, 14. — ¹⁰ Koh. 7, 29. — ¹¹ Zak. 14, 71.

HERDER.

1744. VIII. 25. 1803. XII. 18.

És lőn, ahogy megfejtette nekünk, úgy történt is¹.

Álom a mult. A multak fejtői a történelem bűvarai. József, az idegen ifjú, lejtí meg az egyiptomiak álmaikat. Ugy látjuk a multak homályán át Isten útját a történelemben, amint az álmofejtők, a történetírók festik. Herder történetünk szövevényébe jobban belelátott, mint önmagunk. Jobban belelátott nálunk a zsidó történelembe, de hazai történelmünk megértésében a szlávoknak gyűlölet-mérgezte forrásai félrevezették. A szellemes, széles szemkörű műkedvelő megbotlott a céhbeliek kapunyílásának botlójában. Történetböleselete a magyar nemzettel is foglalkozott és nyilatkozatának váratlan messzevágó hatását mutatta ki a történeti kutatás. Az emberiség történetböleseleteinek eszméit fejtegette és e közben a magyar nemzetről így nyilatkozott:

A finn törzs egyetlen népe, amely a hódító népek közé befészkelte magát, a magyar. Szlávok, németek, oláhok és egyéb népfajok között él, mint a lakosság kisebbsége és századok mulva talán nyelve sem lesz felfedezhető².

Nagy feltűnést keltettek e szavak nálunk, ahol már Kazinczy és hívei nagy lelkesedéssel szóltak Herderről³.

Dugonics ugyan azt mondotta rá: „Hazudik a német!“ — de azért e megsemmisítő jóslat a magyarság vesztéről nemesak erős visszhangot keltett nálunk Horváth Istvántól Pulszky Ferencig, de ez a jóslat adta meg a lökést arra, hogy költőink a jelen sivárságán kétségbeesve, e borzalmas jóslatban a végítéletet látták. Bajzának verse:

A hanyatló szép hazá hullámtól vert sziget,
Kit mint elsülvedendőt ezer jós emleget —

a végpusztulás rémlátását költői hagyományá tette.

Már láttuk a bús, nemzetölő veszélyt,
Sötét özönként jönni lejünk fölé.
Hallók ijesztő hársogással
Zúgni: Magyar, te ki vagy törölve!

A magyar jövő e rémképe ellen Széchenyi vette fel a küzdelmet. Ugyanaz a Széchenyi, aki különben szeretett Herder történetbölcselelő gondolatának nyomában járni. A közelmúlt tétlenségeinek veszélyeire utalva mondja:

A nemzet mély álomba merült, nagyobb része nem sejdíté, hogy majd ki leszen törölve a nemzetek sorából, idegen bölcselelők elhunyanlását jövendölék⁶.

Széchenyinek szálló igévé lett mondása:

sokan azt gondolják: Magyarország volt, én azt szeretem hinni: lesz, — első részében Herder hírhedt jóslata ellen fordult⁷.

I. E mai hármás ünnepen az első a zsidó nemzeti megújulás chanukkája. Az emberiség történetének bölcselete ráeszmélt mindig újból a nemzetiségre, a faji összetartozásra. A nagy német klasszikusok szinte hazátlanságra valló, nemzeti előítéletektől ment pártatlan-sága a zsidó történetet is pártatlanul szemlélte, pártatlanabbul mint napjaink közvélekedése.

— Finom, éleseszű nép, — mondja rólunk Herder — az időknek csodája. Egyik bölesnek ragyogó megjegyzése szerint Ézsau és Jákob sírva ölelkeznek: mindkettőnek fáj a esők, de nem tudnak elválni⁸.

Nincs korholó szava a régebbi századok zsidó tudósai ellen, akik éleseszű támadásokkal fegyvert szolgáltatottak leányvállásaink ostromlására⁹.

Herder az önvédelem jogát kétségbe nem vonja. Józanul íféli meg egyoldalú kereskedői foglalkozásunkat is.

A kereskedelemtől Európa népeit a zsidóság soká visszartartá, mert a zsidó foglalkozást magukhoz méltónak nem tartották és a szent római birodalom kincstárának rabszolgáitól az ipar ez észszerű és finomabb fáját ép oly kevéssé akarták elsajátítani, mint a spártaiak a földművelést rabszolgáiktól, a helótáktól. Ha összegyűjtenők a zsidóság történetét minden országból, az emberiségnek oly látványossága domborulna ki, amely egyenlően nevezetes volna, mint természeti és mint politikai tünemény. Nincs a földnek népe, amely így elterjedt, nincs, amely minden égalj alatt ily friss erőben megmaradt. A legvégső nyomás alatt is mindig fenn tudta magát tartani, mint az arab sivatagban 40 évig¹⁰.

— Nincs nép, amely dicsekedhetnék azzal, amivel ők: a jelleg állandóságával. Minden nemzet és égalj alatt megőrzi jellegét, mindenütt felismerhető és mindenütt ható erő a népek között¹¹.

II. A mai nap második jelentősége a holdujtság. Gyönyörű talmudi parabolát olvasunk Herdernél.

— Szépség leánya! Orizkedjél irigységtől! Az irigység az éjnek bájos alakját, a holdat elsötétíté. Az Úr tanácsából szülemlett az alkotó íge: két fény ragyogjon az égen, ők a föld királyai, a forgó idő döntői, — szólt az Úr és lőn. Felkelt a nap, az első világosság. Mint a vőlegény a suporlátból kilép, mint a hős, aki örülve száll győzelmes útra, úgy állott a nap az Úr fényébe öltve. Irigyen állott a második világosság, látva, hogy a dicsőnek fénye túl nem szárnyalható. Zúgolódva szólott magában: két fejedelem minek egy trónon? Miért legyek én második, nem első? És íme, a bánkódásban elhalványult fénye, eloszlott és a csillagok rajára szálla. Halálsápadtan álla, megszégyenülve a hold az égiek körében. Irgalom, lények atyja, irgalom!

— Irigyelted — így szólt az Úr — a nap világát. Tőle ered ezentúl fényed, de bánatod könnyeiért királynője lész az éjszakának, csendes úton csillagrajt vezetve. Bűnét bánva keresi a bánat könnyét, keresi szende fényének csillapító vigaszával¹².

Az agáda ily gyöngyeinek ő volt fölfedezője. Jobban értékelte, méltányolta költői alkotásait önmagunknál. Neki szólaltak meg először érthetően a népek hangjai. A népköltés kíneseinek is ő volt feltárója. Ezen a nyomon járva megtalálta nyitját a biblia költészetének. Így született meg lelkében az Énekek Énekének költői elemzése. Egy század változásait nem bírta ki saját költői műveinek értéke, de a népköltés értékelésében irányadó maradt, mert nagyobb volt műértő költői érzéke, mint költői alkotó ereje.

— A héber költészet korán elhervadt gyermek, egy szét-szórt nép ifjúságának leánya¹³.

Megesendül a nyomorú romokon a szelíd lant, ha elnémult a harci zaj és az örömek éneke. Melyik népnek volnának szebb ily költői alkotásai a zsidókénál? Nekik a haza mindenük vala. Szentélyükkel és a szentfölddel mindent elveszítettek: nemzeti dicsőséget, isteni tiszteletet, boldogságot, csak egyet nem veszítettek el: a jövő vigaszát. És az elégia e kettőből: szenvedésből és jövő örömből a költői bánat legédesebb kelyhét keverte. Mint a gerlice, úgy búg elégiájuk a templomnak és a hazának sírján, mint a nemes rablánra fűzött rabnő sóvárog vissza a méltóság és a szabadság vidékeire.

És a héber költészet jellemzeties vonását, az eszmerímet költői megértéssel magyarázta. Ismétlődések és párhuzamos gondolatok sűrűn akadnak benne. A panasz s a fájdalom szeret velük élni, mert szavai sóhajok és könnyek és a sóhaj és a könny sűrűn kerül vissza. A panaszkodó önmagának eleget soha nem panaszkozhat¹⁴.

Pártatlan, tágas látóköre másképp méltányolta a szentírást, mint a német császár udvari tudósa, Friedrich Delitzsch, aki a jelen Németország izzó gyűlöletét a múltra, a zsidóság ősi szellemi termékeire átvitte és akit a császár csak akkor rázott le ijedten magáról, amikor észrevette, hogy a fajgyűlölet vezette kutatás nem áll meg ama zsidó alkotás előtt sem, amelyből a császár és népe ma is hitét meríti.

A klasszikus költők fennkölt szellemével és tisztult ízlésével rajongott a zsidó költészetért, a legrégibbért és a későbbiért, a midrásért, amelynek költői értékét a középkornak még zsidó költői sem érezték. Neki a biblia a legrégibb, legegyszerűbb és legfőnségesebb költészet¹⁵.

A ghetto megérezte, hogy Herderben új, emberies, fölszabadító szellem nyilatkozik és a jesivákban Schiller mellett az ő műveit is olvasgatták. A szentírás költészetének herderi értékelése pedig mély hatást gyakorolt Levisohnra, a mi moóri születésű héber költőnkre (1789—1821)¹⁶.

A midras poézisében nem rabbinikus bogarakat, hanem színes, himporos lepkéket látott. A midras költészetét is elsőnek ő ismerte fel. Költemények prózában a midras mondái Noé galambjairól, Ráchel sírjáról és hasonlókról. Megérti a midras keletkezésének törvényszerűségét is.

— A szentírásból kelle minden tanításnak, minden bölcseségnek származnia. Ezért az írás képeibe, példázataiba burkolódzott a költészet szabad alkotása is. A költői lélek alkotása akkor volt legszebb, legmeglepőbb, ha az írás régi szavával mást, meglepőbbet, újat, szépet fejezett ki. És mi volt ennek a biblia nyelvéhez fűzött költészetnek a sorsa idegen kézben, ahol az íge tulajdonképeni magyarázatának nézték? Ami a legszellemesebb párhuzam volt, a legízetlenebbnek hangzott. A legfinomabb szellemes fordulat őrzöngő révedezésnek látszott. Kinevették, amit meg sem értettek és hogy a lepke szárnyainak fényes himporát durva kézzel akarták megragadni, sőt szétfűrészelni és felaprózni, a lepke is elveszett, a szárnya is, csak a kezek szennyeződtek be¹⁷.

Ha e költészet az írás ígém szólal meg, de új árnyalatban, új értelemben alkalmazza őket, úgy ez részben célja, részben saját közönsége szemében kiváló szépsége¹⁸.

A középkori zsidó költészetéről is a mi körünkön kívül elsőnek ő adott hírt. Júda Halévi Siónját a költő divinációjával ülteti át németre Mendelssohn nyomán. Egy szegény zsidó hogy sóvárog 12 százados számkivetés után soha nem látott hazájának puszta hegyei, sírjai és emlékei után. A XII. században élt, amely népének legnagyobb szorongásait látta. Meg fogjuk neki bocsátani a heves kifakadásokat, amelyekben fájdalma nyilatkozik az akkori népek ellen.

Gyönyörű disztichonokban adja vissza Herder a sóvárgás e legmeghatóbb költeményét. Csodálatos, hogy ily hosszú számkivetés után ily óhajok és sóvár keservek élnek ezekben szóban, képekben, szertartásokban. Századokig élnek majd még Jeruzsálem romjai milliók emlékezetében és belőlük vigasz képzelet, szeretet és gyűlölet keltői, remény, révedezés és rajongás fakadnak¹⁹.

III. A mai nap harmadik jelentősége a szombat. A szombat költésze tiltakozás a fakó felvilágosodás ellaposodása ellen, amely mindent ellaposít és nem érti meg a szombat varázsát. Ha volt intézmény, amely az írás törvényeinek és költésének megőrzésére szolgált, úgy ez az intézmény a szombat volt. A szombatnak köszönjük a költészet ez egész kincsesházának eleven fennmaradását. A teremtőnek eszméjét, az emberiség e leggyümölcsözőbb ideáját, imákban és énekekben fenntartotta. Nyugodalmasabb időkben a törvényt tanulmányoztatta és magyaráztatta. Időszámítás, olvasás, történelempolitikai intézmények, régi eszmék és új remények hozzá voltak fűzve és a nép szellemét és kultúráját legalább maradványaiban fenntartotta ez az egyszerű intézmény. Szombathoz és ünnephez volt fűzve az idők rendje és a próféták a jövő üdvének aranyálmait örök szabadságról, örök vígasságról merő szombati képekben látják.

— Ki az az ember, aki remény nélkül csak mozogná is és nem-e a legnagyobb, a legszebb és legállhatatosabb lélek, aki a süllyedés korában régi üdvének romjaiból újat, nagyobbat költ²⁰?

— Ha volna még költői lelkiületünk, ha ifjak volnánk a világ ifjúságának idejében, ha nem nyomna bennünket a néma holt betűből szedett tudomány, nem szórakoztatna bennünket könyvből való gondolat, társadalmi igények, közéleti nyomorúság, ha szabad, nyílt lélekben még eleven akcentusaink volnának és ez akcentusokban

Hallani tudnók a szellemet, a képekkel teljes költői szellemet, ha figyelők kórusa volnánk, akiknek kíváncsiságát még más tanítás nem elégíté, mint hogy próféta, költő vagy szent bölc, zengő hárfa és isteni ének mellett új igazságokhoz emelje fel: óh, úgy nem vesztegetném a szót! Így szólanék: — Halljátok a teremtés és a szombat énekét s mindenki megértene e dalt, telve régi, képekkel teljes, magasztos költészettel: kelet énekét, az angyalok szellemében és nyelvén hangzót, a zene magasztos megcsendülését hét hatalmas kórusban²¹.

A szombat a hívő lélek legboldogítóbb eszméje. A hitet is, a hívő lelket is a maga mélyében értette meg.

— Religió az, ami a lelkiismeretet köti: a lelkiismeret legbelőbb meggyőződésünk²².

— A religió a humanitás csúcspontja, az emberi lélek legmagasztosabb virága²³.

— A humanitás nemünk művészete, folyton dolgozunk rajta: emelkedünk, mert különben süllyedünk, süllyedünk a brutalitásba. Emberség vagy állatiság²⁴!

— Amit az ember nemes hivatásáról, értelemre és szabadságra, finomabb érzésre és ösztönre, a leggyengédebb és mégis legellentállóbb szervezetre, a föld benépesítésére és uralmára eddig előadtam, mindazt a humanitás szavába kívánom foglalni. Mert nincs az embernek nemesebb szava, hogy saját rendeltetését kifejezze, mint ő maga, akiben az alkotónak képe, amint a földi anyagban megjelenhetett, megtestesülve él²⁵.

És boldog ember volt, mert meggyőződése azt tartotta, hogy az igaz humanitás nem irtható ki a földről²⁶.

Ez a humanitás készlet bennünket Herder emlékezetét megülni. Saját hitfelei halálának százados évfordulóját nem igen ülik meg, talán mert azt írta, hogy a religió minden szívben ugyanaz²⁷, talán mert megsiratott barátjának, Lessingnek tanítását hirdette egyházának szószékéről. Az emberiséget felölelte humanitása és a humanitás eszméjét az emberiség eszményévé tette. Az egész emberiséget úgy tekintette, mint a világ örök mesterének kezében felajzott hárfaát. Egy-egy külön hangban csendülő húr mindegyik történeti szereppel felruházott nép és az egész történelem óriási hárfaájának összecsendülő harmóniáját a humanitásban megtisztult herderi szellem gyönyörködve értette meg. A legnemesebb, amink van, nem önmagunk-

tól ered. Az észet és erőit, a gondolkozás, cselekvés és lét formáit örököltük: nyelv, találmányok, elvek, szokások. Az utókorra hatunk, mert ez a láthatatlan rejtett közeg, amely összeköt szellemeket gondolatok, szíveket, hajlamok és ösztönök, érzéseket benyomások és formák, társadalmakat törvények és intézmények, nemzedékeket életmód és nevelés által. Ez összekötő közeg útján hatunk mieinkre, másokra, utókorra: a földi halhatatlanság ebben rejlik²⁸.

Így hatottak az emberiség jótevői, a próféták, ezek a hazafias és isteni demagógok²⁹. Így hatottak szülők, tanítók, törvényhozók és akik gondolataink menetét és éltünk tervét a legtisztább és legnemesebb humanitás felé terelik. És ha az elnyomott, a gyámoltalan, az árva nevüket nem is ismeri, amíg működésük után védelmet, segílyt, biztatást, menedéket talál, addig intézményeikben örökké élnek³⁰. Így hatott Herdernek, a nemzetiség fölé emelkedő eme szellemnek, mérhetetlenül termékeny életműve³¹.

Nem képünköt akarjuk az utókorra hagyni, hanem szellemiünket, szívünket, létünk legjobb törekvéseit, a legnemesebb formát, amelyet másoktól átvettünk és másokra átruháztunk³².

A világosság a teremtés legcsendesebb, de leghatásosabb eleme. Gyors sugarával, szünetlen folytatódó zajtalan hatásával éleszti a teremtést, a szunnyadó virágot felkölti és színezi, míg más színek megfakulnak hatása alatt. A világosság a folyton ható teremtő erőnek csendes hordozója. Ilyen legyen az utókorral szemben tevékenységünk, amelynek egész jutalma, hogy általuk, mint a messzeható sugártól, új szép teremtés viruljon³³! Amen.

*
* *

¹ M. I. 41. 13. — ² Egyetemes philologiai Közlöny 45, 35. — ³ U. o. — ⁴ U. o. 38. — ⁵ Vörösmarty. — ⁶ Világ. — ⁷ Tóth Béla, Szájruól szájra 2. kiad. 85. — ⁸ Philosophie u. Gesch. X. 322. — ⁹ U. o. XVI, 160. — ¹⁰ U. o. V. 91. — ¹¹ Christliche Schriften II. 327. — ¹² Literatur u. Kunst X. 16. — ¹³ U. o. X. 171. — ¹⁴ Salomo's Lied der Lieder 139. — ¹⁵ Vom Geist d. ebr. Poesie I. p. I. — ¹⁶ Patai József, Héber Költők I. 106. — ¹⁷ Lit. u. Kunst, előszó VI—VII. — ¹⁸ Vom Geist d. ebr. P. II. 281. — ¹⁹ Phil. u. Kunst I. 19. — ²⁰ Vom Geist d. ebr. P. II. 142. — ²¹ Älteste Urk. előszó p. IX. — ²² Christliche Reden II. 139. — ²³ Phil. u. Gesch. III. 208. — ²⁴ U. o. XI. 230. — ²⁵ U. o. III. 197. — ²⁶ Lit. u. Kunst VII. 72. — ²⁷ Christl. Schriften II. 219. — ²⁸ Phil. u. Gesch. VII. 87, 88. — ²⁹ Geist d. ebr. P. I. p. III. — ³⁰ Phil. u. Gesch. VII. 91. — ³¹ R. Pannwitz, Neue Rundschau 1922, 450. — ³² U. o. 95. — ³³ U. o. 104.

MARCUS 12.

I.

Elhatalmasodott a síkság folyója távol onnan, ahol mint ér eredett: átlábolni nem lehet¹. רומבאדילן אונטן טישא רומבאדילן a házak minden emberi romlásnál pusztulóbban, פאר פולדונפוטוקא lesznek a lakók.

רומבאדילן, a szent nyelv betüi szerint 40: negyven éve ma, hogy elhatalmasodott a síkság folyója, a Tisza, messze Mármaros hegyeitől, ahol ered, és széttépve gátjait elnyelte az Alföld síkjának tetemes részét és benne városunkat. Földönfutóvá lett a város lakossága, menekült szerteszét. Azután hazaszállingott, szétnézni, lehet-e a romok közé települni. De öt hónapig

A Tiszának megsárgult-ezüstje
Még duzzadozva köztük háborog,
Tükren rabolt zsákmánya fut suhogva:
Nád, deszka, házfödél, zsúp, szénaboglya².

Sok idő negyven esztendő. Közületek soknak még szülei sem éltek még akkor. De akik éltek és átérték az árvíz éjszakáját, ma is rettegve gondolnak a házak recsegő pusztulására, a vésszel küzdők jajveszékelésére, nem tudják ma sem megrendülés nélkül hallgatni március 12-ének éjjéli harangzugását.

Elpusztult városunk. Hozzáálltunk fölépítéséhez. חמש ורבעים שנה Azóta negyven évig pihent⁴ e talajnak földje az árvíz veszélyétől. Békés fejlődés évtizedei következtek, fölvirágzott Szeged városa. Több iskola épült ebben a korszakban, mint azelőtt a város egész ezeréves multjában. Új nemzedék serdült föl, amely a jelennek boldog fejlődését a mult szenvedéseinek emléke nélkül élvezte. Már-már azt mondhattuk volna זה ארבעים שנה לא היתה דבר אלהך עמך לא היתה דבר íme negyven éve az Úr, a te Istened veled volt, nem szenvedtél semmi-
ben sem hiányt⁵, -- amikor ez utolsó évek háborús vészei és az elvesztett háború után a jelennek benső forrongásai megzavarták a fejlődés menetét és megtanultunk mindenben hiányt szenvedni, szo-

rongani és nélkülözni. Elgondolni is szörnyű oly forrongást, amelyben vérellé válik a Tiszának habja, — oly forrongást, amelyben ízeltül tegnap volt részünk, oly forrongást, amely március 12-edikére rögtönítelő bíraskodást idézett elő, rögtönítelő bíraskodást, aminőt csak negyven év előtt, az árvíz betörése előtt hirdettünk Szegeden a töltéseken sürgő tömegek közt, hogy ne féltsék fosztogatóktól otthonukat, amíg odakünn a gátakat védelmezik.

Ezekben a mozgalmas és fenyegető napokban a mennyei irgalomhoz száll imádságunk újraépült városunk békéjéért: újból az írás negyvenes szava hangzik ajkainkról *לֵאמֹר יְיָ אֱלֹהֵינוּ* magasba sóvárognak szemeim: reményt, biztatást, jobb jövő ígérését keresve fönn, az isteni gondviselésnél, aki az árvíz vészeiből fölsegített bennünket, hogy e forrongó világ árjaiban mentőnk, oltalmunk legyen. Amen.

II.

זִכְרוּ Emlékezzél! Négy ízben hangzik felénk a tórából e parancsoló fölhívás.

I. *זִכְרוּ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת* Emlékezzél meg a szombat napjáról! Az üzleti élet örvényléséből, szédítő forgatagából, nyomasztó ezergondjából szombat békés nyugalmára szólít az ige. Szólít a köznap zengéséből, zajából, zenebonájából a szentély csendes áhítatába. Szólít izgalmas, lüktető elevenségéből mély pihenés enyhádó ölébe.

Az életívó mohóság éhen hagyja a szív legnemesebb sóvárgásait: az istenhívó ünnep forró buzgósággal elégti az elepedt kedélyt. Odakünn sürgés, robaj, tömegek gyors árja, idebenn összhangos ének és halk, suttogó ima, mintha neszfogó lágy szőnyegen lépdelne a járókelő, mintha hangfogós hegedű tompult szava hallanék a buzgalom mélyhúrú, mélyszavú zsongásában.

Életünk folyása partjaihoz ütődik csobogva mint a folyam, nem azért, hogy e partok közé szorultnak érezze magát, hanem hogy minden pillanatban újból felismerje: csak a végtelen tenger felé van szabad folyása, szabad útja. Épen mint a vers, amely lépten-nyomon érzi a méret korlátait, de nem azért, hogy merevsége elnémitssa, hanem hogy az ütem hullámvásában mozgásának belső szabadsága kifejezésre jusson⁸.

A lét belső sulypontja az isteneszme: feléje van szabad folyása az élet folyamának, az isteni lét végtelen tengere felé; feléje viszi az ütem hullámvásának belső szabadsága a végtelent sóvárgó lelket.

II. זָכֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה.⁹ Emlékezzél meg e napról. Jusson eszedbe, ha esztendeje fordul: ne szakadj el a mult emlékeitől, mert a multnak termése a jelen. Orvul, hátba támadva a várost, száguldva tört be a korlátot nem tűrő vízár és a végeláthatatlan rónaság, az Alföld lapálya, sík tengerre lön. Végeláthatatlan pusztulás lett úrrá rajtunk. 43 éve, hogy a Siralmak panaszával szóltunk: **גָּדוֹל כִּימֵי הַיָּם כִּימֵי הַיָּם**¹⁰ nagy a te pusztulásod mint a tenger. **הָיָה** betűi e 43 év emlékeztetői: **הָיָה כִּימֵי הַיָּם כִּימֵי הַיָּם** nagy vihar keletkezett¹¹ és az iszappá puhult, megrokant, átszakadt gátokról hazafelé menekültünk — és hazaérve nem találtuk otthonunkat. Rombadült szülővárosunk.

Viharverés közt, örvénylő habok felett, didergő izgalommal, elfásult kétségbeeséssel néztük a pusztulást. Iszapgödrök térképének, kaesaísztató tócsáknak láttuk a díszes tereket, hajléktalannak a várost. A waggonlakás esapása akkor kísértett először.

Pirongva nyujtók ki kezünket a könyör filléréiért! A király könnyében, a nemzet dajkáló támogatásában, a világ részvételében és saját feleink rögszerető ragaszkodásában fölébredett a szebb jövőnek vész-nemfő reménye. A palotás városnak, e mainak, nem pusztulás, hanem fölkeletnek kezdete volt március 12-edike. Ma lassúdad haladással emelkedik Szeged, az egyetemi város, sajnos, immár határ-
város. Megemlékezik ama szörnyű éj áldozatairól. Öregeink emlékezése visszaszáll a multba, a megújulás elejére, mikor az éj sötéte szürkéségre bágyadt s remélni kezdénk: megvirrad még valaha! Időjárára beteljesült a remény és ha a mai serdülő nemzedékkel, ha véletlek hálaadó imára gyűlünk e napon, a ti hálaadástokba már nem vegyül a fájdalom s a rettenet emléke. Ti látjátok szülőföldetek teljesezni az írás ígértét: És kezdeted esekély leendett, de végzeted öregbedik nagyon¹². Ti már csak öregszülőktől halljátok az ígét, amely nekünk akkor biztatónk vala: **וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת הַקּוֹל וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת הַקּוֹל**¹³ fölépül a város romhalmazainak helyén.

III. זָכֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲשָׂו.¹⁴ A harmadik emlékeztető fölhívás: emlékezzél, mit tett veled Amálek¹⁴, a Hámánok ősfaja. Púrim előhírnöke e mai szombat, neve זָכֹר: emlékezzél, jusson eszedbe!

És ez emlékezésben púrim öröme köszönt bennünket. Köszönt a régi, a számtalanszor megújult menekülés emléke, köszönt a számtalanszor várva-várt menekvés biztató ígérete.

Megjelenik Eszter királyné bájos alakja. Megragadta Eszter alakja a művészek képzeletét. Rubens és Tintoretto, Paolo Veronese

és Claude Lorrain és sok másnak esetje vetekedett érte. Megénekelték itt is, amott is a világ népeinek költői, színpadra vitték, — de nem érték el soha — sem Racine, sem Grillparzer — annak az egyszerűségnek varázsát, amely a megilló keresetlen gyermetegségű elbeszélésén előmlik. Jó úton jár az ifjúság, amikor az ő emlékét társas örömben ünnepli meg.

IV. זכור את אשר עשה¹⁵ Emlékezzél meg arról, amit cselekvék az Úr Mirjammal. Példaadóknak kell lenniök a nagyoknak minden szavukban: ezt várta az Úr Mirjántól, a prófétanőtől. Hitért buzogjon a női szívnek heve és szenvedelme. Nyilvánuljon a kegyes érzés kegyes cselekvésben, szorgoskodásban a szentély szerelvényei körül. Már az első szentély, a pusztai frigysátor fölszereléséről is olvassuk: minden nő, aki műértő lelkű vala, tulajdon kezével font, és hozták a fonatot, kék és piros bíort, karmazsint és byssust¹⁶.

A kéz finom, szorgos, aprózó munkája nem pusztán ellenszere az ernyesztő unalomnak, hanem kifejezője is a női lélek jóindulatának. Lelki, légies szövődések szövődnek bele a kéz tűzdelő, türeldelmes hímzőmunkájába: nem pusztán anyagi munka az ujjak csodaszerezése, hanem minden öltés a szívnek egy-egy dobbanását örökíti meg. Kegyes, jámbor, istenes indulat rögződik meg az arany-szálak tűzésében, a tóra emez új hímes bársonyborítójában, amelyet ifjú szívetek díszéretes buzgósága ma följajánl az Úr ígérének, a tórának díszéül. Atadjuk kegyes rendeltetésének ezt az új borítót és kivarrott pólyáló szalagját: כלי קודש¹⁷ szent szerelvényeink közé sorozzuk és felavatjuk őket kegyes szolgálatukra. Isten mennyei áldását kérjük a följajánló buzgó szívekre és a buzgón ügyeskedő művészi kezekre. Az ifjú sarjnak lelkes részvevése a templom fényének omlésében, a buzgó szeretet, amellyel a tóra díszének fokozása körül fáradoz, biztató ígérete a jövőnek, amelyben Mózes most olvassuk könyörgése teljesül: זכור לאברהם¹⁷ Emlékezzél meg az ősöknek tett ígéretéről, זכור לאברהם, hogy utódaik e földön örök fönnmaradás részesei lesznek s az örökifjú Izrael fönnmarad לעולם, fönnmarad örökre. Amen.

*
* *

¹ Jób 28, 4. Targum. — ² Ibn Ezra. — ³ Arany László I. 112. — ⁴ Bírak 3. 11. — ⁵ M. V. 2, 7. — ⁶ M. I. 20, 8. — ⁷ Rabindranath Tagore. Sádhaná 126. — ⁸ M. II. 13, 3. — ⁹ Échó 2, 13. — ¹⁰ Jóna 1, 4. — ¹¹ Jób 8, 7. — ¹² Jer. 30, 18. — ¹³ M. V. 25, 17. — ¹⁴ 24, 9. — ¹⁵ M. II-35, 25. — ¹⁶ 32, 13.

MÁRCIUS 15.

I.

בְּרֵי שָׁלוֹם בְּרֵי שָׁלוֹם Békének és igazságnak szavát küldötte birodalmának Eszter királyné¹, így hirdeti a púrim könyveeskéjének vég-szava. בְּרֵי שָׁלוֹם Békét vár a világ, de lesz-e benne אֱמֶת igazság is, őszinte óhaja maradandó nyugalomnak, megnyúgovó békének? A győzelem mámore úgy látszik, nem ismer fontoló józanságot, emberies irgalmat, böles mérsékletet. Önnön katonáinak forrongása kényszeríti, hogy kenyeret adjon a levertnék. Kockarázás napjait éljük és ha a jelent a múlttal összemérjük, minő szerény kezdet volt, amiért ma ünnepeljük március 15-ödikének fordulóját!

Lehet-e az ellentétes irányú, egymást túlharsogó szélsőségek lejtőjén megállítani a közéletet? Megmarad-e társító törekvésnek útján s nem fajul-e züllesztő chaosszá a világ? A szélsők szélsői ráeszmélnek-e, hogy nem lehet a vetést fogóval kihúzni a földből, hogy gyorsabban érjen, hogy fokozatos, átmenetes a teremtésben minden tökélyesbülő alakulás? A munkarontó izgatottság fülledt gőzköréből, az eszmék tolatkodó és szabályozhatatlan bőségéből, homályos utak és irányok tévetegeiből, amelyek a közmívelődés lételet gyökerében támadják meg, lesz-e kivezető, egyesítő, békeszerző útirány? Visszatér-e a munka kora, ahol esáklya, gyalu, pöröly forog munkás kézben; lesz-e újra szántás, vetés, kapavágás idejében? Megindul-e újból gyár, huta, gép, hámor? A gondolat munkásainak fáradt teste ma félve zökken esukló inakra, léptük ingatag: visszatér-e még az elröpült hit, a zsibbadt erő, visszatér-e nagy, bátor önhiszemmel, amelytől vágy és akarás edzi az izmok feszülő ércét?

A közhatalom letéteményesei karöltő védelemmel szállottak síkra: az induló követ nem tartották föl, de már-már megállítják rohanásában, bár ereje a rohanó sebességgel öregbedett. Fenyegető alakulások megszilárdulásának útját állják, a földalatti tűzhaborút elfojtják és visszaidézik a békés munka korát kitartó komolysággal,

visszaidézik szívós kitartással, mert lassú a kitört bajnak csillapodó gyógyulása.

Szerény kezdet volt e mai emléknap kezdése. Lassan érlelődtek eszméi, eszméinek életrekelése, hatása, megvalósulása. Ma már avas nézeteknek tűnnek, amik akkor szélső újításként villanyozták föl a közleket. Hetvenegy esztendő tarka történetére tekintünk ma vissza, amit a meseszöví képzelet tarkábbnak nem szőhetett volna. Benne a nemzeti hangulat hol égis csapong, hol halálosan levert: a nemzet sorsa hol szánalmat ébresztő, hol ígéretes jövővel biztató. Látjuk a kénytelen megnyugvást, a fásult, tétlen vergődést az önkényuralom, a hallgató nóták korában, majd a kiegyenlítés dicsőségétől vakító nemzeti ünnepeit. Látunk pangást és haladást, szenvedélyes részkérést a köznek ügyeiből és nyomában vígasztalan közönyösséget, aluszékony nemzedéket, önző visszahúzódot. Látjuk a törtetés és juttatás tisztátalan korát, mikor közkoncon akar mindenki osztozni, közlepénnyel akar mindenki jóllakni. És mindezek nyomában ez utolsó évek vígasztalan vívódásai, a végenyészet rémei, majd újjászületés jelszavai, átalakulás ígéretes ábrándjai és kiábrándulás fojtó lidércei.

Szerény kezdetből indult ki március vívmányaival a fölpezsdülő áldozatkészség a közért, amely 48 és 49 harcát megvívta. A hitvallók szent buzgalomával telt hőseit paizsra emelték, majd porba dobták, babérral koszorúzták, majd sárral dobálták. Csodálattal nézte a világ, hogy rideg tél közepén fölébredt a régi hősi szellem, seregeink keresztül törtek az ellenség vaskörén, amely mindennap szűkebbre szorítja a nemzeti szabadság utolsó menhelyét. Győzelem követte fegyvereinket a Dunától az erdélyi havasokig és a májusi szellőkben felszabadult ország fölött lengett Budavár füstölő romjairól a nemzet diadalmas zászlaja.

És azután minden újból elveszett! Elveszett, igaz, de a történelem higgadt bírálata kikerülhetetlennek ítélte a forradalmat a középkor szelleme ellen. Nem a hírvogató író gyorskeletű véleménye, nem a sajtó hírnyeső ollójának röpiülő munkája, hanem a tudós lassú járatú tolla, a történelem érett fontolású döntése ítélte jogosnak, dicsőnek a szabadságharcot, amelynek emlékeit e mai emlékezőnap újítja bennünk. Új izgalmak idejéből nézünk vissza régi izgalmak idejére. A régi izgalmakból a kiegyenlítés műve született és ez új izgalmak is békés kiegyenlítésbe szakadnak át. A

szélsők jelszavai és az életföntartó szellemi munkának, az alkotó iparnak, éltető kereskedésnek, életadó földművelésnek igényei összebékülnek. Ujból föllélegzünk és az izgalmak elfojtotta púrini hangulat helyett a megmenekültek, megmentettek hangulata ünnepi hálaadásra kész sorsunk Urának, a mennyei Gondviselésnek. Amen.

II.

Elfeledkeztenek rólam, *נשכחתי כמת מלפני* mint a halotról, aki az élőknek szívökből kiveszett; olyatémné lettem, mint az elveszett szerszám.

Két emléknep jutott március havának: szülővárosunké az egyik, az egész országé a másik.

Péntekre esett szülővárosunk pusztulásának emléknepja idén. A legmagyarabb folyónak tanultátok a Tiszát: ahol a legmagyarabb vidék határát érte, ott tépte szét gátjait, ott döntötte romba a legmagyarabb várost.

A város újraéledt. De újraéled-e valaha a legmagyarabb folyó neve, mikor most, ahol határunkat, Szeged határát elhagyja, idegen ország partjait mossa? Eredő helye, torkoló befejezése idegen hatalom területévé lett: nemzetközivé lett, mint a Duna folyam, amelybe Tiszánk hullámai Titelnél temetkeznek.

A másik emléknep országos jelentőségű volna, ha a zsoltár ígéje nem teljesül vala rajta: elfeledkeztenek rólam, mint a halotról, aki az élőknek szívéből kiveszett; olyatémné lettem, mint az elveszett szerszám. Elveszett szerszámot alkotó munkára használni nem lehet. Ilyen ma március 15-ödikének 72 éves vívmánya: a sajtószabadság. Elfeledkeztenek róla, mint a halotról, aki az élőknek szívéből *נשכח=72!* kiveszett. Nem a neve vesz ki a szívből a halottnak, az megmarad soká szívben, síriratban: de a lényege, mit tett, mi volt, mit szenvedett, mit alkotott, mit ért — az elszáll a szívből és a puszta, jelentés nélkül való név marad meg csupán.

A sajtószabadságnak, e régi halottnak is neve maradt meg csupán. Ezt a nevet nem átallják ünnepelni, akik elkobozták a sajtószabadságot. A jelszó él még, de tárgya meghalt, a hasábokon fehér folt lett halotti leple, x betűk a sírirta. A hatalom sohasem szerte a gondolat szabad nyilvánulását. Átmeneti, veszélytelített állapotainkban elnyomta a sajtót. Ünnepli a Talpra magyar 72 éve történt kinyomatását, de nagyon kétséges, nem-e kobozná el, ha ma osztogatnák a Múzeum-terén.

Ünnepeljük ezt a napot, mert a puszta szónak képzetté, eszmévé válását, az eszmének föltámadását hisszük. Az eszme újból átvillan a tömegek idegein, reményt vagy aggodalmat, rokonérzést vagy ellenzést ébreszt, megragadja a képzelő erőt, sarkalja az ábrándot, fölhevíti a kedélyt és ujjáébreszti a sírba tett sajtószabadságot, e mai napnak elsikkadt, eltömetett szent vívmányát. Amen.

* *
*

¹ Eszter 9, 31. — ² Zsolt: 31, 13.

ARANYMENYEGZŐ.

1 וְקָנִים עִם נְעָרִים Öregek és ifjak — így állotok gyermekeitek, e most egybekelt ifjú pár mellett ez ünnepi órában e chuppó alatt. hálás lélekkel, megindult kebellet, hívő buzgalommal. Szól az ünneplő család: 2 בְּנֵינוּ וּבְנוֹתֵינוּ אִתְּךָ Fiatalainkkal és élemedetteinkkel együtt zarándokoltunk az Isten házába. תְּפָאֵרֶת בְּחַיֵּינוּ הַזֶּה Az ifjúság dísze a merész erő, 3 וְהַדָּר וְקָנִים שִׁבְחָה és az öregek dicsősége az aggkor tisztességes volta. Tisztességes aggkor jutalmas tudata vezérelt hálaadásra benneteket ma, egy félézázadnak e bezáró napján. Együtt töltöttetek egy félezszázadot egyező békességben. Telt az idő, de nem időtöltés volt. hanem gond, verejték és munka.

Valamiképp mi töltésről szólunk, úgy mondja a szent nyelv is 4 שֶׁבֶר מֵלֶלֶת gátat tölt, kitölti a talyigából a magasító rögöt, a kubikgödör agyagos termékét.

Ily gátépítő munka gondjait hordottad válladon négy évtizednél tovább. Fontos közügyet szolgáltál, mert fontos közügy országút felülete, domborodása, vízgát koronája, rézsúje egyaránt. Mikor tegnap a tóra elé szólítottunk 5 וְהָיָה הַמֶּלֶךְ ép a király útjáról, az országútról olvastunk föl. Idegen király területén kérték átvonulást őseink a szent földre s ígérték, hogy az országútról nem térnek le. A művelődés legősibb fejlődésének tartozéka az országút. A közügyet szolgálja az összekötő utak építője, a három folyón uralkodó gátrendszer emelője s a gátnak védője, aki nyúlgáttal koronázza, védelmezi a háborgó elem ellen sikerült művét. Erősnyakú, vállas, munkabíró ember kell a vállalkozó munkához. Ilyen volt ez aranymenyegző vőlegénye négy évtizednél tovább, amíg a megérdemelt pihenés ideje el nem érkezett.

Az aranynász menyasszonya pedig addig anyai gonddal hét gyermeket nevelt, akik ma meghatottan, kegyeletes érzéssel állanak mellettetek, gyermekek és unokák szeretetével véve körül a jubiláló szülőket.

וקנים עם נערים Öregek és ifjak imája egyesül ez ünnepi órának hálaadásában: **יהוה** amikor dicsérjük Istent, hogy életben tartott, fönntartott benneteket és megéreté veletek ez óra megható ünneplését.

Gyermeki szív hálájával ismételjük meg azt az ősi foganatos áldást, amelyet tudós rabbikban gazdag családoknak azóta elköltözött jeles tagja adott reátok félszázad előtt: **יְיָ אֱמֵן** Amen.

* *
*

¹ Zsolt. 148, 12. — ² M. II. 10, 9. — ³ Péld. 20, 29. — ⁴ M. IV. (20, 17) 21, 22.

HOLTAK

KÉT NYELVTUDÓS.

משה הגה בתורה בע' לשון Hetven nyelven hirdette Mózes a tórá¹ — így költi a multakat dicsőítő hagyomány. A honfoglalás idején emelt oltár meszelt köveire 70 nyelven írták fel bevándorló őseink az isteni ígét²: az egész emberiségnek szólt a mindennyelvű felírás. Mindíg sokajkú volt a sokat vándorló Izrael, amely a maga mindenkori jelenét az ős hajdanba vetíté vissza. Így látta soknyelvűnek Mózes³, ilyennek képzelte Mordechájt, akinek Bilsan nevében a nyelvészt, Petachja nevében az ajkat minden nyelvre megnyitót, a sokajkút kereste³. Soknyelvűnek hitték Hillelt, a türelempróbás tudóst, aki minden élőnek hangját, még a falevélnek susogását is, megértette⁴. Róma keleti terjeszkedésének idején már találkoztak, akik a szanhedrin, a jeruzsálemi legfőbb hatóság bíráival szemben azt a követelést támasztották, hogy a létező 70 nyelvet tolmács nélkül megértsék⁵. A Fáraó elé idézett Józsefet az angyal egy éj folyamán mind e nyelvre megtanította⁶. Leányvallásunk képzetvilágába is bele-sűrődött e soknyelvűség képze⁷te a tüzes nyelvek pünkösdi képében.

Hosszú vándorútján a zsidóság sok nyelvet tanult és majdcsak sohasem volt egynyelvű. Nagyobbára többnyelvű volt az egyajkú környékezők között. Egyik magyarázója ez annak, hogy a nyelvismerők és a nyelvtudósok közt oly feltűnő számmal s oly tudós kiválóságokkal szereplünk mindenütt. Történetünk során annyi volt körünkben a nyelvvaltozás, hogy elsajátító készségünk fokozódott: sanyarú sorsunk a nyelvismeret bőségére nevelt. Az elméleti, különösen az összehasonlító nyelvtudomány művelésére alkalmassá tett gyorsan egybevető észjárásunk és világrészünk nyelveitől szerkezetben teljesen elütő héber született nyelviünknek kisebb-nagyobb mértékben való ismerete.

A hazai nyelvtudomány kiépítésében is tetemes résziünk van. A szepességi Hunfalvynak és a hesszeni Budenznek tanítványai közt kiválnak hitfeleink és elszakadt véreink is.

A nagy közönségnek, sajnos, Budenz neve csaknem idegen, pedig a magyar nyelvtudományt új irányba terelte, új módszert teremtett, új célokat tűzött ki számára. Ép félszázada, hogy Budenz részére a fővárosi egyetemen az összehasonlító nyelvtudomány katedráját fölállították. Rengeteg nagy tudománya, korszakalkotó működése valóságos glóriával övezte a nagy mestert tanítványai szemében. E tanítványok közül kettőről emlékezünk meg e mai ünnepi alkalommal.

Halász Ignác az egyik. Mikor diákéveit befejezte, az összes európai nyelveken tudott beszélni. *לכל לשונות העולם* Minden nép nyelvét ismerte világrészünkben. Csudálkozva hallgatták Fiumében olasz beszédjét, Stockholmban svéd, Pétervárott orosz, Helsingforsban finn társalgását⁹. A magyar összehasonlító nyelvtudományra rendkívül nevezetesekek ismételt lapp utazásai, vogul és eszteremisz gyűjtései és egyéb tanulmányai, épúgy mint Szilasi művei s különösen a rokon eszteremisz nyelvnek szóbányája.

Középiskolánál működött Halász, de az akkori, előítéletektől mentebb, a tudós munkát elfogulatlanabbul méltányoló kor kinevezte a kolozsvári egyetemhez a magyar nyelvészet képviselőjeül. Nehéz volt feladata. A középiskolai tanár egész új helyzet előtt állott. De feladata nehézségeivel arányosan nőtt lelkiismeretessége. Tudományos részletkutatásait háttérbe szorítva, minden erejét hivatásának betöltésére fordította¹⁰.

Mikor 46 éves korában elhunyt, a fakultás maga hívta meg 1902-ben utódjául barátját és hitfelét Szilasi Móricot. Egymásután e két hitfelünk képviselte a ma ünneplő díszes főiskolán az összehasonlító magyar nyelvtudományt. Mindakettő veszprémmegyei szegény zsidó fiú, barátok és pályatársak, mindkettő a Tudós Társaság tagja.

Halász Ignácról az Akadémia elhunyt tagját megillető emlékbeszédet az 1903 XI 30-adiki összes ülésen Szilasi meg is tartotta¹¹. Szilasiról elfelejtett megemlékezni a tagjai tudós működésének méltatására hivatott Akadémia, amely a rákoskeresztúri zsidó temető sírhalmával egyelőre restell büszkélkedni.

Nem hiába sóhajt föl a régi mondás: *כל מה שיש בידים לא יתקן* minden a szerenese kedvezésétől függ, még a frigyszekrényben őrzött tóratekeres is¹², még a sírjában nyugvó tudós híre is.

Szilasit a középiskolához még Trefort nevezte ki. Felsőbb nyomással és kísértéssel szemben megállott hitében és ép azok, akik

árulásra akarták rávenni, becsülték utóbb legjobban állhatatosságát¹³. Vallásos kedély és költői lélek volt. Szóálló hűsége itt nálunk váratlan összeomlás romjain megalapította családi szentélyét, amelyben rokonlelkű hitvesével és nagytehetségű gyermekeivel Budapesten is, Kolozsvárott is nehéz gondú, de eszményi boldogságú családi életet élt.

Sejtelmes lélekkel búcsúztatta Halász Ignácot az Akadémia ülésén. Együtt küzdöttek, együtt tanultak. Amyira rokonlelkűek voltak, hogy önvallomás számba mehet, amit Halászról Szilasi, a magyar tudós a magyar tudós életéről emlékbeszédében elmond¹⁴:

Az önzetlen munka kiemeli az embert a köznapi élet porából; megedzi, megerősíti a földi élet apró, sőt súlyos bajai ellen; megváltoztatja a földi javak értékelését. Versenyre készíti, de nem a hiúság vásárján. Önfeláldozásra szoktat a végtelenségig és önismeretre a lélek titkos mélységeig. Megváltoztatja világnézetünket, megnemesíti erkölcsi fölfogásunkat. Ilyen igazi, vérbeli tudós volt Halász Ignác! Megindultan tesszük hozzá: ilyen igazi, vérbeli tudós volt Szilasi is!

Az anyagi érdekek világától távol álló nyelvutató munkának búvár papjairól ép úgy áll, mint a mi ősi áldozó papságunkról az írás e heti ígéje: ajándékszolgálatnak teszem a ti papságotokat . . . Mert szóla az Úr Aronhoz: országukban ne örökölj és részed ne jusson köztük; én vagyok részed és örökséged¹⁵! Az eszmét szolgáljad, ingyen szolgáljad.

Nehéz a mai uralkodó áramlatok között hasonló pályák keletkezésében hinnünk, pedig szeretünk hasonló értékű tudós munkát várni amaz egyetlen kincs körül, amelyet nem raboltak el a nemzetől.

Földarabolták az országot, rémesen megcsönkült a nyelv területe, de a nyelv kincsét, a jövőnek ezt az egyetlen zálogát, csonkítatlan akarjuk megőrizni. A nyelvkincs őreit, egyetlen kincsünk életétéményeseit, kísérje értékelő elismerésünk. Nemzetmentő munka a nyelvtudós munkája — ne vér és származás szerint értékeljétek munkáját. Nehéz ez intelem megszívlelését ma remélnünk: **אם יִשָּׂר הַנֶּחֱשׁ בְּלֹא לֶחֶשׁ** ha a kígyó mar ígézettől menten; ha nincs, aki megigézza, hogy méregfogának gyilkos nyirkát a sebbe ne lövelje: **אִם יִרְדּוּ לְבַעַל הַלֶּשֶׁן** akkor nincs a nyelv tudós mesterének sem mentesítő fölénye¹⁶!

Hiszen a nyelvek civódása **לִשְׁנוֹת לִשְׁנוֹת**¹⁷, a nyelvészek egyenetlenkedése ez utolsó évtizedekben nem épen csak a nyelvrokonság

kérdései körül forgott, hanem a szereplők rokonsága, faji hovátartozása körül is. Fényes múltú, ma is működő nyelvőrző folyóirat kiesett a hivatalos pártfogásból – nem épen csak tudós háttérű összekülönbözés miatt.

Ezen aggodalmakért és e tapasztalatokért köszöntjük ünneplő érzéssel jubiláló főiskolánkat, amely elfogulatlanul méltányolta a tudós fők nemzetépítő munkáját, örömmel látta a szellemi torna terén a szabad verseny mérkőzését és távolállott a mostani előítéletes szét-húzás fölidézésétől, a hibás közérzülettől, félszeg közvélekedéstől. Mindenkor azt hirdette, hogy a tudós munkának első kelleke nem a kiváltságok mécsé, hanem a közszabadság napja.

Szűkkeblű törvény kényszere alatt is mentsvára volt az enyhébb, az emberibb fölfogásnak, a régi magyar türelmes szellemnek.

Soha nem vált körében uralkodóvá a tanulók szorgalmának méltatása a tudás mérlegelésén kívül eső nézőpontból. A tanári kar díszes soraiban e félszázad folyamán hitfeleik 17 tanítóval, elszakadt véreink 14-gyel szerepeltek. Szíves örömmel osztozunk egyetemünk ünneplésében. Hálát adunk a Gondviselésnek, hogy az összeomlás borzalmaiból megengedte föltámadni a nemzeti művelődés e nagy-jelentőségű tényezőjét. Kérjük Isten áldását a félszázados iskola régi magyar türelmes szellemére, nevelő munkájára, tudós kutatására, együttműködő oktatóira és hallgatóira. Amen.

* *
*

¹ B. r. 49 p 498 Theodor. — ² Szóta 32a. Löw L., Graph. Requ. I, 16. — ³ Meg. 13b Men. 65a. j. Sek. V. 48. d. 14. — ⁴ Szóferim 16, 9. — ⁵ Sznh. 17a. — ⁶ Szóta 36b. — ⁷ Szilasi, Emlékbeszéd Halász Ignác fölött 6. — ⁸ Zakar, 8, 23. — ⁹ Szilasi u. o. 4. — ¹⁰ U. o. 17. — ¹¹ Akadémiai emlékbeszédek XI. K 11. szám. — ¹² Zóhar III. 134a. Dukes, Blumenlese 32. Zunz III. 265. L. Löw, Ges. Schr. 2, 129. Brüll, Jahrb. VII, 19. Friedmann Elija r. p. III. Monatsschr. 41, 551. Haaszif III. 128. Krauss, Synag. Alt. 368. — ¹³ Sebestyén Károly E—g 1905. V. 21. — ¹⁴ Szilasi u. o. p. 2. — ¹⁵ M. IV. 18, 7. 20. — ¹⁶ Koh. 10, 11. — ¹⁷ Zsolt. 31, 21.

GOLDZIJER IGNÁC.

מִזְמֵר לַיהוָה Diesőnek, nichbod, nevezi Ibn Ezra a huszonharmadik zsoltárt. Meghagyta, hogy ez a zsoltár esendüljön föl sírodnál. Tudunk hagyományt, amely evvel a zsoltárral kívánta kifejezni a fölszabadult Izrael háláját¹. Ebbe a zsoltárba kívánta hívő lelked összefoglalni áldott életednek hálaadását. És most e zsoltár tíz fordulatanak midrasbeli magyarázatában újul meg előttünk életed folyása, véle pereg le előttünk pályád képe, benne jelenül meg előttünk egyéniséged varázsa. Benső, szer és szokásban ki nem merülő hívő érzület volt tépődő lelkednek soha nem másult alapvonása. Ennek a hívő érzületnek bájos megnyilatkozása kedvence zsoltárod, az Úr vezetésébe vetett föltétlen bizalom ékes zsolozsmája, a lélek mélyeiből fakadó örökszép dal a pásztorról, aki nyáját, aki övét el nem hagyja.

I. Az első fordulat: Az Úr az én pásztorom, semmiiben meg nem fogyatkozom. Lelkem életében nincs kettészelő szakadás, nincs folytonosságnak széttépése. A gyermek örökölt hitéhez tér vissza lelkem, az Egyisten felé irányul a sokfelé ágazó kutatás eredője. Az élet keserűségei közt fölocsúdás után áhítózó lélek² az öröklött hívő érzületben magasztosul föl. Ismeri az isteneszme változásait révedező népekben és elmélyülő gondolkodókban, hívő szívekben és hirdető prófétákban, ragyogó elmékben és rajongó álmodókban: benne változatlan él a hagyomány hite, amelyet vallott a fehérvári barnicvó áldásában. Végig kíséri hosszú, munkával terhes életén. Meggyőződése azt sugallja e hitéről, hogy nem balzsamozott múmia, hanem élő és életre hivatott, mert folyton fejlődő szervezet³. A zsidó bensőséges hitélet megújítása, elevenné tétele volt ifjúkori ábrándja. Több mint három évtizede (1887) tartotta erről a lelkéhez forrott tárgyról előadásait. Ujjászülő hatást várt, bár akkor már nem ok nélkül kételkedett törekvéseinek sikerében. Nekem szóló levelét idézem abból az időből: A hiú küzdelem, amelyben teljesen egyedül

állok, olyannyira eltompít azon remények irányában, amelyeket ifjú koromban magyar zsinagógánk fellendüléséhez fűztem, hogy már csakugyan okosabban eselekedném, ha végleg odaajándékoznám szellememet mohammedánjaimnak, akiktől eddigelé esupa örömem és elégtételem tellett¹ . . .

Az újjászülő hatás elmaradt.

A prófétai ihletű szózatnak tompító hangfogójává lett a kor-nak kínos közönye.

II. A második fordulat: Fűves réteken hevertet. Az eleven élet felé terelődött kutató figyelme: eleven fűvészkert volt gondozásának tárgya, nem szárított kórók sajtolt gyűjteménye. Filológiája nem a hangokat boncolta, hanem az egykori eleven életet, fejlődő intézményeit, vándorló gondolatait. Szédítően tágasterjű olvasottsága nem a nyelvet s a külsőségeket taglalta, hanem a dolgok mélyére szállott. Kutatta nézetek történetét, vizsgálta eszmék vándorlását, nyomozta hitágazatok módosulását. Földerítette intézmények keletkezését, nyomon követte jogrendszerek kölesönhatását, világot vetett az iszlám egész soknyelvű világára. Feladatának szemköre szokatlan merész sugarú volt. Egyik jeles tanítványa találóan írta róla: Két ízben tárgyalta az iszlám egészét, előbb magyarul, utóbb németül, de a két földolgozás között három évtizedben az ő búvárkodása emelte az iszlámról való tudást kiforrott történeti ítézet színvonalára², ami a hitelnövelő, tekintélygvártó, kútfőkoholó kelettel szemben nehéz feladat volt.

III. A harmadik fordulat: Nyugalmas víz mellé terel. Nem a mozdulatlan tespedő tónak hínáros, lomha tükre ez a nyugalmas víz, hanem a történeti fejlődés méltóságos, lassú folyamának fenséges nyugalma. E folyam felé terelte a gondviselés az ő kivételes tehetségét és versenykizáró munkabírását. E folyam partjára vonatkoztatja az agáda a próféta igéjét: partjain gyümölcsfa terem, amelynek gyümölcse eledel és lombja orvosság³. Kétféle az agáda mestereinek nézete afelől, miről való hatékony orvosság ez a lomb. Egyik szerint megnyitja az elnémult ajkat, mások szerint feloldja a meddő ajkakát. Meddő némaságból, holt betűből keltette föl a múltak földerítő megismerését. Tudós föladatát Renant méltató beszédében így foglalta-össze. Az orientálisták tudományos feladatának legmagasabb célja, hogy nyelvi alapon induló tanulmányaik segítségével tisztán megismerjük azt a befolyást, amelyet a keleti világ az emberiség szellemi fejlődésére gyakorolt, szóval, hogy a keleti irodalomnak földerítésével a törté-

nelem hézagait pótoljuk, homályát fölvilágosítsuk, egyoldalú fölfogásokat kiigazítsunk és a keleti emberiségben előtűnt nagy művelődési jelenségeknek és mozgalmaknak belső történetét és hatását világtörténeti szempontokból megvilágosítsuk⁷. Majd más alkalommal (1910): Az iszlám-kutatás újabban kivált az arab tanulmányok sorából. Tágulván szemköre, a vallásbeli dolgokon túl előtérbe tolulnak a világi szempontok, a gazdasági viszonyok és szerepük a társadalom s állam fejlődésében. És ez a tudomány a kelet gazdasági áthatásának fontos segítő eszköze⁸. Ez képezte tanulmányainak gerincét. Már három évtized előtt (1892) vallotta: Néhány év óta teljességgel az iszlám irodalmára, történetére és intézményeire kell szorítkoznom, valamint azon hatás tanulmányozására, amelyet uralkodó eszméinek más eszmekörökkel való békés érintkezése vagy háborús összekoceanása keltett⁹.

IV. A negyedik fordulat: Lelkemet felvidítja — tórájával, magyarázza a midras. Lelki életének kiinduló pontja a tóra volt, amelybe korán avatta be apai gondosság. Ez adta meg lelkének rugalmasságát, távolba szálló lendülését, ez indította meg nyelvbúvár hajlamát. Szerette az írott ígét és változatlan ragaszkodással ápolta, forgatta, tanulmányozta a hagyomány könyveit. Szerette az írás ősi nyelvét és láthatólag jól esett idéznie a nagy francia írónak magasztaló szavait a szent nyelvről: Acélnyilas tegez, hatalmas fonású alattság, érekiürt, harsány szóval a levegőt hasító: ilyen a héber nyelv. Nem fejez ki bölcséletet, tudományt, kételyt, sejtelmes végtelent. Keveset szól, de szava üllőverő pörölycsapás. Harag árja ömlik belőle a világ visszaéléscivel szemben, ostromra kavarja föl a vihart a gabszág erődei ellen. Köznap szolgálatába nem szegődik a szentek szentjének harsónája: harsogja a szent háborút a jogtiprás ellen, fölemeli panegyrikus ömlengés kiáltó szavát. Hol ünnepi szózat kél belőle, hol a rémület hangja. Ünnepek kiürtje, ítéletnapok púazona¹⁰. Ősi nyelvünk későbbi fejlődésében s irodalmában és a szentföldi kutatásokban meglepő jártassága volt: mintha kizárólagos szakmája lett volna. úgy kezelte. Az ujhéber költészet anyját, az arabot, teljes otthonossággal ismerte. Júda Halévi költése neki átlátszóbb volt, mint nekünk. Tudta, mely ütemek mozgatták százhúrú hárfájának pengető ujjait, miféle arab eredeti csengett-bongott a kölesönvevő költő fülében. A héber nyelvnek és a hagyomány kútfőinek tanulmányozását szorgalmazta Stockholmi zsinagógai beszédében

(1913)¹¹, mert csak a „tanuláshan“ látta a zsidó vallás fennmaradásának biztosítékát. Ezt szorgalmazta már negyven év előtt, (1884) azon hanyatlás közepette, amely vallásos életünket hazánkban jellemzi¹². A mi magyarországi zsidóságunk szellemi nyomorúsága, úgy látszik, véglegessé van kinevezve. Most jobban értem mint valaha, hogy még e viszonyok elleni küzdelem gondolata is elundorítja a jobbakat¹³. A hitközség föladata — úgymond — gyermekeinek megadni annak lehetőségét, hogy belőlük a zsidó vallásnak tudatos hívei és vallásos igényeinek lelkes előmozdítói válhassanak¹⁴. Ezért oly érdekes ítélete az akkori talmud-tóra iskoláról, amely tervszerűtlen céljaiban és eszközeiben felemás, lendületlen és azért fogamatlan áldozat pénzben és időben¹⁵. Valamikép az a nemzedék, amelyhez apáink tartoztak, vallásos törekvését főképp az istentisztelet szépítő nemesítésében érvényesítette, ép úgy kell a legközelebbi jövő vallásos törekvésének súlypontját főképp a vallásos képzés, a tóra ujjaélesztésében keresnünk¹⁶. Meggyőződése volt, hogy vallásunk minden idők uralkodó igazságaival, az emberi gondolkodás haladó fejlődésével lépést tart¹⁷. Élni akar mint nemesítője minden ismeretünknek, eszményítője akaratuunknak, élő kútforrása vigasztalódásunknak. A zsidóságot ne nézzük sem régiségnek, sem ereklyének, hanem élő szervezetnek, amelyben egyéni részünk van, amely nem pusztán tudományunk, hanem életünk, nem a múltak leltára, hanem légkör, amelyben lélekiünk és élünk¹⁸.

A tóra, az írásnak és a hagyománynak tórája, táplálta gyermekkorát. Könnyen igazodott el ezen a nyomon az iszlám világában: hiszen ugyanúgy épült föl ez is. Ami nálunk a tóra legtágabb értelemben, az amott a fikh, a vallás törvénye, amely hitelvekre és szertartásra ép úgy kiterjed, mint a jogi élet egész körére, bár ez utóbbinak külön, önálló fejlődése is beállott¹⁹. Ennek a tudománynak volt ő az ulemája, prudense, chóchomja, ennek egész nagyterjű köre volt az ő uradalma. Az ő tágas látóköre kellett hozzá észrevenni, hogy ennek a mohammedán törvénytudománynak rendszeres összefoglalásai után igazodik egyetlen teljes törvénykönyvünknek, a Maimuni mesterművének egész szerkezete²⁰. Hasonlóképp kellett évtizedekkel korábban Rapoport újszerű olvasottsága ahhoz, hogy egyik hosszúnapi költeményünk — maréh kajhén — eredetijét a böles Sírák könyvében felismerje.

Az ötödik fordulat: Helyes ösvényre igazít engem az Ő

nevéért. A helyes ösvényt Lipcsében találta meg, Fleischertől tanulva a tudományos módszert. Módszeres alaposság volt vezérlő elve. Az lakozott benne, amit ő Abulvalídon dícsért: Hiába keresünk nála csillogó ötleteket, amelyek már szerzőjük elméjében sem tartanak számot a komoly vélemény jogára, hiába cifra élccel tarkított elmefuttatást, amely inkább szellemi torna, semmint a fennforgó kérdéseken lendítő törekvés. Mesteréről szóló emlékezésében itt is önkénytelenül önmagát jellemzi: Nem felületesség, hanem alapos avatottság, amely tudományos fetvákat termel, nem a nagy általánosságok tündöklő előadása²¹, hanem tárgyilagos, a lényegét feltáró tanítás kell: nem a közönséget elkápráztató ragyogó előadás, hanem a hallgatót nevelő szakszerű komoly taglalás volt tudós igyekvése²². Mindnyájunk tanítója, Nöldeke mondotta róla: mestere annak, hogyan kell bőbeszédű, terjengő és zavaros művek velejét összefűzve, vonzó modorban megértetni²³.

Komoly tárgyilagosság, hangos szólamokat kerülő nemes egyszerűség jellemzik előadását. Elmondhatjuk róla nagyobb joggal, amit Anatole France Renanról mondott: il se défiait de l'éloquence et avait la rhétorique en aversion²⁴.

Helyes ösvényre igazít engemet. A midras magyarázó szava ezen íge köré a pusztai vándorút menetéhez kapcsolódó négy jelenséget csoportosít: a mannát és Mirjam kútját, a fűrmadárt és a dicsőség föllegeit.

1. Helyes ösvényre igazít, mert mikép a tápszerré gyúrt pusztai mannán nem látszott a sepergető, szedegető munka, úgy az ő gondosan átgyúrt eredményeinek rendszeres előadásán nem látszott a fárasztó gyűjtés verejtéke, bár kútfőivel mindig pontosan beszámolt.

2. A másik jelenség **מַנְּה**. élővíz forrása. Mirjam vándorkútja kísérte őseinket pusztai vándorlásukon. A forrásból, élő vízből, a dolgok mélyéről merítette tudását, úgy hogy minden munkája mindjárt kútfőszámba ment a tudósvilág körében.

3. Harmadik jelenség: sz'lov. A fűrmadárnak vándor ösztönével délkelet tájaira szállott, járt-kelt, tapasztalt, tanult. Ifjan szállott reá a tudósnak címé. Az öthetes fűrmadár már útra kész, ha korán beáll az ősz, az útrakelés évadja. **וַיֵּשֶׁב אִרְצָה בְּנֵי קָדֵם** Ifjan indult, vándorolt kelet fiainak országába. Visszatért honába és első katedráját nem cserélte el soha előbbkelővel. A hála érzete idekötötte e föld őz, amely az ifjú tehetségében megbízva, fölkarolta a külföldi útra kül-

dötte, hogy tetőzze be készültségét a kelet forrásainál. Tudás kincsét hozta haza a távol külföldről és a távol külföld hozzá zarándokoltatta később fiait tudós kincséért. Egy helyt folyt le egész tudós pályája mint mesteréé, Fleischeré, bár hosszan kellett évelnie jutalmatlan tanító munkában. Egy negyedszázadig az egyetem csak tűrte, hogy tanítson. Nem okolunk egyeseket ezért. Talán igaza van a történetírónak, aki azt állítja, hogy a korviszonyok kedvezőtlen áramlata volt az, ami nem engedte oly soká katedrához jutnia²⁶. Ő maga a mostoha eljárásra fátyolt borított és Eötvös József emlékének áldozott, amikor hazai szerény körét nem cserélte föl külső ország fénykörével . . .

Nappal tisztviselő robotját róttá lelkiismeretes pontossággal pesti gyülekezetünk székházában. Este tért haza — nem pihenni, hanem dolgozni, ép mintahogy a fűrmadár naplemente körül válik elevenné a tarlón. Csakhogy nála az esti munka a késő éjjelbe nyúlt. Ébren érte az éjfél. Jól bírta a szakadatlan, éjfél után is mécselő munkát és jól bírta a könyvesház zárt levegőjét, épen mint a kalitba könnyen beletörődő fűrmadár, amely túri-birja a huzamos fogságot.

4. Az utolsó jelenség a glória föllegei. A gondviselés tetőzte útját a dicsőség fellegeivel. Bőven kijutott neki az elismerés. Tudtuk, minő meg nem becsülhető értéket képvisel az orientálistudomány tágas birodalmában. Nöldeke ajkáról hallottam évekkal ezelőtt Herrenalberdei sétaútján: mik vagyunk mi mindnyájan Goldziherrel szemben? Mikor a gyász hírt Bezold útján eljuttattuk hozzá, november 21-én kesergő levelet írt nekem. „Ön volt talán Goldziher barátai közül az, aki legközelebb állott hozzá. De a gyász híre engem is mélyen lesújtott. Még ha nem is lett volna szabad magamat barátai közé számítanom, akkor is végtelen szomorú eseménynek tűnt volna fel nekem e nemes és nagy tudós elhunytja. Határtalan tisztelettel voltam iránta eltelve és évek óta szakmánk legelső mesterének tekintettem. Veszteségünk pótolhatatlan, bármennyire tiltakozott is szerénysége tudásának és munkásságának ily nagy értékelése ellen. Vajon ki ismerte az iszlámot theologiai és bölcsészeti vonatkozásaiban oly alaposan mint ő? És hány irányban mutatott új utakat a tudománynak! Csak arra akarok utalni, hogy a normatív hadít önálló kutatása és előadása vetett számunkra világot az iszlám első századainak szellemi mozgalmaira. Legalább magamról ezt kell beismernem.

Mindnyájan tudjuk, hogy tudós kiválósága mellett mint ember is a legmélyebb tiszteletre volt méltó. "Nöldekének, a mi nagy seichünknek elismerése végtelenül jól esett neki. Láttad-e, kérdezte tőlem²⁷, Nöldeke legújabb könyvét²⁸? A legmeghatóbb alakban van nékem ajánlva. Ezt tartom a legnagyobb dicsőségnek, amely a tudományos élet terén érhetett, még annál is nagyobbak, ha az O . . . I . . . tetszését bírnám. Pedig volt sok becsületem az utóbbi időben Angliában, ahol fényes két hetet töltöttem. Különben szerényen elhárította magáról a jóleső elismerést is. Nem tudom, így szól levelében²⁹, honnan jön, hogy életem útja az elismerés annyi meg nem érdemelt nyilatkozásával van környezve. Ebből azt a tanulságot vonom le, hogy époly türelemmel nézzük a meg nem érdemelt méltatlanságot, ami bennünket ér, mint amily készséggel fogadjuk a meg nem érdemelt diadalt. A keddi akadémiai dolog — az osztályelnöki választás — mindenkit, aki a viszonyokat, a saját magamtartását és elszigetelt életmódját ismeri, az elégtétel érzésével töltött el. A legjobbak jelöltek egészen önként és az összülés a leghízelgőbb módon hagyta jóvá a választást. Másfél évtizeddel később egy tagtárs otromba fölszólalása által zsidó önérzetében vérig sértve otthagya az osztályelnöki széket . . .

A hatodik fordulat: Még ha a halál árnyának völgyében járok is, nem félek a bajtól, mert Te vélem vagy: pálcád és istápod — ők vigasztalnak engem. A halál árnyának völgye a régieknek קדקדו שלמדבר a pusztaság orma. Sivatag pusztává lett véres háború és vérengző béke rombolásai közt Magyarország. Elértük e pusztaság ormát. Elkésérítette életének alkonyán közállapotaink vigasztalan volta. Vigaszért hó lelke a gondviseléshez fordult és vallja: שבתך pálcád, élű hajisszúrín, a kísértő szenvedések rajai, וישענתך istápod: „ez a tóra“, a tudomány fokozott odaadású művelése — ők vigasztalnak. Akkortájt, tavaly (II. 19) írta nekem: úgy látom, hogy szerencsétlen körülményeink közt te is a tudományos alkotásban keressz és találsz fölocsúrást.

A nagy világesemények, amelyek művelt emberhez méltó érdekekkel foglalkoztatták szellemét, nem találtak benne cselekvő munkatársat. Ez volt szerinte Fleischernek egyik jellemvonása³⁰. Benne is meg volt ez a vonás. A közélet durva tülekedésétől, „borgőzös korteseitől“, irtózott, a kormányzat ügyei nem izgatták. Még jobban elriasztották a politikától az utolsó évek. Undorodva vonult vissza

elszigeteltségébe a hazugság fojtó mocsárvilágától, a durva állatiság zendülésétől, a közélet szennyözönétől. Undorodva vonult vissza a gyűlölet véres toborzója, a dühöngő tömegrészség és a csábeszmék gőzkörében megkergült egyének vállalkozásai elől.

Visszavonult a nyilvánosságtól. Elhidegült katedrájától, amelyen a mindent letaposó monomán tévirány féktelen dühe őt sem látta szívesen. Visszavonult a Tudós Társaság vezette osztályának éléről, amelynek tagtársi nyerseségeit nem kívánta nevének dicsőségével fedezni. Csak a vallásbölcseletet és ennek vezéralkotásait tanította tovább ott, ahol a tudományos ébresztést tekinté föladatának. Félreállott onnan, ahol más ébresztés járta.

A hetedik fordulat: Asztalt szerzesz élém ellenségeimmel szemben: ez a malchuth. Királyi dicsőség vette körül a tudás birodalmában. *שולחן גדול משלכם* magasabb volt asztala³¹ a többiekénél. Bús ravatala ott emelkedett, ahol a haza bölcsének ravatalára megdicsőült nagyasszonyunk letette koszorúját. Világhír vette körül, amely ép csak a tudós ügyek hazai országos őréhez és az egyetem méltóságos fejéhez nem hatott el. Világhír vette körül. Mikor tizenkét éve ünnepelni kívántuk, a felhívást két hazai híven kívül a világ legismertebb nyelvészei írták alá. Az ünneplő könyv a legnevesebb szaktársak dolgozatait foglalta magában és ünneplő tabulája a világ tudósainak és tudós társaságainak neveitől hemzseg. E tabula találó végszava: *litteris decus et ornamentum, nobis moderator, patriae familiaeque exoptatissimae gloria.*

Ellenségeimmel szemben. Szinte hihetetlen, hogy neki is lehettek haragosai, neki, aki óvatosan kerülte az összetűzésnek még lehetőségét is.

Mikor Renan meghalt és a Tudós Társaság őt bírta meg az emlékező beszéddel, a szakférfiú jogával élt és csak mint keleti nyelvészt méltatta a sokoldalú tudós író. Gondosan kitért legnépszerűbb műveinek taglalása elől, nehogy az uralkodó felekezeti érzékenységét fölköltse a méltató megemlékezés.

Tengelyt nem akasztott senkivel. Volt, igaz, az ő elvek után igazodott egyéniségének némi könnyökössége, de lelkiületének jósága nem engedte, hogy sértő célzattal érvényesüljön másokkal szemben. Csak nagy ritkán engedte szabadon lecsapni satírikus ítéletének marógúnyú, találó élécét. Bírálataiban is elnéző volt. En csak kutató bírálója — bódék — vagyok a megítélendő műnek, mondá, nem bitója — sóchét — a szerzőnek.

A nyolecadik fordulat: Főmet olajjal kented föl, serlegem telidesteli. Nem apadt tudásának bősége, sokoldalúsága, mélysége az élet haladó terhével, hanem mélyült a serleg, **כֵּן הַסֵּרֶלֶג** vigasztalódásnak ki nem merülő serlege: ez a **אֵל**, hisz benne is az ősi pusztai vándorlás ki nem merülő kútforrását látja a midras. A tudomány szomja nem apadt el lelkében. Itt is akaratlan önmagát ecseteli, amidőn Kuun Géza gróf képét festi³²: Tudós természet volt minden ízében. A tudomány adta meg erkölcsi világát, teljesen azonos volt erkölcsi egyéniségével. Nem díszes függeléke egyéniségének, hanem valóságos jelleme, központi erénye; amely teljes életfölfogását meghatározta és irányította, az élet minden vonatkozásában kísérte, amelyről azt hitte, hogy benne merül ki életének gondviselészerű hivatása.

Ez volt az ő hite is!

A kilencedik fordulat: Merő boldogító szeretet követett éltemnek minden napján: **וְיָצַח** Elvéje ez a zsoltár volt imádsága és a zsoltár eme verssorával imádságba foglalta hív háláját hűséges hitvese iránt, aki békés otthonának megteremtője, munkabírásának fokozója, örömeinek és fájdalmának, gondjának és bánatának hűséges osztályosa volt.

Boldog otthon volt ez a Holló-utcai szerény hajlék: Teljes negyven esztendeig³³ éltetek itt elszigetelten, csak egy-egy kedvelt tanítvánnyal, egy-egy meghittebb baráttal, Kármánnal, Kaufmannal, Kohn Sámuellel érintkezve, de fölkeresve minden messziről jött neves idegentől, akit útja felénk vezetett. A nyüzsgő-zsongó nagy város közepette ennek az elrejtett zúgnak visszavonultságában kereste ő módját annak, hogy rengeteg munkáját lebonyolíthassa. Egy-egy nyári kiszállás távoli vidékre nem pihenés volt, hanem valamely új mű egyhuzamú megírásának régen várt alkalma. Utóbb már csak a zugligeti beata solitudo³⁴, szakította félbe a csendes otthon egyhangúságát. Azután az is elmaradt. Itt nyaralt-telelt elszigetelten. És a hívek távolból is ide gondoltak, sűrűn fordultak ide írásaikkal. Úgy volt, ahogy mesterének mesteréről, de Sacy-ról mondotta: óriási kör volt, amelynek sugarai az ő dolgozó szobájában központosultak³⁵.

A keleti tudományt a tizenkilencedik századon át napjainkig négy emberöltő során egy-egy föltétlen tekintélyű kitünőség képviselte: Silvestre de Sacy Párisban, utána tanítványa Fleischer Lip-

esében és ez utóbbit felváltva tanítványai: korábban Nöldeke Tivadar Strassburgban s később Goldziher Ignác Budapesten. A tudomány irodalmi klasszikusait a kelet ummuhátnak (anyáknak) nevezi³⁶: ez ummuhát közé tartozott Goldziher is. Ebben rejlett az ő nagy jelentősége a magyar nemzeti művelődés külföldi értékelése körül. Gyökerezettségé itt marasztalta és ittmaradása dísze volt a régi Magyarországnak, mementója ennek a mostoha mostanimak.

Tisztelettel, baráti megbecsüléssel tekintettek föl hozzá a világ tudósai, mert állott róla, amit Fleischeren dísert: egyike volt azoknak a mindinkább ritkuló férfiaknak, akiknek tudományos hatása elválaszthatatlan attól az erkölcsi szépségtől, amely az ember jellemét tünteti ki³⁷.

És lakozom az Úrnak házában napoknak sokaságán. Az utolsó fordulat is beteljesedett: לַיְלָה יִשְׁלַח אֱלֹהֵינוּ az öröklétnek végehosszatlan napjára ébredett.

Nem ismerte a nyugalmat, szellemi ereje nem szorult kíméletre³⁸, mondotta mesteréről, akihez annyira hasonlított jellemében és tudásban. Csak korra nem érte őt utól. 'Nem homályosult el kutató szeme³⁹, nem tompult el éles ítélete mindvégig, bár fáradt voltát rögen panaszolta. Négy éve, hogy adar hó hetedik gyűjtő megemlékezésemet elküldöttem neki. Többek során a párisi Halévyről szólt és Ágai Adolfról, akik közelebbről érdekelték. A megemlékezést megköszönve hozzáfűzte: A zajin-adar beszédben csak azt sajnálom, hogy nem volt alkalmad egyben e sorok íróját is elparentálnod. Elég vén és életpróbált volnék már ily célra, bár nem jól festettem volna a díszes társaságban⁴⁰. És most, hogy várakozása, fájdalom, betelt és kidölt a fa, minekelőtte minden gyümölcse beért volna, most sem a közveszteség nagysága, sem a felszázados meghitt barátság sajgó keserve nem engedte, hogy e csoportos megemlékezés tömegalkalmára halasszuk emlékének felújítását, egyéniségének vázolását, gyászunk mélyének kimérését, fájdalmunk elsírását.

Az elmúlás megalázatosító gondolata tölt el elhagyott hajlékodban. בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ Boldogolunk téged, aki már megpihentél.

Emlékittas lelkünkbe zárunk. Alakod eltűnése lesújtó terhe, neved fönmmaradása fölemelő kincse lelkünknek. Bírásod büszkeséged boldog gyötrelenné nemesedik keblünkben.

Búcsúzunk tőled, ahogy te barátod sírján zártad gyászoló

sóhajod : לֵים שְׁלֵי אֶרֶץ keresünk az öröklét végezetlen tartamában és keblünkbe zárjuk megdicsőülő emlékedet, amíg elmúltunkkal vélünk együtt átszakad az öröklét végtelenségébe. Amen.

* *
*

¹ Pesz. 118a. Az egészhez lásd Midras Tillim 23. — ² M. Zs. Szemle 1. 92. — ³ U. o. 90. — ⁴ 1887 XI. 17. — ⁵ Oszttern, Történeti Szemle 1914, 1 füzet. — ⁶ Ezek. 47, 12. — ⁷ Renan mint orientalista 22. — ⁸ Z. A. 24, 359. — ⁹ Akad. székfoglaló 1892, 4. — ¹⁰ Renan, Hist. du peuple d'Israel 1, 102. Renan mint or. 12. — ¹¹ Allg. Ztg. d. Jud. 1914, 1-3. szám, különnyomat 12. — ¹² M. Zs. Sz. 2, 538. — ¹³ 1910 IV. 20-adiki nekem szóló leveléből. — ¹⁴ M. Zs. Sz. 2, 540. — ¹⁵ U. o. 543. — ¹⁶ U. o. 3, 389. — ¹⁷ U. o. 5. — ¹⁸ U. o. 3. — ¹⁹ Das muslimische Recht und seine Geltung in der Gegenwart 1916. — ²⁰ M. Zs. Sz. 3, 3. — ²¹ U. o. 8. — ²² Renan mint or. 23. 3. — ²³ Goldziher-Festschrift VI. — ²⁴ Discours prononcé à l'inauguration de la statue d'Ernest Renan 1 03 p. 28. — ²⁵ M. I. 29, 1. — ²⁶ Ballagi Aladár, Vasárnapi Ujság 1921, 23. sz. — ²⁷ 1904 VII. 7. — ²⁸ Neue Beitr. z. sem. Sprachw. 1904. — ²⁹ 1905 V. 12. — ³⁰ Fleischer-beszéd 35. — ³¹ Ábót 6, 5. — ³² Emlékbeszéd (1907) 3. — ³³ 1881 XI. 1. — ³⁴ 1909 IX. 9-e liki leveléből. — ³⁵ Fleischer-beszéd 16. — ³⁶ U. o. 27. — ³⁷ U. o. 5. — ³⁸ U. o. 41. — ³⁹ M. V. 34. 7. — ⁴⁰ 1917 IV. 2.

KÁRMÁN MÓR.

Kilenc adatott ajándokul, mennyei ajándokul a földszülötte halandónak: a hit, a szülőföld szerelme, a világítók, az ellentétek összebékítése, az ellenséges támadás kivédése, a termékenyítő eső, az átkelés a világtengeren, az irgalmas szeretet és a mennybéli segítség kétségbeesés óráján¹.

Tarka sorozat, annak az emlékezetes, sokváltozatú fényes sorozatnak, amelybe idei veszteségeink foglalódnak, tarkán árnyalódó, változatos háttére.

I. Az első mennyei ajándék a hit mennyei forrása: a tóra. Akik ősi, hagyományos szellemben művelik a tóra tanulását, azok ritkuló sorából kidült a szeghalmi rabbinus, r. Jehudo Léb Landesberg, a hírneves nagyváradai rabbinak fia. Nem pusztán élőszóval, sajtó útján is szolgálta a szóbeli tóra buzgóságos, kitartó tanulmányát.

II. A második mennyei adomány: a szülőföld szerelme, az ősi szülőföld, erc jiszróél, szeretete és a késő korok messze elszármazott vándorainak hazaszerető ragaszkodása. E szeretet képviselője a közelmúltban elhunyt kremsieri rabbinus, Frankl-Grün Adolf, aki gyülekezetének történetét megírta avatott tollal.

III. A harmadik ajándék: a világítók. 35 éve mutatta be a villamos világító körtét Páris tárlatán Edison. Fiatal mérnök, Rathenau, látta és megszületett terve: a villamművességet széles üzleti alapon értékesíteni. E gondolattal hazája ipari nagyságának egyik megalkotója lett. Az ipar találékonysága és a kereskedelem értékesítő hatalma egyesült benne: nem véletlen, hogy zsidó főben fogamzott meg a gondolat és hogy zsidó bankárok voltak szülészmesterei. Az 1883-ban alakult német Edison-társaság Berlin világítását vállalta. Már első központi telepét mintának tekintette a világ. A német ipar rohamos fejlődésének kora volt s 1887-ben AEG-vé alakult át a társaság, amely minden új eszmét felkarolt és értékesítő tőkét soha nem látott mértékben teremtett elő. 1888-ban alumínium-gyártás

következett, ugyanakkor a Rajna erejének igába hajtása Rheinfelden telepein és a villam vegyi hatásainak nagyszabású felhasználása. 1890-ben a villamos vasutak következnek, majd a forgóáram értékesítése. A forgóáram erőátvitelének módszerei korunk legkiválóbb tudományos, műtani és gazdasági vívmányai. A sziklacsúcsról lezuhanó vízesés, a tengerpartot ostromló dagály, a dagadó és völgyelő hullám, a szél szárnyán repülő levegőáram — a teremtésnek minden erőnyilvánulása ajándék, ajándék, mint maga a világosság. Ez ajándék értékesítését mutatta be (1891 XI./12.) Frankfurtban az AEG. Felgyúltak az izzólámpák és megindult a forgóáram alkotta mesterséges vízesés. 175 kilométerről 300 lóerőt vezetett 30,000 volt-feszültségű árammal $4^m/m$ sodrony és az erő 77% -a érvényesült. A legnagyobb német fizikus, Helmholtz hirdette a helyszínen a fényes kísérlet messzevágóságát. 1894-ben Berlinben már 50,000 lóerős központ létesül s a föld kerektségén feltartóztatlan gyorsasággal terjednek e központ másai.

1890-ben már 18,000 embert foglalkoztatott a társaság és érdekeit hosszú sorozata a Rathenau alapította bankoknak szolgálta. Példátlan sikereivel a világ vezető társasága lett, amely fokozott gazdasági és műszaki igényű szerkesztéseit a műízlés kényes követeléseivel össze tudta egyeztetni.

És ez az egész rengeteg szervezet Rathenau Emil műve. Szövetkezett Siemenssel és 1903-ban megszerkesztetett a 210 kilométer órasebességű villamos vasút. Mérhetetlen munkát végző gőzturbinákat alkotott, a Naueni, legnagyobb győzőségű sodronytalan táviró-állomást szerkesztette; ezernyi teherautót épített, amely a háborúban most döntő szerepet játszik.

1903-ban Rathenau szövetkezett a legnagyobb amerikai versenytárossal — General Electric Company, — és ma az AEG az egész föld kerekségét átfogja: milliárdos tőkével a világ legnagyobb közkereseti vállalata. Amit a fiatal zsidó mérnök alapított, az ma fiának vezetése alatt vezető hatalma a műszaki és üzleti világnak. Műve a zsidó ész, szívósság, merész kezdeményezés és munkabírási csodája.

Meghatóan s gyönyörűen festi le Rathenaut az ő zsenijét örökölt fia, Walther Rathenau, hivatali utódja, akire a háború kitörése után a német hadsereg anyagbeszerzésének vezetése volt bízva. מאורות Világító, a jövő alakulásaiba beelátó lélek volt adománya.

Az első izzó körtében meglátta a földet átölelő rézhálózatot, a határokon átrepülő áramot. Világosság és erő forrását látta, amely a tömegszállítás új formáit teremti, a földből ritka elemeket választ ki. Művei szakadatlan működnek: zakatolnak a gépek, zuhog az emberiség szolgálatára szorított vízár. És e mérhetetlen anyagi erőteremtés mögött az ő szerető szíve lakott, nem gyöngéd, hanem hatalmas, teremtő szeretete. Ez fogott össze három hatalmas erőt: csodás művességű ipart, kifogástalan tisztességű, nagyszabású, messzelátó kereskedelmet és a közgazdaság művészetét, amely az aranynak folyamát oda tudja terelni, ahol nagy feladatok várják. A műtan, a pénzerő és a kereskedő lángész összeforrasztása: ez az ő műve. Ez az emberiségre hagyott öröksége. Csak ő teremthette meg, akiben gondolkodás és érzés, számvetés és lelkesedés, tudomány és műtan egyesült.

Így kovácsolta hazája számára a hadsereg, a hajóhad, a légjáró fegyver mellett az új fegyvert: a gazdaság lebirhatatlan fegyverét.

Atyám, így végzi a fiú, Isten veled! Földbe rejtjük tiszta homlokod, amely mögött ragyogó gondolatok csíráztak; mélységes szemidet, amiket szerettünk, amik nekünk világítóink voltak; tiszta kezidet, amelyeknek érintése áldáshozó volt. Földbe rejtünk, amely idén könnynek, vérnek, tetemnek annyi áldozatát fogadja be, magvetését a szellem és a hatalom, a hit és lélek kikelendő országának. Elföldeljük tetemedet, de nem szellemedet. Az fölszáll napból eredő erején a magasságba, amelyből eredett s amelybe vissza, hazatér. Előbb vagy nálunk, akik elevenek vagyunk, de hozzád fogva csak árnyak. És ez élteden gyújtjuk meg újra éltünk fáklyáját, hitedből merítjük hitünket: hogy szolgáljuk hazánkat, szolgáljuk az örök szellem szolgálatát.

És most, atyám, mélységes alázattal köszöntelek őseid, az én őseim áldó szavával, Mózes áldásával, amely áldása lett minden népnek s nemzedéknek:

Az Úr áldjon meg s őrizzen meg.

Az Úr világítsa feléd arcát s legyen irgalmas irántad.

Az Úr emelje orcáját feléd és adjon neked békét.

IV. A negyedik adomány: a béke. Az ipari mozgalmak és iparos erők beillesztése a társadalmi közbéke áldott keretébe volt Gelléri Mór életföladása. Tőlünk származott el a fővárosba s ott az iparosodó Magyarország egyik teremtő erejévé fejlődött. Kiaszt-

hatalatlan lelkesedéssel szolgálta ügyét, társadalmi tevékenységet, társulatok rendezését — valamikor régen nálunk is, Szegeden — s a társulásszülő s munkásvédő törvény sugalmazását.

Ia öregapja céhbe kívánt volna fölvetetni, nem egy kiváltságos céh nem vette volna föl a zsidó tanoncot. Az unoka a modern céhszervezet megalkotója lett.

V. Ötödik ajándék: a megtorlás Edóm ellen. A túlerő támadásainak elhárítása az éles ész és a maró gúny fegyverével. Harcos, megtorló tollal állott helyt a zsidóságért Szabolesi Miksa. Bócher volt és autodidakta. Az iskola nem törte meg bátorságát, nem nivelálta, nem fegyelmezte agyon őscrejét. Tiszaeszlár tanította meg parittyájának éles kovait az ellenség halántékának irányítani, szókimondó tollal küzdeni jogért, egyenlőségért. Ezt vallotta föladatának mindvégig. Amivel a nemzet adósunk maradt, vallásunk becikkelyezése sikerült az ő kezdésére — sikerült akkor, nem sikerülne ma! A gyermeteg tapasztalatlanság rohama legyőzte akkor a fontolgtató tapasztalást.

Közéletünk ébresztő, kezdeményes tényezője volt haláláig. Befelé hódított a közömbösök körében. Ifjú írókat tömörített lapja körül, hogy el ne szakadjanak az ősi talajtól. A zsidóság erkölcsi értékének, büszke öntudatának serkentő munkáját serényen folytatta.

VI. Hatodik mennyei adomány: a termékenyítő eső, az íge hirdetésének termékenyítő esője, az írás ígéje szerint: Hulljon mint az eső tanításom. Három gyülekezetnek, utóljára Óbuda régi gyülekezetének hirdette beszédes ajakkal az ígét Wellesz Gyula. Hit-szónoknak is kiváló jelenség volt a hazai ifjabb rabbinemzedék e legtudósabb tagja. Mélyen belemerült középkori törvénytudományos irodalmunkba. Rasi, r. Izsák Or Zarua, a rothenburgi r. Meir és Kimchi műveit s életét kutatta és a régi franciaországi írók héberköntösű ófrancia glossáit szerencsés, talányoldó szimatja azonosította eredeti alakjukkal.

VII. Hetedik ajándék: átkelés a világtengeren. A világtengeren túl új korszaka nyílik a zsidóság fejlődésének s tudományos kutatásának. Odaát tudják, hogy a szivárvány változatos színeiből forr egybe a napfény fehér izzása és békésen megvannak egymás mellett a különböző színek és árnyalatok. Minden árnyalat előtt nagy becsben állott a newyorki rabbiképző vezetője, Schechter Salamon, aki élte utolsó másfél tizedében a tengeren túl működött.

Mikor a világtengeren átkelt, már vezető, világneves tudósaink egyike volt. Foksaniban, Romániában született, Bécsben, Boroszlóban tanult, Cambridgeben vált hírneves íróvá. Mintaszerű szövegkiadásokkal mutatkozott be a tudós világnak, de nagy hírét annak köszönte, hogy egy Keleten fölbukkant kéziratot lapon fölismerte böles Sirák könyvének ezer éve elveszettnek hitt eredetijét. Nyomon követte a lapot, amely a kairói zsinagóga limbusáig vezetett, a genizáig. Mintegy 40,000 kéziratot szerzett meg ott a cambridgei egyetem számára és szerencsés kézzel válogatta belőle meglepő kiadmányait. Széleskörű tudós működést fejtett ki és a keleti chasidim jámbor indulatában nevelődött lelke mindvégig rajongó érzéssel fűzte hitükhöz.

Mint hatásos szónok és essayista angol és amerikai körökben az ősi zsidóságot, amelyet a modern nyugati ember idegenszerűnek látott, megérthetővé tette s értékeltté: a zsidóság volt eszménye és ezt az eszményét tudta propagálni. Hitének erejével hirdette hitét: az egy, az élő, a magasságos, a szent, a törvényszabó Istent. Ez az isteni törvény a zsidó hit és etika, a zsoltár szavaival: Gyűlölöm a hiábavaló gondolatot, de törvényedet szeretem².

VIII. A nyolcadik mennyei adomány: az irgalmas szeretet. Kármán Mór vérünkéből való vér volt. Itt született, itt serdült ifjúvá, itt, e szószékről, hirdette most 47 éve az ígét, itt magyarázta a tanuló ifjúságnak a zsoltár szárnyalását. Azután elment, elment Németországba, majd itthon a tanítók tanítója lett.

Csupa mestert, nem mesterembert, hanem tanító-művészt kívánt nevelni ez a magyar Sokrates. Nem kontárokot, az oklevél babérján pihenő napszámosokat. Nevelő szeretet volt jeligéje. Szerette idézni a nagy német iskolaszervező nyelvtudósnak (Wolf Fr. Á.) tanácsát: Viseltessél okos szeretettel szaktársad iránt, de viseltessél igaz szeretettel tanítványod iránt, s ha a kettő közt összeütközés támad, legyen az elsőség tanítványodé.

Szeresd a tanítás tárgyát. Szeresd tanítványaidat! A kettőnek szeretete gyakran összeütközik: a tanítványok átlaga nem szereti a tanítás tárgyát!

A kettős feladat egybekapcsolásáért felelős a tanító: a gyermeket felelteti, felelőssé teszi, de ő maga, a tanító felelős a nemzet művelődésének, a jövőnek.

Az ő föladata: a serdülő nemzedéket a jövő feladataira

előkészíteni, s a történelmi folyamathoz beállítani. És ezt csak a szeretet melegével érheti el. Csak az tanít és nevel sikerrel, aki szereti a nevelés munkáját úgy, mint ő. Híres újjáalkotója volt már a középiskolának, de szenvedélyes örömmel tanított még mindig az első osztályban.

Újjáalkotta a középiskolát Eötvös szellemében és ennek az igazán nemzeti közoktatási miniszternek szellemében működött mindvégig, akkor is, amikor a legnagyobb magyar gondolkodónak neve már csak szemrehányás volt utódainak: lelkiismeret furdalása, nem vezéreszme; kényelmetlen visszaemlékezés, nem jelszó! Ő maga mindig bátran nevezhette magát a magyar közoktatás tudományos lelkiismeretének³.

Neki a tanár nem vakbuzgó társaságok toborzója volt, hanem a nemzeti művelődés közösségének és folytonosságának őrzője⁴. Ezért szentelte ereje legjavát a tanárképzésnek⁵.

Minden módszernek igaz életet a tanár lelkes személyisége ad. Minden tanár át fogja látni annak múlhatatlanságát, hogy a maga tanszakát folyton tudományos tanulmány tárgyává tegye. Mert csak aki bőviből teheti, nyújthat valóban életrevaló, hasznos okulást s csak annak nem fog lankadni nemes érdekeltsége, aki folyton érzi szellemi gyarapodását⁶. Erre a lelki irányára célzott Beöthy Zsolt, (1897) amikor Kármánt ünneplő üdvözlétét így végezte: Vajha erényeid magyar erényekké válnának!

Ő maga ennek az eszményi fölfogásnak hatása alatt folytatta széleskörű tudós tanulmányait. Amit másnak előírt, maga tartotta meg leghívebben. A próféták erkölcsi fensége volt vezérlő gondolata etikában, hitben, ethikai istenhitében. Ezért tekintette magát atyám tanítványának, ezért volt oly megható Löw Lipót beismerő méltatása a centennárium ünnepén, amikor utószor volt körünkben s hallók szárnyas szavú ihlett vallástételét.

Később ezt írta a régi Szegedről, a szegediek Szegedéről: A Löw Lipót vezetése alatt fölserdült zsidó ifjúság erős vallásos érzületét hozzá tudta fűzni a nemzeti törekvések nagy céljaihoz és a szegedi nép őszinte, igaz magyarsága ezt a nehéz, válságos korszakban és később a megújult állami élet idején kellőképpen elismerte és méltatni tudta⁷.

Szép volt, békés, jámbor, hívő volt az a régi Szeged, amelyről ma az árvíz évfordulóján megemlékeziünk. Nem zavarták békés,

együttélő lakóit az állambatalomnak idegenből ideszakadt, a türelmes magyarság békés józanságát meg nem értő, kongregációkat s hasonlókat szervező képviselői.

Ennek a magyarbékéjű Szegednek fia volt Kármán. Buzgó hívó és buzgó hazafi.

Hitét szerette, buzgón tanította. A vallástanításról mondotta:

Valamint életének válságos percében az egyén nem fog azzal megelégedhetni, hogy elhatározásában esupán jelen körülményeit vesse latba, hanem lelkiismeretesen vissza fog pillantani egész múltjára, hogy igaz jelleméhez híven döntsön végzete fölött, ép oly szigorú lelkiismeretességgel kötelességünk a történet éles világánál átkutatni hagyományaink fejlődését, kikeresnünk azon tényeket, fölismerni azokat az eszméket, melyek valóságos kifejezői múltunknak, melyek a fejlődés egész folyamatában irányt adtak, s nem gyökerезnek egyes korok hangulatában, nem oldalsó benyomások következményei. Ki kell szemelni vallásos érületünknek klasszikus korszakait; a bennök nyilvánuló gondolatok és érzelmek, az őket lelkesítő hit a mi igaz hagyományunk⁸.

A vallástanítás kérdése, ha vele foglalkozom, némikép az istentisztelethez hasonló érületet támaszt bennem⁹.

Istentisztelet volt néki a tanítói hivatás: mindig etikát, erkölésteremtő hitet tanított.

Isten szolgája volt — hisz ebben a bibliai fogalomban látta a zsidóságnak igazoló útlevelét a jövő viszontagságainak hosszú útján. Megérdemelte, amit legkedvesebb alkotásának, a gyakorló-főgimnáziumnak gyászjelentése mondott:

Halála árvaságba döntötte iskolánkat, melynek ő volt az alapvetője és szellemi vezetője. De gyászunkban osztozik az egész magyar tanárság, amely egy emberöltőn át az ő lelki kincseiből merített és példaadó személyiségének hatása alatt állott, s osztozik az egész magyar közműveltség, mely benne egyik oszlopát veszítette el; halálával a magyar pedagógiai tudomány egyik lánglelkű művelője és az iskolának igazi nagy tanítómestere szállt sírba.

Az újabb kor magyar iskolájának tudományos alapvetése és gyakorlati kiépítése nagy halottunk nevéhez fűződik; mi pedig, mint ernyedetlen munkásságának szemtanui és hűséges tanítványai, emlékét szívünkbe zárjuk, tanításait ápoljuk s megőrizve mint értékes hagyományt, átadjuk az utánunk következő nemzedékeknek.

IX. Utolsó mennyei ajándék a mennybéli segítség a kétségbeesés óráján. Romba döntötte az árvíz Szegedet. Szerteoszlott a lakosság. Kezdtett visszaszállingózni a hajléktalan városba, ahol pihenőre nem lelt a fáradt, menedékre nem a bús hazatérő. Elhangzott a királyi szó, a nemzet felénk hajlott és a gondviselés megsegített bennünket. Kiapadt a könnypatak. A végveszélyből új élet fakadt.

És mennyei ajándékkal segít meg bennünket Isten a háború iszonyú kísértéséből is. Feketén sorakoznak a gondok, sokasodnak a sírok, a könnyek! Szedi áldozatát a halál: siratója a nemzeti gyász! De a szörnyű, a balkezű végzet örök éjbe nem űz, hanem teljesül a háborún a próféta vigasztos ígéje: teszem felsőbbségedül a békét¹⁰. Hazánkon pedig teljesül: Nem hallik többé erőszak földeden, romlás és rombolás határidon; a mennyei segítséget hívod várfaladnak, a dicsőséget, győzelmi dicsőséget diadalkapúdnak¹¹. Amen.

* *
*

¹ Ber. r. 6, 5. Vaj. r. 35, 8. Soch. Tób 18, 28. — ² Zsolt. 119, 113. — ³ Tanáregyesületi Közlöny 1911, 612. — ⁴ Kármán, Paedag. Dolg. II. 290. — ⁵ U. o. II. 331. — ⁶ U. o. II: 253. — ⁷ Mult és Jövő 1914, 1. sz. — ⁸ Paed. Dolg. I. 142. — ⁹ U. o. 137. — ¹⁰ Éz. 60, 17. — ¹¹ U. o. 18.

KISS JÓZSEF.

ח"ו ט"ז Nyolc ízben tekint vissza életére a zsoltár költője a szóval: „*ח* „életem“ és ugyanannyiszor kél visszhangja e szónak az írás többi könyvében. Emberi pályákon, sorsokon, életfolyásokon tekintünk ma végig. Izrael ezidei fájó veszteségei kínosan gazdagok értékben és számban. Gyorsabban fogynak jelesünk a pótlás növekedténél. Alig fér ez esti óra keretébe a zsidó világ veszteségeinek méltató taglalása, de színvegyes soruk meglepő világosságot támaszt helyzetünk és szolgálataink, lelkiéletünk és értékünk körül.

Két közös központú kör foglalja össze veszteségeinket.

A belsőben, saját szűkebb zsidó körünkben, négy sugár jelöli éltüknek irányát: akik az öröklött tant öröklött formában ápolták, akik a megújítást a régi alapon új módszerrel keresték, akik a zsidó tudományt a hagyomány körén túlterjedő kutatással szolgálták és akik a zsidó szív és érzés ki nem merülő forrásaiból merítettek.

A külső kör tágasabb, az ember egész világát befoglaló. Négy sugár irányában a nagy világ munkásává avat, érdekeit istápolja, a tudás egyetemese föladatainak, a közélet terhének hordozására, művészi és költői alkotás teremtő munkájára késztet, serkent, irányít.

Ebben a kétszer négy irányban fejlődtek azok a pályák, amelyekre a chevra ma, Mózes halálának évfordulóján, kegyelettel, emlékjújtón visszatekint. Saját halottairól a chevra már megemlékezett ma záródó évének jelentésében, amely idei nagykeretű tevékenységét tárta föl előttetek.

I. a) A belső kör első sugara azoknak irányja, akik az öröklött tant öröklött módszerrel ápolták és követik vallásos áhítattal. Imádságuk a zsoltár igéje: *עבדתי בבית ה' כל ימי חיי* Egyet kérek Istentől, ezt könyörgöm: laktomat az Úr házában — tórája szent csarnokában —, életem minden napján¹. Jó öreg dájeniünk r. Eleozor Wolf Seelenfreund imádsága. Nagynevű tóratudó család sarja volt. Onnan örökölte az öröklött tan örökölt módszerű tanulmányozását, onnan sanyarú

viszonyok közt is mindig megőrzött előkelő gondolkozását, tapintatos viselkedését, önzetlen szolgálatkészségét.

Ugyanez iránynak szentelték jámbor életüket Bonyhád jeles rabbija Rosenthal Tóbiás és Tunis tartományi rabbija Zeroun Izrael, akinek végtisztességén a francia tartományi kormány polgári és katonai fejei is megjelentek. Ugyanez irányt követték hazánk szülöttei Jung Mayer, akit a londoni hithű gyülekezet Ungrisch Brodból vitt el a világváros rabbiszékébe és egyik newyorki gyülekezetünk rabbija Sirovich Jakab. Hazai rabbicsalád sarja volt elhunyt nagyműveltségű barátom, a frankfurti régi templom rabbija, a lánglelkű Nobel. Minap ünnepelték tanítványai emlékkönyvvel 50-ik születésnapját. Fiatal volt és lázasan tevékenykedett a zsidó ügyek terén. Szólhatott *מה עשיתי בשנותי* mi az én éveim száma²? És íme élte delén megszakadt pályája! A római jognak époly alapos ismerője volt, mint a talmudbelinek s utóbbinak elveit meglepő világításba tudta helyezni ez ismerete alapján. Sajnos, ebbeli eruditiójának csak néhány próbájával lépett az olvasóközönség elé³. Goethén érlelődött szónoki művészetének is csak néhány megkapó próbája maradt reánk. Hallottam szónoklását Frankfurt régi templomában. Beszédes előadásának eszmeváltó heve megkapóan igazolta, hogy nincsen hidegen alakítható, nincsen ridegen termő művészi alkotás.

I. b) A belső kör második sugara. Két híres rabbiiskolának rektorát veszítettük el idén: a boroszlói neves szeminárium és a berlini Hildesheimer-iskola vezetőit.

Mindkettő a hagyomány alapvető rétegének szentelte buvárló munkáját: a tannák szövegeinek keletkezése, elemzése és részben kiadása körül alapvető munkát végeztek. A hagyományos törvény tanulmányozásának megújítását keresték és e tudásnak nagy mesterei voltak.

Egyikökből, Hoffmann Dávidban, aki verbói születésű volt⁴, a Hildesheimer-iskola fénykorának utolsó képviselője szállott sírba. 1873 óta működött Berlinben ez iskolánál Hildesheimer, Berliner, Barth e túlélő kortársa. Sok év óta az iskola rektora volt. Számos tanítványt nevelt és széleskörű írói tevékenységet fejtett ki.

Mélyreható kutatásai a misna keletkezése körül fontos eredményeket derítettek ki, különösen, hogy r. Ismael és r. Akiba iskoláinak eltérései nem az irányok, hanem a módszerek különbözőséből erednek⁵.

Valóságos hitvédő volt. A német protestáns iskola egyedül uralkodó ítészi eredményeivel szemben ő volt az egyetlen, aki teljes tudományos készültséggel a mi öröklött felfogásunk mellett síkra szállott külön vitatkozó iratokban épúgy, mint a tóra két könyvéhez írott nagyszabású kommentárjaiban. És épígy védelmére kelt meg-rágalmazott középkori törvénykönyveinknek, amelyek ellen a más-hitűekre vonatkozó megállapítások elferdítése alapján rágalmazó hadjárat indult.

Védekező irodalmunk gyöngye ez a több kiadást ért mű, amelynek megírására a zsoltár igéje serkentette: *אל תאכה עם הטאים נפשי* אל תאכה עם הטאים נפשי *ne rekeszd együvé a bűnösökkel lelkemet, sem életemet a vérontás embereivel*⁶. Erdemei elismerésül hetvenedik születésnapjára emlékkönyvvvel leptük meg. Mindenikünk igyekezett, hogy tudásának javával járuljon hozzá a nagynevű tudós ünnepléséhez. Elárvult iskolájauak vezetését, sajnos, alig van kire bízni: fenyegető-rémként áll előttiink az a félelem, hogy a kidülőknek helyét nem tudjuk többé betölteni!

A boroszlói szeminárium elhunyt vezetője Horovitz Saul, ennek a régi intézetnek volt 40 év előtt hallgatója s 25 évig tanított kebelében. Harminc év előtt berlini zsidó tudós társaságunk vezetőit meggyőztem arról, hogy legméltóbb feladata e társaságnak a hagyományos törvény alapvető rétegét, a tannák szövegeit egy nagy gyűjteményben közre adni. Ennek a Corpus tannaiticumnak egy része Horovitz kritikai feldolgozásában megjelent, egy másik részét kéziratban hagyta hátra.

Csodálatos emlékező tehetsége és éles ítélte minden munkáján meglátszik. Egy 14. századbéli zsidó-perzsa szótárt adott ki évekkel ezelőtt Bacher Vilmos. 1000 héber-aram szót, amely perzsául volt magyarázva, nem tudott a zsidó irodalomból, amelyből a szótáríró szedte volt, kimutatni. Próbálkoztunk többen s e talányok egy-egy részének eredeti helyét kimutattuk. De utánunk Horovitz saszpóláki emlékező tehetsége játszva oldotta meg a talányok hosszú sorozatát?

E mellett átmenetet képez a következő irányhoz, a művelődés-történet ápolóihoz.

A régi görög bölcselkedők írásaiban meglepő jártasságot szerzett. Szellemes elmélyedéssel taglalta nézeteiket. Plátót magyaráztában az éleseszű talmudtudós elmeéle érvényesült. A görögökkel összefüggő zsidó bölcséletnek legalaposabb ismerője volt és e téren

maradandó becsü munkákat alkotott. Leszállott a gondolatok eredetének gyökeréig. Hálásan szólott: a hegyek tövéig leszállottam, a talaj zárjai körültem örökre **וַתַּעַל מִשְׁהַר הַיְיָ** de felhoztad a veremből életemet, Istenem, Uram⁸: el nem téveledett a régmúlt gondolatok tömkelegében és fényt derített a vándorló eszmék útjára.

I. e) A belső kör harmadik sugara a zsidó nép szenvedéseinek hosszú sora felé mutat és hányattatásai közt elért művelődéstörténeti sikerei felé tereli figyelmünket. Alapigéink egyikét méltán írhatni történetünk homlokára: **כִּי בִּינְיָן הָיָה** mert elfogyatkoztak életem bánatban, esztendeim nyögésben, elbotladott erőm hibámban és esontjaim megsenyvedtenek. Minden támadóimnak levék szidalma, ijedelme ismerőimnek⁹. És visszhangja kél a zsoltárköltő panaszának a Siralmak könyvében: vadászván vadásztak engem mint a madarat ellenségeim méltatlanul: **כִּי צִמְתָּ בְּבֵרֵי הָאֵרֶץ** tömlőcbe szorították be életemet és követ dobálnak reám¹⁰. Művelődéstörténetünk kutatói közül való a Cincinnati-i Hebrew Union College tanára, Gotthard Deutsch, morva származású jeles tudós, korábban Brüx rabbija. Nagy amerikai encyclopédiánkban az újkorra vonatkozó cikkeket ő szerkesztette.

A legnagyobb zsidó gyülekezetnek, a varsóinak rabbija volt irodalomtörténetünk jeles művelője Poznánski Sámuel, aki minap alig 57 éves korában¹¹ elhunyt. Sokterhű hivatala mellett a tágabb körű tudós kutatásnak oly mértékű ápolására tudott időt szorítani, hogy könyvek és kéziratok ezreiben hihetetlen olvasottságra tett szert és irodalmi tevékenységre mindnyájunkat túlszárnyalt. E mellett héber irodalomébresztő társaságunk, a Mekicé Nirdómim intézésében tevékeny rész vett.

Mindenütt ott találjuk érdekes hozzájárulásait, ahol 25 év óta valamelyik tudósunk ünneplésére összeállottunk. Ott találjuk Berliner, Goldziher, Harkavy, Kaufmann, Kohut, Schwarz Adolf, Steinschneider emlékkönyveiben, ott összes héber, német, francia, angol, olasz folyóiratainkban. Önálló dolgozataival és tanulmányos könyvismertetéseivel mindenütt találkozunk.

Mikor Geiger centennariumára az életrajz és tudományos méltatás munkáját szerkesztettem, két kérdés megoldására őt kértem föl. A szövevényesebb a régi pártok kérdése volt. Geiger merész kutatásait a pártokról áttekintő szabatossággal foglalta össze és a haladó tudomány mértékével értékelte. Geiger tanulmányait az 1070 és 1170 közt virágzott felső francia írásmagyarázókról, Rasiról és

társairól, tömören vázolta. Ezekről utóbb minden hozzáférhető kútfő fölhasználásával végleges rajzot adott egyik munkájának terjedelmes héber bevezetésében¹². A zsidó-arab irodalom mellett e két tárgy körül szeretett forogni nyomozásaiban. A pártok közül a karaim foglalkoztatták legtöbbet . . . Régibb irodalmukat, jeruzsálemi településüket, egyiptomi szereplésüket nyomozta és legújabb meddő és kimerült irodalmi termékeik sem kerülték el figyelmét.

A művelődés történetének mezején a talmud befejezésétől az európai zsidó művelődés megindulásáig terjedő gáóni kor vonzotta leginkább. Ennek történetét kutatta s föltárta a geníza kincsei alapján a régebben nyomukvesztett palesztinai gáónok sorát a 10. században, az egyiptomiakét a 11-ben és a babyloniak újjáélesztését kísérletezését másfél századon át, a 12. és 13. században¹³.

Abba az emlékkönyvbe, amelyet kilenc éve a kartársak jóindulata nekem szánt s amelynek megjelenését a háborús időkre való tekintettel elhárítottam magamról, alapos értekezést írt, amely az ajánlással együtt a lipcei Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaftban megjelent¹⁴. Egy 11. századbéli toledói tudós, Abu Zakarja Jahja b. Sámuel ibn Bal'am héber-arab összehasonlító nyelvészetét taglalja benne.

I. d) A belső kör utolsó iránya a zsidó szív melengető sugarác. Tökéletes vagyok, nem vádol lelkem engem, mindazonáltal **לִּי אֵימָה**: szívem szerint utálok éltetem¹⁵. A kétségbeesett Jób kifakadó panasza. Tudja, hogy nem bűnös, de a rátámadó látogatók annyira ostromolják vádló támadásaikkal, hogy végül önmagát megveti, utálja.

Egész mint a zajos fölfordulás idején fővárosi hitfeleink kétségbeesésig megrettent része és vidéki mimelők némelyike. Tudták ártatlanságukat, de megútálva a nagyhangú káromlásra önnönéltüket, átszöktek az ollentáborba, amely kelletlenül fogadta, kelletlenül tűri őket. Az újsütetű, mibőllett bárófajzatok kifogástalan fajúkká igyekeztek vedleni, de megmaradt ősi fajának hűségében éhező ifjúságunk mentője, Dirsztay Béla báró, e téren a zsidó jótékonyság pazarkező vezetője.

A zsidó szív sugara melengette Stiller Bertalan professzor keblét is. Báró mal és Szilivel együtt néki köszönte országos hírű és magas szintjét fővárosi gyülekezetünk kórháza.

Életpályája jellemzetes zsidó életpálya volt. Szegény sorból emeli ki tehetsége és a küzdelemben ellenállhatatlanná edződő élet-

ereje. Az állam tanítóintézetei kelletlen ismerik el kitüntető címmel tudós nagyságát s a zsidóság odaállítja, ahol zsidó szívvel szolgálja betegeit és fényes tehetséggel a magyar orvosi tudomány hírét.

Biztos észlelés, mélyenjáró kutatás, merész összefoglaló képzelet művésszé avatták a kórügy körül, irányítóvá a tudás mezején. És zsidó szíve nagy orvossá tette, mert jeles hivatali utódjának találó szava szerint, nem pusztán a betegség megértése, hanem a betegnek átérzése teszi a nagy orvost.

De a zsidó szív nem az irgalmasság terén nyilvánul egyedül, hanem nyilvánul a zsidó néplélek ajnározó szeretetében is. Nyilvánult Micha b. József bin Gorión-ban, a zsidó nép mondáinak — sajnos — mifelénk csaknem ismeretlen ujrakeltőjében.

Héber és jargon író volt. Ukrániából eredt. Német íróként idegen zamatú nyelvezete miatt nem tudott érvényesülni. Visszatért a héber nyelvhez és a zsidóság mondáit ezen a nyelven írta meg, de hitvese, Bamberg Rachel, ragyogó németségre fordította a tartalmas könyveket. Német állampolgár lett. Gerhardt Hauptmann ajánlatára honosította a német kormány és ukrán hazájából hozott Berdyczewski családnevét a héber bin Goriónnal cserélte fel.

A zsidó szív és lélek, a zsidó népiség megnyilvánulásait, a népies legendákat és a mesék hamvas költészetét, a mondákat és históriákat gyűjtötte össze írásokból és az élő népajakról.

Egy íróbarátja az ő regekedvelő szellemében jellemezte. Ősi zsidó hitrege — valamivel kevesebb a hitnél, valamivel több a regénél — azt tartja, hogy a világ fennmaradása לֵב צַדִּיקִים harminchat jámbornak érdemén fordul meg¹⁶. Az emberi nemből szétszórva, a kortársak szemétől fel nem ismerve élnek mint az áldás forrásai, élők az el nem múltót. Egyikük elhunyt, — bin Gorión meghalt — a titkos diadéma láthatlan más főre vándorolt¹⁷.

56 évet élt. Megtörte irodalmi hagyatékának rendezése közben az ukrán pogromok híre. E számtalan pogrom egyikének áldozata lett 80 éves atyja, aki ukrán rabbi volt és ennek egyik fia, bin Gorión fivére (1920). A hír megtörte, emésztő sorvadással megölte őt, aki a zsidó néplélekkel legmelegebben együttérzett és a zsidó néplélek szenvedésével elvérzett. Utolsó sóhaja volt יָרַם לְאֶרֶץ חַיִּים földre teperték életemet¹⁸!

És ez a földretepert néplélek fölemelkedik, fölocsúdik, fölébred. Ébred, nem fegyveres kézzel, hanem könyvvel kezében, mint hajdan,

mikor az írás népe megkezdette pályafutását. Nyelvét kelti új életre.

Mindig volt egy töredéke a zsidóságnak, amelyben elevenen vagy tanulástól felélesztve élt az ősi nyelv és mindig volt egy töredéke a gondolat nyilvánulásának, — ha máshol nem, ott ahol a lélek Istenével beszél — amelyben élt az ősök nyelve, ez a szentté avatódott örökségünk: de teljes föltámadása az ősök szent földjén házban és iskolában, anyanyelvül az új nemzedék ajkán, mégis csaknem példátlan esoda^{19a}.

És megnyilvánul a néplélek az öröklődő dallamban is. Elleste a néplélek e nyilvánulásait az imába merülő, gondját oszlató nép ajakáról Rubin Dávid és visszhangjuk kelt, művészi visszhangjuk az ő művész lelkében. Régi. áhítatszülte, hol szívfájdító, hol mélázó, gondúzó dallamainkat a nagyképeségű zenetörlejtő tudásával művészi értékkel telítette és saját szerzeményeiben a vallásos érzést megható, mesteri kifejezésre juttatta. Imént hallók ősi gyászdalunkat az ő összhangos tagosításában¹⁹. Hatvan éve, hogy a prágai zsinagóga ének-mestere lett. Zeneiskolája a sokzenéjű eseh fővárosban a zenei élet középpontja volt. Minap hunyt el 85 éves korában. Énekei zenés istentiszteletünknek közkincesévé váltak: tovább terjedtek nevénél, amelynek hírbeverésére nem volt gondja soha.

II. a) A tágabb kör első sugara. קשרי בארץ מיני Mint a takács felgombolyítottam éltemet²⁰: egy pontra tereltem lelki éltemet az egyoldalúság merészségével. Enélkül, a saját szakmát túlbecsülő előítélet nélkül nincs eredmény. Liebig mondása: ha az alchimisták nem dolgoztak volna, én a műtrágyát nem találhattam volna fel, igazolja, hogy még a téves irányú, egyoldalú munka is járhat fontos következással. És napjainkban egy-egy tudós szakma oly bő, hogy még az egyoldalúak köztünk is sokoldalú ismerettel, tágas néző-körrel dicsekszenek.

A régi zsidó nevelés egyoldalúan hangsúlyozta a héber tudást. Ez az egyoldalúság nyitott egész sereg tudósunknak útát az általános keleti nyelvészet és tudomány mezejére. Ily pályát futott meg Peiser Félix Ernő²¹. Beérte Königsbergben az egyetemi tiszteleti tanársággal, mert származása a rendes katedrától elzártá. Tudós folyóirata 1898 óta összegyűjtött bennünket zászlaja alá s önálló művei mellett e folyóirat — OLZ — kölesönzött tekintélyt nevének. Korábbi éveiben a sok személyes csalódás és a képviselte új asszír tudomány megnehezített

örvényesülése érdes hangot váltott ki belőle. Tavaly szemévilágának fogyatkozása miatt másnak adta át folyóiratát, amelynek következő száma már az ő elparentálásával indult.

Felekezeti ügyeinkkel nem foglalkozott, de mikor egy régi kartársa kérdezte tőle, miért tenyészik a zsidógyűlölet mindig és mindenütt, felelé: Látja, titkos tanácsos uram, a mi kultúránk 4000, az önöké mindössze 400 éves. Az önök gyűlölete ellenünk a miből-lettnek (parvenünek) gyűlölete az ősnemesség ellen. Az asszír s az általános sémi nyelvtudományokhoz találta meg útját a zsidó nevelés és a boroszlói szeminárium (1881-4.) végzése útján Morris Jastrow, a philadelphiai egyetem tudós tanára és könyvtárosa, az ottani rabbinak, a szótáríró Marcus Jastrownak fia. Az asszír vallás első nagy összefoglalását ő írta meg. Nagy amerikai encyklopédiánkknak bibliai cikkeit ő szerkesztette.

יָשָׁר וְשֵׁר וְיָשָׁר וְשֵׁר אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּלִבְּךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
 Jóság és szeretet környékeztek egész életemen át²². E szókkal tekintett vissza kedvenc zsoldára nyomán munkában s tudós eredményekben dúsz életére elhunyt kedves barátom, Goldziher Ignác. Megültük otthon, könyvesházában, gyászoló családjával gyászának ünnepét. Sem a tudós világ közveszteségének szokatlan nagysága, sem a félszázados meghitt barátság sajgó keserve nem engedte, hogy e mai csoportos megemlékezés tömegalkalmára halasszuk emlékének felújítását, egyéniségének vázolását, gyászunk mélyeinek kimérését, fájdalomunk elsírását^{22a} . . .

II. b) A tágabb kör második sugara. יָשָׁר וְשֵׁר וְיָשָׁר וְשֵׁר

Lelkem percit te vitted, oh Uram, megváltottad éltet²³. India alkirálya, Hongkong gouverneurje, a Szentföld kormányzója, Bombay polgármestere, Németország és Itália külügyének vezetője vériünkbeli való vér. A jogvédők testületének élén itthon is újból vériünk áll. A kétségbeeséstől Isten megváltotta lelkünket! Róma polgármestere évekig vériünk, Ernesto Nathan volt, aki tavaly húnyt el. Tanunk, hogy hazafias érzületben senki túl nem szárnyal bennünket. Hazafias érzületének mélységes gyászával rekedt a külföldre vált Nagyváradon kedves tanítványom, Kardos Mihály, a vegyi tudomány e korán letört reménye. Már fiatal diák korában a festék-teremtő német vegyiparnak számottevő gyarapítója volt. Hült porát hazahozzuk, hogy szülei mellett nyugodja síri álmát.

מִפְּנֵי אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִפְּנֵי אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
 Ellenségtől való megfélemléstől óvd meg éltet²⁴! Vészes közéletünk közepette ez volt Pető Sándornak, a nemzet-

gyűlés tagjának, fohásza, mikor a kirekesztő számmal, a versenyt nem bíró erők elkoresosult voltának eme szegénységi levelével²⁵ szembeszállott. Igaz, a hirtelen megindult jégzajlással hiába küzdött akkor, de eljő ideje, mikor a hazugság meghal önmagától és a tomboló örület kimerülten rogy össze. Petőéhez hasonló szerep jutott a lengyel nemzetgyűlésen a lengyel-zsidó hívek vezérének, rabbi Halpern Józsúnak.

De igaz az is, hogy addig a kirekesztő szám szedi áldozatait. Az ő áldozata volt az ifjú Klauss Imre is, kinek közéleti szereplése a közért való halálában merült ki. Az iskolában nem adtak neki helyet, de a haretéren engedték, hogy helytálljon. Így lett első véráldozatunk a fölbomlás óta, akinek föláldozása törvényes formák között esett meg. Ő az első magyar zsidó a lappangó háborúnak ebben a békének gúnyolt korában, aki nem azért halt meg, mert zsidó volt, hanem mert magyar volt. Koporsóján a kormány s a hadsereg koszorúit fonódtak össze: akaratlan jelképezték a nemzet tiltakozását a kirekesztő szám ellen!

II. e) A tágabb kör harmadik sugara. **הַיְהוּדִים הֵם** Ki vagyok én és mi az én életem, hogy királynak legyek veje, szól Dávid²⁶, a névtelen ifjú. S a névtelenség nevét a hír szárnyára veszi. Új név, új hír a művész híre is, hirtelen támad és messze szárnyal. Előtör az ismeretlenség homályából és művének hírével tovaszáll, világszerte csengővé válik és csengő aranyeső hull nyomában. Ilyen név Kaufmann Izidoré. Közvetlen halála után árverésen egy műve közel négy millióért — igaz, osztrákért — kelt el. Tárlatokon nem mutogatta képeit: azon frissen festőállványáról kapkodták szét. Hírkongató harangszó nélkül nemzetközi hír vette szárnyára.

Aradon született (1853 III 22). Bankfiú volt, tanító nélkül rajzolgatott. 27 éves volt, mikor egy kirakatba helyezett Mózes-rajzán b. Aczél Péter szeme megakadt. Még akkor neve és faja nem volt elég ok arra, hogy a főispán ne vegye védelmébe. Festőiskolára küldötték és néhány év múlva művészete meghódította a műértőket és a múzeumokat. Művészete közvetlen hat a nézőre. Megkapja a szemlélt az alakkezelés símasága s takaros volta, a kivitel hajszállassága, az aprózó, pepecselő, részletfejtő festés, amely vesződésment könnyedségével, jellemzetes clevenségével hat a vásznon. A modellről ellesett fej és kéz a művészi gondolat mesterei alakításában ellenállhatatlan hatást kelt. Előszóval jellegzetes lengyel zsidókat

festett. Igazán ismerte őket, részvétellel tünődött el sorsukon, jól ábrázolta őket. Sokat időzött köztük s a lengyel földnek azóta háború felperzselte ácsmívű zsinagógáit szerette megörökíteni. Nem a mibőllett bárók areképeit, hanem a nép tanulmányfejeit írta le jóindulattal, lelki kifejező utoléréssel, eszményítéssel. Nem olesó gúnnyal, hanem eszményítő varázssal.

Nem tagadta meg véreilhez való ragaszkodását, pedig a Lueger-kort élte át Bécsben. Már modellválasztásában is a hovartartozás vallomása rejlett. Nem félt, hogy a tárgy megakasztja a műremek érvényesülését. A zsoltár ígője nyugtatta meg: **דן מעתה ימי מתי אשה** Életem erőssége az Úr, kitől rettegjek²⁷?

II. d) A tágabb kör utolsó sugara: **ימים צדקה דין חסדו ובלילה שיחיה עמי** Egy áradat a másikat szólítja vízeséseid zúgása mellett; nappal kegyelmét rendel mellém az Úr és éjjel éneke kél bennem: imádság Istenhez életem²⁸.

A szellem áradata, a költői lélek kiömlő alkotása az egyik néplelekben szólítja a másik néplelket, túlkívánkozik a szülte nyelv szűk határain, közkincesé kívánkozik válni. Kiesiny zárt nyelvköréből kikívánkozik Petőfi és Arany költészete a világnyelvek áramlásába, közkincesévé hogy válják az ember fiának.

Megértő lélekkel áldotta meg a teremtő nagy költőink átültetőjét a német világnyelvre, Schnitzer Ignácot. Nappal kegyelmét rendelé mellé 82 éves pályája kísérőjéül és éj idején éneke kelt benne, nem önmönlelkének szülötte, hanem legnagyobbaink dalának újjászületése. Amit a külföld a magyar szellem műveiből ismer, azt jobbára a soknyelvű szíriai faj közvetíté óvilágban, újvilágban egyaránt, ez a faj, amely pusztá létének esodájával is imádság Istenhez, fönmtartójához: **תפלה לאל ה'**!

Az utolsó visszhang **והי כן בלילה ה'** Oh gondold meg: a szellem az én életem és az én szemem viszont ismét az ezvilági jót nem láthatja²⁹! A szellem, a lélek túlvilági birodalmában él a költő. Szeme viszont nem láthatja az ezvilági jót. A szárnyaló madár csak egy-egy szemet szedeget földre térve a magasból, azután visszaszáll, szelni a léget, csicseregni, énekelni, álmodozni. Álmodozás volt egész életed Kiss József! **אלה ה'** álmodó³⁰, ábrándos álomlátó voltál. **אלה** az álmodó 78-at jelent, életed egész folyamának eszteni. Álmodtál. Keletet énekelted, hol szent a téboly: ég nyilatkozása és jós a költő, népe dalnok³¹.

Mélázó ábránd embere
Költő volt s lant a hangszer.
Álmok honán korlátlan úr, —
Most alszik a trubadúr³².

Az én világom egy álomvilág.
Kialvó lángok pernyéje szitálva,
Szűrken — szomorúan, csak esik. esik.
Félek, hogy álmaim összezúrlja
S elhagynak, mire beesteledik³³.

Lobogni, szállni, mámorokban égve. —
Minden bölcsesség ebben kimerül.
Az ember fessen szívárványt az égre
És akkor nem lesz soha egyedül,
Az ember rakjon várát vár hegyébe,
Ah, olyan mindegy, ha sorra hedül:
A romok tovább élnek mint a várak —
Ézt hirdeti a sok lezajlott század³⁴.

Mámorokban égve termé törékeny testben lakó lelke költői alkotásait. Termő lélek volt. Termésén megkap a képzelet bája, a szív melegsége, az alak esínja, az ízlés dísze, a művészet gondja, a nyelv zamata, az ütem lüktetése. Recsegő gallytól, pattogó szilánktól lestem el egykor a dal ütemét, — mondja ő maga. Drámás balladait önmagából merítette, nem népies hagyományok heverő kincséből: nem pusztán alakított, hanem teremtett. Megrázó tárgyai feltöretlen ős ugarhól keltek és méltán várta értük ez elismerést.

Vágyta az elismerést, a hírt, testetlen illat e bódító kéjét. És nem kerülte el a hírt. Költőtársa méltán mondotta róla: Érett gerezed az ő költői termése végső bogyójáig; nincs rajta kivető: egyik szeme oly ízes-illatos, zamatos mint a másik és termő talajának ráismertető jegye édeslik, mámorozik mindeniken³⁵.

A szabadságharcban s a harcot követő fekete években, mikor vér és közös aggás forrasztott lélekhez lelket, azt hívők, egyik vagyunk a nemzettel és a helyreállott alkotmányos élet törvénybe iktatta ezt a hiedelmet. Elindult ő is a magyar költő tudatával, avval a tudattal, hogy dala a fáradt, kimarjult, bolyongó hazátlanoknak hont és hangot ad³⁶. Feledtük a múltak üldözéseit:

Szálló időnek suhogó fővénye,
Minek hollygatni, minck hollygatni amit belemel?

Azt hittük, megszakadt bús hontalanságunk. A beolvadó símulás fénykorának gyermeke volt: zsidó érzés és magyar lélek, magyar érzés és zsidó lélek egybeforrása, símuló beolvadása. De akkor is szólt:

Rakdatsz te kunyhót eleget,
Halomra gyűjthetsz kincseket,
Otthonod még sem lesz neked!

Éltek benne akkor is a gyermekkori emlékezések. Találóa
ecseteli a péntek délutánt.

Mintha látnám, hogy sűrög-terít nyakra-főre.
Sokfontú kalácsot tesz az asztalfőre,
Gyertyát is gyűjt, három szálal, mosdó vizet készít —
Úgy várja be péntek este az ő szeme fényét . . .

És a súlklöpperről szól:

Előbe szállt a vén harangozó,
Ki kulapócesal zörgel rorátéra
S jelenti, hogy van prédikáció.

Ezer éveknek közössége, ősi érzések öröklött melege, gyer-
mekkori fakuló emlékek megújódása kereste áhítat hangját, amikor
— igaz, nem sugallatra, hanem ígérlet kényszeréből — az Ünne-
pokat írta.

De ráknszakadt a nagy per. Visszalökte őt is véreihez és
följajdult a költő. Érzéshevítő tűz volt neki léslár izzó gyűlölsége.

És a háború lezajlása után a támadó napkeleti fényre hűnyő
napnyugat esteledése borult, a sínulás virágbontó tavaszára virág-
rontó tél fordult. Rémes háború pusztította el békés esztendők természetét
és rémes béke folytatta a háború pusztító munkáját.

Visszatántorodott a honfűi érzelmében megtámadott költő,
visszarokkant véreihez, kiknek nemzeti színe a fekete gyász. Hozzájuk
hajlott hajló korában. Fölébredt ősi érzése, megtelt véreinek keservével és

Babylon hárfája szólalt meg merevülő ujjai alatt.
Fáradt-álóltan vergődött lelke. Érezte a véget.

Elműbi fáj, de
Beletörődtem. Konok közömmel,
Lázongás nélkül nézem a romlást,
Merész szárnyaknak folla-hullását,
Lobogó vérem lassú apadását⁶⁶.

Röviddel hitvese után kiszenvedett. Temetése országos gyász volt.

Bölcsöd nem ígért ilyen szarkofágot,
Mely befejezze földi bolyongásod.

Rég megálmottad:

Majd ha már csak pusztá lünnév lettem,
Levedlik rólam fölt, kiépül esorba —
Gloriásokkal fölök majd egy sorba⁶⁷.

Álomlátó voltál. Rejtékeny álmaidról méltán zengette babérod
osztályosa sírodon az öröklét hívó szavát:

Jövel, oh lélek, jövel álom-lélek.
Álmok királya, koszorús, jövel!
Itt teljesülnek álmok és remények³⁸
Nincs itten éj — örök sugár lövell!

Költői álmaidnak új ege nyílt az örök álomnak édes ölen, mert

A forrás, amelytől a szemek megnyílnak.
Nem itt van, de tüdő határán a sírnak.

Amen.

* *
*

¹ Zsolt. 27, 4. — ² S. II. 19, 35. — ³ Cohen-Festschrift 660. Guttman-Festschrift 143.
— ⁴ 1843 XII. 24. — ⁵ Geiger, Leben 373. — ⁶ Zsolt. 26, 9. — ⁷ MS. 45, 75. — ⁸ Jóna 2, 7. —
⁹ Zsolt. 31, 11. — ¹⁰ Sirahn. 3, 53. — ¹¹ 1869—1921. — ¹² Geiger, Leben 389 Eliezer Beaugency
1913. — ¹³ Schwarz Festschrift 484. R. E. J. 66, 60. Z. D. M. G. 68, 118. — ¹⁴ 1916, 449. —
¹⁵ Jób 9, 21. — ¹⁶ Szukka 45b, 97b. — ¹⁷ Die neue Rundschau 1922 jan. 68. — ¹⁸ Zsolt. 7, 6. —
¹⁹ Itt egy neves újhéber írónak, a héber nyelv életrekelőjének elparentálása következett, a halál
azonban téves volt. — ^{19a} Sír Héchal Prága 1858 p. 123. — ²⁰ Ézajás 38, 12. — ²¹ Berlin 1862—
Königsberg 1921. — ²² Zsolt. 23, 6. — ²³ Lásd 308. lap. — ²⁴ Sirahn. 3, 58. — ²⁵ Zsolt. 64, 2.
— ²⁶ Ballhazár Dezső 1922 II. 12. — ²⁷ S. I. 18, 18. — ²⁸ Zsolt. 27, 1. — ²⁹ Zsolt. 42, 8. 9. —
³⁰ Jób 7, 7. — ³¹ M. V. 13, 2. — ³² Össz. Költ. 57. — ³³ 285. — ³⁴ 288. — ³⁵ Legendák 19. —
³⁶ Szávay Gyula E-g 1922. I. 7. — ³⁷ Legendák 53. — ³⁸ 46. 47. — ³⁹ Patai József, Múlt és Jövő
XII. (1922 febr.) 68.

ÁGAI ADOLF.

Hatot nevez az írás jedidnek, kedveltnek, drága-kedvesnek, szeretettnek¹.

I. Első וְיָ maga az Úr, díszértesség neve, mert meg vagyon írva: Énekelem szerettemnek, Istenemnek, szerelmem énekét². Válgatatlanul vonzódik hozzá a jámborok lelke. Válgatatlanul vonzódtak hozzá, akik egész életüket az Ő szent szolgálatának áldozták, testvéreink a hit szolgálatában, köztük karunk nem egy díszé s a háború rémségeinek nem egy áldozata. Lembergől menekült s Bécsben hunyt el a lebergi rabbi, r. Móse Babad. Zborónak oroszfeldúlta templomát szolgált a r. Móse Weisz, aki templomát csak röviddel élte túl. A haretéren esett el közelmúltban a szolgálatra önként jelentkezett fogarasi rabbi, a tábori rabbik közül első áldozata az ellenség fegyverének. Karcag ismertnevű, szorgalmas tollú rabbija, r. Selómó Schück is idén tért őseihez. Mélyen megrendülve a váratlan esapástól állott a szomszéd szabadkai gyülekezet buzgó lekipásztorának Singer Bernátnak ravatala mellett és híveinek igazolt gyásza kísérete pihenőre Berlin rabbiját Eschelbacher Józsefet, a hagyományszerető hűség jellemes képviselőjét. Hosszú pályáján a mozdulatlan maradiság és a halasztásgyűlölő haladiság között, jámbor lelkének sugallatát követve, mindig megtalálta a hitbéli buzgóság arany középútját. Éltének utolsó másfél tizedében felekezetközi méltatásunknak szentelte eredményes tudós kutatását. Finom társító érzéke és vallásos buzgósága az emberbaráti és vallásos intézmények fáradatlan istápolójává tették.

II. Második a szentély, mert meg vagyon írva: Mely igen kedvesek a te hajlékaid oh seregeknek Ura³! A tudománynak, a tóra istenkereső tudományának hajlékai szentek, kedvesek voltak mindenha Izraelben és ha megritkulnak is e tanulmány művelőinek sorai, nem enyészett el a tóra tanulásának szeretete. A tudás e

hajlékában munkálkodott, kutatott, fáradozott 80 éves koráig Zuckermandel Mózes Sámuel, a toszefta érdemes kiadója. A hagyomány összefoglaló törvényének, a misnának ez az ikertestvére elhanyagolt állapotban került a fejből recitáló tánnak ajakáról a késő utókorra. Kéziratokon nyugvó első külön kiadását, amely a szöveg ítésméltatását megkönnyítette, Zuckermandel nyújtotta a tóra tanulónak ezelőtt negyedfél évtizeddel. A szöveggel való emyedetlen foglalkozás e kedvenc szövegének egyoldalú méltatását váltotta ki benne és ennek az egyoldalú méltatásnak szálait fűzte, szötte tovább haláláig harminc éves tudós kutatással.

III. A harmadik --- Ábrahám, mert meg yagyon írva: Mi keresete kedveltemnek házamban¹, a tanítás házában. Ábrahám volt, akit a tanítók sorából kiragadott a halál, igaz, késő halál. Kilencven évet élt a tanítók tanítója Léderer Ábrahám. Csehországban született, az osztrák hódoltság idején került a tatai iskolához. Idegen volt s a esászári érzületű szakavatott embert a esászári uralom vitte előre. Pestre került, ahol a tanítóképző alapítója és vezetője lett. Mikor az idők megfordultak és a Musterhaupsehuleből elemi népiskola, a Landespräparandieből tanítóképezde, majd tanítóképző lett, a cseh föld szülötte, aki közben vasszorgalmával elsajátította nyelvünket, érzésben is hozzásímult a megmásult közállapotokhoz. A zsidó tanítóságot országosan ő tömöríté egyesületbe és találkozik még közünk, aki emlékszik szegedi szereplésére, mikor az új egyesület ötven év előtt ebben a zsinagógában ünnepelt s a régi színház épületében gyűlésezett. Fáradhatatlan volt dologhajtó írói tolla is: nem fáradt el neveléstani nézeteit a szaklapok hasábjain újra meg újra fejtegetni.

A berlini hitközség nyugalmazott tanítója, Saunter Natán is minap hunyt el. Nem érdemes neveléstudományi, hanem érdekes felekezeti műve kelti igényét e mai megemlékezésünkre. A kitérést és a kitérők hitványságát ostorozza a próféta ígéje szerint: Izrael reménye az Úr! Akik Téged elhagynak, szégyenüljenek meg, elpártoló hitehagyóim jegyeztessenek föl az országban, hogy elhagyták életük forrását, az Urat². A hitehagyó feledi a forrást, amelyből eredett, de az országban febrójják nevét és mikor az örökölt hitű buzgó hívó kitéssékeli a neophytát, akkor ennek fajtája megérti, hogy külföldön nem újszerzésű, fitogtatott hovatarozandóságát képviselte, hanem még akkor is, ha a herecegfőpap fődözi újsütetű hívét, a hittagadó felekezetköziség tapintatlanságát.

Mint szerény tanító kezdette pályáját Halévy József is szülőhelyén, Drinápolyban, hogy mint főiskola tanára és világhírű tudós fejezze be kilencvenedik esztendejében Párisban. A sémi nyelvtudomány sokoldalú, eredményes, hírneves művelője volt, egyetlen szefárd testvérünk, aki az utolsó század folyamán a zsidó tudományban az elsők közé küzdötte fel magát. Az Alliance felismerte a nagy-készségtelű autodidaktában a tudóst és 1868-ban a zsidó falasak tanulmányozására Abesszíniába küldötte. A sikeres megoldás a tudós világ figyelmét Halévyre terelte. A francia Tudós Társaság 1869-ben Délarábiába küldötte, ahonnan gazdag felirat-zsákmánnyal tért haza. Ismeretlen arab nyelvjárások feliratait betűzte ki. Később az ékíratok megfejtésében jeleskedett s nagy tudományos vitát vívott végig a szumerek kérdéséről, arról a kérdésről, amelynek hullámozása hozzánk is elhatott és nem egy írónkat ejtett tévedésbe.

A szentírás és a későbbi héber irodalom kiváló kutatója volt. Nyelvtudományban, régiségtanban nemzetközi tekintély: a nagy francia Larousse a balkáni zsidó tanítóval mint honosított hírneves franciával dicsőszik. Hasonlóképp nyert meg a francia nemzet három nagy, német származású hitfelünket, akit a német előítélet otthon érvényesülni nem engedett, a francia keleti tudomány dicsőségére: Munk, Derembourg és Oppert csak Párisban találhatták meg tudásuk jutalmát. Fiatal korában a mi fővárosunkban is nevelősködött Halévy. Hatvan évig nem beszélt magyarul s föltanu igazolja, hogy 60 év múlva meglepő folyékonyan és jó kiejtéssel beszélt magyarul vele⁶. A héber nyelvet meglepő készséggel kezelte. Egyik párisi nagynevű tudósunk halálára írt gyászközlteményének egyik panaszos versszakát méltán vonatkoztathatjuk rá:

Szorultság óráján fiaid megfosztod,
Ezt a bús Jesúrnt, kire világ rontott:
Kí főni be száját küzdve a gazoknak.
Kí oldja meg nyitját ősi sok útoknak?
Kí szegi be fényvel szegényid reményét,
Elhárítva róluk vádak gaz merényét?

A tanítók sorában a negyedik: felekezeti sajtónk tulajdonképeni megalapítójának és legnagyobb sikerű munkásának, Philippson Lajosnak fia: Philippson Márton, neves történétíró, a történelem tanára a brüsseli egyetemen. Németországban nem adtak az újkori történelem előadására rendes tanári széket neki, mert zsidó volt. Elfogadta 1878-ban a brüsseli egyetem meghívását. Mikor itt

dékánnak választotta meg a tanári testület, a németellenes deákság tüntetett a német tanár ellen, mire a nagyvagyonú Philippson ott-hagyta állását. Berlinbe költözött (1891), ahol tudományán túl a zsidó közügynek szentelte tevékenységét, elsősorban az alapította Zsidó Tudományos Társaságnak, amelynek mindvégig elnöke is volt. Berlinben írta zsidó tárgyú legnagyobb művét, amely a zsidó nép legújabb történetét tárgyalja három érdekes kötetben. 70-edik születés-napjára tisztelői jubiláris művel lepték meg, de mire a mű megjelent. Philippsonot megölte régi szívbaja.

IV. A legifjabb testvér volt Benjamin: בן-ימי kedvesnek nevezi az írás: az Úr kedveltje, bizton lakik körében⁸. Legifjabb testvér a mai népek közéletében a soká kirekesztett Izrael, de a megnyíló közéletben ez a legifjabb áldozatos készséggel vesz részt. Ilyen közéleti szerepe volt a távol Indiában Sir Jakob Elia Sassoonnak, a legnagyobb indiai malmok dúsgazdag tulajdonosának. Valóságos nagy-úri dynasztia a Bagdadból Bombayba vándorolt Dávid Sassoontól (1792 - 1864) leszármazott család. Fejedelmi bőkezűséggel áldozott most elhunyt sarja is közcélokra, alapítványokra, zsinagógákra, a Szentföldre. Az indiai zsidóság vezérférfia volt, mint dédapja Bagdadban „a számkivetés fejedelme”.

V. Ötödik: böles Salamon, Jedidja⁹, az Úr kedveltje. A példázattermő, költői, salamoni lélek kedveltje az Urnak. A költői ihlet a bölcsesség megnyilatkozása. Két hírneves orosz zsidó költőt vesztettünk, akikben megnyilatkozott ez az ihletet bölcsesség. Frug Simon Sámuel az egyik. Délorosz zsidó földműves telepen, viszonylagos szabadság illúziójában serdült ifjúvá. Akkor Semion Grigoresevicsnek hívták, oroszoknak hitte magát, zsidó hitű oroszoknak. Húsz éves korában Petersburgban felkapott, ünnepelt orosz költő volt. De elkövetkezett a kormányservezte pogromok iszonyú kora. Szétfoszlottak illúziói. A megújult zsidó néplájdalom költője lett orosz, héber és „yiddish” nyelven. Ajkán a kötött beszédre alig hajló ez a szójárás meg-nemesült. Fájának fájdalmát zengte ezen a nyelven is, amely magán viseli fájdalmas századok torzító hatását, a dohos gheetto nyirokjának penészgombáját. A legnagyobb új orosz zsidó költő, Gordon énekelte meg a pályája kezdetén álló 24 éves ifjút:

Sárgult levél vagyok, bimbó te kiféső.
Elapadt forrás én, te most fakadt, pezsgő;
Napom lehunyóban, ihletet nem pótol.
Benned a meglátás ifjúságot esőkol¹⁰.

Az orosz ghettó hivatott költője volt Rabbinowits is, írói néven Sólem Aléchem. (1859—1916. V. 13.) Megrázó és mégis derűs képeket fest orosz, héber s yiddish nyelven az orosz ghettó életéből, amelyből sok százezer földijével Amerika szabad földjére menekült. Tárcai — Rajzolatok és árnyak — az új életre ébredt héber nyelvű elbeszélő irodalom legragyogóbb alkotásai. Napváró, fénylátó lelke a görnyedtében is mosolygó gólusznak költői tolmáca.

VI. A hatodik — Izrael, mert meg vagyok írva: Lelkem kedveltjét elleneinek kezébe adtam¹¹, az Izrael népét. De Izraelről szól a panaszon túl a vigasztaló íge is: Hogy fölszabaduljanak kedvelteid, segítsd meg a Néked szentelt írói jobbot és hallgass meg¹². Izraelt nevezi az írás kedveltnek és a magyar Izrael kedveltje, fölszabadulásának avatott tollal küzdő harcosa volt Ágai már félszázad előtt. Írói jelleme Izrael lelki fajképének jellegzetes megjelenése¹³. Szezárd nemzetiségű anyának, Lengyelországból bócher sorban ádeszakadt apának fia volt. Kiesi korában horvát anyanyelvet tanult a fiú¹⁴, de Pécelre és Nagyabonyba kerülve megtanult magyarul. Talán, mert nem csecsemő korában hallotta először nyelvünk zenéjét, azért érezte élésebben a nyelv formáit, anyagát, talán ezért párosultak nála szavai oly könnyen a nyelv anyagának, a hasonló hangzású szóknak csillogó játékvá. Gazdagerű magyarság zamatját hozta el a Meesek aljáról. Mikor kiesi korában Horvátországból Pécelre vitte édesanyja, kalandos kocsitazásuk Szegedre is elhozta őket. Öreg korában így emlékezett meg erről a látogatásról: Ott ödöngtünk a nagy piactéren — még akkor a Kárász-háztól a prófontházig egy tér terült el — kibontott paprikás zsákok pirosló és fűszköltető sorai között. Ott szedte föl őket véletlenül anyjának arrajáró nyitrai földije, aki szombatra itt fogta őket. Emlékeimben följár még most is az a fűszeres tisztai ponty, az omlós rengeteg libamáj, meg a mákkal behintett, csecsemőnagyságú foszlós fonatos, a barkesz¹⁵.

Később is meg-megfordult Szegeden. Kozma Sándor búcsúztatójában mondja el: Láttam a szegedi Osillagbörtönt, amelyet úgy is nevezhettek volna, hogy „Fogadó az Arany Kozmához.” Ember-séges módon bánnak ott a rabbal. Börtön az, de nem tömlőc, nyirkos, homályos, dohos. Belesüt abba a nap: az istené, meg a nemes léleké^{15a}.

Orvosnak készült, bele is kezdett az orvosi tevékenységbe, de író lett. A pályakereső, mozgékony zsidó tehetségen sokszor megesis

a sikerszerző pályaváltoztatás. Író lett, nálunk csak Jókaihoz mérhető tárcairó, akiben meg volt a tehetség egyéni zamatja. Mohó érdeklődés várta szikrázó élű tárcáit, mikor egyenként megjelentek. Könyvbe gyűjtve nem villanyozzák úgy föl a könyv olvasót, mint annak idején a hírlap közönségét. Pezsgő, francia pezsgő az ő tárcája, de mire könyvbe gyűlik, nemgyöngyöző borrá vedlik vissza: elvesz az azonmelegség újságingere! Nap szülte napnak a siető, rohanós, ideges, kapkodó s mégis kerekded kareolatot, a múlt eseményekről való elnefuttató eszevegést. Tudta: a hirtelen foganzott, sebtén kihajtott szónak van valami varázsa, melege, melyet nem pótol a kiérlelt, művésziebben tagolt alak¹⁶. Csupa színes szappanbuborék — de a szappanbuborékokat koszorúba nem lehet fűzni, mert egymást elpattantják. És mégis érdemes volt tárcáit a hírlapsírból könyv életére támasztani. Nem akart egészen az újságírás nyomtalan eltűnő áldozata lenni. Hiszen maga is panaszt tett ama megőrlő nagy fogvasztás ellen, amely az ő telhetetlen napi szükségletének részére mohón falja föl a többre hivatott tehetségeket. Sokan vagyunk a megmondhatóinak, mennyi írói erő veszett svész oda a sajtó szolgálatában, ebben az éjjeli napszámban, amely — parasztos hasonlattal szólva — esiköt fog a hámba. Milyen Derby-nyertes válhatott volna nem egy ifjúból, akit mostoha sorsa idejekorán görbített igába. A művésznek ünnepekre szánt életét megtöri a hétköznapi jáрма¹⁷.

Ebből a járomból kívánczozott ki Ágai. Nem sikerült ledobnia magáról, de legalább javairásait meg akarta menteni a gyors feledéstől. Igaza volt. Fesztelen tréfájuk, festő eszetvonásuk, játszi szellemességük, nyelvi művészetük, sokszor történeti háttérük megérdemelték a kiválogató, gondos összegyűjtést. Hiszen bennük rajzolta a mának a tegnapot. Nagyobb munkái is, legérettebb műve is, az Utazás Pestről Budapestre, a mindenben otthonos, eszevegő fő életességének egyes megnyilvánulásaiból vannak összeszöve. Mindig az apró forgács pattan vígan a keze alatt¹⁸.

Legjobban ő maga érezte írásainak jellegét. Csak ami folyton változik és csapong: a hullámzó élet rajzása való ezekbe a röpkélapokba, hogy képét adják a messze távolnak, ahol a nép mindig más és az ember mindig ugyanaz¹⁹. Nem új csapáson járt: tudta, hogy a párisi s a bécsi tárca válfaja volt, ami heineszerűen esillámlék ki tolla alól²⁰. Az a szíporlás, ötletes, fesztelen, kötekedő, esikpedő

elmefuttatás, amelyben tűzijátékát cregeti az elmésség²¹ és amelynek teremtő ereje az előadás közvetlensége s az elfogulatlan szem, amely sokat meglát, amit soha észre nem vesz a megszokás. Ez az egyetlen körülmény, amelyből jogot vált a tárcairó belekötögni mindenbe, mindenütt, mindenkor²². A tárcia formájában hódított csacska gyermekeinek elméssége²³ helyet a napilapokban vonal alatt: mindig vonal alatt írt Porzó, de mindig színvonalon maradt írása. Az elmés csevegésnek ezermestere lett. Gördülékeny, gazdag volt nyelve, könnyen peregtek mondatai. Nem írt szusz-fogyasztó körmondatokat²⁴, de utólért vázolótolta mindenegy tárgyat, mert mindig az impetushoz híven írt²⁵. Finoman kezeli esetjét és meglepő hűségű képeket fest. Ime egy példa a kincses tömegből. A budapesti sugárút: Zsibong a sugárút nyáron. Egy mélységes, ezerféle neszből összeszűrődött és megsűrűsödött bűgás az az orgonapont, melyen a zajgó nagyvárosi élet minden hangnyilatkozata fölépítkezik; az a sötét háttér, amelybe az élénkebb hangszínek belemetsződnék. Rikkanat és zümmögés, kacaj és jajszó, dobbanat és nyikorgás, harsogás és szisszenet, dal és fütty, minden, ami kong és bong, csendül és zendül, a folytonosan bűgó alapvető hang körül cikázik²⁶.

Még egy példa. A tengeren utazik. Odább valóságos délibábon pihen a szem. Látok fehér tanyát, delelő esordát a zöld mezőn, amint fölkapja a verőfény. Csakhogy a tanya fehér fala egy megesillanó vitorlás, a delelő esorda föltorlódo tájtéka a messze haboknak, a zöld mező a zöld víz s a pusztának tengerhez hasonló verőfénye itt a puszták verőfényéhez hasonló tenger²⁷.

Találón fest, művészi rövidséggel jellemez és megteremti a nyelvkinés egy-egy új fordulatát a felmerülő új jelenségek jelzésére. A kabaret pódium neki moeskos hídlás; írtoni lány szerepel rajta, aki múltjára menyasszonyi-fátyolt borít²⁸. A kerékpáros az abroncesparipa önlovasa²⁹, a magalova úri talyigás, önlovagló vasparipás³⁰, karikázó gyalovag, vasabronccsal játszó felnőtt gyerek³¹.

Északi útján a skit először látja: neki mindjárt hókoresolya³², míg itthon a jégen gyakorolják a koresolyán való gyalogrepülés tudományát³³. A fotográfia napsugárral való rajzolás³⁴; az emlékezet a szív kérődzése³⁵. Önnagáról: A betegek bizalma könnyen elfordul az olyan kétlakitól, aki a jobb kezével tárcacikket s a balkezével receptet ír³⁷.

Fölpanaszolja, hogy nyelvünk alkalmas az imádságra, a legfűségesebb gondolatok és érzelmek kifejezésére, de esellen és nehézkés a röpké huncutságok tolmácsolására³⁸. Ezt a röpkéséget ő adta meg nyelvünknek. Ki tudta előtte megírni ezeket a sorokat: A hadzsi otthon érezheti magát köztünk. Nemesak a Güllbaba sírja, de keleti származásunk, vendégszeretetünk, városi török virtsaftunk, közigazgatási basáskodásunk, stambuli szemetünk, a trafikok festett műzülmánja, fiatal zeneszerzőink janiesárzenéje és egyéb orientális dolgaink: a hadzsi nálunk keleten van³⁹. Ellentétek szellemes egybeállításából csap ki a csattanó éle szikrája: A társaságnak két osztályát tudom csak, amely folyton vídán arcot mutat. A főpásztor és a ballerina. Ez akkor is mosolyog, ha a szíve vérzik, amaz akkor is mosolyog, amikor haragszik. Ilyenkor talán legnyájasabban⁴⁰.

Csak még egy-két példát:

Rabokat látogat a börtönben. Ketten vannak: Az egyik Petőfi szülőházára gyűjtött, de elverte a pénzt, a másik bátyja szérűjét, tanyáját gyűjtotta föl. A börtönben egymás mellett a gyűjtögető és a gyűjtogató⁴¹.

Vagy az állatkertről ír. A teve x-be rakva lábait, kérődzik. Pakh Albert egy ilyen kérődző tevétől származtatja a magyar tevékenységet⁴². Vagy egy utazási kaland alkalmából: Azóta nem hureolok mállhat s távolról úgy hasonlítok egy Amerikába utazó pénztárhoz, mint egyik gründer a másik rablóhoz. Vagy: a lóköttő a más lovának gyakorlott elszármaztatója, akinek kijár 25, az erkölespuhító és bórkeményítő vármegyei nevelés⁴³.

Tehetségének alapvonása: az életből merít és élményeiből: nem a mesemondó esodakútból, mint a magyar képzelőerő megtestesülése, Jókai⁴⁵. Nem a csapongó, tarkálló képzelet szárnyain repül, hanem a széleskörű képzettség, a hív emlékezés, a józan ítélet, az egyénítő meglátás talaján arat. Nem alkot, hanem föltár. Egyesül benne francia esprit, zsidó elméesség és paprikás magyar tréfa⁴⁶. Húmorja bearanyozza a látottakat: nem teremt látomásokat. Az éles megfigyelés nyersanyagából szobrász biztonságával, remeklő kézzel⁴⁷ gyúrja meg telivér fajkép-alakjait.

A magyar írás művésze lett. Zamatos, törülmetszett magyarságát csak elvétele tarkítja egy-egy felötlőbb tájias fordulat daróckodó jóízűsége⁴⁸. Csak nagyon néha jelentkezik napjának ragyogó korongján egy-egy napfolt, mint annak a hatása, amit ő fővárosi keletű

borzalmas magyarságnak⁴⁹, a gyors munkában meghibbanó toll csuszamánának⁵⁰, vagy a nagyvárosi zsargonauták volapükjének nevezett⁵¹. A magyar szépírás mestere volt, a magyar gyermekírás megalapítója, az élelapszerkesztés utolérhetetlen sikerű művésze, aki joggal szólhatott némely versenytársának apróra tagolt lajhárhumorjáról⁵². Porzó, Csieseri Bors, Forgó bácsi beleírta nevét a hazai irodalom történetkönyvébe.

Avatott tollra rokona volt a Berlinben nemrég elhunyt Wipphen (Stettenheim). Egyivásúak is voltak. De a német élefaragó és szóesilíngelőnek kiélezett mesterkedése csak gúny és elménekedés volt, nem humor. Zsidó ész volt Stettenheim, nem zsidó lélek. Ágai lélekkel írt. Erős a gúnyja, vidám az elméssége, de a pajkos fodrokból felmerül drága gyöngye a mélyebb érzésnek⁵³. Nevető szemmel, mosolyos arccal, gúnyra görbedő ajakkal figyelte a tegnapi való átalakuló társadalom zajos életvágját, kontár nagyzását; a tréfa és éle torzító tükrében fogva fel vonásait, megrajzolta dévaj incselkedéssel eleven szívderítő alakjait, amelyek ma már ötvenedik éve élnek az alapította élelap hasábjain és a hazai közönség tudatában⁵⁴.

Stettenheimé a kiélezett, zaklatón kirívó, modoros élelelődés: Ágaié a kedves vidámságú humor. Röppentyűs szójátéka, kores idézetpárosítása öneél a német írónak, okkal-móddal alkalmazott tarkító szín Ágainak. Ha amaz azt mondja: Hannibal ante mortem beatus, akkor két szállóigéből komikus hatású felemás torzalakot rótt össze. Ágai a hazai rendjelműságot figurázza ki, ha a költő szavát variálja: Szűk időket élünk, rendjelesillagok járnak: Isten óvja a magyartól mi magyar hazánkat⁵⁵.

Arany János mai centennáriumán olvassuk el, amit Arany halálára írt Ágai: Nem tolakodom bánatommal az ő koporsója mellé. De hadd esendítsen bele az én gyászom is a nagy siralom harangzúgásába.

Az én külön részem.

Abból a veszteségből, amely az egész nemzetet éri, kikérem a részemet. És azonkívül magamért akarom őt elsiratni. Egyedül magamért, fájlalva az ő halálában a szeretett, a kedves tanító halálát. Nagykorörsön „jártam elébe“, amint ott mondani szokták. Éz az én boldog büszkeségem régóta, bús büszkeségem tegnap óta, hogy elföldelték⁵⁶.

A nem-magyarok nem fogják megérteni, hogy Arany volt a jelenkor legnagyobb költője, mert aránylag kevés jutott az ő műveiből idegenbe. Aranyt fordítani az ő nyelve nélkül nem lehet. Megjön az ideje, hogy Aranyért magáért meg fognak tanulni magyarul a más nemzetek olvasói, amint megtanultak latinul, görögül, szanszkritül és perzsául. Meg fognak tanulni magyarul. Más ajtó nem nyílik bele abba a kincsesházba, amelyben az ő művei ragyognak. A próféták a hegyhez fognak járulni⁵⁷.

Aranytól tanulta Ágai Nagykörösön a stilus kerekdedségét. A nagy költő korán elhunyt s gyorsan elfeledett jeles fia, Arany László már negyven év előtt méltatta Ágait. Széles szemkörű ismerője volt Arany László a hazai s a külföldi irodalomnak. Talpraesett bíráló méltatása így hangzik: Ágai megtalálta a tárcáírásban azt a hangot, amelyen a régóta művelt s igen kifejlett francia könnyebb fajta tárcáírás elevenségével, könnyedségével írhat, de mégis magyarul és magyarosan. A stilus és modor e két kiváló tulajdonsága tekintetében a magyar tárcáírók közt nem versenyezhet vele senki. Nyelvfordulatai élcések, meglepőek, a szójátékot valódi pazarlással szórja s a calembournak egészen új, eredeti fajtáival lép föl, aminek azelőtt magyar nyelven nem is csináltak. Mindenben otthonos, megfigyeléseiben ott lappang mindig az élelap szerkesztője s amit megpillantott, azt a csevegő szó elevenséggel dobja papírra⁵⁸.

A kialakuló Budapest V.-nek tárcáírója volt. A könnyű világforgalom, az ipar ezernyi leleménye, a tömegtermelésű festő és színjátszó művészet közélvezetét könnyítő intézmények, többoldalú csiszoltság, egy sereg új igény, fortélyos kényelem, finomított életmód, keresett élvezetek átlag-gentlemaneket és átlag-ladyket neveltek ott. Ezeknek megfigyelője s tárcáírója volt Porzó⁵⁹.

Élelapjának némely alakja kitűnő alapvonásokkal van megteremtve: nem jelentéktelen befolyással voltak arra, hogy a torzalakok eredeti képviselői az életben lejárják magukat.

Még közvetlenebb hatása lehetett némely Budapest V.-beli félszegség kigúnyolásával, amivel a maró és elmés szatirai hangot legjobban megközelítette.

Sokat tett arra, hogy a zsidók leszokjanak korábbi visszás helyzetükből eredt fölfogásuk ferdeségeiről s hogy viszont felőlük is oszlojanak az előítéletek s hogy így összezsizsolódjanak a társadalom többi rétegével. Egyfelé azzal hat, hogy ő maga is zsidó és

pedig néha erősen zsidó, másfelé azzal, hogy teljesen rendelkezésre állva a nyelv és jól ismerve a magyarság szokásait, hibáit, hajlamait, ha akar túltesz a legmagyarabb magyarságon is⁶⁰. Ágai írásai szoktatták Budapest zsidó közönségét magyar írások olvasására és erős nevelő hatásuk is volt a közönségre. Megalkotta a zsidónak céltáblás, lélekderítő alakjait Spitzig-Itzigtól Wewrewshegyig: a zsidó ész, elmésség és szív, a zsidó fonákság, esetlenség és sutaság fajképeit. Túlesigázott érzékenység tévesen rosszindulatot látott ezekben a torzalakokban, pedig a félszegségeket túlzó vonások gyógyító szerek voltak. Nyesegette a fattyúhajtásokat, de a gaz támadókkal szembeállt. Verhovait, a véresszájú izgatót Verhasovay rövid cikkével földre terítette. Hajlott korában az IMIT szolgálatába állott. Két-három nemzedékre visszaszálló emlékeit olvasta föl a hálás közönségnek. Írói pályája kezdetén a Magyar Izraelitában szállott síkra a zsidósáért (1862.), pályája alkonyulatán a Múlt és Jövőt és az IMIT évkönyveit díszítették visszaemlékezései. Közben leírta a zsidó hegymögiek szadagorai udvarát⁶¹.

Szellemesen vázolta a zsidóellenes mozgalom útját is. Románia rongyos országát írva le, elmondja: Tizenöt évvel ezelőtt, itt magzott föl először az antiszemitizmus. Innen nagyot ugrott Németországba, ahol a szurtos oláh kölyköt tudományos alapossággal kinevelték. Ott kezdte tanítani nagytiszteletű Stöcker úr szájával a nemzetgazdaságot — majd azt mondtam: a nemzetgarázdaságot — és a való igazságot — majd azt mondtam: izgágaságot — : azután kiment Muszkaországba s tartott kigyarmatosító politikai előadást, míg végre theológusnak kerülve Magyarországra: Rohling tanár és rabbi Istóczy nyomán kifejtette a zsidóvallásnak sarkalatos törvényét, mely szerint a laskasütéshez ártatlan keresztény lánynak a vére szükséges. Amin a fölvilágosodott rumuny parasztlak ugyanesak nevettek végig egész Oláhországon⁶².

Gúny epéjébe mártott tollal ír a hirhedt Ofenheimről, e modern raubritterről. Reá alkalmazza a bécsi Spitzer mondását a sikeres pályafutásról: vashomlok, vaskassza, vaskoronarend. Ofenheim esorog a trágárságtól és legkedvesebb tréfája a zsidók figurázása, kiktől származik s ezt nyilván azért gyakorolja, hogy távol tartsa magától annak gyanúját is, hogy ő is egyike a választott nép fiainak, kik bizony szívesen látták e hitehagyónak elválását⁶³.

A rínkórságról így tömöríti esattanó megjegyzéseit:

A bécsi milliomosok . . . miután királyi vagyona, hercegi palotára és grófi vendégekre tettek szert, legalább a báróságot akarják saját személyüknek megnyerni, hogy ne piruljanak el saját palotájuk, pénzük és vendégeik előtt⁶⁴ . . .

Zsidó visszaemlékezéseket kelt nála a köztárlat is. Kár — úgymond — hogy a köztárlaton a zsidó konyha nem fejtette ki étvágyingerlő illatát, mert valóban a nemzetek konyhája, ha jobbat is, de bizonyára nem nyújt annyi sajátyszerűt és érdekeset, mint épen a zsidókonyha. Míg minden más nemzet korlátlanul rendelkezik mindennel, ami élvezhető a földben, a föld színén s a föld fölött, mezőn, erdőn, kertben, levegőben és vízben repül és úszik, fut és mászik — addig a zsidókonyha a nyers termények kiválasztásában ugyancsak meg van szorítva. Mindenféle ételtilalmak vörös fonalkint vonulnak át a zsidókonyha történetén. A bibliában is csak úgy hemzseg a sok törvény, olyan tápszerek élvezetét tiltva el, melyeket a legtöbb nemzet valóságos nyalánkságnak ismer el. Azután jöttek a talmudisták az ő póthitel követelésüikkel s még szorosabbra fűzték a már úgyis szűkes kört, melyben a zsidókonyha mozgott. De a szükség élelmessé tesz s ébreszti a találékonyságot: az ételtilalmak által a legváltozatosabb étlap keletkezett Izraelben. A sült tojás, a párolt bab, a borsos vagy almás gömb mind ékesszóló hirdetői a zsidó főzőmesterség remekeinek⁶⁵.

De nemcsak a testi táplálék, a lelki táplálék, a szentírás emlékei is kísérik, szépen érvényesülve merengésében: Megy a hajó a Nordeap felé. — A hódtító esodák folytonossága a Lyngenfjord az ő sziklavilágával. Nagyot pihenve Hammerfest előtt, meg is lohadva talán: e fjordon jubiláló szárnyalással lendül föl a kijelentés magasáig. Oltár minden-egy köve. A teremtés első ünnepének hallom zsolozsmáit, midőn a sötétség titokzatos méhéből fakadt ki az ifjú világosság és víz és száraz külön váltak. Az alkotás szűziességében látok ragyogni eget és földet, midőn még benn a barna réteg melegén csirázott az erdő s még nem zöldelt a lomb s kietlen felületén még nem pirult a rózsza. Érintetlen tisztaságban szikrázik évezredek hava ez ormokon, melyekben dörg, dobban és forr a föld ősi heve s pillanatról pillanatra várom, hogy fölvesse a tűz s perzselő áradatával a közelben pusztítva, áldásul küldje szét enyheshető lehel a ridegbe⁶⁶.

Nem kedvezett ifjúságának közáramlata a hitbéli buzgóságnak.

Panaszolja, hogy kegyetlenül kijózanították édes homályban úszó elménket: a tagadás szelleme röpité résnyitó golyóit . . . de — így folytatja — mentől magasabb hullámokat vet a tudomány, annál magasabbra emelkedik a hit erős sziklája⁶⁷.

A fővárosi hitfelek legilletékesebb méltatója így fejezi be fordulatos, mély érzésű, parentáló szavait Agairól: Eljárt a Rombach-utcai templomba, ott volt még a múlt év engesztelő napján is. Erről mondotta nekem, hogy nagyon meghatotta az ünszanne tajkef imája. különösen annak a kis lútnak éneke, amellyel a mí jichje ümí jómüsz, ki él, ki hal meg szavait elsírta. Sirtam és zokogtam. alig tudtam megcsillapodni . . . Még ugyanazon ünszanne tajkef határidejében. közvetlenül a mí éviünk zárta előtt ért véget e hosszú, derűs élet, teljesedett be sorsa ennek az erős szellemű, nemes szívű, szellemre és szívre igaz zsidó embernek, aki becsületére vált és díszére fájának, hitének⁶⁸.

Megkapta, megindította a mí jichje ümí jómüsz! A zsoltárt idézi: hogy könyörög felséges Dávid király! A holtaknak akarnál-e esodát mutatni? Peltámadnak-e hódolatodra a távozottak? Az örök sötétségben fölismerik-e esodáidat és igazságodat a felodés országában? Nem, oh nem meghalni, élni kívánok, hogy zonghessem nagy alkotásaidat⁶⁹! Elni akarok, nem akarok meghalni! Nem, nem! Oh, ne hagyjatok meghalnom! Oh élni, élni, élni! Megfürödni a mindenségnek sugaras világában soha-kinemfogyásig⁷⁰! Az öröklét sugaras világába merült immár soha-kinemfogyásig! Örökké derűs lelke az örök derű ölébe tért. Amen.

* *

¹ Szifre II. 352. Midr. Tann. 215 Hoffm. Ából Nátán 121 Schechter. — ² Ez. 5. 1. — ³ Zsolt. 84. 2. — ⁴ Jer. 11. 15. — ⁵ 17. 13. — ⁶ M. Zs. Szemle 1917. 79. — ⁷ Elégia Izidor Loeb halálára. REJ 24 p. IV. — ⁸ M. V. 33. 12. — ⁹ Sám. II. 12. 25. — ¹⁰ Háászif 1884. 176. — ¹¹ Jer 12. 7. — ¹² Zsolt. 60. 7. 107. 7. — ¹³ Imit 1907. 28. — ¹⁴ 1906. 8. — ¹⁵ U. o. 24. — ¹⁶ Új hantok 106. — ¹⁷ Por és hamu, előszó. — ¹⁸ U. o. 71. — ¹⁹ Arany László összes művei 2. 367. — ²⁰ Vizen és szárazon 1. 41. — ²¹ U. o. 288. — ²² Por és hamu 105. — ²³ Vizen és sz. 1. 197. — ²⁴ Hantok 221. — ²⁵ Utazás Pestről Bpestre 149. — ²⁶ Por és hamu 104. — ²⁷ Utazás 424. — ²⁸ Vizen és sz. 2. 333. — ²⁹ Utazás 405. — ³⁰ U. o. 406. — ³¹ Vizen és sz. 1. 102. — ³² Utazás 122. 413. — ³³ U. o. 428. Vizen és sz. 1. 102. — ³⁴ U. o. 1. 105. — ³⁵ Utazás 130. — ³⁶ Tárcalevek 2. 310. — ³⁷ U. o. 2. 312. — ³⁸ Por és hamu 55. — ³⁹ Utazás 409. — ⁴⁰ Tárcaley. 2. 67. — ⁴¹ U. o. 1. 368. — ⁴² U. o. 1. 72. — ⁴³ Utazás 399. — ⁴⁴ Tárcaley. 1. 134. — ⁴⁵ U. o. 1. 79. — ⁴⁶ Gálos Rezső hodalomtól. Folyóirat 6. (1917) 17. 25. — ⁴⁷ Hantok 267. — ⁴⁸ U. o. 224. — ⁴⁹ Por és hamu 213. — ⁵⁰ Hantok 168. — ⁵¹ U. o. 251. — ⁵² Utazás 403. — ⁵³ Por és hamu 298. — ⁵⁴ U. o. 59. — ⁵⁵ Borsszem Jankó 9 (1916) 24. — ⁵⁶ Tárcaley. 2. 110. — ⁵⁷ Por és hamu 63. — ⁵⁸ U. o. 79. — ⁵⁹ Arany László 2. 357. — ⁶⁰ U. o. 365. — ⁶¹ U. o. 362. — ⁶² Vizen és sz. 1. 406. — ⁶³ U. o. 1. 336. — ⁶⁴ Tárcaley. 1. 314. — ⁶⁵ U. o. 1. 305. — ⁶⁶ U. o. 2. 406. — ⁶⁷ Vizen és sz. 1. 120. — ⁶⁸ Tárcaley. 2. 306. — ⁶⁹ Dr. Schächter Miksa, Múlt és Jövő 1916: 439. 444. — ⁷⁰ Zsolt. 88. 11–13. 118. 17. — ⁷¹ Por és hamu 3.

KOMPERT LIPÓT.

És szólott Bóaz Rút-hoz: hallod-e leányom, ne menj kalászt szedegetni más szántóra s el ne is távolodjál innen; itt pedig tarts leányzóimmal¹. A nő lelke költői lélek s a költő lelke női lélek. Gyengéd női lélek volt Kompert Lipót meseszövő lelke. Lelkének vágya vezette Júda mezejére és az ősi génius szólott hozzá Bóaz szavával: ne menj kalászt szedegetni idegen szántóra! Ősi talajban gyökerezett és a cseh zsidóútea naplementének költője volt. Tíz éves korában vándorpoétaság rajongása a magyar puszta felé vonzotta. Bejárta a mi Alföldünket s most 82 éve három hónapot töltött Szegeden. De jó szelleme elriasztá a vándorélettől. Keresztülment a hirlapírás iskoláján s ott sajátította el a tollforgatás könnyedségét és a termelés könnyűségét. De a szerkesztő asztalától mindig visszavért költői hivatásához.

Tapogatózva indult az ifjú a költészet mezején. A esehek történetében, a husszíták körül kereste verselése tárgyát, mint esehémet kortársainak némelyike. Fiatal éveiben a költészet neki valami oly időn és téren túli volt, hogy a közel jelenből, a mindennaplóból eszményítő hatást méríteni nem tudott. Ő maga beszéli el, hogyan fogant meg lelkében a ghetto költészete. A Csehföldről ideszakadt deák a pozsonyi lyceumot látogatta. Otthonától elszakadva, megszakadt eleven összefüggése övével. Hosszúréten voltam, úgymond, (1843.) Andrassy Dénes nevelője. Mérföldekre nem volt arra hitfelem és egy évnél tovább nem is találkoztam közülök eggyel sem. Egyszerre csak ez a körülmény váratlanul tudatossá vált bennem és különös, ellenállhatatlan, vágyakozó hangulatot váltott ki belőlem. A ghetto oly távolba merültek, múltba sülyedtek, nyomtalan eltűntnek rémlett, hogy eszményyé finomult, költői távlatú diessényben ragyogott. Meséi ébredtek gyermekkori emlékeimnek és közreadtam őket L. A. Franklnak, a költőnek lapjában. A szerkesztő folytatásra serkentett. Csodálkoztam, mert olvasóközönsége jórészt nem a mieink

köziül toborzódott. Erre pozsonyi emlékezéseim köziül írtam meg kettőt. Egyik a francia megszállás idején — 1809-ben — ott játszó „második Judit”, a hagyomány nyomán híven leírva, a másik az „Alt Bábelle”, szabadabban alakítva. De megtartott jó ideig, míg szülőföldem zsidóutcajának emlékei ébredtek és formába kívánczoktak. Így írtam meg első három ghettó-tárgyamat. Velük 1848 márciusának izgalmas napjaiban teljessé vált váratlan sikerű első kötetem.

Megtalálta evvel költői hivatásának terét. Igaznak bizonyult rajta is, hogy a tárgy igazi költői avatását amaz összhangban találja, amelyben a költő érzésvilágával áll². Ebből az összhangból kelt meseszöví leleményessége, egymás ellen zúdíított érzések, drámai hatások kiaknázása, megnyilvánuló megértő és megértető készsége.

Gyermetegen szűkkörű és korlátolt volt a zsidóutca élete. Közfelfogás és rosszindulatú törvény kirekesztette lakóit a pályák javából, apró üzérkedésre szorította őket. Még szellemi téren is nehéz volt nekik ősi irodalmuk körén túl előrehatolni, de azért Schiller költészetének sehol áhíthatosabb megértése nem találkozott, mint az utcában. Ezt az utcát ecsetelte ő szerető őszinteséggel, enyhén, melengetőn, rikító színezés nélkül. Találóan írja le, hiszen benne nevelkedett, bensőségét, családias meghittségét, lelkiüeti gyengédségét, azt az egész érző zsidó szívet, amely benne is dobogott, a zsidó népleleknek azt a mélységét, amely az ő poéta keblét is mélyíté. Mikor megismerkedtem vele kissé hajlott alakká vált már. Bécsi gyülekezetiünk elüljárója volt. Szeméből jóindulat sugárzott. Finom, fajunkszabású arcába méla szenvedés nyoma vésődött. Megülte arcát a ghettó bánata.

Első kísérleteitől fogva az utca hangulata varázserővel vonzotta. Gyermekkori kitörületlen benyomások nyomán szötte megkapó meséit, formálta élesvonalú alakjait, ecsetelte szereplőinek környékülését, bolyongott kedvtelve meséinek országában. Elbűvölte a ghettó költői varázsa, de azért úgy érezte az elmaradott zsidónegyedet mint egy visszahozhatatlan kor életképtelen roncsát. Bellebbezetteit az általános emberi művelődés, a haladó világ, az állami és társadalmi egyenjogúság tág terére akarta átsegíteni. A középkor tengő aszaltságából fejlődő elevenségbe kívánta terelni az utca bennszorultait. Kora az átvedlés, a felszívódás, a ghettókapuk bedöltének kora volt.

Ennek a kornak átmeneteiből fakadnak fabuláinak ütőző ellentétei, tragikus összeesapásai, válságos fordulatai, szelíd humorú összezörrenései, megrázó összezúdulásai. Történetei e kornak erősebb érzelmi és erkölcsi esattanói közt haladnak, mert e korban játszódik le a ghettó falai közt kibékíthetetlen ellentétek tusája, egymás irányában élezett világnézetek bajvívása.

Kívül állva a szűk körön, a ghettó alkonyodásának költője lett. Alkony pírjának varázslatában látta a költő szeme a fejlődő jövővel viaskodó töpörödött múltat. A homály-megülte zsidónegyed sikátorainak festői zagyvaságából, penészvirágos falairól, napptalan zugaimak limbusából sejtetlen csillogást, sugárzó drágaköveket, fénytörő kristályokat szedegetett. A nyomor tanyáinak, gondredőzte arcoknak, a mozdulatlan merevség látszatának öntudatlan élő, rejlő poézisét tárta föl. A szorongás lélekfojtó legében, az ódon odúk levegőtlen otthonában, szűk kamráiban megtalálta a költészet csillámos erét. Így lett az osztrák ghettó költői korfestője, merengő megéneklője, esthajnali napjának búcsúztatója. Költészetén előmlik az ég alkonyulása és ez alkonyulás színpompája.

Német népségi fajkörök vakhite kizárta a német költők sorából. Mi dicseksziünk, hogy e tiszta lélek zsidó költő volt, kinek alkotásai a néplélek gyöngyeit foglalják gyöngysoros ékbe. Izzó elmével, dobogó szívvel merített a néplélek mélyeiből. Bearanyozta az avultban megfeneklett zsidóutca táját és meghatón rajzolta meg a családias meghiúsítás enyhe melegét, amelybe az avult rend békői közt sűrű szellem zaklatottsága menekült.

E forrásból merített művei korfestő értékükért, költői bájukért, előadó-művészetükért megérdemlik, hogy ne csak az írások köztemetőiben, a nagy könyvesházakban őrizzék, hanem forogjanak értékelő és épülő közönség kezén. Die Verlorene, der Min, Jahrzeit és még néhány műve elbeszélő költésünk valódi gyöngyei, megérdemlik, hogy a feledés éjszakája rájuk ne boruljon.

A ghettó szegényes környezetében és alkonyos homályában, az örökölt formák és formulák e szűk világában meglátta népének esendes elégtétlenségét. A zsidóutca nyelvjárását enyhén simítva, találó alkalmazottsággal, könnyedén csiszolva az irodalom nyelve mellett megcsendülteté.

Elbeszélő művészete folyton fejlődött. Tárgyai, irányzata mélyültek. A ghettó esetelőjéből Bécs közéletének előkelő szereplője és

a polgárosulás, fejlődés festője lett. Az olvasó világot annyira meg-
lepte tárgyainak újdonsága, érdekessége és megindító volta és
annyira lekötötte a megrendítő és mindennemű háttérét képező főkérdés,
— a ghettó lakóinak tűrhetetlen helyzete — hogy alig vette észre,
minő mesterileg regélt. Pedig mint elbeszélő művész sajátos mester
volt. Tárgyának köre nagyobbára ugyanaz maradt: eseh hitfeleinek
élete, sorsa, helyzete a 48 előtti korban és a visszakozás idejében.
Csak valódi lelkesedés sugall oly kitartást, aminővel jogszerzésükért
küzdött és azért, hogy a környezők rokonérzését feléjük fordítsa.

Írói pályájának kezdetén és derekán szélesend volt: halk szavát
meghallották. De utóbb a gyűlölet viharzása megindult és nemcsak
a képviselte zsidóüggyet támadta, hanem a Bécs közéletében szereplő
költőt magát is kikezdte.

Megfogadta, mint Rút, ő is Bóaz szavát: nem távolodott el
az ősi szántótól. Amivel más tereken próbálkozott csekély és jelen-
tőtelen, korán elavult ága írói munkájának. Lényegest és maradandót
csak az ősi talaj termett neki. Ezen a réven lett a lélekfestés
mestere, a felépítés remekelője, a nyelv művésze és mindenekfölött
a kebel melengetője, a szív megindítója.

Itt pedig tarts leányzóimmal: megszívelte Bóaz intelmét. Az
íljú leányszívek költője volt. Szemnyes szó nem került ki tolla alól.
A serdülő leányság szinte várta évről-évre kedvelt költőjének új
novelláját az irodalmi naptárban.

Lágy, elnéző, gyengéd lelkiülete a jórészt megkövesült ghetttől
is lágynak, gyengédnek érezte, szépnek, meghatónak festette. Lélek-
elemző, jellemnyomozó szív volt, a női lélek érzékenységének figyelője,
elemzője, rajzolója. Jellemzetesen festett, de túlzó célatosság, rikító
szín, torzító vonás nélkül.

A bükkföldi ghettó éles tollú rajzolója, Karl Emil Franzos.
Félázsia — Halbasien — felfedezője, aki egy emberöltővel később
a keletenrópai ghettó életéből merítette feltűnést keltő, de ma már
alig olvasott írásait, meghitt barátság szeretetével figyelte meg az
úttörő pályatársat és Kompert elhunytá után — 36 éve már!
meleghangú méltatással emlékezett meg róla³: Egyesült ez életkép-
festőben a mély kedély, az élet aprólékosságait észreévő látás, a
szív halk verését megneszelő hallás, a gazdagerű képzelet, amely
a eselekvést kinagyolja, a részletező lélekelemzés, amely a mesét
szövi. Egyesült benne az alakítás szabatosága és az előadás bája.

Az utánzók nem érték utól. Szerető szíve a szorongók és elnyomottak sorsába mélyedt. Művein végigömlik tiszta, gyermeteg, érzékeny, a zsidó néplélek dajkálta kedélyének rózsássága. Lelkületünk gyökérszálaiból fakad költeménye. Anyja sírját keresi föl a járzeit napján s ott réglátott fivérével találkozik. Messze elszakadtak egymástól is, a szülőföldtől is, ahova e napon az anya sírlakához zarándokolnak. Az ünnep e kegyeletes órájában mélyen megindít bennünket a költő szava¹:

Nem álltuk ágyadat körül.
Nem is tudók: ki hal?
Elhangzó élted elröptül
Mint hallgatlan dal.

És évre év szakadt reánk!
Epedve hűnyfodon
Sok év után találkozánk
Anyánk, sírhantodon.

Mi hajl ide, miért jövel?
Kérdezzeték híven.
Járzeitra itt, a bók' ölén
Pihenni jött szívem.

Zarándokol szívbeli vágy
Sejtelmes érzete:
Kereste: hol vagy síri ágy
Szíved két gyermeke.

Sión szaván elolvasok
A jámbor, hév imát,
Az ismerős, a méla szók
Szívünk megindíták.

S a csendre lelkünk fölríad:
Anyánk! Isten veled!
Megézi újra két fiad
Szíved s el nem feled.

Nincs utunk, egyesapásu, nincs,
Bolygunk utak közén.
Egy esőket még e hantra hints:
Isten velünk, ösém!

¹ Rúthl 2, 8. — ² Beöthy, Színműírók és színészek 274. — ³ N. Fr. Presse 1886. XII. 3.
— ⁴ Kompert Samtliche Schriften X. 6.

SCHÄCHTER MIKSA.

A jeruzsálemi templom külső falán belül rácskerítés állott, **סדר**, a szentély közelségének jelképezője és jelzője. A betörő hellén had 13 rést ütött e rács rostélyán. A győzelmes zsidóság tatarozó gonddal helyrehozta a rostélyzatot s valamikor a szentély áhítatos gyakorlója vagy a zarándokló hívek körmenete az újra elzárt rések egyike mellett elhaladt, áhítattal borult le, hálát adva a pogányság loveréseért¹. Mintha a hit ágazatainak körét képviselné a rések hosszú sora, a vallásos élet és gondolat tág körét, mintha jelképezné mindazt az eszmét, amelyet résálló elszántsággal védünk a régi és új pogány világ ostroma ellen. A résállók hosszú sorának kidöltén kesereg a chevra e mai emlékező napon.

I. Hitünk magasztos eszméi közül a chevra első sorban azt képviseli, amivel a tóra kezdődik és végződik: **נשילת החרים** a hatékony emberszeretet buzgó gyakorlását. Miben látta a korai középkor zsinagógái költője az Ézsau és Jákob közt való különbséget? Megfelel reá a néplélek hivatott kifejezője e heti költeményében: **נשילת החרים** emlékezzél meg róla, Ézsau fajáról, aki megvetette az emberszeretet gyakorlását. A szeretet elvét hirdette fennen, de áldozatait mireánk hagyta. Ebből a szellemből született a chevra intézménye, a zsidó lélek e diadala. Ennek szolgálatában áll a mi chevránk is, ezt szolgálta régi kipróbált vezetése, erre sorakozott zászlaja körül a régiek mellé új vezetők lelkesedése.

II. Hitünk magasztos eszméje a jótváro bizodalom derűje: **נשילת** Ügyelünk reá, hogy a kétségbeesés rosszatváro, mindig a legrosszabbtól rettegő borúja közénk ne réselődjék. A humor derűs, mosolygó, az élet fanyarságát megízésítő világnézése a hitnek üdvösséges jutalma, csüggedetlen életbölcseége. Baráti kéz rajzolta meg, mint lett mosolyos vergődés útján boldog szenvedővé a 78 éves korában elhunyt turdossini rabbi, Salamon Mózes, pedig hosszú pályája, amelyet mint rabbi, mint héber író és poéta futott meg.

csak abból állott, hogy a koplaló huszti bócherből bőjtőlő turodossini rabbinus lett.

III. Hitünk fenntartó eszméje a tóra és a tóra tanulása. Méltón képviselték a hazai zsidóság körében a rabbikar idén elhunyt tagjai, a moóri Büehler Pinkász, a balmazújvárosi Fried Nátán, a tiszafüredi Szófer Mózes, az abonyi Blumgrund Naftáli és az ungvári és s.-a.-ujhelyi Löw Lázár, nagynevű ősök méltó utódja.

IV. A tagadás pogány szellemének betörését a lészanyíláson a komoly tudás fokozása állítja meg részálló hatalommal, ha az ítélő ész és a hitében elmélyedő kedély magasabb összhangban forr egybe. A hagyomány kutató, merész taglalója és útmutató őrizője volt רבי לוי Lewy Izrael, akinek lelkében, mint a hagyomány szerint az égi lényekében két ellentétes elem, a tűz s a víz, a lángoló hit és a hideg ítélet békésen egyesült. A hagyomány tudományának korunkban ő volt legnagyobb, legmódszeresebb mestere. Csodálatos tudás gyűlt föl benne, aki minden napot és éjszakát áttanult, csak a hajnali órákban pihenve le. Akarata acél, lelkesedése isteni láng, szava égő fákllya volt. Az ős próféták zord nagysága élt benne, de a lágylelkű zsoltáros szelíd olvadékonysága is. Hitéből folyó szigorú lélekismerete s a kötelességtudás szokatlan ridegsége folytán mindvégig elégedetlen volt önmagával. Egész élete istentisztelet volt, a zsidóság eszményi megvalósulása. Egyéniségének hívő heve és erkölcsi fönsége reánk, tanítványaira el nem múló hatással volt. Véle szemben értettük meg a régiek intelmét חכמת בני ימינו: a mester áhítatos becsülése, mélységes tisztelete kísért bennünket életben és tudós fáradozásban egyaránt.

V. A zsidó, hívő néplelek nem tömör fal, hanem lécekből vert, hézagos rostélyzat mögött él a népek családjában. Hogy el ne idegenüljön önnöntartalmától a beözönlő idegenség hatása alatt, ébreszteni kell öntudatát, táplálni képzeletét, telíteni sajátos tartalommal, berostélyozni, ami beszakad, az ősi szellem szövedékével.

A megújult héber és jargonirodalom lett itt a réstakaró tényező, vezető tolla Abramovics Jákob Sólem volt, írói néven Mendele Majchér Szfórim. A faluzó könyvárus — a majchér szfórim — Litvániától Lengyelföldön át Odessáig népszerű alak volt, aki helybe hozta városnak-falunak a zsidó irodalmat, hagyomány műveit, törvény könyveit, asszonyok imádságát, gyermekek mesevilágát, ifjak haladásrejtő irodalmát. Ennek álarca alatt írt Odessában

Abramovics. Héberül, majd az élő jargon nyelvén, utóbb az újjászületett újhéber nyelven nyújtá jellemalkotó készsége a zsidó élet leírásait költői erővel, fájának szeretetével, a mesterkéletlenség varázsával. Hogy 82 éves korában most elhunyt, nemcsak nesztora, de elsőrangú képviselője is volt népies irodalmunknak.

VI. Hitünk értékeihez és védőbástyáihoz tartozik a zsidó közélet. Akik a nemzet közéletében szerepelnek, azoktól is elvárjuk, hogy a felekezet közéletét is szolgálják. A fővárost, a főváros ügyvédi kamaráját és a haza jogi irodalmát széles körben szolgálta Stiller Mór, de mindvégig változatlan buzgalommal maradt a fővárosi zsidóság külön közéletének vezető egyénisége, a pesti gyülekezet helyettes elnöke. A fővárosi hitfelek iskolaügyét és az országos érdekű zsidó ösztöndíjgyűlést sikerrel vezette.

VII. Az egyetemes zsidóság érdekeit védi a hetedik betatarozott résznél az A. I. U. Mióta a háború pusztít, szünetel áldásos, műveltségterjesztő és jogvédő munkája. Az ő központi tanácsának volt 42 év óta tagja Köln rabbija Frank Ábrahám Salamon, az Alliance jelentéseinek német fordítója s terjesztője. A német rabbinusok legelőjéhez tartozott és az egyetemes zsidóságot híven szolgálta. Nagy tekintélyével sikerült neki a német zsidóellenes mozgalmak idején biboros egyházfejedelmeket a gyűlölet szítói ellen mozgósítani.

VIII. Hitünk eszméinek körében jelentős feladatul hárul reánk **קדוש השם**, az Isten nevének megszentelése. Mit ért e fogalom alatt a zsidó néplélek? A zsidóságnak, amely az Egyisten hitével azonossá lett hosszú évezres történeti útján, becsületét érti, amelynek fényes volta Isteneszménknak ragyogó voltáról tesz eleven tanubizonyságot. Minden cselekvésében akaratlanul ezt szolgálja mindenikünk minden téren, de legkivált az üzleti élet, a kereskedelem sikamlós terén. Akit ezen a téren feddhetetlen, előkelő vezetőnek ismer el a maga egész köre, akinek üzleti szava súlyos és amellet a tisztesség szentségének bélyegét hordja magán, mint Arad kereskedelmi életének vezetőjeé, Ottenberg Tivadaré volt, az a zsidó erkölestermő hitnek dicsét emeli, a kiddus hasémet gyarapítja.

IX. **יה אלהינו** Föld az Istent fiam és a királyt — pártütők közé ne elegyedjél². Hazának s fejedelmnek hű szolgálata egyik alkotó eleme hitünknek. Ez az eszme vezérelte hitfelünket, Vogel Simont, aki mostoha viszonyok ellenére vezérőrnagyi méltóságra vitte haderőnk körében, ez az eszme vezé-

relte hitfeleinket, akik hazáért és trónért elvérzettek e háborús esztendőben.

X. És a hazaszeretet mellett az emberiség egységének eszméje is hitünk alkotó eleme. Külön-külön fajok, törzsek, nyelvek, népek, de mindnyájuk fölött: **הלא אנו אדם אחד** nem-e egy apánk van mindnyájunknak, nem-e egy Isten teremtett-e bennünket?³ Az emberiség egységének kifejezője a nemzeti nyelvek mellé álló világnyelv, az esperanto, senkinek érzékenységét nem sértő, semleges jellegű alkotás, román és germán gyökökből fölépítve. Az esperanto Bialystoki születésű hitfelünk, Zamenhof Lázár Lajos varsói orvosnak zsidó érzés szülte gondolata. A jargonnal élő milliiónyi keleti zsidóságnak akart művelt nyelvet adni, amely nem a rosszindulatú lengyel vagy orosz urak nyelve. E nyomon indulva született meg a világnyelv eszméje s ép harminc éve, hogy első munkája megjelent e tárgyról. Az esperanto váratlan gyors terjedése világhírűvé tette a varsói zsidó szegények orvosát és az emberiség egységének új symbolumává lett a zsidó lélek e jellemző alkotása.

XI. Hitünk magasztos eszméje az ember értékelő elismerése: Nem kolduló alázat, hanem teremtő akarat az ő eszménye. Drágábbá teszem, szól az írás, az embert aranynál, a halandót Ófir nemes ércénél⁴. Az emberi nagyság elismerése, a gáncstalan jellem s a történeti alak megértésének megalapozása hitünkéből folyó erkölcsi föladás.

Ezt a nemes föladást oldotta meg a zsidó lélek megértésével hitfelünk Kónyi Manó a haza bölésével szemben, avval szemben, akiről áll az írás ígéje: Az országnak bűne miatt sok a vezére, de a megértés és tudás embere által szilárd marad sokáig⁵. A kiegyenlítés megalkotójának nagysága most léssen kézzelfoghatóvá, mikor a közélet legújabb alakulása Deák művén sarkallik. És nagyságát az utókor ha majd megérteni akarja, életének művét ha majd méltányolni kívánja, Kónyi Manó hatalmas hat kötetét fogja forgatni, amelyben ennek vasszorgalma és mély tudása érenél maradandóbb emléket alkotott e szokatlan nagyságú embernek. A kaposvári egyszerű zsidó gyermekből, a múltó mának gyorskezü munkásából országos nevű ember lett, egy emberöltőn át a magyar közélet alkotó egyéniségeinek bizalmasa. Az egyszerű gyorsíró koporsóját a törvényhozás mindkét házának koszorúja ékesítette.

XII. **הציר תמים פעלי** A szirt, tökéletes az ő műve⁶! Az írás ez ígéjével kíséri a chevra az öröklétbe tőró lelket. Maga a tökéletesség

az Isten lénye és tökéletes az ő műve. Tökéletességre törekszik a hívő lélek, az Űr hasonmására, de gyarló marad minden műve, tökéletlen minden törekvése. A hibátlan tökéletességhez legközelebb a művész alkotása jut, ha parlagiságot, nyers hatás vadászatát kerülve, az alkotó lélek nemes egyszerűsége irányítja esetjét, meg-nemesült izlés választékossága keveri a színek változatosságát, művészi ihlet varázsa teszi megragadóvá a színeköltő művét. Korunk ily szín-költő művésze volt hírneves hittelünk és hazánk fia, Horovitz Lipót.

XIII. A hosszú sorban utolsónak maradt, aki hitünket a maga egészében képviselte oly körben, amely részvétlenséget, néha ellen-érzést tanúsít a hit iránt. A régi híres zsidó orvosok egyúttal a vallás oszlopai voltak. Maimóni és a hasonívásúak a zsidóság dieső alakjai. Az ő utószülött társuk volt Schächter Miksa, a nagynevű műtőorvos, az orvosi kar szervezésének kezdeményezője, az orvosok és természetvizsgálók vándorüléseinek titkára, az igazságügyi orvosi tanács jegyzője, előkelő orvosi szaklap kiadója. Szellemes szónok, fordultatos, szabatos író volt. Hívő lelke hálásan vette a hitszónoklatot, ha nem olyan volt, aminőnek ő érdes kifakadása szerint gyakran találta, hogy sem nem szónoki, sem nem zsidó. Szókimondó ember volt. Alkút nem ismert. Helyt állott azért, amit írt és mondott, még fegyverrel is. Még így is, mert úgy monda, ez az egyedüli alkalom, amikor a zsidó egyetlen ellenféllel áll szemben: máskor mindig többen vannak.

Jámborsága hitében nem csak külsőleg nyilatkozott meg. — így mondom omlékünnepén más hitű kartársa — de benső meggyőződéssel minden cselekedetében követte tanításait, amiből egyenes jelleme, igazságérzete fejlődött ki. Vallásossága, erkölesi felfogása példaadó marad. Megszívlelte finom lelke az írás nemesítő tanát, nem törte le durva kézzel a hagyomány finom-porú hamvát. Leggondolatosabb íróak írt róla megkapó méltatást⁸, válaszolva márványból faragott egyéniségének megnyugtató varázsát, a derékség mintaképét, az igazságosság, kötelességtudás és jóság összefoglalóját, világos és bátor írásainak értékét.

A védelem résálló elszántságát, a hit eszméinek megnyilvánuló hatalmát, a zsidósághoz való szítás réstakaró erejét képviselték olhunytaink. Bánatos áhítattal hajtja meg előttiük zászlaját a chevra, a zsidó érzés emléképoló gondozója. Mint ahogy a szentély rostély-

zata mellett elhaladó zarándok meghajolt a helyreállott rések előtt,
 úgy hajolunk meg emléküik előtt: מניחתם בבור megdiesőülés fénye
 sugározza körül örök nyugalmukat! Amen.

¹ Middót 2, 3. — ² Pél. 24, 21. — ³ Mal. 2, 10. — ⁴ Éz. 13, 12. — ⁵ Pél. 28, 2. —
⁶ Móz. V. 32, 4. — ⁷ Gyógyászat 1917. XII. 30. In memoriam doctoris Maximiliani Schächter. —
⁸ Quintus. Az Ujság 1917. V. 9.

ÚJ VÉRTANUK.

Szólt Hámán a királyhoz: vagyon egy nép szétszórva és elszéledve a népek között királyságod minden tartományában¹. Négyyszer él az írás e kifejezéssel: יָשַׁן.

I. *יָשַׁן בְּמִתְּנָן בְּנֵי מִתְּנָן* Ha mindjárt istenadta gyermekemben volna is, halállal halna meg².

Jónatán, Isten adománya, voltak Izraelnek mindenha az írástudók megújuló nemzedékei. A zsidóság tudományának ápolói, hitéletének őrei, védelmezői és fenntartói. Soraikban dús aratása volt a halálnak, de a rendkívüli helyzet össze nem szerezhetővé tette idén neveik teljes sorát. A szomszéd, de már idegen földhöz száutott Szabadkának ősz lelkipásztora, Kuttna M. L. húnyt el bibliai aggkorban. 67 évig viselte hivatalát. Mikor 17 év előtt félszázados működését ünnepeltük, méltán szólhattam hozzá: Amit drága örökségül jámbor ősöktől örököltél, ami le van téve az Úrnak igéjében és évezres hagyományban, amellet megállottál egy hosszú élet hányattatásaiban, amellet kitartottál hosszú zarándokútd minden léptében, fordulásában. A hitéletben nem tapskereső engedékenység, hanem istenfélő szigor vezetett. Kutattad azt a régi írást, amely szól hozzánk rég elmúlt napokról, de soha el nem múlt tanokról. A hagyománynak észélező módszerével, az írásnak mélyreható, találó magyarázatával világítottál előttiünk³.

A magyar zsidóságnak külföldön elismerést aratott tekintélyes képviselője volt Berlinben a miskolci születésű Maybaum Zsigmond. A kismartoni és pozsonyi jesivák nevelték. Alsókubín, később Saaz, 1881 óta Berlin rabbija volt. A német fővárosnak német díszszónoka volt és a német rabbi egyesület elnöke. Tanította berlini intézetünkön a hitszónoklatot, amelynek elméletéről hasznos munkát is írt.

Neves rabbija volt Németországnak Karlsruhe szeretetreméltó lelkipásztora Appel Májer is.

A tudós világ széles körei becsülték Boroszló elhunyt rabbiját Guttman Jakabot, zsidó tudós társulatunk egyik alapítóját és elnökét, a zsidó vallásbölcsélok tanainak napjainkban legalaposabb ismerőjét.

kutatóját és monografiákban való összegezőjét. Utolsó pillanatilag dolgozott és gyarapította tudásunkat. Ez utóbbi napokban érkezett meg utolsó értekezése egy középkori, sokat olvasott névtelen erkölcsi mű **אשר ישעיהו** ismeretlen szerzőjéről. Szokott szakértelmével, tárgyilagos összefoglalásával és a lényegyet kiemelő előadásával éles világításba helyezi az ismeretlen írónak vallásböleseleti nézeteit.

A nagynevű Jellinek tanítványa volt a teplitzi, azelőtt linzi rabbi Kurrein Adolf, aki népszerű írásaiban a zsidóság társító eszméit ismertette és egész lélekkel szolgálta a zsidó nép újjászületésének nagy eszméjét.

II. A második: **אשר ישעיהו מה עמנו...** Fájdalmasan nélkülözzük, akik tavaly még velünk együtt merültek el a méltatás ez órájában a múltak emlékeibe. Vezető férfaink közül kettőtől búcsúztunk. Ugyanazon előkelő tisztségnek betöltői voltak egymást fölvaltva.

Eisenberger Nándor az egyik. A hitbéli hűség, polgári erény, kereskedői tisztesség, mindenki iránt való jóindulat, övéi iránt ki nem merülő esodás türelmű szeretet voltak jellemének vonásai. Lassan érő böles megfontolással, higgadt ítéllettel szolgálta községünket.

Landesberg Mór a másik. Fejlett zsidó önérzet, érdeklődés felekezeti irodalmunk iránt, gyors eligazodás, éles meglátás, cikázó, játszi elmésség; munkaköreit szerencsés tapintattal változtató eltökélés jellemezték a magánéletben és községünk életében, amelyben templomot, menházat, árvaházat egyaránt szolgált. Sírba szállott a közel múltban talmud töránk gondnoka, Grosser Albert és 84 éves pátriárkai korban ennek a régi zsinagógának 77 éven át buzgógyakorlója, Pollák S. Manó.

III. A harmadik: **אשר ישעיהו בארץ ישראל** És ha volna az országban hozzáfogható, főikutatnám Jehuda ezrei között: Ullmann Sándorra emlékeztet ez íge, a nagyváradi hívek vezérére. Öregapja a nagynevű makai rabbi, egyike az utolsóknak, akiknek sikerült a régi zsidó szokás révén odajutni, hogy nevük helyett műviüknek címe **אשר ישעיהו** vált népszerűvé. Nevét, Selomóh, viselte unokája, a magyar zsidóság vezéralakja. Tudományos, sokoldalú képzettségre, a hagyomány irodalmának ismeretére, jámborságra, jótékonyságra, bőkezű áldozatkésziségre nem volt hozzá fogható hazai hitfeleink körében. Alig 40 éves korában zsarnoki üldözés és meghureolás áldozata lett. Árván marad községe — Nagyvárad — családjá,

árván gyönyörű könyvtára, nyomtatott és kéziratos drágaságok e ritka gyűjteménye.

IV. Az utolsó íge Hámán ádáz szavait jegyezte föl: ישנו עם אחד: szétszórva és elszéledve⁶!

Föhlhangzanak újból a hámáni jelszók és vértanúink száma újból gyarapodott. Új vértanúkat takar a szatymazi homok, a kecskeméti kert-alja, a Dunántúl turjánja, a főváros fővénye. Csak a tanítók köréből hányan lettek a esőesélék vadállatias kegyetlenségének áldozatai! Az országos tanítóegyesület megállapította hivatalos hitelességgel, hogy vértanúhalált szenvedtek a kartársak sorából: Löbl Lipót, Mareali; Kemény Simon, Jánosháza; Szabó Lipót, Csurgó; Demény Rezső, Rácalmás; Gartenzaun Gyula, Diszel; Hegedűs Sándor, Kecskemét.

Gyermeteg hittel szolgálták a magyar nemzeti iskolát és nem külföldről betört ellenség gyilkos dühének lettek áldozatai.

Mert a magyar nemzeti nevelés a zsidó tanítóságnak talán többet köszön, mint maga a zsidóság, amelynek szellemét nem mindenütt egyforma sikerrel szolgálja az iskola.

A magyar nemzeti olvasókönyvnek megteremtője a zsidó tanítóegyesület volt, mikor a mostanában elhunyt Radó Vilmost, egyik állami tanítóképző tanárát bízta meg olvasókönyveinek szerkesztésével. Kármánnak e követője helyet adott az olvasókönyvben a népköltésnek és helyet adott a szentírás elbeszélő részeinek. Így lettek e könyvek emlékei annak a törekvésnek, amely a zsidó érzületet a nemzeti neveléssel összekapcsolni kívánta. Az állam és a többi felekezet csak Radónak, az úttörőnek nyomán és őt követve fűzte bele a népies és nemzeti elemet a népiskola könyveinek anyagába.

Szolgáltuk évtizedes munkával a nemzet ügyét, de azért terjed a gyűlölet, tobzódik, triumfál, terjed, mint a mező tarlóégése. A gyűlölködés fekete tajtékja játszik a vérhullámokon, nőttön nő a vértanúk sora, akikről אשר הם יודו דים יודעתם לבנות את בני תבל בנישעתם הסדו אל כחל טטנו מיתם לרם עלו ושם נבדו מנותחם בעל צרם עדו יאר אפלתם כחל טטנו מיתם לרם עלו ושם נבדו מנותחם בעל צרם עדו יאר אפלתם

Egész világon rettegéssel értjük,
Gazok mikép ontották drága vértük,
Rekesztve sír ölébe földi létük:
De menny felé nyílek meg visszatértük,
Az Ur egében fényre vált sötétük.

Amen.

* *
*

¹ Eszler 3. 8. — ² Sám. 1. 14. 39. — ³ Lásd fent 172 l. — ⁴ Monatschr. 63, 291, — ⁵ M. W. 29, 14. — ⁶ Sám. 1. 23, 23.

LÓWY MÓR.

Figyeljetek, hívjátok a sirató asszonyokat, hogy jöjjenek, sirásának, emeljék fel niattunk a veszékelés szavát¹! Sirató asszonyok jajló panasza, naeniája, talányos hangzású feljajdulásban mély járású gondolatok tömörítése szállott reánk eleink idejéből². Velük akarunk gyászban megalázódni és hitben felemelkedni a szomorú gyászpompa e fájó perceiben.

אז ה' ראשון לחדש אדר א' Az első jajszó: Jaj, távozó, elköltöző! Jaj, zálogát, a lelket kéri vissza az örökkévalóság! Feljajdulunk mi is és megállunk koporsódnál, hogy megindult lelkünkben nyomot hagyjon a te elmúlásod, כי הולך אדם אל בית עולמו וכפניו כשוקן המסדרים mert elmegyén az ember az ő öröklétének házába és azután újból eloszlanak, az élet vásárjába térnek vissza a gyászkisérők³, a gyülekezet, melyet 50 éve ért hasonló gyász, midón rabbiját temette⁴. Lelkipásztoraiknak sorában a hetedikről búcsúzik a hívek e gyülekezeté, midón téged temet, elköltözött barátom!

א' אדר ב' A második jajló panasz: Omlatag a test még tetemeiben is; körforgásában a por visszatér eredő helyéhez, ha a test összeomlott a nagy tusában⁵. Visszatértél megfáradt barátom a távol tengerpartról még egyszer, utoljára ide, ahol három évtizeden át hirdetted az ígét és ime itt fogadunk, itt búcsúznak híveid, véreid, pályatársaid tőled, a te korán bealkonyult életedtől.

ש' שנתך יכבדו מורי דברי רמי וברי רבי הדין S folytatódik a siratók siráma: Öltetek gyászt, mert aki némán tért vissza, nagy eszmék fenkölt-lelkű hirdetője volt. Hirdető szava visszhangot keltett szívetekben és sokszor kivántátok az elrepülő szót megrögzíteni épülésül, emlékezésül reá, משה היה ידעה הנפש הא' a pásztorra, aki a régiek tanítása szerint קורה שיהיה עיבודו עליון ואלו שיהיה יושבן בעליו ובר שיעשה מאור עינים לרבים. bíró volt, amely összeköté az életet s a hitéletet, terebélyes fa volt, mely mindnyájatoknak árnyékot nyújtott és világosság volt, mely sokaknak világított⁶.

Testvéreink, így folytatódik a jajszók sora, testvéreink, a sáfárok, a vámhatáron, a halál mesgyéjén sáfárkodásuk felől megvizsgáltatnak. Eleted sáfárkodására visszapillantunk **כי נו היש** mert illó, futamló az élet s elszállunk⁷. Látjuk életednek folyását, látjuk a fiatal bóchert Nagyváradon és egyebütt, látom a komoly törekvésű deákot, tanulótársamat Berlinben. Égy él már csak mestereink közül, akit mélyen meg fog rendíteni halálodnak híre. Tudományos képzésed befejeződéék s közel 30 éve, hogy szomorú napokban, az árvíz idejében e gyülekezet figyelmét távolban élő hazánkfiára irányíthattam, aki a német tudást és magyar lelkesedést egyesíté. Értékes erő lett lelkipásztorotok a város életében, a szószéken és iskolában. Megírta e gyülekezetnek történetét, megnyerte tanítványainak ragaszkodását. A tudomány terén az arab bölselet forrásmunkáit kutatta, irodalmi tevékenységében egyik prófétaí könyvnek mélyebb, meglepő értelmét tárta fel, majd az első század szellemi forrongásainak tanulmányozása felé fordult. A szószéken fényes szónoklattal lekötötte figyelmeteket s a távoliaknak is épülésül szolgált közreadott szónoklatainak sorozata, amidőn Montefiorét ünnepelte, a hitehagyást ostromozta, a trónörököszt gyászolta, a koronázás jubileumát méltatta s e gyülekezet el nem feledett vezérférfiát, Eisenstädter Ignácot parentálta: mindmegannyi beszéde emléke előkelő gondolkozásának s alakba öntő szónoki tehetségének.

הדש מפל ואמעברא יופתא זיך Az ötödik jajló panasz: Megfuttotta pályáját, fáradtan omlott a kórnak ágyára, de az átkelő kerepnél, amely az örökléthe vezet, kölesönül jut neki a fennmaradó hír, mert a földi elismerés babérja az öröklét kölesöne, a túlélő hír derengése, az örökkévalóság halovány visszfénye.

ס a sirató asszonyok jajló panasza hatodszor száll a légbé: Halála halál a földnek, de hosszú szenvedése az öröklét újjászülő vajudása. Az öröklét felé boesátunk el s itt vagyunk, hogy elzokogjuk bánatos panaszunkat koporsód felett. Zokogd el gyászoló özvegy gyötrő keserved könnyeit, mert nagy a te bánatod, mint a tenger. Elzokogjuk mi is gyötrő keservünket, akik féltünk, hogy haladó baja léleklő halottiságra válik, hogy oly beteg lésson, aki a régiek szerint **לא מן החיים ולא מן המתים** se nem az élőké, se nem a holtaké.

Es felhangzik a sirató asszonyok utolsó szava a sírnál.

שירל אצטלא דמללא לבר חרדי דשלימי יודיה Palást a sírverem a létlen bőr selyem fogású gyapjából a felszabadult léleknek, amelynek

kimerült vándorútján készsége, elfogyott éltényi ereje. A megdicsőülés e palástjában elbocsátlak immár az öröklét ujjászületésébe, én édes ifjúkori barátom: *האל לה אל להיעטת והאלקום אדני למת ומצות* az Isten nekünk a segítségégek Istene s Istenünkhöz vagyon a halálnak kelő útja *והלך לפניך צדקך* Amen.

Elköltözött testvérünk,¹ Lówy Mór, vedd tőlünk a földnek végső búcsúját; végső búcsúját kartársaidnak és kortársaidnak, városodnak és gyülekezetednek, családotnak és véreidnek, özvegyednek s árváidnak, testvéreidnek s tanítványaidnak. Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban; az Úr világíttassa feléd arcát és legyen irgalmas irántad az ítéletben; az Úr emelje feléd arcát és adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Amen.

* *

*

¹ Jer. 9, 16. — ² M. K. 28. — ³ Koh. 12, 5. — ⁴ Dávid Hirs Oppenheim 1859. VI. 22. — ⁵ Rasi. — ⁶ Elija rabba 62. Friedmann. — ⁷ Zsolt. 90, 10.

PERLS ARMIN.

יְיָ: És nagysokan, evvel a szóval hat ízben él az írás, irányítva ez óra bánatos ünneplésének gondolatjárását, keretbe foglalva megdicsőült barátom pásztorkodását, életének áldását és halálának gyászát.

Pásztorkodásod hű volt. Híven betöltéd hivatásodat. Mutatta a gyász, amely koporsód köríté, mutatja a kegyelet, amely emlékedet ünnepli, mutatja a pályatársaknak, az Izrael véneinek megdöbbenése: יְיָ שֶׁמֶת מִדְּבָרֵינוּ הַלְלוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ הַמְּבַרְכֵנוּ בְּכֹל יוֹם — nagysokan pedig a papok és lévíták közül, a családfelek, a vének nagyfenszóval sírtanak¹. Nagysokan gyászolnak téged papok és lévíták, nagyfenszóval sírtanak, mert mindnyájuk büszkesége voltál.

Nem tudunk úgy parentálni, mint te tudtál, mintahogy te búcsúztattad Siklós, Veszprém rabbijait és testvérünket, akit Temesvárt együtt sirattunk, együtt kísértünk. Azóta nem találkoztunk: és most itt állok árván maradt gyülekezeted előtt szívem keserűségével, lelkem fájdalmával, a barát gyászával, a testvér könnyével, a pályatárs bűjával, nagy veszteségünk tépő érzetével.

Elragadtatással olvastam — hisz csak minap volt — utolsó jogtörténeti tanulmányodat legelőkelőbb külföldi folyóiratunkban. Még kifejezést is adhattam utolsó hozzád szállott levelomben elragadtatásomnak, de már azt nem írhattam meg, hogy ugyanannak a folyóiratnak tudós szerkesztője a háború kitörése kapcsán tőled kér történeti tanulmányt a háborúnak ősi zsidó jogáról.

Akkorára betegséged, majd halálod hírért hozta a gyorsröptű szikra.

És most, hét héttel húnytod után, megilletődve lépek szószékre, melyet ötödfél évtized előtt² édesatyám szentelt fel s amelyen egy negyedszázadig te hirdetted az ígét, aki vériünkéből való vér voltál, Prága hírneves rabbinusa, a mondás alakká dicsőült hohe rabbi Löw messzeágazott családjának sarja te is.

Négy évtizedes barátság fűzött össze bennünket, mióta Berlin városában tanítónk lábainál ülve tudományunk módszerét ellesni igyekeztünk tőle, aki most boroszlói otthonából küldi szeretett tanítványának búcsúáldását.

Ma jóleső visszaemlékezés szívemnek, hogy döntő órákban, pályád két emelkedő pontján a hívek figyelmét feléd fordíthatám, úgy hogy Kecskemét és Pécs versenyen kívül, előlegező bizalommal hívott meg lelkipásztorául. Negyedszázada múlt idén³, hogy beköszöntöd elhangzott Isten e szent hajlékában.

Állottad szavadat, megtartottad akkori fogadalmadat, hogy léssz viszongásnak béke hirdetője, kérdezőnek tanácsadója, szomorkodónak vigasztalója, léssz támogatója a gyámoltalannak, útmutatója a tévelygőnek.

Papi tevékenységed felölelte az istentiszteletet, a tóra tanítását, az iskolát, a belső missiót, a szegényügyet. Gyülekezeted, chevrad, iskolád egyenlő joggal s a vesztes egyenlő érzetével írta alá a halálad hírét szétvivő gyászlevelet.

Őrszemül rendeltettem Izrael ezen magas vártájára, e szóval foglaltad el szószékedet és az őrszem kötelességét beesülettel teljesítetted. Mint a tábori jelzés, mint a riadó kürt szava talpra állítja, fegyverbe szólítja az őrséget יריבו בתיעה úgy ébresztetted a folytatódó íge szerint nagysokakat riadással⁴, lelkiismeretkeltő szóval lelkesezésre a hitért. S mikor idén megszólalt az újév ünnepén a kürt riadó szava, áhítottátok az ő keltő szavát, amely elnémult, s mikor vezekelni jöttetek nagybőjt napján, vártátok biztató, engesztelő ígését, amely elcsendesült örökre.

Az esztendőnek eme töredelemszülő, vezeklő napjain az ő tüzelő, gyújtó, korholó szavából fakadt áhítat, bűnbánó érzés, javuló eltökélés, a harmadik íge szerint: יריבו השיב מעין nagysokakat térített vissza a bűnből⁵. Újra élesztette ilyenkor lelketekben az ő buzgóságos hitét, amelyben összeforrott a haladás lendülete és a hagyomány kegyelete⁶. Ilyenkor csúcsosodott ki az egész esztendő buzgó lelkipásztori tevékenysége forró, égbeszálló, foganatos fohászbán, a lélek mélyére szálló, megrázó üdvösséges tanításban.

יריבו מעמי הארץ מזהרים Szavának gyújtó hatása nem állt meg a zsinagóga küszöbénél, mert a negyedik íge szerint az ország fiai közül nagysokan jóindulatukba zárták és elismerő méltánylásukba fogadták a zsidóságot⁷, amely e nemes városban ily fényes képvi-

seletet nyert. És ő értékelte a kifelé való hatást, mert értékelte a társadalmat, azt a lelkes társadalmat, amely késztet pártolni az irodalmat, fejleszteni a jótékony intézményeket és ami legelső és legfőbb, áldozni, tenni a hazáért.

És a társadalom értékelte őt. Társas együttlét és ünneplés alkalmával a közérzésnek ő lett hivatott tolmácsa, örömmel hallgatott kifejezője. Nemcsak egyházának volt beszédes ajka, hanem e város közéletének is. Ha serleggel kezében felszólalt, sokoldalú érdeklődésének találó megfigyelései, meglepő fordulatai, revelációként ható hasonlatai felvillanyozták a hallgatókat s nem egyszer országos visszhangot keltettek.

יהוה נבואים מנחה לך: Az ötödik íge: Nagysokan hozzák áldozatul az Úrnak⁸ a te ígédet. Nagysokan a te gyémántesillogású fordulataiddal hirdetik majd az ígét. Nem hiába tárgyalta utolsó tanulmányod a szellemi érték eltulajdonításának, kölcsönvételének jogát. Forrás lesz a te beszédeid négyes gyűjteménye sok szomjúhozó léleknek. Vándorolnak majd fordulataid, vándorolnak majd névtelenül másolva, akaratlanul utánozva, tarkítják, élénkítik, termékenyítik majd a hit-szónoklat mezejét. Szárnyaló költői képzeleted, széleskörű olvasottságod, ragyogó képeid színpompája az olvasót is megkapja. Írás-magyarázatotban maga az ősi agáda midrastermő lelke ébred újra.

A szentírásban és régi bölseink mondásaiban esodás, finom tapintattal ismerted fel az egyszerű, szinte közhelynek látszó ígében a esízolt drágakövet. Kezedbe vetted a fakultnak, avultnak tetsző ígét és amint forgattad elméd kohójában, megcsillant benne a köszöriült gyémánt sugártörése, ragyogóvá lett. A régi érem forgalom-koptatta nemes érece új veretűvé vált.

Csak egy példát magyarázó példázataid kincses tárházából!

חמה לקח על שני אחים שנספך דמן באחת: Elsötétül a nap, ha két testvérnek egyszerre ontják véré⁹. Két testvér állott a születő Izrael bölcsőjénél. Egyik a teremtő eszmét adta, másik a terjesztő szót. Ritkán egyesül ez a kettő egy emberben. De akiben testvéresen összetalálkoznak az ihlet, az eszme, a tanács és a tett, a végrehajtás, az eszme megmintázása, akiben mélyszántású gondolat bősége a kifejezés művészetének felszínalakító erejével párosul, az tiündöklő nap gyanánt ragyog a szónoklás mennyboltozatán. És elborul az ég, elsötétül a nap, ha egy emberben a két testvér egyszerre hal meg¹⁰.

A szellemes kiaknázás nyomán a régi mondás új tartalommal

telik meg s a teljes szónoki készség ritka voltának magyarázata benne rejlik ebben az új tartalomban, amely tükröződő hasonmása a te szónoki egyéniségednek. fényképszerű rögzítése utól nem ért szónoki sikereid titkának.

Csak egy fényesíkot kell jobban kiéleznünk ezen a művészi fölvetelen: azt a varázslatos erőt, amellyel a dallamos magyar szó ajkadról hatott, ajkadról, amely nyelvünk erejének és zenéjének oltára volt¹¹. Megzendült rajta harsányan, megittasítón, diadalmasan és megesendült rajta édesdeden, mézesen, andalítón, néha pajzán merészséggel, amikor a népies szólam bátor beillesztésével, a népnyelv szókimondó fordulatával az eszme festése kifejezőbbé, találóbbá lett. Még idegen, még vendégszótól sem rettentél vissza, ha színezőbb, árnyalóbb, domborítóbb volt a benszülöttnél és a formulázás élesebb vésetűvé, markánsabb veretűvé vált vele.

Igen, utól nem ért, páratlan volt szónoki művészeted közöttünk! Előkelő megjelenésed, szemednek fénye. előadásod páthosza, hanggodnak érce, jogos önérzetednek, leplezetlen nyíltságodnak igézete lebilincselte a hallgatót, aki gyönyörködött dús képekben, pazar-kinesű, eszmeformáló szóban. Osodálatos varázssal hatott ez a te gyönggyel ékes ékesszólásod, ha híveid elé álltál és megesendült a világ legbűbájosabb, legpazarabb hangszere: a szó¹².

Így hirdetted három gyülekezetben három évtizednél tovább az Isten igéjét tudással, lelkesen, meggyőző erővel. Hirdetted ünnepen és dologtevő napon, az élet verőfényes esúcsain és gyásztól sötét mélyein. beleszótted Isten nevét a csecsemő pólyáiba, a menyasszony fátyolába, a halott gyászleplébe, a frigyláda függönyébe és a nemzet zászlajába¹³.

וְיָבֹא מִיְמֵינוּ אִתְּךָ לְעַד וְיִשְׁמַע אֶת הַקּוֹל וְיִשְׁמַע אֶת הַקּוֹל

és nagysokan a föld porának álmódói közül felébrednek¹⁴ — az utolsó a hat íge során. Felébreszti a halálból a szellemi munka a maga munkását: túlél téged is tudós működésed irodalmi hagyatéka.

Széles ismereted, ritka jártasságod volt hittudományunk szerteágazó irodalmában, de csak elvétve kíváncoztál az olvasóközönség elé kutatásaid eredményével. A szentírás lelkébe mélyen behatoltál és találó tömörséggel magyarítottad némely költői könyvét. A hagyomány nyelvezete iránt finom érzéked volt és nem egy megvilágított, fejlődésében nyomon kísért szónak taglalása a hivatásos szótáríró irigylését költötte föl. A szent nyelvet mesterileg kezelted és fényes

tollal írtad meg és meleg érzéssel sokat türt neves öregatyád életének rajzát. Halálchafejtő, népismereti és régiségtani kérdéseket boncoltál. beható szakismeret ötletességével feleletre szorítva a kérdéseidtől idegen kútfőket és legmaradandóbb jogtörténeti tanulmányaidat, évtizedes elmélyedő kutatás érett gyümölcseit, csak ép az utolsó évek során bocsátottad közre. A föld porának álmodói közül felébred emléked: óbren tartják tudós írásaid akkor is, mikor az utolsó hallgató kihal, aki gyűjtő szavadon fellelkesült.

* *
*

Most pedig, hogy vezérigénk elfogyott, újból téged idézlek. A mi napunk már áthaladt a delelőn, az árnyékok megnyúlnak, az őszi est levögője hűvösre, esípósra fordult. Mit írt be az élet Úra sorsunk könyvébe, mekkora még az út, amelyet számunkra kimért, mikor esendül meg a harmadik jeladás az indulásra¹⁴?

Három éve szóltál így kol-nidré estéjén sejtelmes érzéssel. És meggesendült a harmadik jeladás. Hazafelé indult a fővárosból a bánatos menet. Visszahozott híveidhez! Hazajöttél nyájadhoz, de kiesett a pásztorbot kezedből.

Szeretem nyájamat, így vallád, szívem egész melegével. Nevet, időmet, erőmet, lelkemet teszem rá, hogy el ne széledjen, tilosba ne tévedjen s ha messzeszakadt Istentől, szelideden visszaterelem Ő hozzá . . . Az esztendők szárnyon járnak, elsuhannak és mi egyre gyarlódnak, gyérülünk. Nemesak idősebbek-öregebbek, gyengébbek lettünk. Ki tudja, mit szül a holnap? Ki tudja esztendőre ki fogja itt hirdetni, ki fogja itt hallgatni az ígét¹⁵?

Harebaszálló fiainkhoz fordult búcsúintelmek. Elhangzott az utolsó Amen ajkadról. Gyászol Izrael és törája, gyászol gyülekezeted és városod, gyászt öltöttek özvegyed, árváid, véreid.

Gyermekeid, véreid közel s távolban siratnak. Omló könnyeik égetőbbre marják lelkük sebhédesét. Nem láttad biztos révben legifjabb gyermekeid sajkáját s a nagy gyászba belesír a esonkán maradt remény fájdalma is.

Hitestársadhoz, immár özvegyedhez, a te szavaddal fordulok. Ha az emberiség sűrű erdejében egy fa kidől, nő helyette más, de az a repkény, amely a törzs derekán felkúszott, annak nincs pótlása, az lent marad az avarban. Az a vihar, amely ezt a törzset időnek előtte letörte, lesújtott téged is. Viseld hittel, viseld meg-

adással csapásodat. Hited világítani fog néked, hogy könnyek árján, özvegység fátylán keresztül meglátod képét, amely megdicsőül enyészeten s halálon diadalmaskodó szerető emlékezésben¹⁶.

Megdicsőült tesvérem, Perls Ármin! Bánatos gyászunk köszönti lehunytt napodat, áldást hintünk sírbatért hamvahodó porodra, de a gyász sötétségéből hívó megnyugvás enyhádó fényére ébredünk és keresünk téged az öröklét világosságában buzgó imádsággal. Amen.

* *
*

Lelkünk gyászával, mélységes bánatával keressük színedet, életnek és halálnak szabados Ura, örök bírója minden teremtett lénynek: fogadd irgalmad végtelenségébe hűséges pásztorunkat, akit hazaszólítottál az öröklét glóriájába. Add meg néki azt a végnélkül való üdvösséget, amelyet hűséges sáfárkodásával oltalmad alatt és kegyelmed által kiérdemelt.

Engedd, hogy dicső szelleme közöttünk maradjon: az erény és a vallásosság, a szeretet és a türelmesség, az önfeláldozás és a hazaszeretet szelleme.

Az a honszerelem, amelyet hirdetett, a bánatos emlékezés o megszentelt perceiben imádsággá válik ajakunkon: nem tudunk elszéledni szent hajlékodból, anélkül hogy mindnyájunk féltő gondja, a hazáért való aggodása imádsággá ne magasztosuljon ajakunkon.

Istenünk, fölséges nagy Isten, hallgasd meg könyörgésünket!

Adj fiaink karjába és keblébe lelkesedést és erőt, hogy lebirják, letiporják ellenségeink pusztítani, öldökölni indult hadait.

Színed elé járulunk, igazság nagy Istene, és gyermeki bizodalommal kérjük le királyunkra, népünkre, hazánkra mindenható segítségedet.

Vad ellenség rohant meg bennünket, amely vadságot terjeszteni, szabadságot kiirtani igyekszik. Isten, szabadság erős Istene, legyen áldásod nemzeti létünkért villogó fegyvereinken! Mentsd meg hazánkat vad ellenségeitől, áldd meg fegyverünket és szövetségeseink fegyverét győzelemmel, hogy vitézeink vérük hullatása ne essék hiába¹⁷.

Őrző pásztorunk! Mindenünkkel, amink vagyon, oltalmad szárnyai alá vonulunk a fenyegető vész elől. Ha táborral körülvesszük is, azzal vigasztalódunk, hogy Te hatalmas vagy a teidet ezer veszély közt is megtartani. Óvd meg véreinket, akik királyunkért,

hazánkért, tűzhelyünkért harcolnak tűzlelkű bátorsággal, esodás szívóssággal, fáradalomtűrő, halálmegvető elszántsággal, óvd meg őket ezer halál közt. Vezérelj őket vissza szereteteikhez, hogy a keserv és ajándítás szavait a diadal rivalgó öröme váltsa fel. Szakadjon vége az emberirtó üldöklésnek, szülők és hitvesek, testvérek és gyermekek kínos aggodásának, amellyel a táborba szállott kedves után epednek. Engedd, hogy a győzelmes békének napja ránk virradjon, mert Tied a nagyság és a hatalom, a győzelem és dicsőség. Amen.

* *
*

¹ Ezra 3, 12. — ² 1869. VII. 22. — ³ 1889. III. 8. — ⁴ Ezra 3, 12. — ⁵ Malak. 2, 6. —
⁶ Perls Ármán. Szónoklatok 4. 87. 88. — ⁷ Eszter 8, 17. — ⁸ Krónika II. 32, 23. — ⁹ Szukka 29a.
¹⁰ Perls 4, 135. — ¹¹ Perls 4, 82. 111. — ¹² 4, 121. 134. — ¹³ Dániel 12, 2. — ¹⁴ Perls 4, 37. —
¹⁵ 4, 41. — ¹⁶ 4, 163. 178. 154. — ¹⁷ Horváth Mihálynak a 87. lapon említett imájából.

KOHN SÁMUEL.

Ha elém áll Mózes és Sámuel¹: e két ősi névnek új hordozói álljanak elénk a megemlékezés ez óráján, **וְהָיָה שֵׁם יְהוָה כְּשֵׁם כְּבוֹדוֹ**² hisz a hagyomány egybekapcsolja e két nevet.

I. Benedikt Mór, a hírneves bécsi hírlapíró, az első névnek volt viselője. Mintha a vérbeli hírlapíróra vonatkoznék a zsolttár ígéje: Nap napnak fakasztja a szózat ígését s az éjjel az éjnek regéli tudását: nem oly szóbeszéddel, hogy hangja ne hallják. Egész földre terjed, ha esendül a hangjuk, s szavuk van világunk perémén³.

A világtörténet szálainak látja szövődését a hírlapíró, a közélet éber, örökké éber előőrsé. Izgalmas munka az ő munkája, az ólombetűk hadosztályainak sorakoztatása. Idegei feszülnek, kíséri az események rohamos fejlődését, kíséri gyors megértéssel, hirtelen ítélettel, sebtében alakító, röptiben rajzoló, mégis irány szabó tollal, látói lélekkel. Ő a híreselő tömeg szomjának oltója, a közvélelem teremtetője, a közlélek sugalmazója. Fáradatlanul, pihenetlenül dolgozik a máról a mának. Valósággal nap napnak fakasztja a szózat ígését s az éjjel az éjnek regéli tudását. Figyelőbb, szimatossabb, jelenvalóbb az újságíró a közélet hivatott tisztjeinél. Röptében felfogja s rögtön szárnyára bocsátja a hírt, nem oly szó s beszéddel, hogy hangja ne hallják, hanem távolbahatón, élesen, messzehallhatólag. Egész földre terjed, ha esendül a hangjuk s szavuk van világunk perémén. De nem az egyén hangja hallik. A szóló eltűnik a szó mögött: névtelen száll szertesztét a gondolat, a vélemény s ítélkezés. Gondolatindító, eszmeirányító hatalom a sajtó jóbán, rosszban, a jog szolgálatában épúgy, mint kútmérgező galádságban.

Benedikt a jognak és szabadságnak — milyen elavult hangzású manap nálunk ez a két szó: jog és szabadság! — a polgári munka védelmének, a művelődésnek és tudásnak szolgálatában állott. A monarchia pusztulása után nem bagolyvárakat akart a romok közé emelni, hanem az eltakaruló romok helyébe új életet akart kelteni. Ritkán válik hírlapíró oly közéleti értékévé, mint ő, aki államférfiakat

túlszárnyaló sullyal szerepelt. De pályája ezt a jutalmat meg is érdemelte. Egyenesvonalú pálya volt הַלֵּל בְּיָדָא fordulások, zegzúgos iránymásulások nélkül. Tudás bősége, eszmék gazdagsága, eszmeformáló nyelvbeli készség, amelynek a német anyaország hírlapíró tollai közt sem volt versenytársa, ez volt fegyverzete. Felsőszázadon át emelkedő pályáját a régi monarkia egyetlen világlapjának élén futotta meg: szószéke a világ volt. Azokhoz tartozott, akiknek szózatossága egész földre esendül, akiknek szavuk jár világunk peremén.

Tartós lelki ifjúságának egyik forrása a szentírás volt. Ennek szelleméből és a zsidó szívben testöltött eszméiből fakadt lapjának segélyszerző tevékenysége, a gyűjtések szakadatlan széles sora, amely nap-nap után példátlan eredményekkel számolt be. Mint a Mózes pálcája úgy varázsolt az olvasók lomha tömegének sziklájából bőséges forrást az általános nyomor s a különleges zsidó nyomorúság enyhítésére. Tarka sorát a céloknak, ki nem merülő segítő kezdeit a zord időknak szolgálta sehol másutt él nem ért sikerrel.

Könyvet, adományt gyűjtött a táborozás szenvedőinek. Sebhedettek, rokkantak, világtalanokká váltak, megsiketültek, tüdővesztettek, — károsultak, menekültek, hontalanok, — kétségbeesett anyák, özvegyek, árvák, elaggottak voltak gondoskodásának tárgyai. Elpusztult városok, felszeretlen kórházak, kimerült jótévő egyesületek, közkonyhák, hajléktalan otthonok, melegedők, nélkülöző művészek, éhező tanulók — egyikőtől sem tagadta meg lapjának terét, tollának melegét. És emellett a különleges zsidó jótévést is serkentette, mert nem tagadta meg soha vérét, faját, hitét.

Az egész Lueger-korszakot és ennek még folyton burjánzó sarjadékait, surjánjait, nyúlványait végig küzdötte rengeteg munkával, rettenetlen szókimondással, igazaink tudatával. Hűséggel állotta helyét. Jogért s igazságért küzdött, teljesítette a próféta ma olvastuk ígését: Igazság szerint ítéli az üldözöttet, egyenességgel dorgálja a föld lelki szegényeit, végig sújt az országon szavának vesszejével és ajkainak lehével megöli a galádot, mert a jog övezője derekának és az állhatatosság tűszője tomporának¹.

II. Sámuel a második a hallottuk ígében. Az ő nevét viselő pesti testvérgyülekezetünk most elhunyt lelkipásztora, Kohn Sámuel. Nem kívánta, hogy otthon elparentálják, de minket a hála kötelez megemlékeznünk róla, aki ötödfél évtized előtt templomunk udvarán búcsúztatta nagy halottunkat a magyar zsinagóga nevében.

Vér szerint való leszármazója volt a régi papi nemzetségnek. Teljesült is benne, amit az ókor főpapjaitól követel az ősi megállapítás: *ענין כהן שיש לו כבוד גדול במצות כבודו כבודו כבודו*. Ki kell magaslania a főpapnak testvérei közül tekintélyben, gazdag előkelőségben, munkabírásban, bölcsességben és szépségben.

1. *בגדול*. Kimagaslott tekintélyben. Látásának korszakokat felölelő nagyterjű körzete: tudós szemhatárának messzevágó sugara, látókörének tágassága, kutatásainak sokoldalú és eredményes volta öregbítették s kimagaslóvá tették az állás és jellembeli méltóság megalapozta tekintélyt. Samaritánus véreink nyelvét s írásait, a középkori zsidóság irodalmát, utóbb a hazai zsidóság és az erdélyi szombatos testvérek történetét nyomozta. Gyűjtőszorgalommal összehordott, mégis szórványos adatokból tárgyilagos képét festette a szombatosok 300 éves, a hazai zsidók sokszázados szenvedéseinek.

2. *בכבוד*. Kimagaslott gazdag előkelőségben. Választékos előkelőség — e két szóval jellemezte találóan legmeghittőbb közös barátunk, Goldziher Ignác. Egyéniségét is, a szószéken való működését is e két szóval kell jellemeznünk. Nem a hatás külső eszközei, nem a pompázó előadás, nem a merész képes beszéd csillogó fénye, nem a magasröptű szárnyalás, hanem értékes tartalmasság, tapintatos tárgyilagosság, keresetlen egyszerűség s otthoniasság voltak szónoklásának alkotó elemei. Nem gyűjtő hatást keresett, fölmelegítő benyomást akart gyakorolni.

3. *במלאכה*. Kimagasló volt munkabírásban. Nagy munkaerő volt, 50 éves hivataloskodás alig tudta megőrizni. De ifjonta, amikor hivatali elődje elhunyt, az intézők rövidlátása nem állította őt vezérlő polcra, hanem mellérendeltek egy másikat, igen jeles, neves tudóst. Mindketten tudós munkát végeztek, tisztükben pontosan eljártak, de a mesés gyarapodású gyülekezet hitéletét vezető állás hián nem irányíthatták. Kisiklott kezükből a vezetés és a nagy apparátusú közigazgatás nem pótolta a lelkipásztori irányítást. Később aggkor küszöbén, akkor is idegen felszólalásra, ruházták reá a vezető állás címét: késő volt már akkor új mesgyét törnie tevékenységének, helyrehoznia egy félszázad akaratlan mulasztását.

Áldásos munkásságot fejtett ki a közirgalom tág terén és a felekezeti tanítás megvédése körül. Nagyszabású jelentős intézmények keletkeztek korában és mindegyiknek létesítése körül észlelhető volt befolyásának, munkásságának, buzgalmának hatása.

4. **הגהה** A főpap negyedik kiválósága a bölcsesség. Okos, elővigyázó, óvatos, mérsékelt, bölcs ember volt. A boroszlói iskolának volt neveltje és mesterének, Frankelnak nyomain járt a vallásos élet megóvásában rázkódtató átalakítástól. A történeti folytonosság híve maradt: ebben épügy a szív bölcsesége vezette, mint lelkipásztorkodásában, amely még a főváros rengetegében is felköltötte a hívek ragaszkodását.

5. **ניי** A formák szépségében is kivált. A formák szépsége iránt nyelvben, irányban, az élet mindennapiságában finomult érzéke volt.

A múlt zsidóságában a nyűglődő gond, a körülmények sanyarúsága, a rettegésnevelte megjuhászkodás lassankint csaknem teljesen elölte a szépnek szabadságban, bőségben, bátorságban termő értékelését és átérzését. Eltűnt a szépség viselkedésből, költészetből. az Isten imádásának hajlékaiból, el még az anyanyelvől is. Mindeniütt torzkép vigyorgott a szemlélő felé. A torzkép kúszált vonásaiból nyelvben, modorban, tudós kutatásban, az imádságnak szent helyén az ős hajdamak szépségét újból összeróni ez volt újjáteremtő föladata annak a nemzedéknek, amelynek Kohn Sámuel képviselője volt. E téren nemesak soha semmit el nem rontott-hibázott, hanem mindvégig kimagaslott: **ניי** a formák szépségében.

הבן הגדול מאיר testvérei közül az íge szolgálatában, hivatása teljesítésében kimagasló főpap szállott sírba: **היה** irány másulása nélkül egyenes vonalban futotta meg félszázados pályáját.

R. Méir mély magyarázatú mondása: **עשה דבר לראשונה** Csak kiváló egyéniségekről mondhatjuk: a vég s a kezdet egy, pályájuk vége, célja, eredménye benne rejlik a kezdetben, amelyből eredve fordulatlan következetességgel, elvekben gyökerező irányítással szállottak céljuk felé. Elérték férfikor hő nyarán és aggkor hamvahodó tízén ifjúkoruk eszményeit, kitűzött céljait. De kezdet és vég nem ellentét, így tanítja r. Méir: a vég is kezdet, az élet bevégződése öröklét kezdete, a véges lét vége a végtelennek útnyitója, kezdete. Kezdet és vég egymást éri!

És hogy Izrael e kiváló mesterének véges léte az öröklétbe átszakadt, bánatos kézzel jegyezzük föl nevét az ő esonkán maradt könyvébe, a hazai zsidók történetébe, emlékezésül késő utódoknak:

זכרו לברכה

* *
*

⁴ Jer. 15, 1. — ² Sem. 1, 16, 4. — ³ Zsolt. 19, 3. — ⁴ Ézajás 11, 4. 5. — ⁵ Koh. 1, 2, 14.

RÓSA IZSÓ.

וְהָיָה לָנוּ אֱלֹהֵינוּ Oh, ne hagyj el bennünket, te tudod, merre szállánk meg a pusztában és szemünk gyanánt valál nekünk¹. Így szólunk e bánatos órában hozzád, elköltöző vezérünk. Ne hagyj el bennünket, szemünk gyanánt valál nekünk hosszú évtizedeknek vándorútján.

Ide hoztunk utoljára, ahová úgy szeretett elhozni szíved, Istened házába, közelébe. Itt láttunk utoljára bűnbánás nagy napján. Láttuk a hívő, az erős lélek mint uralkodott a roskadó testen. Itt állottál köztünk naphosszat bőjtben, buzgóságban és a nemes lélek beelégülésében, amely boldogan tekintett ez emelte oltárra, ez ívelődő kupolára, amelyet létrehívott, hogy egyedülvaló remeke dicsérje az ősök istenét, az Egyetlenegyet.

Bűsúzni jöttél gyönyörű alkotásodtól, amelyet örököül hagytál reánk. Nem hoz többet ide ünnep áhítata, hitnek buzgósága, nem jössz többet közénk másik nagy művedhez, díszes gyülekező helyünkre, ahol gyásznak fátylát öltötte megszólalásig hű arenásod, javakori vonásaid megörökítője.

Királyi kegyelem nyitotta meg előtted a fórum terét. És a királyi kegyelem a fiatal zsidó jogász erejének folszabadításával ritka szolgálatot tett a közéletnek, kivált városunk s gyülekezetünk közéletének. A bemszüllött polgároknak elismerésével és a hálás felekezetnek büszkeségével tekintjük azt az 53 esztendő, amióta mint kis követ 65-ben elkezdted közpályádat, amelyet most mint törvényhozó fejeztél be. Kifelé bennünket nevednek emelkedő fénye képviselt, befelé gyülekezetünket odaadó apai szereteted vezette: szemünk gyanánt valál nekünk!

A magyar zsidóság vezérlő alakjai közé emelkedted. Tagja voltál a 69-iki alkotmányozó zsinatnak és mindvégig oszlopa voltál az alkotta szervezet munkát, gondot és áldozatot igénylő képviselőletének a XXII. kerület élén.

Felekezeti irodalmunk készsége támogatóját siratja benned. Figyelemmel kísérted fejlődését, irodalmi társulatát, gondosan gyűjtötted össze vezető hírlapjának² hosszú kötetsorát. Mikor éledni kezdett ez a zsenge irodalmi ág, magad is lelkes munkásává szegődtél.

Életednek legfőbb gondja a mi gyülekezetünk fölvinágoztatása volt. Vagyonkezelésének rendezettsége akkor kezdődött, mikor 74-ben a pénzügyi elüljáró tisztét elvállaltad és azóta nem rendült meg soha. Mikor az árvíz idején mindenki kétségbeesett, a te első utad a főváros felé vitt, ahonnan a fennmaradás eszközeit hoztad az iskolai közalapból. Felépítetted három részletben iskolánkat. Hordottad jobbra egyedül minden gondunkat és soha nem lankadt munkabírássod. Nem sokaltad a terhet, nem mondtottad: nem viselhetem egyedül mind ez egész tömeget, mert erőm fölött vagyok³. Tudtuk hogy te vezetsz, de nem éreztük soha az erős kéz nyomását. És kegyeletes tapintatod avval szemben, aki a hitélet vezetésére volt hivatva melletted, országszerte hígyelt egyetértő működést teremtett negyven éven át közöttünk. E tapintatod abban a tanítványi hálában gyökerezett, amellyel nemes lelked Löw Lipót hatalmas egyéniségének áldozott.

Első éves egyetemi hallgató voltál Bécsben, mikor itthon maradt gimnáziumi tanuló barátodnak oman írtad⁴: A főrabbi úr irányában viseljék magukat úgy, mint érett ifjakhoz illik. Csak később fogják érezni, mennyire megbeesülhetetlen ember.

És szeretett szülővárosodat szolgáltad mint e város közügyének legdolgosabb szolgálója, szolgáltad önfeledett munkával, önzetlen odaadással, jutalmat nem váró buzgalommal. Annyi ülésen senki sem vett tevékeny részt, annyi ellentétet nem símított el senki, annyi békeszerző tapintatot nem fejtett ki senki. Közéletünk vezetőembere voltál, nem hivatal, hanem hivatottság jogán.

Négy évtizednél tovább szolgáltad közéletünket föl nem sorolható sok vonatkozásban: középítő tanács, közigazgató bizottság, iskolaszék, kijelölő, igazoló választmány — mindannyinak fáradatlan munkása voltál. És a város ujjászületésének idején a királyi biztos tanácsa legszorgosabb munkájú tagját becsülte benned. Hisz akkor élő nyilvánkönyve voltál a telkek fekvésének, értékének, tulajdonosának. Nem vett reá akkor senki annyi gazdát építkezésre, mint te.

A politikai életben Deák hagyományai nyomán haladva, vezérszerep jutott nálunk neked s a művelődési törekvések terén mindig

az elsők sorában láttunk. Az első zeneiskola, akkor még magánjellegű, a te szervező erődnek és áldozatkészségednek köszönte létesülését. A közgazdaság terén leghatalmasabb intézetünk⁵ a te tanácsod után igazodott.

A közélet sokágú, terhes munkája mellett hivatásod kimagasló képviselője, kartársak nemzedékeinek nevelője lettél, mint a jogvédelem nemes hivatásának vezéresapáson járó eszményi képviselője. Hivatásodnak minden hagyományos elnevezése élővé lett benned. Prókátor voltál, mások érdekeinek éleseszű gondozója. Fiskális voltál, de nem vezetett soha fiskális érdek: nem gyümölcsöztetted hírnevedet, rangodat kiaknázó törekvéssel. Nagyúri könnyedséggel kezelted munkáid értékelését. És a latin advocatus görög eredetijének, a paraklétosnak értelme szerint vigasztaló, enyhesztő, békítő, egyeztető kézzel jártál el: több békés egyességet, ötletes kiegyenlítést nem szerzett senki sem köztünk. Nem voltál bizonykodó, pörlekedő természet, hanem esupa békeszerző hajlandóság. Ebben rejtett elnöklő művészetednek titka. Összeütőközést kerülni, tengelyt nem akasztani: ez volt jellemed legjellegzetesebb vonása. Házad is ebben az áldott szelkemből volt félszázadon át békességes otthon, amelyben ma gyászoló özvegyed s véreid lelkiük büszkeségét, fejük leesett koronáját siratják.

Szemünk gyanánt valál nekünk: a közjót láttatád, kerestetéd velünk. A közjót csak a bölcsék, a nagyok és a jólelkűek tartják sikernek⁶: te annak tartotád, sikernek, legnagyobb sikerednek. Ezért gyászolunk most, hogy tetemeidre sír földje terül, ezért ül tisztelőid arcán halovány epedés színe, ezért sereglett egybe közel s távolból ez az ezernyi gyászkiáltás.

Léted az öröklébe átszakadt: bánatos lélekkel kísériünk földnyugalmához, hívó lélekkel mennyek jutalmához. Amen.

* *
*

¹ M. IV. 10. 31. — ² Egyenlőség. — ³ M. IV. 11. 4. — ⁴ 1859. XI. 6. Arany Károlyhoz intézett levél. — ⁵ A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár. — ⁶ Eötvös Károly 1, 278.

KISEBB HALOTTI BESZÉDEK.

I.

Az én nyelvem a gyorskezü írónak tolla.¹ Így szól a zsolttáros költő és te benned Kulinyi Zsigmond, minden megvolt, ami a járatos, szakavatott és gyorskezü írónak, a hivatásos hírlapírónak kiválósága és jelessége. Az ítélet gyorsasága, a magát feltaláló eligazodás találó biztonsága, a sokrétű jártasság változatossága és mindenek fölött a szerény, de színvalló jellem határozottsága. Mert a te zászlód nem volt színváltó zászló sem a közéletben, sem életed magánviszonyaiban. Nem azok közül való voltál, akikre Mikszáth jellemzése illik: Keletkezett az írók mellett egy külön osztály, az írni tudó mesteremberek, akik írnak ihlet nélkül, komponálás nélkül, írnak a nap minden órájában, amikor kell, írnak mindenről, írnak olyat, amit nem is éreznek és olyat, amit mások gondoltak ki². Nem írtál ihlet nélkül, nem írtál, amit más gondolt ki, nem írtál parancsszóra, rendelésre. Közöttünk, a mi szerény körünkben, gyülekezetünk írószobájában kezdted meg közpályádat és akkor is, ifjú vállakkal, már kettős terhet hordtál: a hírlapíró gondjának és hivatalod fáradalmának kettős terhét. És az első hivatáshoz, felekezetünk közügyéhez, hű maradtál mindig, akkor is, amikor sorsod más munkakörbe szólított, amelyet te teremtettél magadnak. Mert nem egy ügyszámokat őrlő hivatalt, hanem fontos, kezdeményes, eszmetermő közgazdasági hivatást töltöttél be, amelynek ezt a palotát is a te gondosságod, a te munkásságod építette föl. És itt is tovább hordtad a közélet nehéz gondjai mellett a kettős terhet, amely megőrült. Mert amint a tolgad, úgy a szavad is megkövetelte, hogy meghallgassák. És meghallgatta a város közléte, mert ebben a városban vezérszerep jutott neked, a sajtó szerény munkásának. Reád bízta hatóságunk városunk legújabb történetének megírását. Összehordtád, szervesen csoportosítád a bőséges anyagot és friss képét alkotád meg az utolsó évtizedeknek.

De vezérszerep jutott neked magában a sajtó körében is. Amikor elmentek, nagyobbára a fővárosba, azok, akiket a főváros tehetségvadászó hatalma magához édesgetett, akkor te itt maradtál, érezve, hogy a te szíved ide forrott, hogy a tanítónak itt kell maradnia, ha a tanítványok el is viszik az ő mesteri tanítását a nemzet színe elé. Itt maradtál közöttünk, pedig hívtak téged is az ország szívébe: a te szíved megérezte, hogy meggyászolnának téged odafönt is, de megsiratni csak itt fognak, mert itt őszintén szeretnek téged.

Azt mondja az írás Józsüéről, akinek bibliai nevét viselted: **אִישׁ אֵשׁ יְהוָה**: ember volt, akiben lélek lakott. Ilyen ember voltál te is. Lélek lakott benned, ragyogó lélek, amely túlél téged most, hogy szíved megtörött. Megtörtén öntözzük most mi is könnyeink harmatával a te koporsódat és osztozunk véreid mélységes bánatában. Eljöttünk közelből és távolból, hogy elkísérjünk végső útadon anyaföld pihenéséhez, öröklét újjászületéséhez.

נוֹפֵר מַדּוּר יָדוּ רַפָּה
אֵל אִוֵר בְּהַר נַפְשׁוֹ עֵפָה

Gyorskezü író volt, keze lehanyallék:
Megnyílt az égbolt, lelkének hajnallek.

Az örök hajnal felé kísérünk bánatos szívvel, de a vallásban megtisztult reménnyel, az írás ígéje szerint való megnyugvással: az Úr adta, az Úr vette el tőlünk. Dícsértessék az Ő neve! Amen.

II.

אֶתְּחַד אִלֶּיךָ בְּלֵיל הַדָּרָה אֵל בְּתַה אֵלֵי מִינֵךְ Egybesereglenek köröd, így halljuk e héten az ígét, mind az egész gyülekezet a frigsátor kapujába. Egybegyűltünk koporsód köré a szentély kapujánál, véreid, hitfeleid, kartársaid, hogy megadjuk végső tisztességét az élemedett korban elhunyt testvéreink, akinek vele egyívású kortársai már annyira megritkultak közöttünk.

És most te is kidültél, akinek meg nem rokkant alakja késő vénység lassan alkonyodó esztendeit ígerte. Jellegzetes alakodat fájdalommal látjuk eltűnni sorainkból!

A gazdaember szókimondó egyenessége és a közpálya emberének szótartó jellemessége egyesültek benned. Hosszú pályádon a tisztas gazdaember jóleső földíze mindig kiütközött fellépésedből, modorodból, egyszerűségedből.

Elköltözött testvérünk mint gazdálkodó kezdette pályáját s ügyvédi tevékenységgel kapcsolta azt össze. A gazdaembernek takarékos hajlamai dacára megértette a jómód kötelességét, hogy a köznek szolgálatába álljon. A jutalmasabb ügyvédi pályát a terhesebb ügyészi, majd bírói pályával eserélte föl és negyven esztendőig végig szolgált buzgósággal, becsülettel, tisztességgel.

A közszolgálat Szegedre szólította. Otthagytta a barátságos vásárhelyi portát, amelyben ötvenöt évvel ezelőtt vér szerint való vérével, immár gyászoló özvegyével, megépítette családi fészket. Szívesen jött Szegedre, ahol — 60 éve már — a középiskolát befejezte volt.

Díszes, kitüntető címmel vonult nyugalomba s a pihenés éveiben sűrű látogatója volt közkönyvtárunknak, ahol játékos szórakozás helyett elmélyedést keresett a könyvesház kincsei közt.

Alig látszottak rajta a közelgő vénség jelenségei. A gazdálkodó ember szívós épségét csak ez utolsó betegség rohama törte meg. Súlyosította elerőtlenedését hű gondozójának, kedves vejének, Csányi Sándornak megrendítő, váratlan elhunytja is.

Gyülekezetiünknek hű fia volt. Iskolánkat már negyven év előtt mint elöljáró gondozta, fegyelmi bíróságunkat, tisztújító székeinket vezette, a szentírás új magyaráztására elsőnek ajánlotta föl áldozatát és szívből helybenhagyta hitvesének istenfélő, templomkereső buzgalmát.

Hitbéli ragaszkodása a haladó évekkel fokozódott s az üldözés szomorú idejében uralkodó érzéssé vált kebelében. Megindító módon nyilatkozott meg az ősi hithez való szítása, amidőn a gyáva hitelhagyás kórságának idején panaszos keserűséggel és vissza nem fojtható zokogással sírta el lelkének fölbáborodását lelkipásztora előtt . . .

A földiség korlátaiból immár az öröklét bírāja elé kísérik, elköltözött testvérünk, buzgó imádsággal. Amen.

III.

עֲבָדֵינוּ — Egy nemzedék múlik el⁵ — egy nemzedék története záródik le városunkban a te elhunytoddal, kedves barátom. Hetven éve, hogy a forradalmi mozgalmak hatása alatt szülőid pátriárkai háza Nagybeeskerekéről hozzánk települt, ahol ők és nyomukba lépő hét fiuk vezető kereskedőtelepet teremtettek, az értéktermő teleppel

a kereskedő előkelőség példáját kötve össze. Szegedhez te ragaszkodtál leghívebben, utolsónak te maradtál itt: idekötött ragaszkodó lelked baráti érzése, idefűztek régi otthonod emlékei és a szatymazi nyaraló enyhe, amelyet most akartál fölkeresni . . .

Gyermeked nem volt, de a mások gyermekeinek oktatóit nemes lélekkel támogattad, hogy a munka taposó malmából kimenekülhessenek és szélesebb látókört szerezve távol úton, újult erővel és újuló eszmékkel térjenek vissza a nevelés szent munkájához.

Így gondoskodtál az én tanítóimról, így annak a jeles szerzetnek áldott lelkű atyáiról is, akik a mi gyermekeinket egy század óta nevelik szerető türelemmel, nem tántorítva meg hitében a reájuk bízott ifjúságot.

A jóknak társaságát szeretted, hivatásod munkáját jól végezted, nevedet a jótévkönyvbe bejegyezted. Sok részed volt méla egyedüllétben, mióta hitvesed bús magányba tért s a véreidhez való ragaszkodás ez években mindig fokozódott. Mióta az a fivéred, aki legtovább volt osztályosa életed munkájának, kidőlt mellőled, azóta csendes megadással vártad te is szenvedéseid megszűntét. Az ő hitvesének halálhíre volt lelked utolsó fájdalma. Véreidnek gyásza, barátaid bánata kísér végső úton föld pihenéséhez, öröklét újjáébredéséhez, amely felé buzgó imádsággal kísérjük hazatérő lelkedet. Amen.

Elköltözött testvérünk, vedd immár végső búcsúját véreidnek, munkád osztályosainak, baráti körödnök és azoknak, akik hűséggel gondoztak senyvesztő betegségében és megsiratnak halálodban. Amen.

IV.

לֵאמֹר יָקוּם הַיָּמָה⁶ Késő alkonyulás idején fölkerelkedik a gyilkos . . . A háborús vérontás elvadulása fegyvert ragad **קָטַל** és életet olt ki a gyilkos golyó.

בְּעֵץ שִׁמְשֵׁת דָּמִים שִׁמְשֵׁת נִעְלִית⁷ a háborús vérfürdőért elhagyja a Gondviselés a földet és telepessé válik benne a gyilkos erőszak.

Gyilkos erőszak golyója terítette le e testvérünket is, kinek ravatalánál együtt gyászol a testvéri szeretettel az alkotó művészet szelleme . . .

Korán került közénk a kis, sápadt, félszeg fővárosi Ödi, mikor iskolámba hozta a testvéri szeretetnek anyai gondoskodása. Majd visszatért a fővárosba tovább képződni. Ifjává serdült. Gyakorlati

pályára terelték, de bátor elszántsággal letette a számvető tollat és elindult a bizonytalan, magavágta művészpályára kezében a vázoló szemnek pálcikájával. Biztos vonással vázoló, veleszületett tehetségét gyarapította az esetnek színvető kezelésével. Ismételen zarándokolt a francia műzslés központjába és az alkotó művészet délnémet otthonába, hogy műértését gyarapítsa, festői érzékét mélyítse, a színármnyalás, színvegyítés titkát ellesse.

A divatos szélsőségek alaktalan alakításaitól távolmaradt s a Tisza-Maros szögének egyhangúságában és városunk egy-egy elfeledett festői zugában megtalálta esetjének színvegyes és fényhatásos tárgyait, személyeit, keretbe kívánczozó csoportosulásait.

עֲלֵה עִתָּה עִתָּה עִתָּה⁸ Ezekkel a szavakkal kezdődik temetői imádságunk. אֵין צַיִר בְּחַלְשֵׁי: אֵין צַיִר בְּחַלְשֵׁי⁹ Nincs alkotó művész, csak a teremtő. Nagy alkotó művész a ti Istenetek, mondá a pogány böles Rabban Gamliélnek: a zűrből, kaoszából, sötétségből, vízből megalkotá a világrendet. רַחֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ A szellem és a mélység megalkotta a fényben fürdő valóságot, a festőművész esetének méltó feladását.

A művészet tökélye maga a teremtés, a legfestőibb maga a teremtés valósága elmosódó, összefolyó alkonyban, színelhagyó, fényhomályos szürkületben, ragyogó, déliverős fényözönben egyaránt. A teremtés hangulatait leste, kereste, fényének utórezgéseit vászonra rögzítette elköltözött testvérünk, akit virágos életereje teljében, művészi alkotásának delelőjén terített le a gyilkos golyó . . .

A családi élet enyhe melegségét csak testvérének otthonában lelta fel. E testvérén esüingött rajongó szeretettel, ebben az otthonban keresett enyhülést állandó vendégként, ha letette fáradatlan esetjét, ha nemrég vállalt tanyai ősmunkájából estenden hazaszállott.

Ez enyhe otthonban sajognak érte szerető szívek, akik e rémes estéken hiába várták haza . . . Hiába várják már, a fényözön hivatott festője hazatér anyaföld enyhébe, kora sír méhébe, túvilág fényözönébe. Sír sötétének méhéből születünk újra az öröklét fényözönére!

Sokszinű álmaiddal festé eseted: kiragadta

(gyáva merény orvul lágy, színező eseted.

Révedző szemed oh! megtört. Súgaratlan a mélység!

Mennyei fénynek ölen szödd színes álmaiddal!

Vedd immár végső búcsúját megrendült lélekkel gyászoló testvéreidnek, véreidnek, barátaidnak, pályatársaidnak, ez egész bánatos gyülekezetnek.

Vedd az én végső búcsúmat is, aki két képviselő alkotásodnál figyeltem a festőpolec előtt lelkes, fáradatlan, verejtékes alkotó munkádat.

Az Úr áldjon meg s őrizzen meg haló porodban. Az Úr világítsa feléd arcát s legyen irgalmas irántad az ítéletben.

Az Úr emelje feléd arcát s adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Amen.

V.

Ez a férfi tisztességes volt és egyenes, istenfélő és a rossznak még látszatát is kerülő¹⁰. Ellentétben annak, aminek elleneink festenek bennünket, élő cáfolata a kereskedelem meggyanúsításának. Előkelő cég előkelő képviselője volt. A gyáros őt várta vásárlónak, a vevő őt kereste eladónak.

Félszázada, hogy rokon hívásra városunkba jött, ahol hosszú évtizedek munkájának jutalmául közméltánylás vette körül, közméltánylás, amelyet a végkifejlés idején csak a munkaadó atyáltság körében nem talált meg. Hallgatag viselte életének ezt a nagy esalódását . . .

Hívó lélek volt, buzgón gyakorolta az Isten házáat és áhitattal leste az íge hirdetését.

Tisztességes volt és egyenes, hűséges, érzésben nem változó barát. Baráti kezének emlékeül őrzöm művem ezer oldalú kéziratát, melynek egyöntetű, szabályos vonala az ő lelki egyensúlyának szemléltető kifejezője.

Gyengéd, szerető férj volt és gyengéd, szerető apa, akin valóságos kegyelettel esüggöttek felnőtt gyermekek és unokák.

Egy áldott élet jutalma volt, hogy a gondviselés megéreté vele a ti örömtők boldog ünnepét: ez utolsó nagy öröm sugara aranyozta be alkonyodó életének lenyugovó napját.

Most, hogy ez áldott élet napja leáldozott, kísérjük a hazatérő lelket buzgó imádsággal. Amen.

Elköltözött barátom, Eisner Ignác, vedd immár a túlélők végső búcsúját. Végső búcsúját gyülekezetemnek, amely régi képviselőjét veszítette el benned, szegényeimnek, akiknek ruházásában évtizedes tanácsadónk voltál: végső búcsúját pályatársaidnak és barátaidnak, ez egész részvevő gyász kíséretnek, végső búcsúját minden véreidnek, hitvesednek, immár özvegyednek, gondjaid hű osztályosának, gyermekeidnek s családjaiknak, akik itt állanak mélységes gyermeki

gyászban s akik a közelünkbe nyomult határon túl sírnak baza a temetés e gyászos óráján.

Az Úr áldjon meg haló porodban s őrizzen meg. Az Úr világtíttassa feléd arcát s legyen irgalmas irántad az ítéletben. Az Úr emelje feléd arcát s adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Amen.

VI.

Rabbi Méirnek, akinek nevét viselted, írásában találták megírva: és íme, jótét a halál¹¹! Kínos szenvedéstől váltott meg, kínos szenvedéstől, amely rég fenyegetett, amely ellen nem tudtál, nem mertél orvoslást keresni. Bánatos befejezésénél állunk sikerekkel megáldott pályádnak, amely elvonul lelki szemeink előtt a búesű e fájdalmas órájában.

Ahoman most hült tetemeidet ide hoztuk -- kies lakod és munkateleped -- annak közvetlen közelében ringott bölesőd. Ott, a régi budai országút mentén játszottad gyermekjátékaidat. Ifjan kerültél a fővárosba, ifjan alapítottál ott családot s azután hazaszállottál a város újjáalkotásának mozgalmas idejében jövődet itthon megalapozni.

Kezdő voltál az élet munkájában, de gyors tájékozódás, éles fölfogás, gyors elhatározás és az öröklött alkalmazkodó tehetség nem engedtek haboznod. A forgalom és vállalkozás előtted ismeretlen ágán kezdted. Lankadatlan erélyed pályád folyamán többször teljesen új munkakört esatolt a régihez. Építőanyagon kezdted, őstermelésen, nemes szőlőoltvány iskoláján folytattad. Üzletben, iparban, őstermelésben egyaránt meglepő gyorsasággal váltál elismert tekintéllyé, aki előtt a közélet kapui is föltárultak.

Mikor ez az Istenháza épült, a terméskövet pótló műrészek oszlopokban, ablakok mérműveiben, kupolaboltozatok esipkéiben a te gondosságodtól kerültek ki és állják másfél évtized óta az idő viszontagságait, mert nem kereső vállalkozás, hanem szívbeli föladat volt néked megalkotásuk.

Es mennyire szeretted ezt az örökzöld ültetvényest a templom körül! Ezüst fenyőit védted hernyójárás, pusztítás ellen. Ültetél belé szomorú eperfát, örökzöld borókat: bánatos búesűl tesszük le ágaikat elinduló koporsódra.

Részt vettél gyülekezetiünk, istentiszteletünk, iskolánk, chevránk vezetésében, árvaink otthonának alapításában és fenntartásában.

Szeretted gyakorolni az Isten házát, szeretted figyelni az íge hirdetését. Hívő lélek és benső rokonézés, a vérnek sugalló ösztöne kapcsolt hitfeleidhez, fürtelemnek ítélted a hitelhagyás mótelyét, de az emberiség világözvétségének meggyőzött, tevékeny híve voltál. Vérig sértett a közelmúltban e szövetség megbántása; utolsó nagy lelki fájdalmad ez volt.

Azután már csak testi fájdalom következett, napokig tartó küzdelmes vergődés, amelyből a halál váltott meg; rabbi Méir tanítása szerint: és íme jótét a halál!

Elbocsátunk immár a földnek pihenésébe, az örök keletnek ébredésébe. Amen.

A közélet emberétől az élő szó búcsúztatott: a baráttól, a gondos, szerető családfőtől égő könnyünk búcsúzik. Kömnyes, végső búcsúját vedd áldott lelkű hitvesednek, élted hű osztályosának, gyermekeidnek, unokáidnak, minden véreidnek. Végső búcsúját ez egész gyászoló gyülekezetnek, barátáidnak, híveidnek, kortársaidnak.

Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban. Az Úr világíttassa feléd orcáját és legyen irgalmas irántad az ítéletben. Az Úr emelje feléd orcáját és adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Amen.

VII.

És bételének napjai¹²: **וְיָמֵי בִּתְלֻמֵּי הָאָרֶץ** a te földi pályafutásod éveinek száma: **וְיָמֵי**. 65 évig lakozott ez a hívő, ez a finom és halk lélek e fájdalomtörte porhüvelyben.

Az elhazugult közélettel szemben ez a sokat gyötrődött szív volt néktek menedéke az igaznak, szentnek, hamisítatlannak, meghittnek. Szeretetlenben, gondban tékoz volt ez a sokat vergődött anyai szív. Az anyai szeretet meghittsége, boldogító közelsége varázssítal: kisdéd ibrikben keverik kevesek számára. Nem közkonyha tömegitala, hanem az egyén csodás varázsa. Csodás valami az anyai szeretet: nem költözhét el az elröppenő lélekkel, nem zárulhat be a megmervült tetembe, hanem kitör, halálon túl körüllebegi szereteteit s a sírból is enyhíti lelküket ékesszóló némaságával . . .

Elhamúhodik, ami földi volt az anyában, de nem hull reá emlegetetlenség fátyola: megdicsőül, ami égi volt benne és a sírnak mély rejtélyű határmeggyéjén fölmagasztosul a gyermeki szív imádásos hálájában. Amen.

VIII.

מִיָּדָה נִחַף¹³: Miért dőlt ki, mi törte meg? Ezt kérjük e ravatal mellett a próféta e heti igéjével.

Három évtizede, hogy városunkba költözött mint nagyszabású államközi hivatal feje. Azután nyugalomba vonult, de mintha nyomtalanul tüntek volna el fölötte az évek. Főlemelt fővel járhatott közöttünk: hosszú tisztviselői pálya állott mögötte, amelyen fényesen bevált mint körültekintő vezető, mint rendtartó főnök, mint tisztársainak jóakarató védelmezője, pártfogója.

Miért dőlt ki, mi törte meg?

A háború izgalmából kelt végzetes áramlat, amely válogatatlanul sujtja a büntelent is, apai büszkeségét, jogos önérzetét derékon kettétörte, mint a vihar a százados tölgyet.

Ami könny koporsódra hull, özvegyi, gyermeki könny, hull éretted, az elhunytért, hull az élőért, akinek ártatlanul való szenvedése téged sírba visz. Elbocsátunk innár, elköltözött testvérünk, elbocsátunk sír nyugalma, öröklét ujjászületése felé. Amen.

IX.

Mint aki anyját gyászolja, úgy járok meggornyadva én¹⁴!

A legmélyebb gyász az anyáért való gyász. Mintha elszakadnánk az élet gyökerétől, mikor anyánkat temetik!

Visszaszáll lelketek e koporsó mellől a falusi portára, ahol hordotta értetek anyaság terhét, sokszoros fájdalmát, szünetlen gondját. Elszakadtatok hazulról. Majd beteljesült a régi vágy, az álom: megújra egy földél alá kerültetek. De ő már özvegyi fátyolban lépte át ez új hajlék küszöbét. Újra három nemzedék volt együtt egy földél alatt. Itt áldott meg gyermeket és unokát nemzedékek hosszú sorától öröklött imádságos lelke. Nincs jobb fegyver az élet nehéz gondjainak epesztő ereje ellen, mint a techinnó, az imádság. Elszállott lelkezből az utolsó imádság, kihullott kezedből a fakult levelű könyv és elindultál a mennyek felé jámbor őseid után. Költő fiad szavával búcsúznunk tőled: Hajnalba szakad át a leghosszabb éj is! Átszakad halálod éjszakája az öröklét hajnalába. Félteél e téltől s mint a vándor madár, amely a tél elől délszak tavaszhonába, másik hazájába száll, örök tavasz honába tértél. Öröklét örök tavasza felé kisérjük lelked buzgó imával. Amen.

X.

Ha szólok is, meg nem szűnik keservem, ha szűnök is, $\text{לֹא יִשָּׁן בְּעַיְנַי}$ ¹⁶ ez ifjú 45 éves élet, וְהָיָה , távolul tőlem. Így jajdul föl e gyászbaborult családi kör, amely léleketfojtva állotta körül ez ifjú testvériünk kórágját.

Hívó s irgalmas lélek volt, telve jóindulattal, gyermeki ragaszkodással, anyai gyöngédséggel, testvéri szeretettel. Így élt közöttünk, de éltényi erejét sokéves panasztalan szenvedés, keserű esalódás, méltatlan támadás lelki gyötrelme megtörte. Nem tudott megküzdeni az áldáz betegség szörnyű rohamával. És, innaen boesátjuk immár végső útjára, ahol még minap oly szíves, jóságos készséggel szolgálta éhezőinket. Mélységes bánatunkban vigasszon bennünket, hogy békehijjas élete az örök eirénőbe, az öröklét békességébe szakadt át, amely felé kísérik távozó testvériünket a zsoltár szent szavával . . . Amen.

XI.

$\text{וְהָיָה כִּי יִשָּׁן}$ És léssen, mintha nem is lett volna: שְׁשִׁים ¹⁶ ötvenegyet jelez, az ő éveinek számát. Ereje teljében dőlt ki e sudár fa, élte delén e tevékeny, derék testvériünk. Mintha 21 esztendő boldogságotok csak álom lett volna, oly hirtelen foszlott szét . . .

Hol szállott a halál esirája az érző, gyengéd szívbe — ki tudná megmondani! Ki tudná megmondani, nem e akkor, mikor a megrendült jogrendbe beleilleszkedett emberrablás fiát s nyomban utána őt érte. Új szót, amelyet eddig semmiféle szótárunk nem jegyzett fel, írt bele ez a mi gyászos korunk a magyar szótárba: a római jog plágiumának fogalmát tükröző emberrablást . . . Napokig volt fogva

בְּיָדָא , a börtön héber betűi is az 51-es számra utalnak — amíg nyomra vezetődött a kétségbeesett család . . . Hazatérve az izgalmas útról lázasan folytatta tetterős magántevékenységét és közszolgálatát kereskedői alakulatok körében épúgy, mint gyülekezetünk és chevránk kezelésében. Lelkesedéssel karolta föl éhező fiatalságunk ügyét. Együtt gyászoljuk őt, a szerető férjet és apát óvóival, akik gyász éji sötétében szólnak: ha a halál árnyának völgyében járok is¹⁷ וְהָיָה is életkorának jelezője — az öröklétbe vetett hitem föntart és vigasztal. Amen.

Elköltözött testvériünk, Stauber Miksa, vedd tőlünk a földnek végbúcsúját: végső búcsúját özvegyednek és árváidnak, fivérednek s

családjának, anyósodnak s atyád özvegyének, minden véreidnek, barátaidnak s pályatársaidnak, ez egész részvevő gyülekezetnek. Az Úr áldjon meg s őrizzen meg haló porodban. Az Úr világíttassa feléd arcát s legyen irgalmas irántad az ítéletben. Az Úr emelje feléd arcát és adjon néked békét, az örök békesség háborítlan békéjét. Amen.

XII.

És meghalt József és minden testvérei s az az egész nemzedék¹⁸, amely a magyarkanizsai öreg háznak körében nevelődött. A testvérek utolsóját temetjük benned, kedves jó bátyánk. Mindig visszatértél az írás olvasásához, szeretted magvas igéit idézni, aminthogy szerettél, mint számos anekdóta letéteményese, egy-egy esattanós élelet alkalmazni. Most búcsúra reád vonatkoztatjuk a Józsefről szóló ígét. Egybesereglett e nagy gyászkíséret, nincs köztük, aki ne ismerte volna Józsefet¹⁹, aki téged ne ismert, ne becsült, ne szeretett volna. Az igazi értéket még a mi hivalgó világunk is elismeri. hiába rejtezik igénytelensége a nyilvánosság elől. Rejtőzél a nyilvánosság elől s mióta mint ifjú orvos az Olvasó Egyletet vezetted, nem kerestél többet közszereplést. Betegeidnek éltél, családjaiknak, szűkebb családochnak, a szellem és a kéz ügyességét foglalkoztató munkának. Mindnyájunk hálája kísérte munkádat.

Elköltözött kedves bátyám Magyarkanizsán született 1835. június 5. A középiskolát Pesten, Temesvárott és Szegeden látogatta és 61 éve itt nyert érettségi bizonyítványt. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte, a bécsi orvosi iskola fénykorában. Ott szerezte alapos ismereteit, ott azt az éles látást, amely a betegség felismerésében divinatórius biztonságot adott neki. Kézének biztossága, amely épügy apai örökség volt mint szókimondó igazság-szeretete, a fűrő-faragó, lombfűrészelő mestorságban érvényesült és a szemészet terén nagy sikereket szerzett a fiatal orvosnak. Szülőföldjén települt le, majd bejött, immár 50 éve, Szegedre. Keresett orvos lett, akit házai mindenütt családtagként szerettek. Felsőszázados működésében a váltakozó nemzedékek során át kísérte orvosi tanácsa, baráti ragaszkodása kezelteit.

Iskolánknak, betegápoló egyesületünknek, a közúti vasút személyzetének sok éven át orvosa volt.

Gyengéd férj volt és szerető apa, az atyafiságos érzés ősi melege hatotta át. A Bácsmegye déli részéről elszármazott családnak négy nemzedéken át tartotta nyilván családfáját. Egész családunk őrzi kegyelettel emlékéit Józsefnek, Ráchel fiának most, hogy meghalt József és minden testvérei és az egész nemzedék . . . Amen.

XIII.

לִּבִּי הָלַל בְּקִרְבִּי Szívem sebhedett kebelemben²⁰, így jajdul föl a gyászoló özvegy e koporsó mellett. הָלַל az a 68 esztendő, amelyben a gondviselés kitűzte imádott férjének földi pályafutását.

Hónapok kínos félelme, reménykedő reménytelensége kísérte ezt a kínosan vergődő, hosszú haláltusát. Hosszúéletű, erősínű, jókedélyű ómoravicai család sarja volt Ungar Benő. Csaknem gyermek volt még, mikor hozzánk került rokonvér üzletébe. Az élet szerepeseréje az ő vezetésére bízta utóbb az üzemet, amelyben nevelkedett. Vezette szívós kitartással, körültekintő rávalósággal, bizonyítékául annak, hogy az életre nem az iskola nevel, hanem maga az élet. Ernyedetlenül dolgozott, amíg a betegség ágyának nem döntötte. A kétségbeesés leleményességével ápolta hitvese s akik gyermekei nem voltak és mégis árvái lettek . . .

Hosszú haláltusára síri béke borul. A lomb búcsúzik ágától és csöndes suhanással borul az anyaföld kebelére. a lélek pedig hazatér az öröklét felé.

Bénító tépelődésből vigasztaló hitbe, íradó megnyugvásba menekszik gyászunk és kísérijük távozó testvériünket buzgó imádsággal. Amen.

XIV.

מִיְהוָה מִיְהוָה מִיְהוָה מִיְהוָה Mivé lett Áron²¹, így olvassuk az írásból e héten Áronról, akinek bibliai nevét viselted. Mivé lettél a roskasztó kór hosszú éveinek végtelen szenvedésében! A szeretet gondossága és a tudomány odaadása nem tudta megállítani az elomlás folyamatát.

Elköltözött testvériünk 1852-ben született Sajószentpéteren mint jámbor szülők gyermeke. Ifjan került Szegedre atyjának fivéréhez, aki e hatalmas épülettömb emelésével megindította a falusi rengeteg piac átalakulását városias, díszes térré.

Itt alapított Arnold üzletet, itt alapított családot, innen látta

számrakelni gyermekeit, itt vett részt a kereskedelmi élet mozgalmában s mint nagybátyjának utódja a kereskedelmi testület vezetésében.

Utóljára akkor hagyta el házát, mikor fiát az oltárhoz kísérte. Most végleg elhagyja szerette otthonát és elköltözik boldog emlékezetű hitvese után a családi sírhely enyhébe, az öröklét ébredésébe. Amen.

XV.

כִּי הָאִדָּם יֵרָא לְעֵינַיִם וְיֵרָא לֵבָב מֵרַחֵם מֵרָא לֵבָב²². Mert az ember látja a felszínt, de Isten látja a szívet²². Nem tudja az ember fia, mikor dobban utolsót a megfáradott szív.

Nehéz, aggasztó kórból az imént fellábadtál. Visszaadattál hitvesednek, hivatásodnak, meghitt körödnek. A nyári est hűsére kíváncskodtál és hajnali kelőre utolsót dobbant megfáradott szíved.

Váratlan elhunyt testvérünk Nyiregyházán született, Ujhelyen nevelkedett s a fővárosban fejezve be jogi tanulmányait nálunk lépett hivatásos pályájára. Itt állott ifjú boldogsággal előttem véled, aki özvegyi gyásszal siratod most, annak a nagyszívű asszonynak hajlokában, akinek a ti boldogságotok utolsó öröme volt. Itt éltetek megértő egyetértésben, itt élt ő nemes hivatásának, részt kérve a város közéletéből és szolgálva gyülekezetünk közügyét.

Jóindulatú, ragaszkodó lélek volt, kedves, előzékeny társalgó, hűséges hitvestárs és megbízható barát.

Bánatos lélekkel kísérvük hiült porát a végpihenés lakához és buzgó imádsággal hazatérő lelkét az öröklét honához. Amen.

XVI.

עָנָה עֵין יִלְךְ Elszlott a hosszú szenvedés borús felhője²³ s a soká gyötrődött szenvedő elindul pihenésének síri ágyába: כִּלָּה az esztendőik száma, amelyben lepergett e testvérünk tűrésének tartama.

Osodálatos tűrnutudással viselte e hosszú halódás kimondhatatlan kínjait, amíg az élet zenés lemeze lepergett és e romlandó testnek viselője az utolsó napok jótévé öntudatlanságában megváltatott gyötrő kínjaitól.

Csak szenvedésének elmúlása volt késedelmes: éltének egész folyása a pillanatos pontosság jegyében esett meg. Az írás ígéje

szerint *מְעַבְרָה מִפְּנֵי דֵי עֵבְרָה*²⁴ ez élet munkája szorgos, hajszálnyi pontossággal folyt le: óramű volt, amelynek pontos járását a kötelességtudás feszülő rugója indítá s a jellem változatlan ingája szabályozá. Egész lelki szervezete nyilatkozott meg, ha a zenei együttesnek kísérte szólamával szabatos együttmaradásban, az ütemezés szigorával együttthaladt . . .

Mikor egyetlenének kora elhúnytával életfája elodvasult, művészi hajlamai mentették meg az összeroskadástól. Otthonának keskeny belépőjében úti emlékeit az építőművészet remekei elevenítették föl. Otthona bensejét esetének biztos vonalú alkotásai, köztük önműn aromásának méla vonásai díszíték. Eleven érzékkel mélyedt el a a főbb kultúrnyelvek költői alkotásaiba s a külföld költészetének nem egy jeles alkotását teremtette újra finom esiszólású formában hol németül, hol angolul, hol egy világlap hasábjai számára, hol pusztán saját megértő körének örömére.

Legmélyebben a zene szótlansága ragadta meg lelkét. Meglepően széleskörű, szabatos olvasottsága felölelte a régibb s újabb zenei termékeket s mindig kész volt, még a szenvedés ez utolsó éveiben is, rajongva szeretett remek műszerén életre kelteni a holt jegyekben rejlő zenei gondolatot. Szívesen közvetítette a zongorának és a zenének megértését a törekvő ifjúsággal és e révén nem egy ragaszkodó szívet nyert meg.

Tartózkodó lelke nem könnyen tárult föl idegen előtt: de ha megszólalt egyszer benne a rokonérzés, akkor változatlan maradt ragaszkodásában. Hűséges, ritkaszavú részvétének állandó nyilvánulásait nehéz kísértés napjain tapasztalók, amikor lelkének hűséges ragaszkodása tettekben nyilvánult.

Tettekben nyilvánult szinte szégyellős jótékony-sága is a nyomorral szemben, amely soha sikertelen nem fordult szívéhez. *הַלֵּךְ בְּדֵר* Iránytartó, egyenes lélek volt, álkodást nem ismerő: és tiszta, gyermeteg lélek volt, a szennyet nem ismerő *יֵבֵא שְׂמֵחַ מִדֵּר עַל מַטְכֵּיכֶם*. Békés legyen pihenése az anyaföld ölén *הַלֵּךְ בְּדֵר* ez iránytartó földi vándornak²⁵! *הַלֵּךְ*: A vándor nevében is e most záruló életpálya tartamára utal a szent nyelv betűje.

Kísérjük immár az öröklétbe térő vándornak lelkét buzgó imádsággal! Amen.

Elköltözött sokszenvédésű testvérünk, vedd tőlünk a földnek

végső búcsúját. Végső búcsúját ferjednek és anyádnak, testvéroidnek s egész rokoni körödnék, barátaidnak s híveidnek, akik ápoltak, gondoztak fogyajtó sínlésedben. Az Úr áldjon meg s őrizzen meg haló porodban. Az Úr világíttassa feléd orcáját és adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Amen.

XVII.

מקשה זה Merő arany²⁶, mint a szentély hétágú mécestartója, ilyen volt szíved, jellemed, elhúnyt Miksa barátom!

Mindenfelé szívesen látott vendég voltál, de hírt házból házba nem terjesztettél. Bántó híret másnak tőled nem hallottuk.

Aranyszív voltál, merő aranyjellem, megbízható barát és ragaszkodó rokon. Közelállóért, távolállóért közbenjárásra, áldozatra kész. Fél század óta, atyád húnnya óta, vérséged atyját látta benned.

Kiegyenlítő, simulékony, békekereső gondolkodás, a most elfogyó nemzedék e nemes hagyománya, élt benned. Ezt szolgáltad a társadalom mozgalmáiban, szórakozó sokadalmak rendezésében, a kereskedelem tömörülő szervezkedésének feladataiban, a helyi közélet kérdéseiben.

Volt idő, mikor a városi bérházban lakásod a közgyűlési terem előszobája volt s akaratlan odasorol a köztudat a Tisza Lajos korának, ennek a békés, felvirágzó, egyetértő kornak most elhúnyt két venerabilis szereplője²⁷, benső barátaid, mellé.

Megtört a mindjobban súlyosbuló idők agysorvasztó, tikkadt légkörének nyomása. Bezártad az ujszegedi kertet, amelynek kőrísfa-dómja évtizedes vendéglátás tanúja volt május tavasznyitó reggelétől őszi esték napszállatáig. Hűséges, hívő lélek voltál. Hű voltál hitedhez. Gyülekezetünk képviselőjét közel fél századig szolgáltad. Szokatlanul fiatalon lettél 48 év előtt elüljáróságunk tagja. Hiányozni fogsz az öreg templomban atyád helyén, hiányozni fogsz évtizedes helyeden széderünk asztalánál, családi ünnepeinken, hiányozni fogsz kolmidré estéjén, ha be nem köszöntesz és elmarad kérdésed: mért hogy a hosszú nap már esthajnal táján kezdődik, ha csak csillagfényes est idején zárul be? . . . És nem szólítunk többet október nyolcadikán reggel a beszélőhuzal hallgatókagylójához . . .

Hűséges, ragaszkodó lélek voltál: hűséges, ragaszkodó lelketet kísérik az örök szombat esendjébe a zsoltár szent szavával. Amen.

XVIII.

יֵשַׁע אִשֵּׁל בְּבֵּר שֶׁנֶּה Tamariszkust ültetett ősapánk²⁸, így olvassuk a héten az ünnep szent leekéjében. De a régiiek az irás אִשֵּׁל szavának más jelentését tudták és שֶׁנֶּה vendéglővel magyarázzák. A szó gyökének betűiben a שֵׁל, kér, kíván igének változatát látják²⁹. הֵן תִּשְׁאֵל מִיֵּשַׁע mit kívánsz, húst-e, bort-e, tojást-e? Így kérdeztetik a vendéget a szolgálatrakész ősapával.

E nyomon járt évtizedekig látogatott vendéglőjében Pali bácsi, amíg csak nyugalomba nem vonult, hogy szakértelmét és tapasztalását az Isten vendéglőjének szentelje: az Isten vendéglője a népkonyha, ahol éhező gyermekeinket tápláljuk, a menház, ahol elaggottainkat gondozzuk. Minden gondja ez intézményeink és chevránk érdekei körül összpontosult. Már ilyentájt, róshasónó előtt, puhatolta, hogy a chevra szimchathtóra-ünnepére ki volna hajlandó a תָּרַן tisztét vállalni s mindig siker koronázta gondos utánjárását.

Idehoztuk öreg templomunk kapujához. Szorgalmasan gyakorolta az Isten házát, amelyben öregatyja az első előimádkozók egyike volt. Nem érte el öregatyjának sem, édes anyjának sem 90 éves korát. Hosszú vívódás után alig 75 éves korában elhunyt. Egyedül maradt bánatos hitvese, élteinek hű osztályosa . . .

Hálás szívvel s bánatos lélekkel kísérjük hűségese sáfárunkat a föld pihenéséhez, buzgó imádsággal az öröklét újjászületéséhez. Amen.

XIX.

שְׁלֵשִׁים וְשֵׁשׁ³⁰ Harmincegy éves békés kötelék tépetett széjjel e testvérünk halálával. E három évtizedes békés kornak két évtizedét itt élték át. Itt serdültek föl gyermekeitek és itt borult be boldogságotok derült ege, mikor az ádáz idők áldozatul követelték Miklóstokat távol olasz határ kopár sziklái . . .

Elköltözött testvériünk Vágvecsén született. A régi Magyarország elrablott északnyugati vidékének szorgalmát és kevésgényfűségét örökölte. Onnan örökölte a kifogástalanságot üzleti tevékenységében, a bensőséget családi körében. Nem volt sokszavú ember: befelé gyászolt. Talán ezért volt megrendítőbb, gyógyulatlanabb minden bánata.

Nem halljuk már sajátos hangjának kaddisát jahrzeit napján — érte hangzik föl árvának kaddisa, érte, akit kísérünk az öröklét felé buzgó imádsággal. Amen.

XX.

הַיְיָ מִפְּנֵי אֲדֹנָי אֱלֹהֵי בְּנֵי קְרִיב יוֹם הַיְיָ³¹ Némulj el az Úr előtt, mert közel vagyon az Úrnak napja. Az irgalom napjának éjjelén megváltott az Úr: elnémult kimondhatatlan szenvedésed. Elcsendesültek élted hatvanötödik évében — הַיְיָ betűi ezt jelezik — fájdalmaid kínzó rohamai és átszenderedtél az irgalom napjának éjjelén az öröklét csendességébe.

Fájdalomban leroskadva állanak koporsód mellett tied, akik véled szenvedték át e kínos hónapok minden szenvedését, ki nem merülő szeretettel és áldozatos odaadással iparkodva enyhíteni sorvasztó betegséged vajló fájdalmait. Megtörve zokog férjed, akinek négy évtizeden át hűséges osztályosa voltál munkában, gondban: gyászban leányod és gyermekei, az öreganyának e féltett kincsei és vőd, aki leányodnak esőlkját hozta a most is élőnek hitt anyja ajakára . . .

Elnémult fájdalma az Úr előtt az engesztelés nagy napjának irgalmazó éjjelén és elnémul véreidnek fájdalma most, hogy megváltott szenvedésedtől az Úr és kísérnek az öröklét elközelgett napjára buzgó imával. Amen.

* * *

1. Kulinyi Zsigmond. 1905. VI. 7. — ¹ Zsolt. 45, 2. — ² Mikszáth 19, 47. — ³ M. IV. 27, 18. — II. Cukor Ignác. 1921. VI. 21. — ⁴ M. IV. 10, 2. — III. Eisenstädter Róbert. 1918. VI. 26. — ⁵ Koh. 1, 4. — IV. Helfer Ödön. 1921. VII. 18. — ⁶ Jób 24, 14. Ibn Ezra ad l. — ⁷ T Jóma I. 181, 22. T Svúót I. 446, 22. — ⁸ Sám. 1, 2, 2. Ber. r. 10. — ⁹ Ber. r. 1, 9 p. 8. Theodor. — V. Eisner Ignác. 1921. XI. 8. — ¹⁰ Jób 1, 2. — VI. Landesberg Mór. 1919. IX. 30. — ¹¹ Ber. r. 9, 5 p. 70 Theodor. — VII. Landesberg Mómé. 1921. VIII. 3. — ¹² M. I. 25, 24. — VIII. Benedikt Ferenc. 1916. I. 4. — ¹³ Jerem. 46, 15. — IX. Kisteleki Ede anyja. 1915. XI. 30. — ¹⁴ Zsolt. 35, 14. — X. Biedl Irén. 1922. I. 29. — ¹⁵ Jób 16, 6. — XI. Stauber Miksa. 1922. II. 8. — ¹⁶ Obadja I. 16. — ¹⁷ Zsolt. 23, 4. — XII. Redlich József. 1915. V. 30. — ¹⁸ M. II. 1, 6. — ¹⁹ U. o. 8. — XIII. Ungar Benő. 1922. VI. 23. — ²⁰ Zsolt. 109, 21. — XIV. Kiss Arnold. 1922. VI. 25. — ²¹ M. IV. 16, 11. — XV. Reiner Mór. 1922. VII. 9. — ²² Sám. I. 16, 7. — XVI. Scheinberger Emma. 1922. IX. 3. — ²³ Jób 7, 8. — ²⁴ Ezra 5, 8. — ²⁵ Éz. 57, 2. — XVII. Weiner Miksa. 1922. IX. 8. — ²⁶ M. IV. 8, 4. — ²⁷ Kállay Albert és Pillich Kálmán. — XVIII. Goldstein Pál. 1922. IX. 19. — ²⁸ M. I. 21, 33. — ²⁹ Ber. r. 54. — XIX. Baek József. 1922. IX. 28. — ³⁰ M. II. 28, 32. — XX. Kellner Irma. 1922. X. 3. — ³¹ Zef. 1, 7.

SÍRKŐAVATÓK.

I.

1922. VI. 11.

קבר אבות קרי Családi sírt szerzett ősapánk évezrek előtt és ma is kegyelet keresi föl a szentföldön a Machpéla barlangját. Vigasztos, enyhe tudat, hogy hamvahodó porunk nem idegenek sorában nyugszik, hanem véreink között: ²תאכפת אל קברותיך² hogy begyűjtetünk a mieink sírjainak körébe. Az elődök sírjához קבר אבות קרי² zárándokolunk, mintha egy sírban nyugodnának.

³הנאחזים הנעזמים בחיים³ Akik szerették, kedvelték egymást a földi létben, a halálban se váljanak el. Az anyaföld rejtő öle egy szűkebb egység zárt területén egyesíti őket. Közös emlékre vessük együvé tartozó neveiket, mintahogy ez új művészi emlék az éltes jámborlelkű öreganyának s két kisedet unokának egyesíti nevét, örökíti emlékét. Az emlékmű nemes vonalaiból lelkünkben hangulat, hév, ihlet, áhítat ébred s az élő buzgóság szárnyain emelkedünk az öröklét magasságai felé, ahol a koporsó éjszakáját örök derűnek hajnala váltja föl. Nem nehezül a hazaszálló lélekre a sírkő, de nekünk, a túlélőknek, látogatóknak a maradandóság, az öröklétnek útnutatója.

Íde nem jön az ember, íde hozzák, hozzák lélekmardosó fájdalommal, szerető könnyekkel, gyászos borulattal s ha övéihez helyezük a csend ez országában végnyugalomra a megfáradt vándort, megnyugosznak a változhatatlanban. A esőnd itt nem a néptelenség hallgatása, hanem hallgató emberek némasága, az örök némaság békés esendje.

Van egy megható imádságunk: אלהי נשמה. Reggelente hálát adunk Istennek, hogy álom után visszatér a lélek, az öntudat. Az ember minden este, mikor lefekszik, meghal. A lélek elmegy az öntudattal együtt és jár-jár, bolyong, de reggelre visszatér. Egyszer azonban eltéved valahol és nem tud visszatérni. Ez a halál, az örök

némaság⁴. De akik szerették egymást a földön, odalenn is megértik egymást a nagy némaságban. Áldott léssen pihenésük a kegyeletalkotta emlék árnyában.

Maradandó márvány, örökzöld bokor mellett változó, múltó évszaki virágok nyílnak: a fölvtáldódó nemzedékek sorkakelése és elmulása rejlik bennük.

A múlton merengő méla emlékezés lúzdódik nekünk e fehér oszlopokhoz, e feliratos kólaphoz: az egységnek, az összetartozásnak, a családí összetartó egységnek érzése zsongja át lelkünköt.

Szeretteink emlékezetének fényugára könnyeink felhőin török meg: örök szívárványá válik, mert a könny nem apad el és a fény örökre árad. Noénak szívárványa örök jele szeretetünknek és el nem enyészó reménységünknek.

Ennek jelképeül avatjuk föl ezt a családí emlékművet לַאֲהֵרֵי קָבְרֵי עַלְמֵי הָעוֹלָם⁵ családí sírhelyül. Szent némasága nékünk oly beszédes: hirdeti ősök hitét, buzgóságát, istenkereső érzületét: בְּבִלְעֵי הַמֵּתִים לִיְצֵהָ. Amen.

II.

1922. VI. 18.

הַהַרְבֵּי בֵּן לְקָבֵר עָמַד מִכָּל צִדְּתֵי הָאֲמִתּוֹת בְּתוֹרָה⁶ Aki a sírbarlangban fülkét váj elhúnytja számára, az időre minden egyéb mievó alól mentes. Szent cselekvés volt az elhúnytak eltakarítása mindenha nálunk. Legősibb módja ama fülkék felhasználása volt, amelyeket a szentföld mészszikláinak üregeibe vájtak. A sziklaüregből kiinduló fülkébe, בֵּן, helyezték a holttestet.

Ezt az ősi temetkező rendet, amely ásatlan sírt, elrekesztett falüregét követelt sírlakul, újította föl chevránk, amikor e templomszerű kupola földalatti falazatát sírlakokká képezte ki. Védő tető enyhe borul a lenszunnyadók álmára. Fomnyasztó nyár nem hervasztja a hant virágait, nem borítja késő ősznek fomnyatag virághalma, nem gyülemlik rajta télnek hóharmatos avarja. Az emléktábla írása nem fakul meg fénytől, fagytól, nem vakul meg szálló portól, hulló esepptől.

Itt vetették síri pihenő ágyadat szerető szüleid, Lacink, mikor hazahoztak. „Messze való tudományt keresénk“ -- ahogy sírversed mondja -- a szüldí szív hősí elhatározásával, hogy megmentsünk a viruló életnek. Nem is egy ízben keresők gyógyulásodat messze

idegenben hősi elszánással, tömérdek áldozattal. A Gondviselés másf végzett felőled. Távolból hoztunk haza vaskerékesapáson, hogy itt pihenj közelünkben s fölkereshessük nyugovó helyedet.

Amikor érettnak nyilvánítottak pályád munkájára, megértél az öröklétre. Hívó lelked hazatért. Beteljesült rajtad a létel s elmúlás törvénye.

Nem örülsz velünk e hétnek negyedszázados ünnepén, de mi eljöttünk köszönteni téged az ünnep előtt.

Mint az árnyék hozzátartozik a testhez,
Úgy jussod az, hogy elfeledjenek

éneklí a költő⁷. De a szülői szív nem feled. Emlékkittas pillanatoknak szívfájdító emlékezése édes fájdalommá magasztosul e szívben.

Életed nem volt egyéb, mint egy nagy készülődés. Elillantak ifjú éveid s a halál altatlan álma szállott pilláidra. Megszüntette örökkön kínos senyvedésedet.

Visszafojtott vihar zúgott végig lelkünkön, mikor rideg idegenben haláltusádat vívtad; lélekrázó fájdalommal kísértünk hazafelé: szorongatón és gyászosan nehezedett reánk a bánat, hogy itt eltemettünk!

Emléktáblád kéklő betűje a fehér márványlapon az ős zsidóság színes jelképe, annak az ős zsidóságnak, amelynek öröke élt a te jámbor indulatú lelkületedben, színes jelképe annak az égvívó buzgóságnak, amelyben az öröklét legyőzi a halált: **לֹא יָבֹא הַמָּוֶת לַצַּדִּיק**! Ebben az erős, rendítetlen hitünkben avatjuk föl e családi sírlak emléktábláját avval ahev imádsággal, hogy kéklő írása Isten kegyelméből soká ne gyarapodjék újabb vésettél! Amen.

· III.
1922. VII. 2.

עַקֵּב הַבְּנֵי A könnyhullatás völgye⁸! Huszonháromszor fordult, **עַקֵּב**, a könnyhullatás betűértéke szerint atyánk gyásznapja. Eljöttünk, hogy könnyeinkkel áldozunk az apa emlékének és könnyeinkkel avassuk zarándokló helyiükké e sírtáblát, amely kibővült áldott anyánk nevével.

Édes anyánk! Három megrendítő forduló tagolta éltedet!

Második fiadat hordottad szíved alatt, mikor váratlan csapással kidőlt mellőled hitvestársad és özvegyül maradtál.

Azután atyánkkal újjraépítetted otthonodat: boldog otthon volt e két békés indulatú, gyöngéd, rokonérzésű lénynek otthona. Gyarapult a család és legboldogabb évei a nagy eperfa árnyékában, az oroszlanutcai munkával teljes, barátságos hajlékban folytak le.

A második megrendítő forduló bezárta ezt a boldog korszakot: idekísértük a család tiszteletkörnyezte fejét és bánatos özvegység borult reád. Istenfélő, jámbor lelked megadással viselte a sujtó veszteséget. Még szorosabban kebledre öleltél minket, véreidet, akik sugárzó szereteted pazar fényében kegyolettelt vettünk körül. Lényed egész vonzó nyájassága akkor nyilvánult teljes fejlődésben. Odavártál bennünket nap-nap után magadhoz vendéglátó előzékenységgel ellenállhatatlan varázsával . . . Lebilineselő vendéglelő szívességgel fogadtál bennünket, gyermeket és unokát, menyedet s vődet, az unokák családját, komoly kimértséggű nászuradat s hitvesét. Vendégmarasztaló nyájasságod nem változott sem a haladó kor terhétől, sem az új bánat súlyától.

Mert reád szakadt a harmadik megrendítő fordulónak huzamos tartamú, keserűséges kínszenvedése!

A háború tébolyító vérvihara előidézte izgalom megzavarta a jog fogalmait. Az erőszak törvényes formákat öltve szabadon dühöngött, buján sarjasztotta torzhajtásait. A fölszított gyűlölködő közérzés uralkodóvá lett, letaposott tisztességet, becsületet, hírnevet. A szenvedély vaksga az erőszak nyersségével versenyre kelt.

Tengernyi könny, tömérdek jaj járt nyomukban. Hítvesi kebledre, gyermeki lélekre, anyai szívre reászakadtak hajszás napok, sirató éjszakák, bánatos hónapok. De a szörnyű kísértésnek is vége szakadt. Erős hited kibirta a gyötrő aggodalmakat. Vigaszt fakasztott lelkedben az Isten házának békéje; fölemelt, ha megértő lélekkel hallgattad az ígét. Viselted az öregbedő bánat növekvő súlyát, a haladó évek gyarapuló terhét: viselted a hajló kor töredelmei nélkül. Jóságos szemedben mintha a lélek mélyére láttunk volna, lelkednek mélyére, ahonnan lényednek alapvonása, enyhe nyájasságod fakadott.

De a hajló kor sejtelmes előérzete búcsúzni kívánczozott távoli véreidtől.

Elindultál.

Minek mondjuk tovább? . . .

Elmondja e kőnek beszédes vésete!

Nap-nap után keresé közeled vendég. Magad is csak
 Vendég voltál honn: végmond itt fogadott.
 Utrakelél öregem testvérkereső szeretettel:
 Visszakísérte porod gyermeki hű szeretet.
 Hívó, hű lelked, merevült anyaszíved e sírból
 Menny fele szálla anyánk! Hév ima száll nyomain!

Beheged az anyaföld sebe, amelyet ásó üt, ekevas hasít:
 beheged a szív sebe is. De gyásznak forduló napjai, sírhant virágai,
 e kőlap írása a begubózott szívből kicsalják az emlékezés feltámadó
 lepkéjét. Kikel a virágyszőnyeg alól az anyának elfeledhetetlen,
 jóságos pillantása. Meg-megesíllanó könnypatak esőppjén keresztül
 pillantjuk meg méla búval együttes emléketeket és olvassuk rajta
 áldott élteteknek megszólamló tükröződését.

Föld nyugodalma, ég áldása veletek! Amen.

I. Varga Mihály, II. Bóhm Sándor, III. Schwarz Emánuel családja.

¹ M. I. 23. 9. — ² Kir. II. 22. 20. — ³ Sám. II. 1. 23. — ⁴ Mikszáth 27, 228. — ⁵ Éz. 25,
 8. — ⁶ Ber. 14b. — ⁷ Kiss József. — ⁸ Zsolt. 84, 7.

NÉVMUTATÓ

Abony	350	Barth Jakab tanár	319
Abramovics Jákób Sólem író	350	Batthyány	56
Abulwalid	303	Baumhorn Lipót	151
Aczél Péter báró	326	Bäck József	391
Ady Endre	117	Bäck Miklós	390
Ágai 122. 132. 308. 331. 335		Bécs 42- 44. 85. 114. 176. 314	
Alexander Bernát tanár	136	331. 336. 341. 342. 345-347	
Alsókubin	355	368. 373. 395	
Andrássy Dénes gr.	344	Benedikt Ferenc 383. 391. 395	
Andrássy Gyula gr. 62. 63. 64		Benedikt Mór szerkesztő	368
Appel Májer rabbi	355	Beőthy Ödön	55
Apponyi Albert gr.	91. 262	Beőthy Zsolt 108. 133. 164	
Arad	326. 351		315. 348
Arany János 21. 26. 38. 100. 103		Beresényi	36. 42
110. 117. 119. 126. 327. 339		Berdyczewski	323
Arany Károly dr.	374	Berlin 176. 310. 311. 319. 331	
Arany László 16. 52. 111. 113		332. 334. 339. 355. 359. 362	
286. 340. 343		Berliner Ábrahám	319. 321
Arbues Péter	250	Bezold Károly tanár	304
Aristophanes	25	Bialystok	352
Athén	25. 244	Biedl Irén	384. 391
Babad Mózes rabbi	331	Biedl Samu dr.	142
Babits Mihály	117	Bizanc	47
Bacher Simon író	109	Blumgrund Naftáli rabbi	350
Bacher Vilmos tanár	320	Böhm László	393
Bajza József	276	Böhm Sándor	396
Balassa Ármin dr.	143	Bonyhád	319
Ballagi Aladár tanár	309	Bonyhád	18
Balmazújváros	350	Boroszló 314. 319. 320. 355. 371	
Bamberg Rachel	323	Brüssel	333
Balthazar Dezső püspök	330	Brüx	321
Bánóczy József tanár	136	Buda	18. 83. 288
Baracs Marcel dr.	143	Budapest 176. 262. 296. 297	
Baron Jónás	322	307. 308. 312. 322. 332. 336	

Budapest	340. 351. 357. 365	France Anatole író	303
	369. 373. 376. 381	Frank Ábrahám Salamon rabbi	351
Budenz	295	Frankel Zakariás rektor	158. 371
Büchler Pinkász rabbi	350	Frankfurt a/M	176. 311. 319
Cambridge	314	Frankl-Grün Adolf rabbi	310
Caruso	176	Frankl L. A. író	344
Cincinnati	321	Franzos K. E. író	347
Csányi Sándor	377	Fried Nátán rabbi	350
Csengery Antal	59	Frug Simon Sámuel író	334
Curgó	357	Funchal	32
Cukor Ignác táblabíró	376. 391	Gálos Rezső	343
Deák Ferenc 6. 13. 50. 53. 63		Gartenzaun Gyula tanító	357
67. 75. 77. 80. 87. 92. 96. 124		Geiger Ábrahám	158. 321
131. 134. 165. 306. 352. 373		Gelléri Mór	312
Delitzsch Franz tanár	166	Goethe	319
Delitzsch Friedrich tanár	279	Goldstein Pál	390. 391
Demény Rezső tanító	357	Goldziher Ignác 63. 299. 321. 325	
Derenbourg József tanár	333	Gordon J. L.	334
Deutsch Gotthard rabbi	321	Görgey Artúr	82
Dírsztay Béla báró	322	bin Gorión	333
Diszel	357	Grigorevics Semion	334
Drinápoly	333	Grillparzer	286
Dugonics	276	Grosser Albert dr.	356
Edison	310	Guttman Jakab rabbi	355
Eisenberger Nándor	356	Gyulai Pál	109
Eisenstädter Ignác	359	Haas Mihály püspök	18
Eisenstädter Róbert	377. 391	Hadrián	264
Eisner Ignác	380. 391	Halász Ignác tanár	296
Eötvös József báró 39. 52. 60. 65		Halévy József tanár	308. 333
85. 87. 109. 111. 165. 304. 315		Halpern Józsué rabbi	326
Eötvös Károly 9. 16. 26. 81. 95		Hamburg	176
128. 131. 174. 177. 374		Harkavy Ábrahám	321
Erbaéh gróf	162	Hauptmann Gerhardt	323
Erzsébet királyné	87. 306	Hegedüs Sándor tanító	357
Eschelbacher József rabbi	331	Heilprin Mihály író	109
Eszlár	174. 313	Heller Ödön festő	378. 391
Ferenc Ferdinand	178	Helmholtz	311
I. Ferenc József 3—21. 57. 83		Helsingfors	296
285. 317. 372		Herder	276
Fiume	296	Herrenalb	304
Fleischer H. L. tanár	303—305	Hildesheimer	319
	307. 308	Hirsch S. R. rabbi	158
Fogaras	331	Hódmezővásárhely	36. 377
Foksani	314	Hoffmann Dávid rektor	319

Hollán Ernő	52	Kemény Simon	357
Horovitz Saul rektor	320	Kimchi	313
Horvát Boldizsár	93	Kiss Arnold	386. 391
Horváth István	276	Kiss Dávid	386
Horváth Mihály 85. 124. 160.	367	Kiss József	122. 327. 396
Hosszúré	344	Kisteleki Éde anyja	383. 391
Hunfalvy Pál	295	Klauss Imre	326
Ibn Balám	322	Klauzál Gábor	96. 165
Ibn Ezra	286. 299	Kohn Sámuel rabbi	307. 368
Istóczy Győző	341	Kohut Adolf	321
István nádor	105	Kollonics	36. 42
Jánosháza	357	Kolozsvár	296
Jastrow Márkus rabbi	325	Köln	351
Jastrow Morris tanár	325	Kompert Lipót	344
Jellinek Adolf hitszónok	356	Königgrætz	58
Jeruzsálem	249	Königsberg	325
Jókai 75. 118. 124. 125.	126	Könyi Manó	352
	336. 338	Könyvesi Pál	291
I. József	36. 42	Kossuth Lajos 54. 55. 78. 85.	163
II. József	11	Kozma Sándor főügyész 123.	132
József nádor	86		335
Júda Halévi	263. 280. 301	Krauss Sámuel tanár	298
Jung Majer rabbi	319	Kremsier	310
Kákay Aranyos	75	Kulinyi Zsigmond 81. 375.	391
Kállay Albert	391	Kurrein Adolf rabbi	356
Kálmán király	9	Kuttna M. L. rabbi	355
Kaposvár	352	Kuún Géza gróf	307
Karcag	331	Landesberg Jehudo Léb rabbi	310
Kardos Albert tanár	136	Landesberg Mór	356. 381. 391
Kardos Mihály vegyész	325	Landesberg Mórné	382. 391
Karlsruhe	355	Lazarus Mór tanár	159. 169
Kármán József	134	Lechner Lajos	76
Kármán Mór 63. 161. 307.	314	Lederer Abrahám tanár	332
	357	Lemberg	331
III. Károly	42 — 44	Lessing	281
IV. Károly	22 — 33. 219	Lévay József	113
V. Károly	63	Levisohn Salamon író	279
Kassa	41	Lewy Izrael rektor	350. 359. 362
Kaufmann Dávid tanár	307. 321	Liebig	324
Kaufmann Izidor festő	326	Linz	356
Kayserling M. rabbi	370	Lipese	159. 303. 307
Kazinczy	276	Loeb Izidor	343
Keeskemét	357. 362	Löbl Lipót tanító	357
Kellner Irma	391	London	319

Lonovics püspök	56	Nöldeke Tivadar	303. 304. 305
Lónyai Menyhért	18. 65		308
Lorrain Claude	286	Nordau Miksa író	121
Löv, der hohe Rabbi	361	Nyiregyháza	123
Löv Lázár rabbi	350	Odessa	350
Löv Lipót 6. 49. 60. 71. 85. 87		Óbuda	313
100. 136. 158. 182. 220. 315		Ofenheim	341
	369. 373	Oppenheim Dávid Hirs rabbi	360
Löv Teréz	159	Oppert Jules tanár	333
„ Tivadar	159	Orsova	46
„ Tóbiás	159	Osztern Salamon Pál dr.	309
„ N. Vilmos	159	Osztrovszky József	96
Lőwy Mór rabbi	358	Ottenberg Tivadar	351
Lueger	327. 369	Pákh Albert	338
Madeira	32	Paleocapa	48
Mahler Ede tanár	306	Pancsova	152
Maimúni	302. 353	Pannwitz R.	282
Majláth gróf	56	Párizs 176. 307. 310. 333. 336	
Marcali	357	Patai József dr.	282. 330
Marezáli Henrik tanár	81. 136	Pécel	335
Mátyás király	5. 12. 38. 40	Pécs	362
Maybaum Zsigmond rabbi	355	Peiser Félix Ernő tanár	324
Mendele Majehér Szfórim író	350	Perezsel (Bonyhády)	18
Mendelssohn	280	Perls Armin rabbi	361
Metternich hg	15	Pest	10. 85
Michelangelo	115	Pétervár	296. 334
Mikszáth 26. 75. 95. 117. 120		Petőfi 26. 103. 106. 114. 126. 327	
122. 123. 124. 130. 134. 375			338. 379
	391. 396	Pető Sándor orsz. képviselő	325
Mohács	45. 46	Philadelphia	325
Moór	350	Philippson Lajos rabbi	158. 333
Munk Salamon tanár	333	Philippson Márton tanár	333
Murai Vilmos	395	Pillich Kálmán	391
München	379	Plato	320
Nagyabony	335	Pollák S. Manó	356
Nagybeaskerek	377	Poznanski Sámuel rabbi	321
Nagy Iván	39	Pozsony	11. 344
Nagykőrös	340	Prága	324. 361
Nagy Lajos király	27	Pulszky Ferenc	276
Nagyvárad 310. 325. 356. 359		Rabbinovits (Sólem Alóchem)	
Nathan Ernesto	325	író	335
Nauen	311	Rabindranath Tagore	286
Newyork	313. 319	Rácalmás	357
Nobel N. A. rabbi	319	Racine	286

Radó Antal író	136	Schwarz Henrik	383. 395
Radó Vilmos tanár	357	Sebestyén Károly író	298
Rafaél	115	Seelenfreund Lajos	318
II. Rákóczi Ferenc	34—47	Segesvár	117
Rapoport S. L.	302	Siemens	311
Rasi	313. 321	Siklós	361
Rathenau Emil	310	Singer Bernát rabbi	331
Rathenau Walter	311	Sirovich Jakab rabbi	319
Rauscher érsek	14	Sólem Aléchem író	335
Redlich József dr.	385. 391	Spitzer Dániel író	341
Reichlinger Zsigmondné	383	Spicig-Icig	341
Reiner Mór dr.	387. 391	Stauber Miksa	384. 391
Reiniger Jakab	325	Steinschneider Mór	321
Reizner János	21. 81. 100	Stottenheim	339
Renan	300. 303. 306	Stiller Bertalan tanár	322
Rheinfelden	311	Stiller Mór dr.	351
Rieszer Gábor dr.	158	Stöcker	341
Rodostó	43. 47	Stockholm	296. 301
Rohling	341	Strassburg	308
Róma	244. 295. 325	Szabadka	173. 331. 355
Rósa Izsó dr.	150. 372	Szabados János	99. 100
Rosenthal Tóbiás rabbi	319	Szabó Lipót tanító	357
Rothenburg r. Moir	313	Szabolcsi Miksa szerkesztő	313
Rubens	285	Szarvas Gábor	108
Rubin Dávid zeneszerző	324	Szász Károly	59. 67. 100 107
Saaz	355	Szatmár	36. 42
Sabác	5	Szatymaz	357. 378
de Saey, Silvestre	307	Szávay Gyula	39. 330
Salamon Mózes rabbi	349	Széchenyi István gr.	48. 55. 64
Samter Nátán tanító	332	79. 80. 81. 96. 98. 101. 104	
Santa Lucia	19	106. 165. 177	
Sátoraljaújhely	350	Szeged	12. 19. 36. 48. 66. 76.
Sassoon Jakob Elia	334	78. 80. 85. 87. 96—98. 105	
Schächter Miksa dr.	343. 349	123. 136. 144. 160. 283. 285	
Schechter Salamon tanár	313	289. 297. 298. 314—317. 325	
Scheinberger Emma	387. 391	332. 335. 344. 369. 373. 374	
Schiller	279. 345	376. 378. 380	
Schnitzer Ignác író	327	Székács József	163
Schorr Báruch kántor	177	Székesfehérvár	299
Schorr Mór kántor	174	Szilágyi Dezső	11. 89. 114. 115
Schüick Salamon rabbi	331		117
Schwab Lów rabbi	85	Szilasi Móric tanár	296
Schwarz Adolf rektor	321	Szili Adolf	322
Schwarz Emánuelné	394—396	Szófer Mózes rabbi	350

Teleky László gr.	165	Varga Mihály	396
Temesvár	358. 361	Varsó	321. 352
Teplitz	356	Verbőczy	199
Thaly Kálmán	38	Verhovai	341
Than Mór	85	Veronese Paolo	285
Thököly	36	Veszprém	130. 131. 361
Tintoretto	285	Világos	37
Tiszaüred	350	II. Vilmos	279
Tisza István gr.	134	Vogel Simon vezérőrnagy	351
Tisza Kálmán	66	Vörösmarty 11. 56. 101. 112	
Tisza Lajos gr.	76. 373	117. 126.	282
Titus	250	Weiner Miksa	389. 391
Toldy Ferenc	160	Weisz Mózes rabbi	331
Toldy István	100	Wellesz Gyula rabbi	310
Tolstoj	56	Wesselényi	96
Tóth Béla 39. 109. 117.	282	Wewrewsshegyy	341
Tóth Kálmán	59	Windischgrätz hg.	56
Trefort Ágoston	163. 296	Wolf Frigyes Ágost	314
Tunis	319	Zamenhof Lázár Lajos dr.	352
Turdossin	349	Zay Károly gr.	165
Ullmann Salamon rabbi	356	Zboró	331
Ullmann Sándor	356	Zeroun Izrael rabbi	319
Üngár Benő	386. 391	Ziegler Ignác	266
Ungrisch Brod	319	Zrinyi Ilona	34
Ungvár	350	Zuckermandel Mózes Sámuel	
Vachot Imre	100	tanár	332
Varga Ferenc plébános	86. 160	Zunz	298

* *

TARTALOM

I. HAZA

I. Ferenc József:			
Születésnap	1914	VIII 18	3
"	1916	VIII 18	6
Gyászbeszéd	1916	XI 30	9
"	1916	XII 2	16
IV. Károly:			
Születésnap	1917	VIII 17	22
A korona	1916	XII 29	26
Gyászbeszéd	1922	IV 4	31
II. Rákóczy Ferenc			
"	1906	X 27	34
"	1906	X 29	40
Széchenyi István gr.	1910	IV 8	48
Deák Ferenc	1903	X 17	53
Eötvös József b.	1913	XII 12	60
Tisza Kálmán	1902	III 21	66
Tisza Lajos gr.	1898	I 26	76
Kossuth Lajos	1902	IX 19	78
Görgey Arthur	1917	III 15	82
Horváth Mihály	1910	X 22	85
Szilágyi Dezső	1901	VIII 7	89
Klauzál Gábor	1904	XI 18	96
Vörösmarty Mihály	1900	XI 30	101
Arany János	1917	V 20	110
Petőfi Sándor	1922	III 15	114
Jókai Mór ²	1921	VI 13	118
Mikszáth Kálmán	1910	VI 3	123
Eötvös Károly ⁷	1916	IV 18	128
Beöthy Zsolt ²	1922	VI 1	133

II. HIT

A 84-ik zsoltár ¹	1921	VI 11	141
Fölszentelő Szeged	1903	V 19	144
Pancsova	1910	V 16	152
Löv Lipót. Centennariumi beszéd	1911	VI 4	158
Egyesülés	1911	XII 25	167
A lelkipásztor	1902	III 18	170
A kántor	1912	XII 8	174
A tanító	1914	VI 29	178
Rút ²	1921	VI 12	183
Én ²	1905	VI 9	187
A hitnek éledése ²	1922	VI 2	190
Az imádság ³	1917	IX 17	193
Megtérés ³	1917	IX 18	198
Az Úr szöleje ³	1919	IX 25	202
Jeladó kiürt ³	1919	IX 26	206
Az élet könyve ³	1921	X 3	209
Mulandóság ³	"	4	213
Döntő szó ⁴	1917	IX 26	215
Amit az Úr gyűlöl ⁴	1919	X 4	220
Gyermekei vagytok az Úrnak ⁴	1921	X 11	223
Koránkelés ⁴	"	"	226
Lélekölő irány ³	1922	IX 23	229
És az Isten ³	"	24	232
Ellentétek ⁵	"	X 2	237
Építés és plántálj ⁵	1919	X 9	242
Vidámság ⁵	1921	X 16	245
Hozsanna ⁵	1922	X 7	249
Az aggkor ⁶	1919	X 16	252
Erős mint a halál ⁷	1920	IV 3	255
A főváros ⁷	1922	IV 12	259
Fönmaradásunk ⁷	"	" 13	263
A víz ⁷	"	" 18	267
A tűz ⁷	"	" 19	270
Amiben elütünk ⁶	"	X 14	273
Herder	1903	XII 18	276
Máreius 12. I.	1919	"	283
II.	1922	"	284
15. I.	1919	"	287
" II.	1920	"	289
Aranymenvegző	1922	VII 9	291

* *

III. HOLTAK

Két nyelvtudós	1922	VI 29	295
Goldziher Ignác	1921	XII 10	299
Kármán Mór ⁸	1916	III 12	310
Kiss József ⁸	1922	III 7	318
Ágai Adolf ⁸	1917	III 1	331
Kompert Lipót ²	1922	VI 3	344
Schächter Miksa ⁸	1918	II 19	349
Új vértanúk ⁸	1920	II 26	355
Lówy Mór	1908	IV 29	358
Perls Ármin	1914	X 27	361
Kohn Sámuel	1920	IV 10	368
Rósa Izso	1918	V 27	372
Kisebb halottiak I—XX.			375
Sírkőavató I.	1922	VI 11	392
II.	"	" 25	393
III.	"	VII 2	394

¹ Kiszabadulásom után. — ² שבעית. — ³ יחיא. — ⁴ יחיא. — ⁵ סמת. — ⁶ שיע. — ⁷ שפח. — ⁸ דין אדם.

HIBAIGAZITÁS

Lap	sor	olvasd
51	24	mily
109	14	kérdjük
121	22	Zsidó Fiúban
149	8	akkor is
150	20	trónodig
154	17	igéje szerint
198	2	jószággal,
213	2	משיל
232	22	második íge. Őt csodáljuk
238	utolsó	Örökifjú
274	10	munkádnak
282	4	szíveket hajlamok
"	utolsó	Phil. u. Gesch. ⁹⁵
303	35	ייל
307	7	Kuún

